

LIBRARY

Southern California SCHOOL OF THEOLOGY Claremont, California

> Aus der Bibliothek von Walter Bauer

> > geboren 1877 gestorben 1960

Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments

In Derbindung mit

Dr. Hermann Ranke und Dr. Arthur Ungnad prof. d. Aguptol. in Heidelberg prof. d. oriental. Philo I. in Breslau

herausgegeben von

D. Rus. Bultmann und D. Dr. Hermann Guntel prof. d. Theol. in Marburg prof. d. Theol. in Halle

Meue Folge. 20. Heft

Jesu Bergpredigt

Rabbinische Texte zum Verständnis der Bergpredigt, ins Deutsche übersetzt, in ihren Ursprachen dargeboten und mit Erläuterungen und Cesarten versehen

von

Paul Fiebig

Mit Registern

wünsche, A.: Neue Beiträge zur Erläuterung der Evangelien aus Talmud und Midrasch. XIV, 566 S. gr. 8°. 1878. 18, -

Weinstein, n. J.: Beiträge zur Geschichte der Effaer.

IV, 92 S. 1892. 1,50 Jur Genesis der Agada. Beitrag zur Entstehungs. u. Ent-

- widlungsgeschichte d. Talmudischen Schrifttums. II. Die alexandrinische Agada. 275 S. Ler. 8°. 1901.
- Brandt, W.: Mandaische Schriften aus der großen Sammlung heiliger Bücher genannt Genza oder Sidra Rabba, überf. und erläutert. XIX, 232 S. gr. 8°. 1893.
- Willrich, h.: Juden u. Griechen vor der makkabäischen Erhebung. X, 176 S. gr. 8°. 1895.
 - Judaica. Sorschungen zur hellenistisch judischen Geschichte und Literatur. XII, 184 S. gr. 8°. 1900. 5,60
- Christlich = palästinisch = aramäische Texte und Fragmente. Mit Wörterverzeichnis u. 4 Schrifttafeln. hrsg. v. h. Duensing. 1906. 8,-
- Die Stellung der Evangelien in der allgemeinen Literaturgeschichte. Don Prof. D. K. E. Schmidt. Sonderdruck aus EYXAPI-THPION. Sestschrift f. Herm. Guntel. II, 84 S. gr. 8°. 1923. 4,-
- Die spätere driftliche Apolalyptik. Don Prof. D. Heinr. Weinel. Sonderdruck aus EYXAPIXTHPION. Sestschrift für herm. Guntel. 33 S. gr. 8°. 1923.

Die Totenklage im heutigen Agypten. Arabische Texte mit übersetzung und Erläuterungen von Prof. Dr. P. Kahle. Mit 2 Abb. auf einer Tafel u. Register d. arabischen Wörter. Sonderdruck aus EYXAPI-THPION. Festschrift f. Herm. Guntel. 55 S. gr. 8°. 1923.

Die Schriften des Neuen Testaments

neu übersett und für die Gegenwart erklärt pon Proff. DD. G. Baumgarten, W. Bousset, H. Guntel und W. Heitmüller, Pastor Lic. Dr. G. Hollmann, Pross. DD. A. Jülicher und R. Knopf +, Pastor D. S. Koehler, Pastor Lic. W. Eueken und Prof. D. Joh. Weiß +, In 3. Auflage herausgegeben von Pross. D. Joh. Weiß +, in 3. Auflage herausgegeben von Pross. DD. W. Bousset + und W. Heitmüller.

3. Auflage, 21. bis 28. Tausend

in vier handlichen Banden, Leg. 8°. 1916-1918.

Gesamtpreis geheftet 32, -, gebunden in 4 Halbleinenbanden 41,60. in 4 Leinenbanden 50, -, in 2 Halblederbanden 56, -.

- 1. Band: Die Geschichte des Neuen Testaments. Die drei älteren Evangelien (Markus, Matthäus, Lukas) mit spnoptischen Tafeln von J. Weiß. VI, 511 u. 14 S. Einzelpreis geh. 10, —; Halblwdbd. 12,40
- 2. Band: Die paulinischen Briefe und die Pastoralbriefe. II, 460 S. Einzelpreis geheftet 9, —; Halblwdbd. 11,40
- 3. Band: Die Apostelgeschichte, der hebraerbrief und die fatholischen Briefe. II, 318 S. Einzelpreis geheftet 8, -; Halblwdbd. 10,40
- 4. Band: Das Johannes-Evangelium, die Johannes-Briefe und die Offenbarung des Johannes. Sachregister zum ganzen Werke. II, 319 u. 120 S. Einzelpreis geh. 9, -; halblwdbd. 11,40

Jesu Bergpredigt

Rabbinische Texte zum Verständnis der Bergpredigt, ins Deutsche übersetzt, in ihren Ursprachen dargeboten und mit Erläuterungen und Cesarten versehen

BT 380 F5

von

Wilhelm Tulius Paul Fiebig, 1876 -

Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments

In Verbindung mit

Dr. Hermann Ranke und Dr. Arthur Ungnad prof. d. Ägyptol. in Heidelberg prof. d oriental. Philol. in Breslau

herausgegeben von

D. Rudolf Bultmann und D. Dr. Hermann Guntel o. prof. d. Theol. in Marburg o. prof. d. Theol. in halle a. s.

Neue Folge, 20. Heft Der ganzen Reihe 37. Heft

Alle Rechte vorbehalten.

Dorwort.

Es ist selbstverständlich, daß eine Arbeit wie die vorliegende sich auf mancherlei Vorarbeiten und Sammlungen anderer stückt. Allen diesen bin ich Dank schuldig. Ebenso klar ist, daß sich das von mir hier gebotene Material ergänzen läßt. Bei dem gegenwärtigen Stand der neutestamentlichen Forschung ist außer hellenistischem, auch indischem, Material namentlich rabbinisches Forschungsmaterial nötig, und zwar in genauem Wortlaut. Nicht nur der Inhalt solcher Vergleichsstoffe und Erläuterungsmittel, sondern vor allem auch ihre Form kommt in Betracht. Diese Erkenntnis ist ja gegenwärtig auf dem neutestamentlichen Forschungsgebiet sehr lebendig. Zu solchen Untersuchungen muß man aber den Wortlaut der Vergleichsstoffe kennen. Erst so läßt sich ein zuverlässiger Fortschritt erzielen. Bisher hat man diese Grundlage aller Schlüsse, Arteile und hypothesen nicht so dargeboten, wie das nötig ist.

Die Arbeit lag 1914 fertig vor. Der Krieg hinderte ihre Drucklegung. Sie 30g in ihrer ersten Gestalt namentlich den Syrus sinaitieus in vollem Wortlaut heran (nach Merx), ebenso die synoptischen Parallelen. Außerdem stellte sie die Texte in den Gang einer fortlaufenden Untersuchung hinein. In ihrer jest vorliegenden Gestalt ist sie wesentlich gekürzt. Längst ehe die Arbeiten von Dibelius und Bultmann erschienen waren, war mir das Achten auf die Form der Worte Jesu selbstverständlich. Das von jenen Gebotene wird in Zukunst auf Grund des Vorliegenden und sonst ergänzt und

noch genauer gefaßt werden muffen.

Klar ist mir, daß grade durch die Heranziehung der rabbinischen Dergleichsstoffe die Originalität und Eigenart Jesu nur umso heller hervortritt, trotz all der zahllosen Beziehungen zum Denken und zur Ausdrucksweise seiner Zeitgenossen. Es wird auch heutzutage kaum noch jemandem einfallen, die reichen Schätze, die hier zu wissenschaftlichem Derständnis des Neuen Testamentes, namentlich der Evangelien, zu heben sind, durch den hinweis abzulehnen, daß die rabbinische Literatur aus späterer Zeit als die Evangelien stamme. Die zeitliche Ansetzung des betreffenden Textes ist im solgenden jedes Mal vermerkt. Namentlich die tannaitischen, aus der Zeit dis um 200 n. Chr. stammenden, Stücke sind natürlich wichtig. Es handelt sich hier um Traditionen, ursprünglich mündliche überlieferungen, und von Fall zu Fall ist nach der Art der betreffenden Ausdrucksweise und des Gedankens die Frage der Beziehungen zum Neuen Testament zu erwägen.

Die dargebotenen Texte stehen auch in der vorliegenden Form der Arbeit im Zusammenhang des Untersuchungsganges drin, den die Worte Jesu selber zu ihrem Verständnis nahe legen. Daher sind einige Texte mehrsach dargeboten. Das sind notwendige Wiederholungen. Es handelt sich nicht um

eine bloße Parallelensammlung.

Bu den Originalterten habe ich die betreffenden Ausgaben und hand= ichriften genau angegeben. Es sind die Texte benutt, die mir zugänglich waren. Eine fritische Textausgabe war nicht meine Absicht. Übersetzungen tönnen die Urterte niemals ersetzen. Wer das Neue Testament wissenschaftlich verstehen will, muß vor allem auch die Ausdrucks- und Denkweise der Juden jener Zeit an den Originalen studieren und sich hier einleben. Daran hat es früher vielfach sehr gefehlt. Einiges aus der Fülle derartigen Materials ift hier zum Studium vorgelegt. Es ist nicht nur für die Bergpredigt lehrreich. Die orientalistisch=rabbinische Abteilung des neutestamentlichen Seminars hat so wieder eins der hilfsmittel, deren in Zukunft noch mehr geschaffen werden mullen, wie sie bereits namentlich Prof. D. Strad geschaffen hat. Es sei in dieser hinsicht auch auf Frang Delitsche hebräisches Neues Testament verwiesen, das durch das Institutum Iudaicum Delitzschianum (Leipzig, Martt 2 III) zu erhalten ist. Es gehört zu dem unentbehrlichsten Ruftzeug aller derer, die das Neue Testament wissenschaftlich verstehen wollen. Besonders sei auch auf die Dereth 'eres-Literatur aufmerksam gemacht.

Nach Vollendung der vorliegenden Arbeit kamen die Aushängebogen des 1. Bandes von Strack und Billerbecks "Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch" (München, Beck) in meine hand. Inzwischen ist Band 1 und 2 erschienen. Auch nach dem Erscheinen dieses Werkes wird mein vorliegendes Buch zur Bergpredigt nicht überstüssig. Iwar bieten Strack und Billerbeck 3. T. dieselben Texte, aber sie kürzen sie vielsach und übersetzen sie nicht immer so genau, namentlich im hindlick auf ihre Form, daß sie, so wie meine Textdarbietungen, zu formgeschichtlichen Untersuchungen ohne weiteres brauchbar wären. Stracks und Billerbecks Blick ist auf die Sache, weniger auf die Form gerichtet. Außerdem bieten sie die Originaltexte nicht. Das reiche, von ihnen zusammengebrachte Material bedarf daher, nicht bloß zur Bergpredigt, notwendig der Nacharbeit und Ergänzung in der Art meiner Arbeit.

Die Nachträge beider Teile bitte ich besonders zu beachten. Sie beziehen sich für den zweiten Teil vor allem auf die Cesarten des Cod. M, deren durchgängige Nachprüfung nach Stracks Reproduktion des Cod. M mir nicht vom Ansang meiner Arbeit an möglich war. Wie Strack in seinen Textzausgaben absolute Vollständigkeit in der Angabe der Varianten nicht beabssichtigt hat, so auch ich nicht.

Allen denen im Ausland und Inland, die mir gur Drucklegung geholfen

haben, sage ich auch an dieser Stelle berglichsten Dank.

An Werken, die die Bedeutung der rabbinischen Studien für die Erforschung insbesondere der Bergpredigt zur Geltung bringen, nenne ich außer Strack u. Billerbeck, Kommentar zum N. T. aus Talmud und Midrasch (I, 1922, II, 1924, München, Beck): G. Dalman, Jesus-Jeschua, 1922 (Leipzig, hinrichs); J. Leipoldt, Jesus und die Frauen, 1921 (Leipzig, Quelle & Mener); K. Bornhäuser, Die Bergpredigt, Versuch einer zeitgenössischen Auslegung, 1923 (Gütersloh, Bertelsmann).

Ich habe mit Erscheinen der vorliegenden Arbeit nunmehr die Gleichnisse Jesu (Mohr, 1904 und 1912), die neutestamentlichen Wundergeschichten (Mohr, 1911) und wichtige Worte Jesu so behandelt, daß vor allem die rabbinischen Stosse zum Verständnis herangezogen wurden. Diel Arbeit ist noch zu tun. Es sehlt noch an Übersetzungen wichtiger rabbinischer Werke, an Textausgaben

Dorwort. 5*

und Monographien. Auch Strad und Billerbed's reiche Jundgrube läßt noch viel Arbeit übrig. Bornhäuser bietet in seinem Buch über die Bergpredigt in allgemein verständlicher Jorm von sehr beachtenswerten methodischen Grundsähen aus eine Reihe wichtiger Erkenntnisse, obwohl ihm viele Texte nicht in genauem Wortlaut zugänglich waren. So wird, denke ich, auch den Lesern des Buches von Bornhäuser durch meine vorliegende Arbeit ein Dienst getan.

Ceipzig, Oftern 1924.

Siebig.

~ "	41			
mh	altsv	0420	1100	nic
\sim 1111	uttsu	CIJO	·w	III.
The same of		U		

2 itelation of the lates	Seite
Dorwort	a - 5
Erster Teil. Die deutschen Texte.	
I. Die Seligpreisungen	1 - 20
II. Salz und Licht	20 - 24
	25 - 32
IV. Die Antithesen	32 - 97
1. Das Töten	32 - 52
2. Jesus und die Che	52 - 63
2. jejus uno ote coje	5392
4. und 5. Jesu Worte über die Feindesliebe und das ius talionis	92 - 97
V. Almosen, Beten und Sasten	97 - 122
1. Almosen und Sasten	97 - 103
	03 - 122
	$\frac{122}{22 - 130}$
VII Ginsellanische	30 - 143
	30 - 135
2. Splitter und Balken	35 - 139
	39 - 139
	11 - 143
	13
VIII Off Aluf San Danannasiat	13 — 149
1. Die beiden Wege	10 - 140
2. Die falschen Propheten. Baum und Früchte	
3. Die herr-herr-Sager	10-149
4. Die Schlußgleichnisse	19
Nachträge zum ersten Teil	10 - 152
Zweiter Teil. Die Texte in ihren Ursprachen.	
I. S. 1-9. II. S. 10-12. III. S. 12-15. IV. S. 15-45. V. S. 45-56.	
VI. S. 56-60. VII. S. 60-66. VIII. S. 66-69.	
hilfsmittel zur Feststellung des Tertes	70
	71 - 73
	74 - 82

Die Seliapreisungen.

1. b. Jom'a 87a (Goldschmidt II, 1027, wohl tannaitischer Text): Beil den Gerechten (wörtl.: ihnen, den Gerechten); (denn:) nicht genug, daß sie (selber) Derdienste erwerben (zokhin), vielmehr verschaffen sie Verdienste (mezakkin) ihren Kindern und Kindeskindern bis zum Ende aller Geschlechter.

2. Ebenda:

Wehe den Frevlern (wörtl.: ihnen, den Frevlern), (denn:) nicht genug, daß sie sich selbst verschulden (ober: schuldig machen), vielmehr machen sie schuldig ihre Kinder und Kindeskinder bis zum Ende aller Geschlechter.

3. b. Erubhin 53b (Goldschmidt II, 175) sagt Josua ben Chananja (um 90-130 n. Chr., Strack, Einl. 5 S. 123), nachdem er ein Erlebnis mit einem jüdischen Knaben gehabt hat, das dessen Klugheit zeigte: Beil euch Israeliten:

denn ihr alle seid große Weise von euren Großen bis zu euren Kleinen.

4. b. Sutta 56b (Goldschm. III, 163): Es hat gesagt 'Abhaje (gest. 338/39 n. Chr.: Strack, Einl. 5 S. 145): Wehe dem Frevler, wehe seinem Nachbar, wohl dem Gerechten, wohl seinem Nachbar.

1. Seliapreisung (5-13).

5. Abhoth I, 5: Jose ben Jochanan aus ('iš) Jerusalem (um 100 vor Chr.; Strack 5 S. 117) sagt: es sei dein haus weit geöffnet, und es seien Arme (anijjim) deine hausgenossen.

6. b. nedarim 41a: Es hat gesagt 'Abhaje (gest. 338/39 n. Chr.; Strack 5 S. 145): Wir haben überkommen:

^{1-4.} Beispiele für Seligpreisungen und Wehe mit Begründungssaß. 1. 'ašrēhem lassaddigim. Ogl. Ps. 1, 1 LXX μακάριος ανήρ. Es handelt sich um eine lebhafte, judische Ausdrucksweise, die uns nur bei besonderer Seierlichkeit nahe liegt. Auf einen judische Ausdrucksweise, die uns nur bei besonderer Feierlichseit nahe liegt. Auf einen besonders freudigen Charafter der Frömmigkeit Jesu zu schließen und "selig" zu betonen, ist falsch. "Heil dir, wohl dir, euch usw." ist die richtige übersetzung. Ogl. Ec. 11, 27. 28; 14, 15; Jac. 1, 12. 4. "wohl" = tobh. Antithetischer Parallelismus ist auch in den Worten zesu häusig. Ogl. die hinzusügung der Wehe Ec. 6, 20–26. In dem Wechsel zwischen 2. und 3. Person in 1–4 vgl. Mt. 5, 3–10 und 11, und Ec. 6, 20–26 und den Ec.-Text des Sprsin. — 5–13 zur 1. Seligpreisung. 5: Sprücke mit "sei" auch bei Jesus mehrsach. In "is" vgl. den Namen des Judas, des Deräters. "Arme" in nicht übertragenem Sinne. 6: zunächst hebräisch eine ältere Tradition, dann ein aramälsches Sprichwort. Hier "arm" in übertragenem Sinne,

Es gibt keinen Armen ('ani) außer (den Armen) an (be) Wissen (de'ah). Im Westen (d. h. in Palästina) sagt man (als Sprichwort):

ist dieses (nämlich: Wissen) in ihm, ist alles in ihm;

ist dieses nicht in ihm, was ist (dann) in ihm?

hat er dieses erworben, was fehlt (ihm)?

hat er dieses nicht erworben, was hat er erworben?

7. 'Abhoth IV, 10:

R. Me'ir (um 90-130 n. Chr.; Str. 5 S. 128) sagt:

sei niedrigen Geistes (oder: niedrig an Geist, hebr.: sephal ruach, d. h.: demütig) vor allen Menschen.

8. Abhoth IV, 4:

R. Cevitas (um 90 – 130 n. Chr.; Str. 5 S. 124) aus ('iš) Jahne (wohl vorshadrianisch, Bacher, Ag. d. T. I², 444, vgl. S. 411) sagt:

Sehr, sehr sei niedrig an Geist (sephal ruach);

denn, was der Mensch zu erwarten hat (hiob 14, 19), (sind) Maden.

9. Derekh 'eres zot'a Kap. III:

Sei gedrückt und liebenswürdig, zu antworten beinen Bekannten,

und niedrig an Geist vor allen Menschen und zu den Leuten deines Hauses mehr als zu allen;

wenn du dich aber lärmend zeigst und streitest mit deinen Hausgenossen, so (wird) dein Ende (sein) zum Gehinnom.

10. b. Berathoth 6b (Goldschm. I, 17):

Es hat gesagt R. Chelbo (um 330 n. Chr.: Str. 5 S. 144): es hat gesagt

Rabh Hun'a (gest. 297 n. Chr.; Str. 5 S. 139):

Jeder, der einen Ort bestimmt für sein Gebet, dem hilft der Gott Abrahams. Und, wenn er gestorben ist, so sagt man mit Bezug auf ihn: "ach, der Demütige ('anav)! ach, der Fromme von den Schülern Abrahams, unseres Daters!" — Und Abraham, unser Dater: woher (d. h. aus welcher Schriftstelle) (ergibt sich) uns, daß er einen Ort (für sein Gebet) bestimmte? (Antwort:) denn es steht geschrieben (1. M. 19, 27): "und es machte sich Abraham früh am Morgen auf (und ging) nach dem Ort, wo er stand" (Sinn des Textes: wo er vor dem Ewigen gestanden hatte, die Rabbinen verstehen: "wo er sich hinstellte", d. h. betete), und "stehen" bedeutet nichts anderes als "Gebet" (man steht meist beim Gebet); denn es ist gesagt (Ps. 106, 30): "und es stand Pinechas und betete."

11. b. Soța 48b (Goldschm. 5, 352):

Es überlieferten unsere Meister:

[&]quot;arm" an Schriftgelehrsamkeit. Zunäch)t ein indikativischer Spruch, dann Bedingungsspruch mit rhetorischer Frage. Dgl. Mt. 5, 46. 47. Auch bei Jesus mehrsach indikativische Sprüche und rhetorische Fragen. Diese Betonung der religiösen Gelehrsamkeit Iehnt Jesus grade ab! — 7—9: hier haben wir "ruach", griech, πνεύματι, aber nicht mit "sani" oder "sanav" (vgl. 10—13), sondern mit "šephal" — niedrig. 7: ein "Sei"spruch, vgl. 3. B. Mt. 5, 25. "šephal ruach" Jes. 57, 15 LXX δλιγόψυχος, Prov. 29, 23 ταπεινόφρων. Wörtlich könnte es griech lauten: ταπεινός πανεύματι. Hür "sanav" in LXX Zeph. 2, 3; Am. 2, 7 ταπεινός, Am. 8, 4; Jes. 61, 1 st. πιωχός (Qeri: 'anije). 8: der Gedanke an den Tod soll demütig stimmen. 10—13: Stellen zu "'anav". 10: "'anav" bedeutet hier: demütig, fromm, kommt also dem šephal ruach sehr nahe. "Stehen beim Gedet": vgl. Mt. 6, 5. Ar. 10 beginnt mit "jeder" und Partizip, also: Partizipialspruch, vgl. 3. B. Mt. 5, 22. 32. 11: tannaitische Einsührungsformel. Man beachte

Seit haggai, Sacharja und Maleachi gestorben sind, ging der heilige Geist weg von Ifrael. - Dennoch aber bedienten sie sich der himmelsstimme (bath gol); einmal nämlich waren sie zu Tisch gelagert im Obergemach des hauses des Gorj'a in Jericho. Da wurde über sie eine Stimme (bath gol) gegeben vom himmel, und sie sprach: es ist unter euch ein Mensch, der geeignet ist, daß die Sethina (= Gott) auf ihm ruhe, nur daß sein Geschlecht (d. h. sein Zeitalter, seine Zeitgenossen) deffen nicht würdig ist. Da richteten sie ihre Augen auf Hillel den Alten (hazzagen). Und als er gestorben war, da hielten sie ihm folgende Trauerrede: o Frommer (chasid), o Demütiger (anav), Schüler des Esra. – Und wiederum ein anderes Mal waren sie zu Tisch gelagert im Obergemach in Jahne. Da wurde ihnen eine Stimme (bath qol) vom himmel gegeben, und sie sagte zu ihnen: es ist unter euch ein Mensch; der geeignet ist, daß die Sekhina auf ihm ruhe, nur daß sein Geschlecht dessen nicht würdig ist. Da richteten sie ihre Augen auf Semu'el den Kleinen (um 90-130 n. Chr.; Str. 5 S. 124). Und als er gestorben war, hielten sie ihm folgende Trauerrede: o Demütiger (anav), o Frommer, Schüler Hillels.

12. b. Qiddušin 71a (Goldschm. V, 951):

Es hat gesagt Rabh Jehuda (gest. 299 n. Chr.; Str. 5 S. 139):

es hat gesagt Rabh (gest. 247 n. Chr.; Str. 5 S. 136):

den 42 buchstabigen (Gottes=)Namen vertraut man nur demjenigen an, der bescheiden ist und demütig (anav) und in der Mitte seiner (Lebens=)Tage steht, und nicht zürnt, und sich nicht betrinkt, und nicht auf seinem Recht (seinen Normen, middoth) besteht. Und jeder, der ihn kennt und mit ihm vorsichtig ist und ihn bewahrt in Reinheit, ist beliebt oben (bei Gott) und erwünscht unten (auf der Erde), und die Ehrsurcht vor ihm ruht auf den Menschen (wörtl.: Geschöpfen), und er erbt (nochel) beide Welten: diese Welt und die kommende Welt.

13. Sota IX, 15 (49a; Goldschm. V, 357):

Nachdem Rabbi (um 200 n. Chr.; Str. 5 S. 133) gestorben ist, hörte auf (fromme) Demut (sanava) und Sündenscheu (d. h. Furcht vor Sünde).

3. Seligpreisung (14-16).

14. Qiddušin I, 10 (39b; Goldschm. V, 829f.):

Jeder, der ein Gebot tut, dem tut man (d. h. Gott) wohl (oder: Gutes) und verlängert ihm seine (Lebens-) Tage (auf Erden), und er erbt das Land. Und jeder, der nicht tut ein Gebot, dem tut man nicht Gutes und verlängert ihm seine Tage nicht, und er erbt nicht das Land.

auch die stereotype Trauersormel. Auch hier wieder "'anav" und "fromm" in engster Derbindung, und zwar als Aussage über Schriftgelehrte, also nicht bloß von den Stillen im Cande gebraucht. 12: zum 42 buchstadigen Gottesnamen vgl. E. Bischoff, Elemente der Kabbala, 2. Bd., 1914, S. 108 st., "nicht zürnt", vgl. Mt. 5, 22. 14—16: zur 3. Seligpreisung. npavs LXX pi. 76, 10; 37, 11; 25, 9; 4. M. 12, 3 für "'anav". 14: "jeder" und Partizipium, Partizipialspruch, indikativisch. Der Talmud legt zu der obigen Mischnastelle 5. M. 5, 16 und 22, 7 "damit es dir wohl gehe und du lange lebelt" so aus, daß er das Erste auf das Diesseits, das Zweite auf das Jenseits bezieht. Pj. 37, 29; Jes. 60, 21; 65, 9 auf das Diesseits, des Zweite auf das Jenseits bezieht. Pj. 37, 29; Jes. 60, 21; 65, 9 auf das Diesseits gehend, messianisch. "Das Cand erben" hat Doppelssinn. Die jüdischen Begriffe sind oft prägnant. Luthers Übersetung "das Erdreich besligen" bringt nur eine Seite zum Ausdruck. Rein jenseitig denkt aber auch Jesus nicht.

15. Henoch 5, 7:

Den Auserwählten aber wird Licht, Freude und Friede zuteil werden, und sie werden das Cand erben! Euch aber, ihr Gottlosen, wird Sluch treffen.

16. henoch 1, 7:

Die Erde wird gänzlich zerschellen und alles auf ihr Befindliche umkommen, und ein Gericht wird über alle stattfinden.

2. Seligpreisung (17-19).

17. Jesaia 61, 1 ff.:

Der Geist des herrn Jahve (ist) auf mir,
weil mich Jahve gesalbt hat;
frohe Botschaft zu verkünden (griech.: εὐαγγελίζειν)
den Elenden (ʿanavim, LXX πτωχοῖς), hat er mich gesandt,
zu verbinden, die gebrochenen herzens sind,
auszurusen den Gesangenen Freilassung
und den Gesessehen öffnung (LXX: den Blinden das Sehen, vgl. Cc. 4, 18),
²auszurusen ein Jahr des Wohlgefallens (LXX δεκτόν) Jahves
und einen Tag der Rache (nagam, LXX: Vergeltung) unseres Gottes,
zu trösten alle Trauernden (LXX: παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενδοῦντας),
³ʿzur Freude' (? wohl verderbt) für die Trauernden Zions,
ihnen zu geben Schmuck statt Schmuches,
Freudenöl statt der Trauer-Hülle,
Cob statt des verzagten Geistes;

δαβ man sie nenne Cichen der Gerechtigkeit (LXX: κληθήσονται γενεαί δικαιοσύνης),

eine Pflanzung Jahves, sich zu verherrlichen (LXX: eis dozav).

18. Mo'ed qatan III 5ff. (19aff.):

5. Wer seinen Toten 3 Tage vor dem Fest begräbt, für den ist die Anordnung von 7 (Trauertagen) (bei Eintritt des Festes) ungiltig; (begräbt er) 8 (Tage vor dem Fest, so daß noch ein Sabbat dabei ist), so ist für ihn die Anordnung der 30 (Trauertage bei Eintritt des Festes) ungiltig, weil sie (d. h. die Gelehrten) gesagt haben: der Sabbat wird (zur Trauerzeit) hinzugerechnet und schließt (sie) nicht ab, die Feste schließen (die Trauerzeit) ab und werden nicht (zu ihr) hinzugerechnet.

6. Rabbi 'Eli'ezer (um 90 – 130; Str. 5 S. 123) sagt: seit das haus des heiligtums zerstört ist, (gilt in dieser Beziehung) das Wochensest wie der Sabbat. Rabban Gamli'el (90 – 130; Str. 5 S. 122) sagt: Neujahr und Versöhnungstag (gelten) wie die Seste. (Andere) Gelehrte sagen: (es ist) weder wie die Worte des einen noch wie die Worte des andern, vielmehr:

Die 3. Seligpreisung hängt mit Ps. 37, 11 zusammen. Ogl. S. 16, Nr. 42. — 15. 16: hier ist das Jenseitige hervorgekehrt, da ja von dem Zerschellen der Erde die Rede ist. — 17—19: zur 2. Seligpreisung. 17: nach Ec. 4, 16 ff. hat Jesus über diese Stelle an einem Sabbat in der Synagoge zu Nazaret gepredigt. Die Verwandtschaft der Stelle mit den Seligpreisungen drängt sich auf, vgl. auch Jes. 61, 7 und 6 mit der 8. u. 6. Seligpreisung. Jesus hätte aus der Prophetenstelle in lebendiger Rede und freier Anslehnung Seligpreisungen gemacht. — 18. 19: Ps. 35, 14 wird die Crauer der Frommen mit der Trauer um die verstorbene Mutter verglichen. Auch in der 2. Seligpreisung ist "trauernd" ein prägnanter Begriff. Ogl. auch 2. Cor. 1, 3 ff. — 18, 5: "Sest" — Passa, Wochenselt, Caubhüttenselt.

(es gilt) das Wochenfest wie die Feste, Neujahr und Versöhnungstag wie der Sabbat.

7. Man darf (an den halbsesttagen und vollen festtagen des Passa und Caubhüttensestes) nicht (die Kleider als Zeichen der Trauer) einreißen und nicht (als Zeichen der Trauer die Arme oder Schultern) entblößen und nicht die Trauermahlzeit halten, ausgenommen die (nächsten) Derwandten des Toten; und man darf nur die Trauermahlzeit halten auf einem aufrechtstehenden Ruhebett (nicht auf einem umgelegten). Man bringt (die Speisen) in das Trauerhaus nicht auf einer Tasel (τάβλα, tabula) und nicht in einer kleinen Schüssel (σκουτέλλα, Teller), und nicht in einem Rohrkorb (κανοῦν), vielmehr in Körben. Und man sagt nicht den Segensspruch der Trauernden am Fest. Aber man stellt sich in einer Reihe auf und tröstet (die Ceidetragenden) und entläßt die Dielen (d. h. die Ceute, die nicht zu den Nächstsstehenden gehören).

8. Man sest nicht die Bahre (mittah) auf den offenen Platz, um nicht die Crauerklage zu verbreiten, und überhaupt nicht (die Bahre mit einer Leiche) von Frauen wegen des Anstandes (kabhodh, Chre). Die (Klage-)Frauen dürsen am Fest klagen, aber nicht die hände zusammenschlagen. Rabbi Iism a'el (130; Str. 124) sagt: die der Bahre zunächst Stehenden dürsen

die hände zusammenschlagen.

9. An den Neumondstagen, am Tempelweihsest und an Purim dürsen sie klagen und die hände zusammenschlagen eine auf die andere, aber sie dürsen nicht Klagelieder singen. Ist der Tote begraben, so dürsen sie nicht klagen und nicht die hände zusammenschlagen. Was ist Klage ('innui)? wenn sie alle gleichzeitig klagen. (Was ist) Klagelied (qinah)? wenn eine spricht und sie alle nach ihr antworten; denn es ist gesagt (Jer. 9, 19): "Und lehrt eure Töchter das Wehklagen und eine Frau ihre Genossin das Klagelied." Aber mit Bezug auf die Zukunst sagt er (d. h. Gott in der Schrift, Jes. 25, 8): "Er vernichtet den Tod für immer, und es wird abwischen der Herr Jahve die Tränen von allen Angesichtern usw."

19. b. Kethubboth 8b:

Schluß des Segensspruches der Trauermahlzeit (überliefert von Jehuda bar Nachmani, 3. Jahrh., dem Dolmetscher des Sim on ben Caqiš; Str. 5 S. 10): Unsere Brüder! der Herr der Tröstungen tröste euch. Gepriesen sei (Gott), der da tröstet Trauernde.

4. Seligpreisung 20-23.

20. Amos 8, 11. 12:

11 Siehe, Tage werden kommen, ist der Spruch Jahves, da will ich hunger in das Cand senden — nicht den hunger nach Brot, und nicht den Durst nach Wasser, sondern zu hören die Worte Jahves.

12 Und sie werden wanken von Meer zu Meer und von Norden nach Osten,

⁷ vgl. Krauß, Calmud. Archäologie II, S. 70. — 20-23: zur 4. Seligpreijung. 20: vielleicht schwebt Jesus diese Stelle vor, resp. Mt. oder schon seiner Vorlage.

sie werden umherziehen, zu suchen das Wort Jahres, und werden (es) nicht finden.

21. Abhoth I, 4:

Jose ben Josezer aus ('iš) Sereda (um 100 vor Chr.; Str. 5 S. 117) sagt: Es sei dein Haus ein Versammlungshaus für Weise und bestäube dich mit dem Staub ihrer Füße und trinke mit Durst ihre Worte.

22. Abhoth IV, 9:

R. Jonathan (um 130 – 160 n. Chr.; Str. 5 S. 128) sagt:

Jeder, der die Tora erfüllt (aufrecht erhält) in Armut (Elend), wird sie schließlich erfüllen in Reichtum;

und jeder, der die Tora vernachlässigt (nichtig macht) in Reichtum, wird sie

schließlich vernachlässigen in Armut.

23. b. Sanhedrin 100a (Goldschm. 7, 439): Es hat gesagt R. Tanchum bar Chanil'ai (um 250 n. Chr.; Str. 5 S. 139): jeder, der sich hungern läßt für Worte der Tora in dieser Welt, den sättigt der Heilige — gepriesen sei er — in der kommenden Welt; denn es ist gesagt (Ps. 36, 9):

> "Sie laben sich vom Sett beines hauses, und mit dem Bach beiner Wonnen tränkst du sie."

5. Seligpreisung 24-36.

24. Tos. Babh'a gamm'a IX, 30 (Zudermandel S. 366):

R. Jehuda (um 200 n. Chr.; Str. 5 S. 133) sagt im Namen des Rabban

Gamli'el (um 90-130 n. Chr.; Str. 5 S. 122):

siehe, er (d. h. die Schrift) sagt (5. M. 13, 18): "Und er (d. h. Gott) gebe dir Erbarmen und er erbarme sich deiner und mehre dich" (daraus folgt:) dies soll ein Kennzeichen (eine Regel) sein in deiner Hand: jedesmal, wenn du barmherzig bist, so wird der Barmherzige sich deiner erbarmen.

25. b. Sabbath 151b (Goldschm. 1, 701):

Es wird überliefert:

R. Gamli'el beribbi (d. h. Sohn e. Rabbis, d. h. des Sim'on ben Gamli'el I, um 90-130 n. Chr.; Str. 5 S. 122) sagt:

"Und er wird dir geben Barmherzigkeit und sich deiner erbarmen" (5. M.

13, 18) (b. h.:)

jeder, der sich über die Geschöpfe (d. h. seine Mitmenschen) erbarmt, über den erbarmt man (wörtl.: sie, d. h. Gott) sich vom himmel;

und jeder, der sich nicht über die Geschöpfe erbarmt, über den erbarmt man sich nicht vom himmel.

^{21: &}quot;Sei""Spruch, beachte die Dreigliedrigkeit. Ogl. Mt. 10, 14. Joh. 4, 14. — 22: Mt. 6, 33 ist dabei an Irdisches schwerlich gedacht. Mr. 22 partizipialspruch, antisthetisch-parallel, vgl. Mt. 16, 25 f. — Auch bei Jesus solche Sprüche mit "jeder, der" häusig. — 23. dei Jesus sind die Begriffe viel prägnanter, auch geistlich gemeint. — 24—36: zur 5. Seligpreisung. 24: "gebe dir Erbarmen", nach rabb. Deutung, nämslich anderen Menschen gegenüber. In der Tora steht nach rabb. Auffassung nie etwas ohne Grund doppelt. 25: Partizipialspruch. Zu dem Positiven ist das Negative hinzugefügt, vgl. 3. B. Schlußgleichnisse der Bergpredigt. Der Gedanke des G. ist dem Jesu sehr ähnlich, aber keine Seligpreisung. 24 u. 25: man erkennt daran die Art mündlicher Cradition. Beide Male wird derselbe Ausspruch tradiert, im Gedanken gleich, im Wortlaut verscheie.

26. por Nr. 25 heißt es:

Und es wird überliefert:

R. Sim'on ben 'Ele'azar (um 200 n. Chr.; Str. 5 S. 132) sagt:

tue (Gutes), so lange du findest (nämlich: einen Armen) und bei dir gefunden wird (nämlich: Geld) und du noch lebst (wörtl.: dein Noch-Sein in deiner Hand ist):

und auch Salomo hat gesagt in seiner Weisheit (Pred. 12, 1): "und gedenke deines Schöpfers in den Tagen deiner Jugend, ehe denn die bösen Tage kommen" — das sind die Tage des Greisenalters — "und die Jahre herannahen, von denen du sagen wirst: sie gefallen mir nicht" — das sind die Tage des Messias, in denen weder (die Möglichkeit zu) Verdienst noch (zu) Verschuldung ist (da in der messianischen Zeit keiner anders handelt, als vorgeschrieben ist).

27. Nach Nr. 25 heißt es in unmittelbarem Anschluß an Nr. 25 als Wort des R. Gamli'el:

"Che sich noch die Sonne verfinstert und das Licht" — das sind die Stirn und die Nase — "und der Mond" — das ist die Seele, "und die Sterne"

— das sind die Wangen, "und die Wolken zurücklehren nach dem Regen"
— das ist das Augenlicht des Menschen, das nach dem Meinen schwindet

— das ist das Augenlicht des Menschen, das nach dem Weinen schwindet. 28. b. Sota 14a (Goldschm. 5, 219):

Es trug vor R. Siml'ai (um 250 n. Chr.; Str. 5 S. 138):

die Tora — ihr Anfang ist Übung von Liebeswerken, und ihr Ende ist Übung von Liebeswerken;

ihr Anfang ist Übung von Liebeswerken; denn es steht geschrieben (1. M. 3, 21): "Und es machte Jahve Gott dem Menschen und seinem Weibe Röcke von Fell und zog sie ihnen an." — Und ihr Ende ist Übung von Liebeswerken; denn es steht geschrieben (5. M. 34, 6): "Und er begrub ihn (den Mose) im Tal."

29. Midras Qoheleth rabba 2. Seder zu Qohel. 7, 2 (Par. 7): "Besser ist, in ein Crauerhaus zu gehen, als zu gehen in ein Haus des Gast-mahls" (Qoh. 7, 2)

2. Es hat gesagt R. Berethja (um 350 n. Chr.; Str. 5 S. 146):

Übung der Liebe (oder: Güte, hebr.: gemiluth chesed) (ist) in der Tora an ihrem Anfang und in ihrer Mitte und an ihrem Ende. — An ihrem Anfang; denn es steht geschrieben (1. M. 2, 22): "und es baute Jahve Gott die Rippe (hebr. şelfa) (zu einem Weibe)" das sehrt, daß der Heilige — gepriesen sei er — die Eva flocht (d. h. ihr die Haare flocht, "şelfa" wird als "gelfa" — "gestochtenes Haar" gedeutet; ebenso "bauen" auf ein Haargebäude) und sie zu dem Menschen brachte, und er wurde ihr (Plural) Brautführer; denn in gleicher Weise nennt man in den Seestädten ein Haargessecht: Gebäude. — und in ihrer Mitte; denn es steht geschrieben (1. M. 18, 1): "Und es erschien ihm Jahve im hain Mamre" das sehrt,

^{26:} hier soll zu baldigem Gutestun ermahnt werden. Messianisches liegt auch bei Gamli'els Ausspruch nahe. — 28: "barmherzig" ist nicht nur von der Gesinnung, sondern auch von der Tat gemeint. Inditativischer Doppelspruch mit Schristbeweis. Liebestätigkeit betont auch das Judentum. hier: die Nacken kleiden, die Toten begraben. In Nr. 29 kommt hinzu: Trauernde segnen, Bräute ausstatten, Kranke besiuchen. Ogl. z. B. Mt. 25, 35 ff.

daß er ihn besuchte. (1. M. 25, 11) "Und es segnete Gott den Isaak, seinen Sohn" (, nachdem Abraham gestorben war): das ist der Segenssspruch der Trauernden. — Am Ende; denn es ist gesagt (5. M. 34, 6):

"Und er begrub ihn im Tale"

3. Es steht geschrieben (1. M. 3, 21): "Und es machte Jahve Gott dem Menschen und seinem Weibe Röcke aus Fell und 30g sie ihnen an" wir sinden (hier also), daß der Heilige — gepriesen sei er — Liebeserweisungen übt (gomel chasadim): er putt Bräute, segnet Brautleute, besucht Kranke und begräbt Tote, tröstet Trauernde. — Er putt Bräute; denn es steht geschrieben (1. M. 2, 22): "Und es baute Jahve Gott" (usw.) . . . — Er segnet Brautleute; denn es ist gesagt (1. M. 1, 28): "Und es segnete sie Gott." — Er besucht Kranke; denn es ist gesagt (1. M. 18, 1): "Und es erschien ihm Gott im Haine Mamre." — Er begräbt Tote; denn es steht geschrieben (5. M. 34, 6): "Und er begrub ihn im Tale." — Er tröstet Trauernde; denn es steht geschrieben (1. M. 35, 8): "Und er nannte seinen Namen Eiche des Weinens."

30. 'Abhoth I, 2:

Sim'on der Gerechte (um 300 v. Chr.; Str. 5 S. 117) gehörte zu den über-

bleibseln der großen Synagoge. Er pflegte zu sagen:

Auf 3 Dingen steht die Welt: auf der Tora und auf dem (Gottes-) Dienst (d. h. dem Kultus) und auf den Liebeserweisungen (gemiluth chasadim).

31. Midr. Qoh. r. zu 7, 2 (Par. 7; Wünsche S. 92):

5. "Und der Lebende nehme es zu Herzen" (vorher ist gesagt, daß man lieber in ein Trauerhaus als in ein Trinkhaus gehen solle). Welche Lehre (liegt darin), daß (der Vers so) sagt? (Antwort:)

Tue Güte (chisd'a),

daß man sie dir tue,

gib das (Trauer=)Geleit,

daß man dir das Geleit gebe,

halte die (Toten-)Klage, begrabe,

daß man dir klage, daß man dich begrabe.

erweise Güte (gemol chesed),

daß dir Güte erwiesen werde.

32. Jer. Kethubboth VII, 31b:

R. Meir (um 130 n. Chr.; Str. 5 S. 128) sagt im Namen des R. 'Aqibh'a,

seines Cehrers (Rabbis):

"Besser ist es, zu gehen in ein Trauerhaus, als zu gehen in ein Trinkhaus, da jenes (auf) das Ende aller Menschen (hinweist), und der Lebende nehme es sich zu herzen." Welche Cehre (liegt darin), daß (der Vers) sagt: "und der Cebende nehme es sich zu herzen"? (Antwort: nichts anderes) als: tue (Gutes).

flage,

daß man (es dir) tue, daß man (dir) klage.

begrabe, geleite,

daß man (dich) begrabe, daß man (dich) geleite.

33. b. Sutta 49b (Goldschm. 3, 138):

Es hat gesagt R. 'Ele'azar (um 130-160 n. Chr.; Str. 5 S. 129f.):

^{30:} Zahlenspruch. 31: imperativischer Spruch mit kettenartiger Aneinandersreihung und Sinalsah. Ogl. Mt. 7, 12 zum Inhalt. 33: vgl. Mt. 6, 1 ff.

größer ist, wer Almosen gibt (wörtl.: Gerechtigkeit tut, 'ose sedaga) als alle Opfer (gorbanoth):

denn es ist gesagt (Spr. 21, 3): "wer da tut Gerechtigkeit und Recht, ist dem Ewigen lieber als Opser (zebach)."

Und es hat gesagt R. 'Elesazar:

größer ist Liebeserweisung (gemiluth chasadim) als Almosen (sedaga);

denn es ist gesagt (Hos. 10, 12): "Säet euch zu Almosen (lisedaga) und erntet gemäß Güte (chesed)." Wenn der Mensch sät, so ist es zweiselhast, ob er ist oder ob er nicht ist; wenn er erntet, so ist es sicher, daß er ist. Und es hat gesagt R. Elesazar:

Almosen wird nicht belohnt (wörtl.: bezahlt) außer gemäß der Güte (chesed,

oder: Liebe), die in ihm (d. h. dem Almosen, der sedaga) (ist);

denn es ist gesagt (hos. 10, 12): "Säet euch Almosen und erntet gemäß Güte (chesed)."

34. b. Pesachim 49b (Goldschm. II, 494ff.):

Es hat gesagt R. 'Elesazar:

es ist gestattet, einen am haares zu durchbohren (oder: den hals aufzureißen, nachar) am Dersöhnungstag, der auf einen Sabbat fällt. Da sagten
zu ihm seine Schüler: Rabbi, sage: ihn zu schlachten. Da sagte er zu
ihnen: dieser (d. h. der, der schlachtet,) ist verpslichtet (wörts.: belastet mit)
zu einem Segensspruch, und dieser (, der durchbohrt,) ist nicht verpslichtet
zu einem Segensspruch.

Es hat gejagt R. 'Ele'azar:

Es ist verboten, sich einem 'am ha'ares zuzugesellen auf dem Wege; denn es ist gesagt (5. M. 30, 20): "Denn sie (d. h. die Tora) ist dein Leben und die Länge deiner Tage" sein Leben schont er (d. h. der 'am ha'ares, der das Gesetz nicht hält,) nicht, um wie viel weniger das Leben seines Genossen.

Es hat gesagt R. Semu'el bar Nachmani (um 300 n. Chr.; Str. 5 S. 140): es

hat gesagt R. Jochanan (um 250 n. Chr.; Str. 5 S. 137):

es ist gestattet, einen 'am ha'ares zu zerreißen wie einen Sisch. Es hat gesagt R. Semu'el bar Iischaq (um 330 n. Chr.; Str. 5 S. 141): und zwar von seinem Rücken aus.

Es wird überliefert:

Es hat gesagt R. 'Aqibh'a (um 130 n. Chr.; Str. 5 S. 125):

als ich ein am ha'ares war, sagte ich: wer gibt mir (d. h.: hätte ich doch) einen Weisenschüler (d. h. einen Gelehrten), daß ich ihn beiße wie ein Esel. Da sagten zu ihm seine Schüler: Rabbi, sage: wie ein hund. Er sagte zu ihnen: dieser beißt und zerbricht den Knochen, und dieser beißt und zerbricht den Knochen knochen nicht.

35. ebenda, etwas später:

^{33:} Indikativischer Spruch. — Eine Aneinanderreihung von Sprüchen desselben Rabbinen in kettenhaster Steigerung. — Dielleicht ist R. 'Ele'azar, der um 270 lebte, gemeint, Str. 5 S. 140. — 34 u. 35: vielleicht hat Jesus diesen haß gegen die Unsgelehrten bei der 5. Seligpreisung auch im Auge. 34: Lehrgespräch mit Schülern. Jederzeit, ohne weitere Umstände kann der 'am ha'ares getötet werden. Starkes Stimmungswort. "nachar", Methode der Tötung von Kamelen bei den Arabern: hals ausreißen, bei den Nüstern packen.

Es überlieferte R. Chijj'a (um 200 n. Chr.; Str. 5 S. 134):

Größer ist der haß, mit dem die 'amme ha'ares einen Gelehrtenschüler hassen, als der haß, mit dem die Völker der Welt Israel hassen, und ihre Frauen noch mehr als sie.

Es wird überliefert:

Wer studiert hat (Tora usw.) und sich (dann) abgesondert hat, (haßt) mehr als sie alle.

36. b. Babh'a bathr'a 145 b (Goldschm. VI, 1327): R. Chanin'a (um 230 n. Chr.; Str. 5 S. 135) hat gesagt:

"Alle Tage des Armen sind übel (ra'im), aber ein fröhliches Herz (tobh lebh) (ist) ein fortwährendes Gastmahl" (Prov. 15, 15) — "alle Tage des Armen sind übel" das ist der, der ein böses Weib hat; — "aber ein fröhliches Herz ist ein fortwährendes Gastmahl" das ist der, der ein gutes Weib hat.

R. Jann'ai (um 230 n. Chr.; Str. 5 S. 135) hat gesagt: "Alle Tage des Armen sind übel" das ist der Schwache (aodevis, matt, fränklich); "aber ein fröhliches Herz ist ein fortwährendes Gastmahl" das ist der. dessen

Gesinnung schön ist (b. h. der alles froh genießt).

R. Jochanan (um 250 n. Chr.; Str. ⁵ S. 137) hat gesagt: "Alle Tage des Armen sind übel" das ist der Barmherzige, "und ein fröhliches Herz ist ein fortwährendes Gastmahl" das ist der Unbarmherzige (Grausame, Strenge).

Und R. Jehosu'a ben Levi (um 230 n. Chr.; Str. 5 S. 136) hat gesagt: "Alle Tage des Armen sind übel" das ist der, dessen Gesinnung kurz ist (Levn: engherzig, Goldschm.: ungeduldig); "aber ein fröhliches herz ist ein fortwährendes Gastmahl" das ist der, dessen Gesinnung weit ist (Levn: freigebig, Goldschm.: geduldig).

6. Seligpreisung 37 - 41.

37. Pfalm 17, 15:

Ich aber werde in Gerechtigkeit dein Angesicht schauen, werde mich sättigen, wenn ich erwache, an deiner Gestalt.

38. Achtzehngebet, 17. Segensspruch:

Und es mögen ich auen unfre Augen deine Rudtehr nach Bion.

39. Jalqut Sim'oni zu Pf. 17, 15:

"Ich werde in Gerechtigkeit (besedeq) dein Angesicht sehen" siehe, wie groß die Kraft des Almosens (sedaqa) ist; denn um einer Peruta (kleine Münze) willen, die der Mensch einem Armen gibt, erwirbt er Verdienst und bessucht (wörtl.: läßt annehmen das Antlig der Sch.) die Sekhina (d. h. Gott). Gewöhnlich kommt vor: eine Matrone, die den König besucht, sie macht eine Krone gemäß ihrer Ehre, und durch die Krone, die sie hineinbringt, um den König zu krönen, sieht sie das Angesicht des Königs —

^{36:} In dem Wort des R. Jochanan ist wohl gemeint, daß der Barmherzige alles Elend mitempfindet, also seines Cebens nicht froh wird. — 37—41: zur 6. Seligspreisung. 37: Kauhsch, A. T. 1910³, 2. Bd.: "Es ist an das Erwachen nach der Zeit der Drangsal, sa beim Andruch der messianischen Zeit zu denken. Dann erdlickt das Wossen in seiner majestätischen Gestalt." 38: auch hier dies "schauen" nicht rein innerlich, sondern objektiv. Man darf hier, wie sonst, nicht abblassen und modernisseren.

und durch die Peruta, die ein Mensch einem Armen gibt, erwirbt er Versteinst und besucht die Sekhina.

Eine andere Erklärung:

"ich werde in Gerechtigkeit dein Angesicht schauen" was schaute (oder: sah, hatte im Auge) David, daß er die Krast des Almosens allein durch Verdienst besonders hervorhob? (nichts anderes) als: dich zu belehren, daß auch Bösewichter, in deren Hand nur das Verdienst des Almosens ist, Verdienst erwerben und die Sekhina besuchen; denn es ist gesagt (Jes. 40, 5): "Und es offenbart sich die Herrlichkeit Jahves, und es wird (sie) sehen alles Sleisch insgesamt; denn der Mund Jahves hat (es) geredet." — alle sehen (Gott), Gerechte und Frevler. Wenn das so ist, welcher Unterschied ist (dann) zwischen Gerechten und Frevlern? (es geschieht) nur, damit die Bösewichter erkennen, vor wem sie Jorn erwecken, und die Gerechten erkennen, vor wem sie sorn erwecken, und die Gerechten erkennen, vor wem sie sonn erwecken, und die Gerechten erkennen, vor wem sie sich abmühen.

40. Pjalm 24, 3-6 (vgl. Pj. 15):

Wer darf den Berg Jahves betreten und wer stehen an seiner heiligen Stätte?

4 Wer unschuldige hände hat und reines herzens ist; wer nicht auf Falscheit ausgeht und nicht betrüglich schwört.

⁵Der wird Segen von Jahre empfangen und Gerechtigkeit von dem Gott, der seine Hilse ist.

6 Das ist das Geschlecht derer, die nach ihm fragen, die dein Antlitz suchen, "Gott" Jakobs.

41. Pjalm 42, 3:

Meine Seele dürstet nach Gott, dem lebendigen Gott: wann werde ich hingelangen und "sehen" Gottes Angesicht?

7. Seligpreisung 42 – 46.

42. Das Kapitel vom Frieden:

Es hat gesagt R. Jehosu'a ben Lepi (um 230 n. Chr.; Str. 5 S. 136):

Groß ist der Friede;

denn der Friede ist für die Erde (oder: das Cand) wie der Sauerteig für den Teig.

Wenn der heilige — gepriesen sei er — nicht Frieden auf der Erde (oder: im Cande) gegeben hat, dann macht das Schwert und das (wilde) Getier

die Erde kinderlos.

Und was ist der (Schrift-)Grund? (Antwort:) denn es steht geschrieben (3. M. 26, 6): "Und ich werde Frieden im Cande geben." Und mit "Cand" ist nur Israel gemeint; denn es ist gesagt (Maleakhi 3, 12): "Und es werden euch glücklich preisen alle Völker; denn ihr werdet sein ein Cand des Wohlgefallens", und er (d. h. die Schrift) sagt (Sach. 1, 11): "Siehe, das ganze Cand liegt in Ruhe und Stille."

^{41: &}quot;sehen", im Masor. Text in "erscheinen" umgeändert. Ogl. auch Ps. 73, 1 u. den Schluß. — 42—46: 7. Seligpreisung. Man beachte, wie in dem Kapitel vom Frieden vor allem auch vom "Frieden stiften" die Rede ist, vgl. είρηνοποιός. — Ogl. die übersehung Gerh. Kittels, Saat auf Hoffnung, 1920, Heft 4. — Obiger Text ist nach einer neueren Warschauer Ausgabe des Babli überseht. Ogl. Sifre Nu 6, 26 (42).

(Koh. 1, 4) "Ein Geschlecht geht und ein Geschlecht kommt, aber das Cand besteht" (d. h.) ein Königreich kommt und ein Königreich geht, aber die

Israeliten bestehen auf ewig.

Aber Salomo (meint): obwohl ein Geschlecht geht und ein Geschlecht kommt, ein Königreich geht und ein Königreich kommt, ein Edikt geht, ein Edikt kommt und sich erneuert über Israel (wörtl.: über die Hasser Israels — man will so die üble Vorbedeutung dieser Aussage vermeiden, daher der Einschub: "Hasser") — "das Land besteht ewig" (d. h.:) die Israeliten bestehen in Ewigkeit; nicht verläßt er (d. h. Gott) sie und nicht bewirkt er, daß sie verlassen werden; nicht vernichtet er sie und nicht bewirkt er, daß sie verlassen werden; denn es ist gesagt (Maleakhi 3, 6): "denn ich, der Ewige, habe mich nicht geändert, und ihr, Söhne Jakobs, seid nicht vernichtet worden" (d. h.) wie ich mich nicht verändert habe und mich nicht verändern werde, so seid ihr, Haus Jakobs, nicht vernichtet worden und ihr werdet nicht vernichtet werden, vielmehr (5. M. 4, 4): "ihr, die ihr (treu) festhieltet am Ewigen, eurem Gott, seid alle heute (noch) am Leben. (Abhoth I, 18) Dort haben wir überliefert:

Rabban Sim'on ben Gamli'el (um 70 n. Chr.; Str. 5 S. 121) sagt:

auf 3 Dingen besteht die Welt:

auf dem Recht und auf der Wahrheit und auf dem Frieden. Es hat gesagt R. Mun'a (um 350 n. Chr.; Str. 5 S. 147): und die 3 sind eine Sache: wird getan das Recht, so wird getan Wahrheit, so wird getan Friede.

Und die 3 werden in einem (Schrift-)Vers erwähnt (Sach. 8, 16): "Wahrheit und Recht (des) Frieden(s) richtet in euren Toren." Überall, wo Recht ist, ist Friede; und überall, wo Friede ist, ist Recht. Es hat gesagt R. Jehošuća (um 90—130 n. Chr.; Str. 5 S. 123):

Groß ist der Friede;

denn in der Stunde, wo die Israeliten standen und sagten (2. M. 24, 7): "Alles, was der Ewige geredet hat, wollen wir tun und besolgen", freute sich über sie der Heilige — gepriesen sei er — und gab ihnen seine Tora und segnete sie mit Frieden; denn es ist gesagt (ps. 29, 11): "Der Ewige wird seinem Volke Kraft geben, der Ewige wird segnen sein Volk mit Frieden. Es hat gesagt Chizgija (um 350 n. Chr.; Str. 5 S. 146):

Groß ist der Friede;

denn betreffs aller Gebote in der Tora steht geschrieben: wenn du siehst (2. M. 23, 5), wenn du triffst (2. M. 23, 4), wenn angetroffen wird (5. M. 22, 6), wenn du baust (5. M. 22, 8 Gelehrte = Baumeister), (d. h.) wenn ein Gebot in deine Hand kommt, so bist du verpslichtet, (es) zu tun. Aber: Frieden und jage ihm nach." "suche ihn" an deinem Ort, "und jage ihm nach" an einem anderen Ort.

Groß ist der Friede;

denn bei allen (Reise-)Stationen steht geschrieben: "und sie brachen auf und lagerten sich." Sie brachen auf in Streit und lagerten sich in Streit. In der Zeit, wo sie zum Sinai gekommen waren, lagerten sie sich in einem Cagern; denn es ist gesagt (2. M. 19, 2): "Und es lagerte sich dort Israel." Es hat gesagt der Heilige — gepriesen sei er —: da die

Israeliten den Streit hassen und den Frieden lieben und zu einem Cagern gemacht werden, siehe, so ist das die Stunde, wo ich ihnen meine Tora geben werde.

'Adonija wurde nicht getötet, außer weil er ein Mann des Streites war, und es ist erlaubt, böse Zunge (d. h. etwas Böses) zu sagen über einen Mann des Streites; denn desgleichen hat gesagt Nathan, der Prophet, zu Bathseba (1. Kön. 1, 14): "und ich werde nach dir hineinkommen und deine Worte (über 'Adonija) bekräftigen."

Und es hat gesagt Rabbi (um 200 n. Chr.; Str. 5 S. 133):

Alle Lügen sind verboten, aber Erlaubnis besteht hinsichtlich Lüge, um Frieden zu stiften (wörtl.: werfen, vgl. Mt. 10, 34) zwischen einem Menschen und seinem Nächsten.

Es hat gesagt Bar Qappar'a (um 200 n. Chr.; Str. 5 S. 134):

Groß ist der Friede;

denn desgleichen finden wir, daß die Tora etwas Erdichtetes (wörtl.: eine Rede, Zunge des Lügners) gesagt hat, um Frieden zu stiften zwischen Abraham und Sara; denn es ist gesagt (1. M. 18, 12): "Und es sachte Sara in ihrem Innern folgendermaßen usw." "und mein Herr ist alt", und am Ende steht geschrieben (18, 13): "und ich bin alt."

Es hat gesagt Bar Qappar'a:

Groß ist der Friede;

denn desgleichen sinden wir, daß die Propheten etwas Erdichtetes sagten, um Frieden zu stiften zwischen Manoach und seinem Weibe; denn am Anfang steht geschrieben (Richter 13, 3): "siehe, du bist unfruchtbar", und am Ende steht geschrieben (13, 5): "Siehe, du wirst schwanger" und es wird der Ausdruck "unfruchtbar" nicht erwähnt.

Es hat gesagt Bar Qappar'a:

Groß ist der Friede;

denn es ist unter den Engeln nicht Seindschaft und nicht Eifersucht und nicht haß und nicht Freidenkerei und nicht hader und nicht Streit; denn der

Beilige - gepriesen sei er - macht bei ihnen Frieden.

Was ist der (Schrift-)Grund? (Antw.: Hiob 25, 2) "Herrschermacht und Schrecken sind bei ihm, der Frieden schafft in seinen Höhen." "Herrschermacht" das ist Mikha'el; "und Schrecken" das ist Gabri'el; nicht ergreift einer den andern; und von ihnen (den Engeln) sind einige von Feuer und einige von Wasser. Um wie viel mehr die Menschen, unter denen alle diese Eigenschaften sind!

Es hat gesagt R. Jism'a'el (um 130 n. Chr.; Str. 5 S. 124f.):

Groß ist der Friede;

denn wir finden, daß der Heilige — gepriesen sei er — es zugelassen hat betreffs seines Namens, der in Heiligkeit geschrieben wurde, daß er ausgelöscht werde durch das (Fluch-)Wasser (4.M. 5, 23), um Frieden zu schaffen zwischen einem Mann und seinem Weibe.

Es hat gesagt R. Jehošu'a (um 90 – 130 n. Chr.; Str. 5 S. 123):

Groß ist der griede;

denn der Bund der Priester ist geschlossen in Frieden; denn es ist gesagt (4. M. 25, 12): "Siehe, ich gebe ihm (d. h. dem Pinechas ben 'Ele'azar ben 'Aharon) meinen Bund des Friedens.

Es hat gesagt R. Jehošu'a:

Groß ist der Friede;

denn der Name des Heiligen — gepriesen sei er — wird Friede genannt; denn es ist gesagt (Richt. 6, 24): "Und er (d. h. Gideon) nannte ihn (d. h.

den Altar): Jahve (ist) Friede."

Es hat gesagt R. Chijj'a bar 'Abb'a (um 200 n. Chr.: Str. 5 S. 134): von hier (d. h. von Richt. 6, 24) aus (hat man gesagt): daß es verboten ist, seinen Nächsten zu grüßen (wörtl.: zu fragen nach dem Frieden seines

Nächsten) an einem beschmutten Ort.

Was ist der (Schrift=)Grund? (Richt. 6, 24) "Und es baute dort Gideon einen Altar und nannte ihn: Jahve (ist) Friede." Wenn schon der Altar, der nicht ißt und nicht trinkt und nicht riecht und nicht gebaut wird außer zur Sühne der Israeliten, Friede genannt wird — um wie viel mehr derzenige, der den Frieden liebt und dem Frieden nachjagt und mit dem Frieden spruße) zuvorkommt und den Frieden(sgruß) erwidert und Frieden stiftet zwischen den Israeliten und ihrem Dater im himmel.

R. Jose der Galiläer (um 130 n. Chr.; Str. 5 S. 126) sagt:

auch der Name des Messias wird Friede genannt;

denn es ist gesagt (Jes. 9, 5): "Ewig-Vater, Friedefürst."

Es hat gesagt R. Jehosu'a:

Groß ist der Friede; denn die Israeliten werden Friede genannt; denn es ist gesagt (Sach. 8, 12): "Denn Same des Friedens" ("der Weinstock bringt seine Frucht") wem (gehört) der Friede? dem Samen des Friedens (d. h. Israel).

R. Jose der Galiläer sagt:

Groß ist der Friede; denn in der Stunde, wo der König Messias offenbart wird für Israel, beginnt er nicht außer mit Frieden; denn es ist gesagt (Jes. 52, 7): "wie lieblich sind auf den Bergen die Füße des Freudensboten, der Frieden verkündet."

R. Jose der Galiläer sagt:

Groß ist der Friede; denn in der Zeit des Krieges beginnt er (d. h. man) nicht, außer mit Frieden; denn es ist gesagt (5.M. 20, 10): "wenn du dich einer Stadt nahst, gegen sie zu kämpsen, so sollst du ihr ein gütliches Abkommen (Friede) anbieten."

Es hat gesagt R. Jehošu'a:

Groß ist der Friede; denn der Heilige — gepriesen sei er — wird die Gerechten stügen in Frieden; denn es ist gesagt (Jes. 26, 3): "gestügter Trieb (so versteht der Rabbi wohl den wahrscheinlich verderbten Text), du wirst bewahren Frieden."

Es hat gesagt R. Jehosu'a:

Groß ist der Friede; denn das ist (in der Tora) verbunden mit den Cebendigen und verbunden mit den Toten. Mit den Cebendigen woher (d. h. aus welcher Bibelstelle läßt sich das erweisen)? (Antw.: 2. M. 4, 18) "Und es sprach Jethro zu Mose: gehe in Frieden." Mit den Toten woher (läßt sich das erweisen)? (1. M. 15, 15) "Du aber wirst eingehen zu deinen Vätern in Frieden."

R. Sim'on ben Gamli'el (um 70 n. Chr.; Str. 5 S. 121 oder: um 150 n. Chr.;

Str. 5 S. 130) fagt:

Groß ist der Friede; denn wir finden, daß die Stämme erdichtete Worte sprachen, um Frieden zu stiften zwischen Joseph und seinen Brüdern; denn es ist gesagt (1.M. 50, 16): "und sie ordneten an für Joseph folgender=maßen: dein Vater hat angeordnet usw." Wir sinden aber, daß er ihnen nichts angeordnet hat.

Rabban Sim'on ben Gamli'el sagt:

Groß ist der Friede; denn, siehe, Aharon, der Priester, wird nicht gepriesen außer um des Friedens willen; denn er liebte den Frieden und jagte dem Frieden nach und kam mit dem Frieden(sgruß) zwor und erwiderte den Frieden(sgruß); denn es ist gesagt (Mal. 2, 6): "In Frieden und Gradheit wandelte er mit mir." Was steht danach geschrieben? (D. 6) "Und viele hiest er von Ungerechtigkeit ab." (Nichts anderes) als nur (dies) sehrt er (d. h. die Schrift): wenn er zwei Ceute sah, die einander haßten, ging er zu dem einen von ihnen und sagte zu ihm: warum haßt du den N? er ist bereits zu mir in mein haus gekommen und hat vor mir sich ausgesstreckt (bittend) und hat zu mir gesagt: ich habe gegen N gesündigt. Gehe und besänstige ihn. Und dann verläßt er ihn und geht zu dem zweiten und sagt zu ihm wie zu dem ersten. Und er macht Frieden und Liebe und Freundschaft zwischen einem Menschen und seinem Nächsten, "und viele brachte er von Ungerechtigkeit zurück."

Es hat gesagt R. Jehošu'a:

Der Prophet wird Bote genannt, und der Weise (Gesehrte) wird Bote genannt. Der Prophet wird Bote genannt; denn es ist gesagt (haggai 1, 13): "Und es sprach haggai, der Bote Jahves." Und der Gesehrte wird Bote genannt; denn es ist gesagt (Mal. 2, 7): "Bote Jahves der heerscharen ist er." Man könnte (irrtümlicherweise) meinen, es wäre (gemeint auch) der sam hasares-Priester. Die Cehre (darüber liegt) aber (in D. 7, wo) er sagt: "und Tora werden sie suchen aus seinem Munde."

R. Jehošu'a von Sikhnien im Namen des R. Levi (um 300 n. Chr.; Str. 5

5. 140) hat gesagt:

Groß ist der Friede; denn alle Segenssprüche und Gebete schließt man mit "Frieden." Die Rezitation des Schemsa schließt man mit "Frieden" (und breite aus die Hülle deines Friedens) [2. Segensspruch nach dem Schemsa im Abendgebet].

Den Priestersegen schließt man mit "Frieden": "und gebe dir Frieden"

(4. m. 6, 26).

Alle Segenssprüche schließt man mit "Frieden": "der da macht Frieden" [vgl. Achtzehngebet].

Es hat gesagt R. Jehošu'a ben Levi (um 230 n. Chr.; Str. 5 S. 136):

Es hat gesagt der Heilige — gepriesen sei er — zu den Israeliten: ihr habt verursacht, zu zerstören mein haus und meine Söhne ins Exil zu führen. Fraget nach seinem (d. h. Jerusalems) Frieden, so werde ich euch vergeben. Was ist dessen (Schrifts) Grund? (Ps. 122, 6) "Fraget nach dem Frieden Jerusalems." Und er (d. h. die Schrift) sagt (Jer. 29, 7): "Und kümmert euch um den Frieden der Stadt." Und er (d. h. die Schrift) sagt (Ps. 122, 7): "Es sei Friede in deinen Bollwerken" und er sagt (D. 8): "um meiner Brüder und Freunde willen usw." ["laßt mich sprechen: Friede sei in dir"].

Und wer den Frieden liebt und dem Frieden nachjagt und zuvorkommt mit dem Frieden(sgruß) und den Frieden zurückbringt (oder: den Friedensgruß erwidert), der Heilige — gepriesen sei er — läßt ihn in Besitz nehmen das Ceben dieser Welt und der kommenden Welt; denn es ist gesagt (Ps. 37, 11:) "Und die Elenden werden das Cand in Besitz nehmen und ihre Wonne haben an einer Fülle von Frieden."

43. Abhoth I, 12:

Hillel (gest. 10 n. Chr.; Str. 4 S. 118) sagt:

Gehöre zu den Schülern des Aharon, den Frieden liebend und dem Frieden nachjagend, die Menschen liebend und sie nahebringend der Tora.

44. Derekh 'eres 30t'a Kap. IX:

Jage dem Frieden nach,

daß man preise betreffs deines Friedens

wie den Frieden des Pinechas ben Elesagar (2. M. 6, 25; 4. M. 25, 7 u. ö.). — Und so pflegte R. Elesagar haqqappar (um 150 n. Chr.; Str. 5 S. 132) zu sagen:

Liebe den Frieden und hasse den Streit. -

Groß ist der Friede;

denn, wenn die Israeliten selbst in der Stunde, wo sie Götzendienst treiben, Frieden unter sich haben, so kann gleichsam die Sekhina (d. h. Gott) sie nicht bestrafen;

denn es ist gesagt (hos. 4, 17): "Vereinigt mit Gögen ist Ephraim; laß es." Wenn unter ihnen Streit ist, was ist (dann) über sie gesagt? (hos. 10, 2)

"Ihr herz ist geteilt, nun sollen sie bugen."

Siehe, groß ist der Friede. — Und hasse den Streit. In welcher Weise (ist das gemeint)? Eine Stadt, in der Streit ist, wird schließlich zerstört werden. Und es haben die Weisen (d. h. die Tannaiten, um 200 v. Chr.) gesagt: Streit, in einer Stadt (führt zu) Blutvergießen.

Eine Synagoge, in der Streit ist, wird schließlich ein Ketzerhaus.

Ein haus, in dem Streit ist, wird schlieflich zerstört. -

Bwei Weisenschüler, die in einer Stadt wohnen, und ebenso zwei Gerichtshöfe, und (es ist) unter ihnen Streit.

so sterben sie schließlich.

'Abb'a Sa'ul (um 150 n. Chr.; Str. 5 S. 130) sagt:

Streit der Gerichtshöfe zerstört die Welt. – 45. b. Berathoth 17a (Goldschm. I, 61):

Ein Gewohnheitsspruch (geläufiges Wort) im Munde 'Abhaje's (gest. 338/39 n. Chr.; Str. 5 S. 145; Bacher, Bab. Amor. 107ff.):

Stets sei der Mensch klug in der (Gottes-) Surcht;

eine sanfte Antwort stillt den Born;

^{43.} Imperativischer, singularischer Spruch, doppelter Parallelismus. — 44: vgl. 2. Tim. 2, 22; 1. Petr. 3, 11; Ebr. 12, 14. — vgl. auch Bacher, Ag d. T. II, 427. — 45: margela, vgl. μ apyydis — Perle, vgl. Mt. 7, 6. — "tlug" vgl. Mt. 10, 16.

und: er mehre Frieden mit seinen Brüdern und mit seinen Derwandten und mit jedem Menschen, und sogar mit einem Nichtjuden auf der Straße,

damit er beliebt sei oben und gefällig unten und wohlgelitten sei unter den Menschen.

46. Abhoth III, 14:

R. Aqibha pflegte zu sagen:

Geliebt (bei Gott) ist der Mensch; denn er ist "im Bilde" (Gottes) geschaffen (1.M. 1, 27);

als eine besondere Liebe wurde ihm kundgetan, daß er "im Bilde" geschaffen sei; denn es ist gesagt (1. M. 9, 6): "denn im Bilde Gottes hat er den Menschen gemacht."

Geliebt sind die Israeliten: denn sie sind Söhne Gottes (wörtl.: des Ortes)

genannt worden;

als eine besondere Liebe wurde ihnen kundgetan, daß sie Söhne Gottes genannt wurden; denn es ist gesagt (5. M. 14, 1): "Söhne seid ihr dem Ewigen, eurem Gotte."

8. und 9. Seligpreisung (47 - 55).

47. 5. Moje 22, 13f.:

Sorichungen. Neue Solge 20: Siebig I

¹³Wenn ein Mann eine Frau nimmt und ihr beiwohnt und sie (dann) haßt ¹⁴und legt ihr schändliche Dinge zur Cast

und bringt sie (so) in üblen Ruf (hoṣi' 'aleha šēm r'a, LXX καὶ κατενέγκη αὐτῆς ὄνομα πονηρόν)

und sagt: "diese Frau habe ich genommen und ich nahte mich ihr und fand sie nicht als Jungfrau".

15jo soll usw.

48. b. 'Arakhin 15a: Mischna III, 5:

Inwiesern (entscheidet man) erleichternd und erschwerend betress dessen, der "in üblen Ruf bringt" (mosi' šem r'a)? (Antwort:) sowohl derjenige, der die vornehmste (Frau), die zum Priesterstande (gehört), oder (derjenige, der) die niedrigste (wörtl.: kleine, vorher: große), die zu den Israeliten (gehört), in üblen Ruf gebracht hat, er zahlt (auf alle Fälle wegen dieses schweren Vergehens) 100 Sel'a. So ergibt sich, daß derjenige, der (etwas Derartiges) mit seinem Munde sagt, schwerer (bestraft wird) als derjenige, der sich tätlich (an einer Jungfrau) vergriffen hat (für diesen ist der Mindestsak nur 50 Sel'a).

Denn in übereinstimmung hiermit finden wir, daß das Gerichtsurteil über unsere Väter in der Wüste nur besiegelt worden ist wegen Verleumdung

(wörtl.: bose Junge); denn es ist gesagt (4. M. 14, 21 - 23):

(21Aber wahrlich: so wahr ich lebe und so gewiß die ganze Erde der Herrlichkeit Jahves voll werden soll, 22so gewiß sollen alle die Männer, die meine Herrlichkeit und die (Wunder-)Zeichen, die ich in Aegypten und in der Steppe gewirkt habe, gesehen) und mich dennoch nun zehnmal versucht

^{47-55: 8.} und 9. Seligpreisung bei Mt. und Par. 47: Mt. 5, 11: εἴπωσιν πᾶν πονηρὸν καθ' ὑμῶν; Σc. 6, 22: ἐκβάλωσιν τό ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρόν; Sητsin Σc. 6, 22: "und einen bösen Namen über euch ausbringen." Syrsin gibt den ursprünglichsten Wortsaut.

haben und ungehorsam gegen mich gewesen sind, (23das Cand nicht zu sehen bekommen, das ich ihren Vätern zugeschworen habe).

49. Gemara zu Nr. 48:

Es ist überliefert:

Es hat gesagt R. 'Ele'azar ben Perat'a (um 130 n. Chr.; Str. 5 S. 127):

Komm und siehe, wie groß die Kraft der bosen Junge ist:

woher (ergibt sich) uns (das)? (Antwort:) von den Kundschaftern. Und wenn schon derjenige, der Holz und Steine in üblen Ruf bringt (mosi som r'a 'al, wörtl.: einen bösen Namen ausbringt über) (so schwer bestraft wird), desgleichen derjenige, der seinen Nächsten in üblen Ruf bringt, um wie viel mehr!

50. Ebenda 15b:

Es hat gesagt R. Jochanan (um 250 n. Chr.; Str. 5 S. 137) im Namen des R. Jose ben Zimr'a (um 230 n. Chr.; Str. 5 S. 136):

jeder, der verleumdet (wörtl.: ergählt bose Junge), ist, wie wenn er den

Ursprung (d. h. Gott) verleugnet hat;

denn es ist gesagt (Ps. 12, 5): "die da sprechen: durch unsere Zunge sind wir stark, unsere Lippen stehen uns bei. Wer ist herr über uns?"

51. h. Berakhoth 19a (Goldschm. I, 68ff.):

Und es hat gesagt R. Jehosu'a ben Cevi (um 250 n. Chr.; Str. 5 S. 136): an 24 Stellen bannt (menaddin) der Gerichtshof wegen der Ehre des Gelehrten (hārāb), und sie alle haben wir gelehrt in unserer Mischna. Es sagte zu ihm R. 'Ele'azar (um 300 n. Chr.; Str. 5 S. 140): wo? Er sagte zu ihm: wenn du (die Stellen) sinden wirst (, wirst du mir Recht geben). Er ging weg, forschte und fand 3: 1) wer das händewaschen verachtet, 2) und wer hinter der Bahre der Weisensünger (Böses, Verleumdung) redet, 3) und wer hochmütig ist gegenüber oben (d. h. Gott).

"Wer hinter der Bahre von Weisenjungern (Boses) redet" was (ist) das (für

ein Sall)? (Antwort:) denn wir haben überliefert (Eduj. V, 6):

Er (d. h. 'Aqabhi'a ben Mahalal'el, um 50 n. Chr.; Str. 5 S. 120) pflegte zu sagen: man gibt (das Fluchwasser) nicht zu trinken weder der Prosestytin, noch der Freigelassenen. (Andere) Weise aber sagen: man gibt (es ihnen) zu trinken. — Sie sagten zu ihm: Ein Ereignis betreffend Karkhemith, eine freigelassene Sklavin in Jerusalem, und es gaben ihr (das Fluchwasser) zu trinken Simaja und 'Abtaljon (um 70 vor Chr.). Er sagte zu ihnen: etwas Ähnliches (aber nicht wirklich Fluchwasser) haben sie ihr zu trinken gegeben. Da taten sie ihn in den Bann (nidduhu), und er starb im Bann, und es ließ der Gerichtshof seinen Sarg steinigen.

"Und wer das händewaschen verachtet" was (ist) das (für ein Sall)? (Ant-

wort:) denn wir haben überliefert ('Eduj. V, 6):

Es hat gesagt R. Jehuda (um 200 n. Chr.; Str. 5 S. 133): Gott bewahre,

^{49:} die Kundschafter hatten durch ihren Bericht über das heilige Cand die Israeliten entmutigt, also das Cand "in üblen Ruf gebracht". — 50: "jeder" mit Partizipium, Partizipialspruch. — 51: Cc. 6, 22 äcopisco, hebr. niddah — bannen, niddui — Bann. Man unterscheidet niddui, cherem und sammata, d. h. 1) Abssonderung auf 4 Ellen von anderen Menschen und Verbot des Synagogengottesdienstes, 2) Versluchung und Ausstoßung aus Gemeinde und Synagoge, 3) gänzliche Ausstoßung aus der menschlichen Gesellschaft.

daß 'Aqabhi'a gebannt worden ist; denn es war kein Mensch von den Ifraeliten, für den der Cempelvorhof (am Pefach-Abend) geschlossen worden ist, an Weisheit und Reinheit und Sündenscheu wie 'Agabhi'a ben Mahalal'el. - Dielmehr: wen haben sie gebannt? Den 'Ele'agar ben Chanoth, der am händewaschen (d. h. an der Verordnung darüber) rüttelte. Und als er gestorben war, sandte der Gerichtshof hin und ließ einen großen Stein auf seinen Sarg legen; (das geschah,) um dich zu belehren, daß jeder, der gebannt ist und stirbt in seinem Bann, deffen Sarg läft der Gerichtshof

"Wer hochmütig ist gegenüber oben (d. h. Gott)" was (ist) das (für ein Sall)? (Antw.:) denn wir haben überliefert (Ca'an. 19a): Es sandte Sim'on ben Satach (um 100 vor Chr.; Str. 5 S. 117) zu Choni, dem Kreiszieher, (und ließ ihm sagen): du mußtest gebannt werden; und wenn du nicht Choni wärest, so wurde ich über dich den Bann verhängen. Aber was soll ich machen, wo du dich vor Gott (wörtl.: dem Ort) versundigst und er (d. h. Gott) tut dir (doch) deinen Willen? wie ein Sohn, der sich versündigt vor seinem Vater und er tut ihm (doch) seinen Willen. Und über dich sagt die Schrift (Prov. 23, 25): "Es freue sich dein Dater und deine Mutter und es frohlocke deine Gebärerin.

52. b. Mo'ed gatan 15a (Goldschm. III, 720) (hebräisches Stud):

Komm, böre:

den Gebannten und den Aussätzigen ist verboten, (das haar) zu scheren und (die Kleider) zu waschen. Ist ein Gebannter gestorben, so läßt der Gerichtshof seinen Sarg steinigen. R. Jehuda (um 200 n. Chr.; Str. 5 S. 133) fagt: nicht daß sie auf ihn einen Steinhaufen aufrichten wie den Steinhaufen des Achan, vielmehr das Gericht sendet bin und läßt einen großen Stein auf seinen Sarg legen, um dich zu belehren, daß jeder, der gebannt wird und stirbt in seinem Bann, deffen Sarg läft der Gerichtshof steinigen.

53. Ebenda:

Es hat gesagt Rabh Joseph (gest. 333 n. Chr.; Str. 5 S. 144): Komm, höre (Ta'an 14b):

und sie verhüllen sich und sigen da, sowohl die Gebannten als die Trauernden, bis man sich über sie erbarmt vom himmel.

54. Ebenda 16a (Goldschm. S. 725):

Was (bedeutet) Derfolgen?

Es hat gesagt Rabh Jehuda, Sohn des Rabh S'mu'el, Sohn des Selath, im Namen des Rabh (gest. 247 n. Chr.; Str. 5 S. 136):

man bannt (ihn) sofort und wiederholt (es) nach 30 Tagen und man angthematisiert (macharimin) nach 60 (Tagen).

55. Ebenda 16a (Goldschm. S. 726):

^{54:} Nach der Sortsetzung dieses Tertes ist den Gebannten verboten: das Grufen, erlaubt: das Unterrichten und Unterrichtelwerden, er darf fich vermieten und man darf sich ihm vermieten. Der Anathematisierte (mochoram) darf weder unterrichten, noch darf man ihn unterrichten, weder darf er fich vermieten, noch darf man fich ihm vermieten; wohl aber darf er für fich felber ftudieren, um fein Wiffen nicht einzubühen. Am Tage darf der Gebannte nicht arbeiten, wohl aber des Nachts. Geficht, hande und Suge darf er baden, aber nicht den gangen Körper. In der Stadt darf er feine Sandalen anziehen. Er darf feine Opfer darbringen. Dgl. auch Schulch. ar., Jore de'a 334, 2.

Es überlieferten unsere Meister: es gibt keinen Bann (niddui) für weniger als 30 Tage, und es gibt keinen Derweis (nezipha) für weniger als 7 Tage.

H.

Salz und Licht.

1. Sal3 (56-61).

56. Trattat Sof rim 15, 8 (um 800 n. Chr.):

und ferner gleicht die Tora dem Salg,

und die Mischna dem Pfeffer,

und der Calmud dem Gewürz

und es ist unmöglich für die Welt (zu bestehen) ohne diese drei.

57. Sirach 39, 26. 27:

²⁶Die hauptsächlichsten Dinge für das Leben der Menschen sind: Wasser und Seuer und Salz, fetter Weizen, Milch und Honig, Traubenblut, Öl und Kleidung:

27Alles dies ist eine Wohltat für die Guten;

ebenso wandelt es sich für die Bosen zum Schaden.

58. b. Qiddušin 29b (Goldschm. V, 793):

Es überlieferten unfre Meister:

Wenn er (d. h. der Vater) zu lernen hat und sein Sohn zu lernen hat, so geht er (d. h. der Vater) seinem Sohn vor (in bezug auf die Pflicht, den

betreffenden Rabbi aufzusuchen, bei dem er lernen kann).

R. J^ehuda (um 200 n. Chr.; Str. ⁵ S. 133) sagt: wenn sein Sohn befähigt und scharfsinnig ("m^emullach", gesalzen) ist und sein Studium in seiner hand bestehen bleibt (d. h. er nicht vergißt, sondern gut festhält, was er gelernt hat), so geht sein Sohn ihm (d. h. dem Dater) vor.

59. b. Nidda 31^a:

Es überlieferten unsere Meister:

Drei Genossen (d. h. Zusammenwirkende) gibt es beim Menschen (d. h. bei seiner Erzeugung): der Heilige — gepriesen sei er — und sein Vater und seine Mutter.

Sein Vater teilt ihm im Samen das Weiße mit, wovon (entstehen): Knochen und Adern und die Nägel (an Singern und Jehen) und das Gehirn, das in seinem Kopfe (ist), und das Weiße, das im Auge (ist).

^{56:} hier wird also die Unentbehrlichkeit des Salzes hervorgehoben. Salz ist von allen Gewürzen am unentbehrlichsten. Es gehört zu jeder Mahlzeit, vor allem zu Fleisch und Fisch. Brot und Salz war die Kost des einsachen Mannes. Salzige Fischlake war sehr beliebt. Für das heiligtum und im Privatleben verwendeten die Iuden mit Vorliebe das "sodomitische" Salz, d. h. Steinsalz, das aus den Salzbergen nahe dem Toten Meere gebrochen wurde. Auch Caugensalz zum Reinigen, Salz als Düngemittel war bekannt (vgl. Krauß, Talmudische Archäologie I, 1910, S. 119ss.; II, 1911, S. 167). Das "Einlegen" von Fleisch und Fisch spielt in der rabbinischen Citeratur eine große Rolle. Das Schmackhaftmachen und Konservieren liegt auch im Bilde des Salzes. — 58: vgl. Col. 4,6. — 59: das Sprichwort soll offendar bedeuten, daß das, was Gwtt gibt, das Wertvollste ist, wie das Fleisch, ohne Salz, nicht genieße bar ist und den Hunden vorgeworsen wird.

Seine Mutter teilt mit das Rote, wovon (entstehen): haut und fleisch und

haare und das Schwarze, das im Auge (ist).

Und der Heilige — gepriesen sei er — gibt ihm Geist und Cebensodem (nesama, Seele) und Gesichtszüge und das Sehen des Auges und das Hören des Chres und das Reden des Mundes und das Gehen der Füße und Verstand und Einsicht, und wenn seine Zeit kommt, sich von der Welt zu trennen, nimmt der Heilige — gepriesen sei er — seinen Anteil hinweg, und den Anteil seines Vaters und seiner Mutter läßt er vor ihnen liegen.

Es hat gesagt Rabh Paph'a (gest. 375 n. Chr.; Str. 5 S. 147): das ist das, was die Leute sagen:

Schüttle das Salz ab

und wirf das fleisch dem hunde vor.

60. b. Kethubboth 66^b: Es überlieferten unsere Meister:

Ein Vorkommnis betreffend Rabban Jochanan ben Zakt'ai (um 70 n. Chr.; Str. 5 S. 121), der auf einem Esel ritt, und er ging hinaus aus Jerusalem, und seine Junger gingen hinter ihm. Da sah er ein junges Mädchen, die Gerstenkörner sammelte aus dem Mist des Diehs der Araber. Als sie ihn sah, hüllte sie sich in ihr haar und trat vor ihm hin. Sie sagte zu ihm: Rabbi, verschaffe mir Nahrung. Er sagte zu ihr: meine Tochter, wer bist du? Sie sagte zu ihm: die Tochter des Nagdimon ben Gorion bin ich. Er sagte zu ihr: meine Tochter, wohin ist das Vermögen (mamon) des hauses deines Vaters gekommen? Sie sagte zu ihm: Rabbi, sagt man nicht folgendes Sprichwort (matl'a, māšāl, παραβολή) in Jerusalem: das Salz des Vermögens fehlt (chaser) - und manche sagen dafür: (ist) Wohltätigkeit (chesed) - (Da sagte Rabban Jochanan weiter:) und wo ist dasjenige (d. h. das Vermögen) des Hauses deines Schwiegervaters? Da sagte sie zu ihm: es kam dieser und richtete dieses zugrunde. Sie fagte zu ihm: Rabbi, gedenke, wie du meine Cheverschreibung besiegelt hast. Er sagte zu seinen Schülern: ich gedenke daran, wie ich die Cheverschreibung dieser (Frau) besiegelt habe, und ich habe darin gelesen 1 Million Golddenare aus dem hause ihres Vaters, ausgenommen (das Dermögen) aus dem (hause) ihres Schwiegervaters. Da weinte Rabban Jochanan ben Zatt'ai und sagte: heil euch, Ifraeliten; in der Zeit, wo sie tun den Willen Gottes (wörtl.: des Ortes), herrscht keine Nation und Junge über sie; aber in der Zeit, wo sie nicht tun den Willen Gottes (wörtl.: des Ortes), gibt er sie hin in die Hand einer niedrigen (s'efala,

^{60: &}quot;reiten auf einem Esel" vgl. Mt. 21,7. — Das Sprichwort kann bedeuten: "Es gibt kein Salz für das Geld", d. h. es schwindet dahin, man kann es nicht besständig behalten. Liest man "chesed", so ist der Sinn: Wohlkätigkeit erhält das Vermögen, wobei zu ergänzen ist: Naqdimon hat sein Vermögen versoren, weil er nicht wohlkätig war. — Durch die Eheverschreibung stellt der Mann der Frau bei der Eheschließung für den Fall der Scheidung eine Summe sicher. — Zu ποιείν δικαιοσύνην vgl. Mt. 6, 1. — Diese Geschichte wird ganz ähnlich von Eleazar ben Sadoq (um 90 n. Chr.; Str. S. 124) erzählt, der die Tochter des Naqdimon in Akto getrossen hat (Tos. Ketub. Kap. 5 Ende). Eine ähnliche, von Jochanan ben Zakt'ai erzählte Geschichte, der "ein junges jüdisches Weib" trifft, wird in Maon lokalisiert (vgl. Bacher, Ag. d. Cann. I², S. 42).

val. sofel) Nation. Und Nagdimon ben Gorion hat keine Wohltätigkeit

(sedaga, δικαιοσύνη) geübt (abad, getan, ποιείν).

61. b. Bekhoroth 8b (Bacher, Ag. d. Tann. I^2 167 ff.) (Unterredungen des R. Jehošu a ben Chananja, um 90-130 n. Chr.; Str. 5 S. 123, mit Nichtjuden):

(Die athenischen Gelehrten fragen:) Wenn das Salz verdirbt, womit salzt man es? Er (d. h. Jehošu a) sagte zu ihnen: mit der Nachgeburt eines Maultieres. (Sie sagten:) gibt es denn eine Nachgeburt eines Maultieres? (ein Maultier ist doch unfruchtbar!) (Da sagte er:) verdirbt denn etwa das Salz?

2. Licht (62-68).

62. Jesaia 60, 1—3:
Auf und seuchte ('ori);
denn dein Licht ('orekh) ist gekommen
und die Herrlichkeit Jahves ist über dir erstrahlt.

Denn siehe Finsternis bedeckt die Erde
und Wolkendunkel die Nationen,
aber über dir erstrahlt Jahve,
und seine Herrlichkeit erscheint über dir.

Und es werden Völker (gojim) gehen zu deinem Licht ('orekh),
und Könige zu dem Glanz (nogah), der von dir strahlt.

63. Sir hassirim rabba (Wünsche II, S. 22) zu hohesl. 1, 3: "beim Duft beiner guten Öle, umgegossenes (und dadurch vom Bodensatz gereinigtes) Öl

ist dein Name":

Wie ist es mit diesem Ole? (Antwort:) es bringt der Welt Licht. So ist Israel Licht für die Welt;

denn es ist gesagt (Jes. 60, 3): "Und es werden Völker gehen zu deinem Licht."

64. Ebenda (Wünsche S. 23):

Es hat gesagt R. Berethja (um 400 n. Chr.; Str. 5 S. 146):

Es sagten die Israeliten vor dem heiligen — gepriesen sei er —: herr der Welten, daher, daß du der Welt Licht bringst, wird dein Name groß gemacht in der Welt. — Und was ist dies Licht? (Antwort:) die Erslösung (ge'ulla); denn in der Stunde, wo du uns Licht bringst, kommen viele Proselnten (gerim) und treten zum Judentum über (mitgajjerim) und schließen sich uns an, z. B. Jethro und Rahab. Jethro hörte und kam, Rahab hörte und kam.

65. Genesis rabba Par. 3, 8 zu 1. Mose 1, 5: "Und Gott nannte das Licht Tag, und die Finsternis nannte er Nacht":

Es hat gesagt R. Jann'ai (um 230 n. Chr.; Str. 5 S. 135):

Don Ansang der Schöpfung der Welt schaute der Heilige — gepriesen sei er — die Werke der Gerechten und die Werke der Frevler: "Und die

^{61:} hier wohl eine Anspielung auf das Wort Jesu. Der Rabbi bestreitet, daß Salz sade werden kann, vgl. Krauß, Talmud. Arch. I, 1910, S. 501, Anm. 658. "Fade" heißt hebr. täphēl. — Die Rabbinen bezeichneten gern die Art ihrer Jünger bildlich, vgl. meine "Gleichnisreden" 1912, S. 53 ff. wo Joch. ben Zakt'ai seine Jünger als dreifachen Saden, Cisterne, Bach, Quelle bezeichnet! — 62: Jes. 42, 6 u. 49, 6 ist Israel, resp. der Knecht Jahves, "Licht der Völker" ('or gosim). Jes. 60 ist Gott und Israel Licht. — 65: die Werke der Gerechten sind also das Licht der Welt, vgl. Mt. 5, 16.

Erde war wüste": das sind die Werke der Frevler, "und es sprach Gott: es werde Licht": das sind die Werke der Gerechten. "Und es teilte Gott zwischen dem Licht und zwischen der Finsternis": zwischen den Werken der Gerechten und den Werken der Frevler. "Und es nannte Gott das Licht Tag": das sind die Werke der Gerechten. "Und die Finsternis nannte er Nacht": das sind die Werke der Frevler. "Und es ward Abend": das sind die Werke der Frevler. "Und es ward Morgen": das sind die Werke der Gerechten. "Ein Tag" (d. h.:) daß der heilige — gepriesen sei er — ihnen einen Tag gegeben hat. Und welcher ist das? der Versöhnungstag.

66. b. Berathoth 32b (Goldschm. I, S. 121):

Es überlieferten unsere Meister:

4 (Dinge) bedürfen der Stärfe. Welche sind es? die Tora und die guten Werke, das Gebet und derekh 'eres (= Weg des Landes, d. h. gute Sitte, Anstand). — Tora und gute Werke woher (läßt sich das für diese beweisen)? (Antwort:) denn es ist gesagt (Jos. 1, 7): "Nur sei stark sund sei fest] gar sehr, zu beobachten und zu tun entsprechend der ganzen Tora" — "sei stark" (das ist gesagt) mit Bezug auf die Tora, "und sei sest" (das ist gesagt) mit Bezug auf die Tora, "und sei sest" (das ist gesagt) mit Bezug auf die guten Werke. — Gebet, woher (läßt sich sür dieses die Pslicht zur Stärke beweisen)? [denn es ist gesagt] (Ps. 27, 14): "Harre auf den Ewigen, sei stark, und es sei sest dest dein herz, und harre auf den Ewigen." — derekh 'eres [woher] (läßt sich hiersür die Ersfordernis der Stärke erweisen)? denn es ist gesagt (2. Sam. 10, 12): "Sei stark und laß uns uns stark erweisen für unser Dolk usw."

67. Numeri rabba Par. 15 zu 4. Mose 8, 2: "Wenn du (auf den siebenarmigen Leuchter) die Leuchten (oder: Lampen, neroth) aussetzt, so sollen die 7 Leuchten (neroth) ihr Licht auf die Vorderseite des Leuchters (menora)

werfen (ja'iru)." (Wünsche, S. 396f.): ("wenn du die Ceuchten aufsetest")

5. Das ist, was die Schrift sagt (Ps. 18, 29): "Denn du erleuchtest meine Ceuchte (neri)." Es sagten die Israeliten vor dem Heiligen — gepriesen sei er —: Herr der Welt, uns sagst du, daß wir vor dir leuchten sollen? du bist (doch) das Licht der Welt, und das Licht wohnt bei dir; denn es steht geschrieben (Dan. 2, 22): "und das Licht wohnt bei ihm." Und du sagst: "(die Leuchten sollen leuchten) nach der Vorderseite des Leuchters hin"? (aus Ps. 18, 29) ist (doch) erwiesen: "denn du erleuchtest meine Leuchte"? Da sagte zu ihnen der Heilige — gepriesen sei er —: nicht als ob ich eurer bedürste (ist 4. M. 8, 2 gesagt), vielmehr, daß ihr mir leuchtet, wie ich euch geleuchtet habe; (denn ich habe euch geleuchtet) zu welchem Iwed? um euch zu erheben im Angesicht der Völker, damit sie sagen: sehet, wie die Israeliten leuchten dem, der die ganze Welt erleuchtet. 68. b. Berakhoth 28b (Goldschm. I, 104):

^{66: &}quot;gute Werke": ma'asim tobim, im Griech. Mt. 5,16 καλά έργα. — 67: Gott ist das Licht, Israel soll ihm leuchten vor den Völkern, ganz ähnlich Mt. 5,16 von den Jüngern Jesu. — 68: eine Reihe pluralischer, imperativsscher Sprüche, die auch bei Jesus häusig sind, und zwar sind es positive Imperative, auch ein "Sei"-Spruch, diesmal pluralisch, ferner ein Spruch mit "wenn" und imperativsschem, pluralischem Nachsat. — Hier Krankenbesuch, eine Anekdote, die Anrede Rabbi, die Bitte um Belehrung, um das ewige Leben zu erlangen, die "Wege des Lebens". — Zu "Säule" vgl. Gal. 2, 9. — Heilssicherheit hat der Rabbi nicht. — Daß Männer weinen, ist auch

Es überlieferten unsere Meister:

Als R. Eli'ezer (um 90-130 n. Chr.; Str. 5 S. 123) frank war, gingen seine Schüler hinein, um ihn zu besuchen. Sie sagten zu ihm: Rabbi, lehre uns Wege des Lebens, damit wir durch sie das Leben der zukünstigen Welt erlangen. Er sagte zu ihnen: Seid vorsichtig mit Bezug auf die Ehre eurer Genossen; und: haltet eure Söhne zurück vom Nachsinnen (über die heilige Schrift ohne Benutzung traditioneller Forschungen),

und: lasset sie sich setzen zwischen die Kniee der Weisenschüler;

und: wenn ihr betet, so wisset, vor wem ihr steht; und um deswillen werdet

ihr erlangen das Leben der zukünftigen Welt. -

Und als Rabban Johanan ben Zakt'ai (um 70 n. Chr.; Str. 5 S. 121) krank war, gingen seine Shüler hinein, ihn zu besuchen. Als er sie sah, begann er zu weinen. Es sagten zu ihm seine Schüler: Ceuchte Israels, rechte (nicht linke, d. h. mächtige) Säule, starker hammer, weswegen weinst du?

Er sagte zu ihnen:

wenn man mich por einen König von fleisch und Blut führen wurde, der heute hier und morgen im Grabe ist, deffen Zorn, wenn er über mich zürnt, fein ewiger Born ist, und dessen Verbot (oder: Sessel, Band), womit er mir etwas verbietet (oder: womit er mich bindet), kein ewiges Verbot (oder: keine ewige Seffel) ift, und deffen Tod, wenn er mich totet, kein ewiger Tod ist, und ich kann ihn befänftigen mit Worten und ihn bestechen mit Geld (mamon), - so würde ich dennoch weinen; jetzt aber, wo man mich führt vor den König der Könige der Könige, den Heiligen - ge= priesen sei er -, der da lebendig ist und beständig (oder: bestehend) in alle Ewigkeiten, dessen Jorn, wenn er über mich gurnt, ein ewiger Jorn ift, und, wenn er mir verbietet, so ist sein Derbot ein ewiges Verbot, und wenn er mich tötet, so ist sein Tod ein ewiger Tod, und ich kann ihn nicht mit Worten besänftigen und ihn nicht mit Geld bestechen - und vollends. wo vor mir zwei Wege sind: einer (der) des Garten Eden und einer (der) des gehinnom, und ich weiß nicht, auf welchen von ihnen man mich führen wird - und ich sollte nicht weinen?

Da sagten sie zu ihm: unser Rabbi, segne uns. Er sagte zu ihnen: Es sei Wohlgefallen (oder: Wille, nämlich: bei euch, oder: Gottes für euch), daß die Furcht (mor'ā, oder: Ehrsurcht) vor dem himmel bei euch (oder: über

euch) (ist) wie die gurcht vor fleisch und Blut.

Da sagten zu ihm seine Jünger: so weit? (wohl: nur so weit?) Da sagte er zu ihnen: o daß ihr doch (folgendes) wüßtet: wenn der Mensch eine Übertretung begeht, so sagt er: daß mich nur kein Mensch sieht.

In der Stunde seines Abscheidens sagte er zu ihnen: räumet die Geräte weg wegen der Verunreinigung und stellet einen Stuhl auf für hiskia, den König

Judas, der kommt.

sonst in der Antike häusig. — Daß an die Möglichkeit der Bestechung gedacht ist, ist sehr realistisch gedacht. — Messianische und kultische Gedanken bewegen den Rabbi in der Todesstunde. — Ogl. zu Nr. 68 auch Nr. 416.

III.

Einleitung zur Gesetzesauslegung.

69. Nedarim IX, 1:

bis daß sie ihm (d. h. dem, dessen Gelübde aufgelöst werden sollen,) (den Weg zur Reue über sein Gelübde) eröffnen durch (den hinweis auf) die Ehre gegen seinen Vater und seine Mutter, mögen sie (oder: könnten sie, wörtl.: werden sie) ihm (den Weg zur Reue) eröffnen durch (den hinweis auf) die Ehre gegen Gott.

70. b. Menachoth 29b (Goldschm. VIII, 514):

Es hat gesagt Rabh Jehuda (gest. 299 n. Chr.; Str. 5 S. 139): es hat gesagt

Rabh (gest. 247 n. Chr.; Str. 5 S. 136):

In der Stunde, als Mose zur höhe (d. h. auf den Berg Sinai) hinaufstieg, traf er den heiligen - gepriesen sei er - daß er sag und brachte Kronden (ketarim) an (qoser) an den Buchstaben (der Tora). Er sagte vor dem Berrn der Welt: wer halt beine Band gurud (,ftatt folder Kronden noch Worte zur Tora hinzuzufügen)? Er sagte zu ihm: es gibt einen Menschen, der sein wird am Ende von vielen Geschlechtern (doroth, veveai, Generationen), und 'Agibh'a, Sohn Josephs, ist sein Name, der vortragen wird über jedes einzelne Dörnchen (qos) haufen über haufen von Cehrfätzen (halakhoth). Er (d. h. Mose) sagte vor dem Herrn der Welt: zeige ihn mir. Er sagte zu ihm: geh nach rudwärts. Da ging er und setzte sich an das Ende von 8 Reihen (ber Schüler des R. 'Agibh'a), aber er verstand nicht, was sie sagten. Es erschlaffte seine (d. h. des Mose) Kraft (d. h. wohl: er wurde darüber bestürzt, weil er dachte, daß man etwas seinem Geset Widersprechendes und von ihm nicht Vorgeschriebenes lehre). Als er (d. h. Agibh'a) zu einer Sache fam, sagten zu ihm seine Schüler: Rabbi, wober (ergibt sich) dir (dies)? Da sagte er zu ihnen: (es ist) Cehrsat (halakha) des Mose vom Sinai her. Da beruhigte sich sein (d. h. des Mose) Sinn. Er kehrte gurud und tam por den heiligen - gepriesen sei er -, er sagte vor dem herrn der Welt: du haft einen Menschen wie diesen, und du gibst die Tora durch meine hand? Er sagte zu ihm: schweig; so wollte ich es (wörtl.: stieg es hinauf in Gedanken vor mir). - Er sagte por dem herrn der Welt: du hast mir seine Tora (d. h. Gesetheskunde) gezeigt, zeige mir seinen Cohn. Er sagte zu ihm: geh zurud. Da wandte er um. Er sah, daß sie sein (d. h. des 'Aqibh'a) Sleisch im Sleischerladen (μάκελον) mogen. Er sagte vor dem herrn der Welt: dies ist die Tora,

^{69: &}quot;bis daß" im Sinne von: anstatt daß, vgl. Mt. 5, 18: "bis himmel und Erde vergeht, wird kein Jota vom Geseth vergehen", d. h. eher vergeht himmel und Erde, als daß vom Geseth ein Jota vergeht, oder: anstatt daß himmel und Erde vergeht, wird eher ein Jota vom Geseth vergehen, d. h. es wird kein Jota vergehen, vgl. £f. 16, 17. — 70: Bacher, Ag. d. Can. I² 1903, S. 263 f. übersetht: "Krönsein zu knüpfen sür", ferner: "wer hindert dich, die Tora ohne diese Krönsein zu geben?", für qos: häkken. Serner: die Zahl 8 ist eine runde. "šuroth" sind die Bankretsen, auf denen die Schüler tm Cehrhause sacht Aliba muß, als durch lange Jahrhunderte von Moses getrennt, von diesem in den hintersten Reihen aufgesucht werden. Sür "es erschlafste seine Kraft" Bacher: er wurde ganz kleinmütig. — μάκελον: vgl. Ber. 61 h, wo das Marstrium des R. Akiba geschildert wird.

und dies ist ihr Lohn. Er sagte zu ihm: schweig; so wollte ich es (wörtl.: stieg es hinauf in Gedanken vor mir).

71. b. Menachoth 29b Fortsetzung:

Es hat gesagt Rabh'a (gest. 352 n. Chr.; Str. 5 S. 145):

7 Buchstaben bedürfen dreier Strichelchen (zijjunin). Und welche sind es? sa atnez gs (d. h. š, a, t, n, 3, g, § (Schluß -s)).

72. Erodus rabba Par. 6, 1 (Wünsche III, S. 66f.):

"²Und es sprach Gott zu Mose und sagte zu ihm: ich bin der Ewige, ³und ich erschien dem Abraham, dem Isaat" (2. M. 6, 2. 3). Das ist das, was geschrieben steht (Qoh. 2, 12): "Und ich wandte mich, zu sehen Weisheit und Tollheit und Torheit; denn was (wird tun) der Mensch, der nach mir, dem Könige, kommen wird? das, was sie bereits getan haben." Dieser Ders ist gesagt mit Bezug auf Salomo und mit Bezug auf Moses. Mit Bezug auf Salomo inwiesern? Als der heilige — gepriesen sei er — die Tora gab für Israel, gab er in ihr Gebote (misvoth 'ase) und Derbote (misvoth lo taʿase), und er gab dem Könige einige Gebote (misvoth); denn es ist gesagt (5. M. 17, 16 s.): "¹⁶Er (d. h. der König) soll nicht viele Rosse haben (jarbē) ... ¹⁷... und Silber und Gold (soll er sich nicht in Masse anhäusen) usw." "¹⁷und nicht soll er viele Frauen haben, und nicht soll sein herz abwendig werden." Es stand auf Salomo, der König, und klügelte in Betreff der Anordnung des Heiligen — gepriesen sei er — und sprach: wozu hat der Heilige — gepriesen sei er — gesagt: "er soll sich nicht viele Frauen halten"? nicht, damit "nicht abwendig werde sein herz"; ich will (mir) viele (Frauen) halten, aber mein herz soll nicht abwendig werden.

Es sagten unsere Meister:

in jener Stunde kam hinauf das Jod von "jarbe" und warf sich nieder (wörtl.: breitete sich aus) vor dem heiligen — gepriesen sei er — und sprach: herr der Welten, hast du nicht so gesagt: kein Buchstabe ('oth) hört auf (bāţela) von der Tora in Ewigkeit? Siehe, Salomo tritt auf und läßt mich aufhören (mebaţţēl), und vielleicht wird er heute einen (Buchstaben) aufhören machen und morgen einen anderen, bis daß die ganze Tora insgesamt ausgehoben ist (titbaţţēl). Da sagt zu ihm (d. h. dem Jod) der heilige — gepriesen sei er —: Salomo und tausend seinesgleichen werden aushören (jiheju beţēlim), aber ein Dörnchen (qoṣa) von dir werde ich nicht ausheben (mebaţţēl).

73. Jer. Sanhedrin Kap. 2 (ed. Crot. 1866 fol. 20c): Es überlieferte R. Sim'on ben Joch'ai (um 150 n. Chr.):

^{71:} Krauß, Talmud. Arch. III, 1912, S. 134 bemerkt, daß das Wort Jesu Mt. 5, 18 die hebr. Quadratschrift vorausseige; denn in dieser ist das Jod der kleinste Buchstabe, während das in der althebr. Schrift (vgl. auch das Samaritanische) nicht der Hall ist. — 72: b. Men. 29a (Goldschm. VIII, 513) redet Rabh Jehuda (gest. 299, Str. 5 S. 139) im Ramen Rabhs (gest. 247, Str. 5 S. 136) von "qosa šel jod", d. h. dem Dörnchen des Jod. — "kein Buchstabe" ('oth): Sprsin redet Mt. 5, 18 nur vom Jod und fügt hier kepasa hat, das Jod aber nicht. — 73: hier die Rr. 72 mit "es sagten unsere Meister" eingeführte Tradition mit R. Sim'on ben Jochai eingeführt. — Dgl. Bacher, a. a. Ø. S. 123⁴ "vielleicht eine polemische Anspielung auf die διαθήκη des Christentums."

... δu (δ. h. Gott) hast in deiner Tora geschrieben: jedes Testament (διαθήκη), das zum Teil aufgehoben wird (oder: aufhört), wird ganz aufgehoben. (Dann sagt Gott zur Tora, die die vorstehenden Worte zu ihm gesagt hat:) aber ein Wort von dir wird nicht aufgehoben.

74. Mekhilt'a Par. Bo 1, zu 2. M. 12, 2, Winter-Wünsche S. 6:

geh (s'ē) und sieh: welches ist der Monat, in dem Einsammeln stattfindet? 75. Ebenda S. 241 zu 2. M. 21, 6, Mispatim 2. Abschn.:

Rabbi (um 200 n. Chr.; Str. 5 S. 133) sagt:

tomm und sieh, daß ha'olam (d. h. die Welt, die Epoche) nur 50 Jahre bedeutet.

76. Methilt'a Bo 6, zu 2. M. 12, 8 (Winter-Wünsche S. 19):

"bis zum Morgen" wozu ist (das) gesagt? (Antwort:) die Schrift (d. h. diese Schriftstelle) kommt nur, um eine Grenze anzugeben (nämlich): den Morgen des Morgens.

77. Methilt'a zu 2. M. 14, 31; Wajehi besallach 6, W.-W. S. 110:

diese (Schriftstelle) kommt, um dich zu belehren, daß.

78. Jeremia 44, 25:

Ihr und eure Weiber, und ihr (Weiber) redet mit eurem Mund und mit euren Händen führt ihr's aus (milletem, d. h. erfüllt ihr, macht ihr voll) folgendermaßen: "wir wollen sicher tun unsere Gelübde, die wir gelobt haben, zu räuchern der Himmelskönigin und ihr Trankopfer zu spenden." So bes folget nur immer (heqim) eure Gelübde und tut nur immer eure Gelübde.

79. Nedarim (Mischna):

^{74—77: 3}u dem "tommen" Mt. 5, 17. Es steht nach unseren Begriffen 74 u. 75 pleonastisch, vgl. Joh. 1, 46; 1, 39. In 76. 77 liegt (vgl. Bacher, Exeg. Terminologie, 1905, S. 7) eine Personifitation der Schrift vor. Wir würden sagen: "diese Schriftstelle will eine Grenze angeben." So liegt für Mt. 5, 17 die übersehung nahe: "Glaubet nicht, daß ich auslösen will." — 78 u. 79: Wichtig sür die Erfenntnis, daß wir bei Mt. 5, 17—20 in der Gelübdeterminologie der Rabbinen drinstehen. Mt. 5, 33 schwähelt davon. Man bedenke, daß diese Gelübde tief ins tägliche Eeben eingrissen, daß sie vor allem auch das eheliche Eeben betrasen, das ius talionis sehr nahe ansingen, daß die 3. M. 24, 17 unmittelbar vor der ius talionis-skelle tehende Stelle vom Totschlag handelt. So ergibt sich also, daß Mt. 5, 21—48 einen geschlossenen Zusammenhang bildet, und wir haben den Grund dasür in der Polemit Jesu gegen das Binden und Lösen (Gelübdeterminologie) der Rabbinen, vor allem in bezug ausdas damals einen so breiten Raum einnehmende Gelübdes und Schwurwesen. So wird klar, warum Jesus grade von Totschlag, Ehe, Schwur, ius talionis, Nächstenliebe redet und nicht von anderen Stücken der 10 Gebote. Don hier aus fällt dann auch ein helles Licht auf 5,17—20. Schon hier liegt der Gedanke an das Gelübdewesen der damaligen Zeit vor. Mit dem karaddeur relp. dien V. D. 19 ist die Bindes und Löseprazis der Rabbinen gemeint, namentlich hinsichtlich der Gelübdeprazis, die zu 5,33 ss. näher behandelt wird. In 78 das "erfüllen", das sowohl "mille" (er erfüllte, nhapõvaa) als gijjēm oder šillēm heißen kann, wie "er löste" hittir, hēphēr, bittēl, arasmäch sera. Dergleicht man Mt. 5, 17 u. 19, so hat Merz, da der Sprsin beide Male Šera übersetz, m. E. recht, wenn er karadúew im Sinne von völliger Abschafung der Tora nicht für das Ursprüngliche hält, sondern dies. Wie das "lösen", so stammand das "refüllen" aus der Gelübdeprazis. In dem Begriff "erfüllen" liegt alsonicht: "vertiesen", sondern: "tun". Jesus meint: "Die Schritgelehrten erfüllen, lehre

hēphēr: Aufheben von Gelübden. — 11, 12: hărē zĕh japhēr: siehe, dieser darf aufheben. — 11, 10: nidrēhĕn qajjamin: ihre Gelübde bleiben giltig. — 11, 6: kullo qajjam: so ist das Ganze giltig. — 3, 1 hittiru chakamim: die Gelehrten erklärten für ungiltig, für aufgelöst. — 9, 7 huttar 'echad mēhĕm: es ist eins von ihnen gestattet. hutteru kullām: sie sind alle gestattet.

80. b. Sabbath 116a/b (Goldschm. I, S. 597):

'Imma Salom, die Frau des R. 'Elisezer (um 100 n. Chr.; Str. 5 S. 123), die Schwester des Rabban Gamli'el (um 100 n. Chr.; Str. 5 S. 122), hatte jenen (d. h. einen) Philosophen in ihrer Nachbarschaft, der in dem Rufe stand, daß er keine Bestechung annähme. Sie (d. h. Imma und R. Gamli'el) wollten mit ihm Scherz treiben. Sie brachte ihm eine goldene Leuchte (oder: Campe), und sie gingen por ihn. Sie sagte zu ihm: ich möchte, daß mir ein Anteil wurde an dem Samilienbesitz. Er sagte zu ihnen: teilet (es unter euch). Er (d. h. Gamli'el) sagte zu ihm: es steht für uns geschrieben (4. M. 27, 8): "wo ein Sohn vorhanden ist, soll die Tochter nicht erben." Er (d. h. der Philosoph) sagte zu ihnen: seit ihr aus unsrem Cande in die Verbannung gegangen seid, ist das Gesetz des Mose aufgehoben und das Evangelium (wörtl.: "aven gillajon", um das Glück verheißende Wort "Frohbotschaft" in sein Gegenteil zu verkehren) gegeben worden, und es steht in ihm geschrieben: "Sohn und Tochter sollen zusammen erben." - Am nächsten Tag (wörtl.: auf morgen) brachte er (d. h. Gaml.) ihm wiederum seinerseits einen Inbischen Esel. Da sagte er (d. h. der Philosoph) zu ihnen: ich habe gegen Ende (Strad: weiter unten im) des aven gillajon nachgesehen, und es ist in ihm geschrieben (Mt. 5, 17): "Ich, aven gillajon, bin nicht getommen, um wegzunehmen von dem Gefet des Mofe, vielmehr um bingu= gufügen zum Gesetz des Mose, bin ich gekommen", und es steht geschrieben in ihm: "wo ein Sohn vorhanden ist, soll die Tochter nicht erben." Da sagte sie zu ihm: dein Licht leuchte gleich der Leuchte. Es sagte zu ihm Rabban Gamli'el: es tam der Efel und stieft die Ceuchte um.

81. Chullin XII, 5:

positiv, bis ins kleinste hinein." Judenchristlich ist das insofern nicht, als das Judenchristentum, wie die Schriftgelehrten, mehr äußerlich, juristisch, zeremoniell dachte. Es kommt aber Jesus auf das Innerlichste und die Cat als Auswirkung desselben an, so daß sehr wohl dieser Kern äußerlich die Schale gelegentlich sprengen kann. — 80: aramäischer Text. Lydische Esel gelten als besonders gut. In diesem Text spiegelt sich, allerdings undeutlich, Mt. 5, 17, auch wohl 5, 14—16. Unter dem Philosophen ist wohl ein Judenchrist zu verstehen. Man will ihn verspotten und auf die Probestellen und daher seine Entscheidung in einem (scheinbaren) Erbstreit anrusen. "Sohn und Tochter sollen zusammen erben" ist kein Wort Jesu. Dielleicht ist Gal. 3, 28 gemeint (vgl. Strack, Jesus, die Häretiker und die Christen, 1910, S. 19*5.). Am 2. Cag entscheidet der Judenchrist zum Dorteil des Rabbis, als dieser ihm ein besonders wertvolles Bestechungsgeschenk bringt. Mt. 5, 17 wird nicht genau zitiert. Um bloßes "hinzusügen" handelt es sich bei Jesus nicht. Die Stellung des Judenchristen zum Gesetz solls verspottet werden. Mt. 5, 14—16 scheint sich hier auch zu spiegeln, ebensosselbe noch bei dem Spruch vom Splitter und Balken sinden werden. — 81: Mt. 10, 29. — Das Gesetz von dem Dogelnest gilt als "seichtes" Gebot. Die Gemara zu obiger Stelle stellt das Gebot "ehre Dater und Mutter" daneben, zumal es ebenfalls mit der Verheißung langen Lebens versehen ist. Sie bezieht das "lange leben" auf die Welt der Ewigseit, die Auserstehung der Toten. Angeführt wird ein Wort des

Nicht darf ein Mensch wegnehmen die Mutter samt den Jungen (vgl. 5. M. 22, 6. 7), selbst nicht, um einen Aussätzigen zu reinigen (3. M. 14, 7). Wenn schon bei einem leichten Gebot (misva qalla), wo es sich nur um den Wert eines Issar handelt, die Tora sagt (5. M. 22, 7): "damit es dir wohlgehe und du lange lebst", um wie vielmehr bei den schweren Geboten (misvoth chamuroth) in der Tora.

82. Joma VIII, 8 (Goldschm. II, 1019):

Sündopfer und Schuldopfer (für) sicher (begangene Sünden) schaffen Sühne; Tod und Versöhnungstag schaffen Sühne zusammen mit der Buße;

Buße schafft Sühne wegen leichter Übertretungen (abheroth qalloth), wegen eines Gebotes (ase) und wegen eines Verbotes (lo ta'ase);

und wegen der schweren (Übertretungen, chamuroth) bleibt er (d. h. der Übertreter) in der Schwebe, bis der Versöhnungstag kommt und Sühne schafft.

83. Sebhu'oth I, 6:

Sür die vorsätzlichen Unreinheitssünden beim Heiligtum und dessen heilige Opferspeisen (wörtl.: dessen Heiliges, godasav) schafft der im Innern (des Tempels) bereitete (wörtl.: gemachte) (Sündopfer.)Bock und der Versöhnungstag Sühne;

für die übrigen Übertretungen, die in der Tora (erwähnt werden), die leichten und die schweren, die vorsätzlichen und die unvorsätzlichen, Bewußtes und Nichtbewußtes, Gebot und Verbot, Ausrottung und gerichtliche Todesarten

schafft der Bod, der (in die Wuste) geschidt wird, Suhne.

84. 'Abhoth II, 1:

Rabbi (um 200 n. Chr.; Bacher, Ag. d. Tan. II, 1890, S. 454ff.) sagt: Sei vorsichtig betreffs eines leichten Gebotes wie betreffs eines schweren; denn du kennst nicht die Gabe des Lohnes der Gebote.

85. Abhoth IV, 2:

Ben 'Azzai (um 130 n. Chr.; Str. 5 S. 127) sagt:

Eile zu einem leichten Gebot und fliehe vor der Übertretung; denn Gebot zieht nach sich Gebot, und Übertretung zieht nach sich Übertretung; denn Lohn des Gebotes ist Gebot, und Lohn der Übertretung Übertretung.

86. Derekh'eres zoța Kap. II:

R. Jaqob (um 200, Str. ⁵ S. 131), das auch Cido. 39b (Goldschm. V, 830f.) zu lesen ist. — 82: hier werden leichte und schwere Übertretungen unterschieden. Ein Gebot übertritt man, indem man etwas, was man tun soll, nicht tut, ein Derbot, indem man etwas tut, was man nicht tun soll. Die Schwere der Verbote kommt in den auf die Übertretung gesetzten Strasen zum Ausdruck. Auf manche steht Geißelung als Strase, auf andere die Strase des himmels, die Ausrottung (kareth), auf andere die "arb'a mithoth beth din", die 4 Todesarten des irdischen Gerichts: Steinigung, Versbrennen, Tod durch das Schwert, Erdosselung. — 84: singularische imperativischer "Sei" Spruch mit kausaler Begründung. Auch sinale Begründungen sinden sich. — 85: singularische merativischer Spruch; wörtl.: "sei eilend" (= eile), also Sei-Spruch; gegens lätzlicher Parallelismus, entsprechende Begründung. Bacher, Ag. d. Tan. 1², 409: "Der Tohn für die Erfüllung des einen Gebotes ist in der Gelegenheit zur Übung eines anderen gewährt, und ebenso wird die Übertretung mit einer anderen bestrast." — 86: wieder singularische Imperative, Dreigliedrigkeit.

halte dich fern von dem, was in die hände einer Übertretung führt; erbebe (sei erbebend) vor einer leichten Sünde, vielleicht führt sie dich sonst in die hände einer schweren; eile (sei eilend) zu einem leichten Gebot; denn es wird dich bringen zu einem schweren.

87. Abhoth III, 8:

R. Dosethai ben Jannai (um 200; Str. 131) sagt im Namen des R. Me'ir: jeder, der ein Wort vergißt von seiner Mischna (Cernstoff), dem rechnet man (plur.) es an, als wenn er sein Ceben verwirkte (sich schuldig machte betreffs seiner Seele).

88. Mattoth III, 15:

Und es hat gesagt R. Chananja ben Gamli'el (um 130 n. Chr.; Str. 5 S. 127): wenn schon derjenige, der eine Übertretung begeht, durch sie seine Leben verswirkt (wörtl.: seine Seele wegnimmt),

um wieviel mehr wird demjenigen, der ein Gebot tut, sein Leben (wörtl.:

seine Seele) gegeben werden.

89. Dereth 'eres zoț'a Kap. VIII:

Jeder, der ein Wort (andere Cesart: einen Buchstaben) geringschätzt (andere Cesart: aushebt, mebattēl) von der Tora, ist der Ausrottung (d. h. göttelicher Strase) schuldig;

denn es ist gesagt (4. M. 15, 31): "Denn das Wort des Ewigen hat er versachtet und seine Gebote aufgehoben (hepher), ausgerottet soll er werden

ujw."

90. Psalmen Salomos 1, 2:

Ich sprack: er hört mich, weil ich voll Gerechtigkeit bin. — 14,2: die in Gerechtigkeit wandeln seinen Geboten gegenüber. — 17,19: weil unter ihnen niemand war, der Gerechtigkeit und Recht übte. — 17,37: Gott hat ihn (d. h. den Messias) weise gemacht an verständigem Rat mit Tatkraft und Gerechtigkeit.

91. Jubiläen 20, 9:

sondern verehrt den höchsten Gott und betet ihn an immerdar und hofft auf sein Antlitz zu jeder Zeit und übt Recht und Gerechtigkeit vor ihm.

92. Abhoth II, 2:

Alle, die sich mit der Gemeinde zusammen bemühen, sollen sich für sie um Gottes (wörtl.: des himmels) willen bemühen;

denn das Verdienst (zakhuth) ihrer Däter hilft ihnen und ihre Gerechtig= teit (sidgatham) besteht für ewig.

93. Abhoth VI, 1:

Die Tora bekleidet ihn mit Demut ('anava) und (Gottes=) Furcht (jir'a), und sie macht ihn (d. h. den, der sich mit ihr beschäftigt,) fähig, zu sein ge=recht (şaddiq) und fromm (chasid), rechtschaffen (jasar) und zuverlässig (ne'emān), und sie entsernt ihn von der Sünde und nähert ihn den händen der Verdienstlichkeit (zakhuth).

^{88:} der häufige Schluß a minori ad maius, vgl. 3. B. Mt. 6, 26. — 89: Parstizipialspruch mit "jeder", dazu Schriftbegründung. — 81—89 sind zum Vergleich mit Mt. 5, 19 dargeboten. Jesu Wort ist viel schärfer als die Unterscheidung zwischen leichten und schweren Geboten. 87—89 stehen dem Wort Jesu am nächsten. Dgl. Jac. 2, 10. 11. — 90 st. 3u Mt. 5, 20.

94. Abhoth VI, 8:

R. Sim'on ben Menasj'a (um 150 n. Chr.; Str. 5 S. 132) sagt im Namen

des R. Sim'on ben Joch'ai (um 130 n. Chr.; Str. 5 S. 120):

die Schönheit und die Kraft und der Reichtum und die Ehre und die Weisheit und das Alter (ziqna) und das Greisenhaar und die Söhne (: das ist) schön für die Gerechten (saddigim) und schön für die Welt;

denn es ist gesagt (Spr. 16, 31): "Ein herrliches Diadem ist Greisenhaar;

auf dem Weg der Gerechtigkeit (sedaga) wird es erlangt."

95. Abhoth VI, 9a Ausspruch desselben Rabbis:

diese 7 Eigenschaften, die die Weisen für die Gerechten aufgezählt haben, ...

96. Abhoth I, 1 (Männer der großen Synagoge, vor Chr.):

stellet viele Schüler auf.

97. 'Abhoth I, 15: Sammai (Zeit Jesu; Str. 5 S. 119):

rede wenig, tue viel.

98. Abhoth II, 7: Hillel (Zeit Jesu; Str. 5 S. 118):

viel Tora(-funde), viel Leben;

viel Weisheit, viel Schüler;

viel Wohltätigkeit, viel Frieden.

99. Abhoth II, 8: Rabban Jochanan ben Zakt'ai (um 70 n. Chr.; Str. 5

wenn du viel Tora (tora harbe) getan hast.

so tue dir darauf nichts zugute; denn dazu bist du geschaffen.

100. Abboth III. 9:

R. Chanina ben Dosa (um 70 n. Chr.; Str. 5 S. 122) pflegte zu sagen: Jeder, dessen Taten mehr sind als (merubbin me) seine Weisheit, dessen Weisheit hat Bestand;

^{95:} wo Philo von "gerecht" und "Gerechtigkeit" redet, 3. B. de Abrahamo 27 (p. 5. M.; Cohn I, 1 S. 102) hat er die δικαιοσύνη als die eine der griechischen Kar-(p. 5. M.; Cohn I, 1 S. 102) hat er die δικαιοσύνη als die eine der griechtichen Kardinaltugenden vor allem im Sinn. — 96–101: 3u Mt. 5, 20 περισσεύη πλετον Delitssch, hebr. N. Test., überset mit Recht "merubba min", vgl. Nr. 101. Gewiß ist 96–99 quantitativ gemeint, aber das Qualitative liegt dabei in der jüd. Ausdrucksweise sehr nahe. 96: pluralischer Imperativ. 97: singularischer Imperativ. Vgl. auch, wie das Tun betont wird 'Abhoth IV, 5: R. Ismael, Sohn des R. Jochanan ben Beroqa (um 150; Str. 5 S. 130) psiegte zu sagen: "Wer sernt, um zu sehren, dem gibt man (d. h. Gott) in seine hand die Möglichkeit, zu sernen und zu lehren. Und wer sernt, um zu tun, dem gibt man in seine hand die Möglichkeit, zu sernen und zu lehren und zu tun." Vgl. Mt. 5, 19: ποιήση καὶ διδάξη. — Zu Mt. 5, 17–20: Weder Reformation noch Revolution im gewöhnlichen Sinne ist Jesu Art. Er ist in alsem ein positiver Geist, der in die Tiese dringt. In Mt. 5, 17 hat Sprsin nicht "oder die Propheten", sodern "und die Propheten". Merz hält das sür eine Glosse. Cc. 16, 16; Mt. 11, 13; 11, 11; Cc. 7, 28 zeigt aber, daß man "Gesez" und "Weissagung" nicht so trennte, wie wir das gewöhnt sind. Auch der von Merz gemachte scharfe Unterschied zwischen "namusa" (νόμος, aber nach Merz — εντολή — Einzelgebot) und "'oraita" (tora, νόμος) "namusa" (νόμος, aber nach Merr = ἐντολή = Einzelgebot) und "'oraita" (tora, νόμος) ist nicht zu übertreiben. Jesus lehnt in Mt. 5, 17 nicht ab, daß man ihm revolutionäre Abschaffung vorwerfe, sondern er lehnt die juristisch außerliche und vielfach negative Stellung der Schriftgelehrten zum Gesetz ab und betont das Positive und Innerliche. 3u dem κληθήσεται Mt. 5, 19 vgl. noch oben Ur. 46, woraus man sieht, daß "sein" und "genannt werden" dasselbe bedeutet. Sür ελάχιστος-μέγας (nicht μέγιστος) würde man im hebr. qaton-gadol sagen, also beide Male den Positiv. — 98: Kettenspruch; wörtl.: wer viel macht , macht viel . . .

und jeder, dessen Weisheit mehr ist als (merubba min) seine Taten, dessen Weisheit hat keinen Bestand.

101. 'Abhoth III, 17: R. 'Ele'azar ben 'Azarja (um 90-130 n. Chr.;

Str. 5 S. 124):

jeder, dessen Weisheit mehr ist als (merubba min) seine Taten, wem gleicht der?

IV.

Die Antithesen.

1. Das Töten.

102. Methilt'a Par. Jethro, 8. Abschnitt (Winter=Wünsche S. 219) zu

2. m. 20, 13:

"Du sollst nicht morden" im hinblick worauf (d. h. auf welche andere Stelle) ist (das) gesagt? (Antwort:) entsprechend dem, daß gesagt ist (1.M. 9, 6):
"Wer das Blut des Menschen vergießt, dessen Blut soll durch den Menschen vergossen werden." Die Strafe hören wir (hier in 1.M. 9, 6), die Verwarnung hören wir nicht. Die Cehre (hierüber liegt darin,) daß er sagt:
"Du sollst nicht morden" (d. h. hier findet sich diese Verwarnung, dieses Verbot).

103. Methilt'a, Mispatim, 4. Abschnitt (Winter-Wünsche S. 248) zu

2. M. 21, 12:

"Wer einen Mann schlägt, daß er stirbt, getötet, ja getötet soll er werden" im hinblick worauf (d. h. welche andere Stelle) ist (das) gesagt? (Antwort:) dem entsprechend, daß gesagt ist (3. M. 24, 17): "Und ein Mann, wenn er schlägt jegliche Seele (oder: die ganze Seele) eines Menschen, getötet, ja getötet soll er werden." Ich könnte (irrtümlicherweise aus 3. M. 24, 17) heraushören: auch wenn er ihn mit einer Ohrseige geohrsfeigt hat. Die Lehre (hierüber liegt darin,) daß er sagt: (2. M. 21, 12): "Wer einen Mann schlägt, daß er stirbt": er (d. h. die Schrift) zeigt (also) an, daß er nicht schuldig ist, die seine (d. h. des Geschlagenen) "ganze Seele" (vgl. 3. M. 24, 17) herausgegangen ist.

104. Methilt'a ebenda Sortsetzung:

"Wer einen Mann schlägt" da habe ich nur, daß er einen Mann geschlagen hat; schlug er eine Frau und einen Minderjährigen, woher (erweise ich, daß auch diese einbegriffen sind)? (Antwort:) Die Cehre (darüber liegt darin,) daß er sagt (3. M. 24, 17): "Und wenn ein Mann schlägt jegliche Seele eines Menschen" (das ist also gesagt,) um einzuschließen denjenigen, der eine Frau und einen Minderjährigen geschlagen hat.

^{102: 2.} M. 20,13 wird in Mt. 5,21 wörtlich zitiert. 102—105 geben die Art der Auslegung, die Jesus sicher schon kannte, die also zum Verständnis dessen, was er meint, wichtig ist. 102 zeigt schon die juristische Art dieser Schriftdeutung. Man stellt sest, wo von der Strafe die Rede ist und wo von der Verwarnung, dem Verbot, da nur das, was verboten ist, juristisch gestraft werden kann. — "hören wir" vgl. Mt. 5,21 skosoare. — Mt. 5,21 wird ohne erkennbaren Absah die Strase zu dem Verbot hinzugesügt. Auch dies ist rasbinische Sitte, zu dem Itat eine nähere Bestimmung, Auslegung, Ergänzung ohne erkennbaren Absah hinzuzusügen. Jesus gibt Verbot und Strase an. ross apxaios: Delitsich richtig: risonim oder gadmonim. Die Schriftgesehrten heißen auch zegenim (πρεσβύτεροι), was aber hier nicht gemeint ist.

Da habe ich nur (in 2. M. 21, 12, in dem "wer"): wenn ein Mann und eine Frau einen Mann geschlagen hat; (in 3. M. 24, 17:) wenn ein Mann eine Frau und einen Minderjährigen getötet hat; — wenn aber eine Frau einen Minderjährigen und ihre Genossin getötet hat, woher (erweise ich, daß auch dieser Fall eingeschlossen ist)? (Antwort:) Die Lehre (darüber liegt darin,) daß er sagt (4. M. 35, 17): "ein Mörder ist er" (was ganz allgemein gesagt ist). (Also:) er (d. h. die Stelle 4. M. 35, 17) ist gekommen betress der Lehre über ihn (in der eben angegebenen Weise).

"Wer einen Mann schlägt" (2. M. 21, 12) ich könnte (irrtümlicherweise) hers aushören (, daß das gesagt ist,) um einen Minderjährigen auszuschließen. Die Lehre (hierüber liegt darin,) daß er sagt (3. M. 24, 17): "und wenn ein Mann schlägt jegliche Seele eines Menschen" (das ist also gesagt,) um

einen Minderjährigen einzuschließen.

Ich könnte (irrtümlicherweise) heraushören: auch ein Sohn von 8 (d. h. ein Achtmonatskind) ist in dem Wortlaut (von 3. M. 24, 17) enthalten. Die Cehre (hierüber liegt darin,) daß er sagt (2. M. 21, 12): "Wer einen Mann schlägt" er (d. h. die Schrift) zeigt (damit) an, daß er nicht schuldig ist, die einen Sohn des Bestandes (d. h. einen Cebensfähigen, ein richtiges Neunmonatskind) tötet.

"Wer einen Mann schlägt" (d. h.:) auch ein Minderjähriger (ist als Mörder) in dem Wortlaut (enthalten). Die Lehre (darüber liegt darin,) daß er sagt (3. M. 24, 17): "und wenn ein Mann schlägt jegliche Seele eines Menschen" (das ist also gesagt,) um den Minderjährigen auszuschließen.

105. Methilt'a, ebenda, Sortsetzung:

"getötet, ja getötet soll er werden" unter Verwarnung von Zeugen (d. h. in einem regelrechten Kapitalprozeß). Du sagst: unter Verwarnung von Zeugen, aber vielleicht ist es nicht so, vielmehr: nicht unter Verwarnung von Zeugen. Die Lehre (hierüber liegt darin,) daß er sagt (5. M. 17, 6): "auf die Aussage von zwei Zeugen usw." Siehe, welche Lehre (liegt also darin,) daß er sagt: "getötet, ja getötet soll er werden"? (Antwort: gemeint ist:) unter Verwarnung von Zeugen.

"getötet, ja getötet soll er werden" durch den Gerichtshof (bebeth din). Du sagst: durch den Gerichtshof, aber vielleicht ist es nicht so, vielmehr: nicht durch den Gerichtshof. Die Lehre (hierüber liegt darin,) daß er sagt (4. M. 35, 12): "und nicht soll sterben der Mörder, bis er stand vor der Gemeinde zum Gericht". Siehe, welche Lehre (liegt darin,) daß er sagt: "getötet, ja getötet soll er werden"? (Antwort: gemeint ist:)

durch den Gerichtshof.

"getötet, ja getötet soll er werden" durch das Schwert. Du sagst: durch das

105: hier ein Beispiel für die ohne erkennbaren Absat hinzugefügte Erläuterung. Überall sieht man hier ganz bestimmte Formeln der Auslegung, mit deren hilfe man die schaffen, juristischen Bestimmungen erhält. — Mt. 5, 21: ἔνοχος τῆ κρίσει: chajjab beth din. — gezera šava: 2 Stellen, in denen sich dasselbe Wort besindet, werden mit Beziehung auf einander ausgelegt, vgl. Röm. 4,7–10. — 105 bestimmt also die Worte "er soll des Gerichtes schuldig sein" (Mt. 5, 21) dahin näher, daß der Mörder gerichtlich zum Tode durch das Schwert verurteilt wird. — In Mt. 5, 22 wird κρίσις — beth din (für Zivisprozesse 3, für Kapitalprozesse 23 Richter, vgl. Mischnatraktat Sanhedrin, übers. von hölscher in meiner Sammlung; nach Josephus, Ant. IV, 8, 14. 38 bestanden die Cokasgerichte aus 7 Mitgliedern) und συνέδριον (das große Synhedrium in Jerusalem, 70 resp. 71 Mitglieder) unterschieden.

Schwert, aber vielleicht ift das nicht so, vielmehr: durch Erdroffelung. (Denn:) siehe, du kannst das schließen (mit hilfe der "gezera sava"): es ist hier (d. h. 2. M. 21, 12) gesagt: "getotet, ja getotet soll er werden", und es ist dort (d. h. 3. M. 20, 10) betreffs des Chebrechers gesagt: "aetötet, ja getötet soll er werden"; wie (das) dort (gemeint ist:) durch Erdrosselung, so (folglich) auch hier (d. h. 2. M. 21, 12): durch Erdrosselung. - Du stellst ihn (d. h. den Mörder) dem Chebrecher gleich, ich aber stelle ihn dem Cafterer gleich (durch folgenden Schluß): es ist hier gesagt: "aetötet, ja getötet soll er werden", und es ist betreffs des Casterers gesagt (3. M. 24, 16): "getötet, ja getötet soll er werden"; wie (das) dort durch Steinigung (geschieht), so (folglich) auch hier: durch Steinigung. - Du stellst ihn (d. h. den Mörder) dem Chebrecher gleich, ich aber stelle ihn dem Lästerer gleich: Die Lehre (hierüber liegt darin,) daß er sagt (1. M. 9,6): "Wer Menschenblut vergießt, usw." (d. h. für den Mörder ist hier noch eine besondere Todesart durch diese besondere Stelle angedeutet, nämlich: das Schwert, wobei "das Blut vergossen wird").

(Noch) könnten wir jest sagen: man lasse ihm das Blut aus zwei Gliedern aussließen, daß er sterbe. Die Cehre (hierüber liegt darin,) daß er sagt (5. M. 21, 4ff.): "und sie sollen dort dem Kalbe das Genick brechen in dem Tale usw. und du sollst fortschaffen usw." (D. 7 heißt es: "unsere hände haben nicht dies Blut vergossen".) (Also:) er (d. h. die Schrift) stellt die Blutvergießer dem Kalbe gleich, dem das Genick gebrochen wird: wie das Kalb, dem das Genick gebrochen wird, (getötet wird) durch Abhauen des Kopfes, so (folglich) auch alle Blutvergießer durch Abhauen des Kopfes (also: mit dem Schwert). — Die Strase haben wir gehört, die Derwarnung haben wir nicht gehört. Die Cehre (hierüber liegt darin,)

daß er sagt: "du sollst nicht morden".

106. Ta'anith 20a/b (Goldschm. III, 477), vgl. Derekh 'ereş rabba, Kap. II: Es überlieferten unsere Meister:

Stets sei der Mensch nachgiebig wie das Rohr,

und nicht sei er hart wie die Zeder.

Es ereignete sich, daß R. 'Ele azar berabbi Sim on (um 200 n. Chr.; Str. 5 S. 131) kam aus Migdal Gedor aus dem Hause seines Rabbis. Und er ritt auf einem Esel spazieren am User des Flusses, und er freute sich mit großer Freude, und seine Gesinnung war hochmütig in ihm, weil er viel Tora gelernt hatte. Da traf mit ihm ein Mensch zusammen, der sehr häßlich war. Er sagte zu ihm: Friede über dich, Rabbi. Aber er gab

^{106—116:} dies als Beispiele für Schimpsworte der damaligen Zeit. Die griech. Texte haben ρακά, auch ραχά. Spr. rāgā — verächtlich, gering, das Sprsin hat. Im paläft. u. babyl. Aramäisch ist rēg²a üblich. μωρέ muß gegenüber ρακά eine Steigerung seine. Gemeint ist wohl "nābhāl" (vgl. Delissch, Her. N. T.) — Schuft, was auch bei uns sehr startes Schimpswort ist. šōteh (in polnischer Aussprache uns als "schaute" geläusig) ist wohl nicht gemeint. Es bedeutet: Tor, Narr, Verrückter. In der Sorm "mōrāh" ist μωρός — töricht auch ins hebr. übergegangen. Nicht unmöglich, daß Jesus so gesagt hat und grade das Fremdwort besonders stark klang, wie bei uns etwa "meschügge" (— meschuggah, verrückt). — Jesu Worte Mt. 5, 21. 22 machen das Moralische stark und pointiert gegen das Juristische geltend. — 106: singularischer "Sei". Spruch, positiv und negativ. Erst ein Spruch, dann eine Beispielerzählung. — "Friede über dich" vgl. Mt. 10, 12. 13. — Der Mann wird ohne Grund gescholten, rēgāh ist also offendar ganz abgeschliffen gebraucht.

ihm (den Gruß) nicht zurud. Er sagte zu ihm: regah, wie häklich ist jener Mann (d. h. wie häßlich bist du, 3. Person für 2. Person); vielleicht sind alle deine Mitburger (alle Sohne deiner Stadt) (so) hählich wie du. Er sagte zu ihm: ich weiß (es) nicht, vielmehr geh und sage zu dem Künstler, der mich gemacht hat (d. h. Gott): wie häßlich ist dies Gefäß, das du gemacht hast! - Als er (d. h. der Rabbi) bei sich selbst erkannte, daß er gesündigt hatte, stieg er von dem Esel herab und breitete sich vor ihm aus (d. h. fiel vor ihm nieder) und sagte zu ihm: ich demütige mich vor dir, verzeihe mir. Er sagte zu ihm: ich verzeihe dir nicht, bis daß du gehst zu dem Künftler, der mich gemacht hat, und sage ihm: wie häßlich ist dies Gefäß, das du gemacht hast! Da ging er (d. h. der Rabbi) spazieren hinter ihm, bis er (d. h. jener Mann) zu seiner Stadt tam. Da gingen heraus seine Mitburger ihm entgegen und sagten zu ihm: Friede über dich, Rabbi, Rabbi, Cehrer, Cehrer, (mori, mori, vgl. Mt. 7, 21). Er (d. h. der hähliche Mensch) sagte zu ihnen: wen nennt ihr: Rabbi, Rabbi? Sie sagten zu ihm: den, der hinter dir spaziert. Da sagte er zu ihnen: wenn dieser Rabbi (ist), so möge es nicht viele geben wie er in Israel! Da sagten sie zu ihm: weswegen? Da sagte er zu ihnen: so und so hat er mir getan. Da sagten sie zu ihm: trokdem vergib ihm; denn er ist ein Mensch, groß in der Tora. Da sagte er zu ihnen: um euretwillen, siehe, verzeihe ich ihm, nur, daß er nicht sich gewöhne, so zu tun. Sofort ging R. 'Ele'azar, Sohn des R. Sim'on, hinein und trug vor:

Stets sei der Mensch nachgiebig wie ein Rohr.

und nicht sei er hart wie eine Zeder.

107. b. Babh'a qamm'a $50\,\mathrm{b}$ (Goldschm. VI, 183) vgl. Tos. Babh'a qamm'a II, gegen Ende, Zuckerm. S. 349):

Es überlieferten unsere Meister:

Nicht darf ein Mensch mit Steinen werfen von seinem Bereich auf den Bereich

der Dielen (d. h. auf die Straße).

Ein Creignis betreffend einen Menschen, der mit Steinen warf von seinem Bereich auf die Straße. Und es traf ihn ein Frommer. Er sagte zu ihm: rēgah, warum wirst du mit Steinen aus einem Bereich, der dir nicht gehört, in einen Bereich, der dir gehört? Da spottete er über ihn. Nach Tagen sah er sich genötigt, sein Feld zu verkaufen. Und er ging auf jener Straße und strauchelte an jenen Steinen. Er sagte: schön (d. h. richtig) hat mir jener Fromme gesagt: warum wirst du mit Steinen aus einem Bereich, der dir nicht gehört, in ein Bereich, das dir gehört?

108. b. Babh'a bathr'a 75a (Goldschm. VI, 1140f.):

"Und deine Tore aus Karfunkeln" (Jes. 54, 12) denn siehe (es geschah), daß R. Jochanan (um 250 n. Chr.; Str. 5 S. 137) saß und vortrug:

^{107:} der Fromme will gleich die Strafe andeuten: der Mann soll sein Seld versieren. — "viele" — Ceute, vgl. Mc. 10, 45, im Gegensatz zum Einzelnen. — Das Schimpswort wird auch hier wieder von einem Schriftgelehrten, ja einem "chasid" (— Frommer) gebraucht! Jesu Worte trasen also grade die Schriftgelehrten. regah hat hier schon etwas stärkeren, auch moralischen Sinn. — 108: "aus Karsunkeln" zu ergänzen: "will ich (d. h. Gott) machen". Gemeint sind die Tore Jerusalems in der Seit der Herrlickeit. — hier rega'a, nicht regah, beides nur orthographisch verschieden. — Ju den Persentoren vgl. Off. Joh. 21, 21 — nicht sehen und doch glauben, vgl. Joh. 20, 29. — harte Bestrasung des Spottes, Straswunder, "böses" Auge.

Es wird der Heilige — gepriesen sei er — bringen kostbare Steine und Perlen, die 30 (Ellen groß) sind, und er bohrt in ihnen (Öffnungen in der Größe von) 10 zu 20 (Ellen) und stellt sie an die Tore Jerusalems. Da spottete über ihn jener Schüler: heutzutage sinden wir nicht (Perlen und Edelsteine) wie das Ei eines kleinen Vogels (groß) — sollten wir da alle

diese finden?

Nach Tagen fuhr sein Schiff hinaus aufs Meer. Da sah er Dienstengel, die saßen und kostbare Steine und Perlen zersägten, die 30 zu 30 waren und gebohrt in ihnen 10 in höhe 20. Da sagte er zu ihnen: für wen (sind) diese? Da sagten sie zu ihm: denn der heilige — gepriesen sei er —

wird sie aufstellen an den Toren Jerusalems.

Er kam vor R. Johanan. Er sagte zu ihm: trage vor, Rabbi; für dich geziemt es sich, vorzutragen; wie du gesagt hast, so habe ich gesehen. Er sagte zu ihm: rēq'a, wenn du (es) nicht gesehen hättest, hättest du (es) nicht geglaubt; du spottest über die Worte der Weisen. — Da richtete er seine Augen auf ihn, und er wurde gemacht zu einem hausen von Knochen. 109. Meshilt'a, Par. Jethro, 5. Abschn., zu 2. M. 20, 2 (Winter-Wünsche

S. 208):

Es hat gesagt R. Sim'on ben 'Ele'azar (um 150 n. Chr.; Str. ⁵ S. 132): wenn (schon) in den 7 Geboten, die ihnen geboten worden sind (und) die sie auf sich genommen haben, die Kinder Noahs nicht bestehen konnten, um wie viel weniger in bezug auf die Gebote, die in der Tora (sind).

Ein Gleichnis.

(Die Sache gleicht) einem Könige, der sich 2 Ausseher (ἐπίτροποι) eingesett hatte, einen, eingesett über den Schatz an Stroh, und einen, eingesett über den Schatz an Silber und an Gold. Dieser, der eingesett war über das Stroh, wurde verdächtig (der Untreue), und er murrte darüber, daß sie ihn nicht eingesett hatten über den Schatz an Silber und an Gold. Und dieser, der eingesett war über das Silber und über das Gold, sagte zu ihm: rēqah, betress des Strohes hast du geleugnet (gelogen), um wie viel mehr (würdest du das tun) betress des Silbers und des Goldes.

Und (ergeben) die Dinge nicht (einen Schluß) a minori ad maius? (nämlich:) wie die Kinder Noahs in nur 7 Geboten nicht bestehen konnten, um wie viel

mehr (wurden sie nicht bestehen können) in 613 Geboten.

110. b. Berathoth 32b/33a (Goldschm. I, 122):

Es überlieferten unsere Meister:

Ein Creignis betreffend einen Frommen, der auf dem Wege betete. Da kam ein ήγεμών (Statthalter, Feldherr) und grüßte ihn (wörtl.: gab ihm Frieden), und er grüßte ihn nicht wieder (wörtl.: gab ihm den Frieden nicht zurück). Da wartete er auf ihn, bis er sein Gebet beendet hatte. Nachdem er sein Gebet beendet hatte, sagte er zu ihm: rēq'a, ist nicht in eurem Geset geschrieben (5. M. 4, 9): "Nur hüte dich und bewahre deine Seele"? und

^{109:} die 7 noachibischen Gebote, vgl. meine Schrift "Juden und Nichtzuden" (Leipzig, Dörff. u. Franke, 1921). — "Schah", vgl. Mt. 6, 19ff. — "Gleichnis", vgl. meine "Gleichnisreden", 1912 (Mohr), S. 82ff. hier ein Paralleltert. — In 109 hat rēgah auch moralischen Nebensinn. hier sagt es nicht ein Schriftgelehrter. — 110: Frieden, vgl. Mt. 10, 12ff. — "ging in sein haus zum Frieden", vgl. Mc. 5, 34; Lc. 7, 50; 8, 48. — "grüßen", vgl. Mt. 5, 47.

es steht geschrieben (5. M. 4, 15): "Und hütet euch sehr für eure Seelen"; als ich dich grüßte, warum hast du mich nicht wieder gegrüßt? wenn ich deinen Kopf mit dem Schwerte abgeschnitten hätte, wer hätte dein Blut von meiner hand gefordert? Er (d. h. der Fromme) sagte zu ihm: warte nur, bis ich dich mit Worten befänftige. Er (d. h. der Fromme) sagte gu ibm: wenn du gestanden hättest vor einem König von fleisch und Blut und es ware bein Genosse gekommen und hatte dich gegrußt, hattest du ihm. (den Gruß) erwidert? Er sagte zu ihm: nein. - Und wenn du ihm (den Gruß) erwidert hattest, was hatte man dir getan? Er sagte zu ihm: man hätte meinen Kopf mit dem Schwerte abgeschnitten. Er sagte zu ihm: und (ergeben) die Dinge nicht (einen Schluß) a minori ad maius? (nämlich:) wie du (in der geschilderten Cage bist), der du standest vor einem Könige von fleisch und Blut, der heute hier (ist) und morgen im Grab, so auch ich, der ich stand vor dem König der Könige der Könige, dem heiligen gepriesen sei er -, der da lebendig ist und bestehend für immer und in alle Ewigkeiten, um so viel mehr. - Sofort wurde jener hyeuw (Statt= halter, Seldherr) besänftigt, und jener Fromme verabschiedete sich (und ging) in sein haus zum Frieden.

111. b. Gittin 58a (Goldschm. V, 557):

Es hat gesagt Res Caqis (um 250 n. Chr.; Str. 5 S. 138):

Ein Ereignis betreffs eines Weibes, und Sophnath, Tochter des Peni'el, war ihr Name - "Sophnath"; denn alle betrachteten (sophim) ihre Schönheit "Tochter Peni'els": Tochter eines Hohenpriesters, der diente im Allerheiligsten (wörtl.: im Allerinnersten, liphnai weliphnim) -: daß mit ihr ein Gefangenenwärter (oder: Sklavenfänger) seinen Mutwillen trieb die ganze Nacht. Am andern Morgen ließ er sie 7 Gewänder anziehen und führte sie heraus, um sie (als Sklavin) zu verkaufen. – Da kam ein Mensch, der sehr häßlich war. Er sagte zu ihm: zeige mir ihre Schönheit. sagte zu ihm: regah, wenn du kaufen willst, kauf; denn wie ihre Schonheit gibt es nicht(s) in der ganzen Welt. Er sagte zu ihm: tropdem. Da ließ er sie 6 Gewänder ausziehen. Und das 7. zerriß sie (vor Trauer) und wälzte sich in Asche. Sie sprach vor dem herrn der Welt: wenn du uns nicht schonst, warum schonst du (bann) nicht die Heiligkeit deines starken Namens? Und über sie klagt Jeremia (6, 26): "Tochter meines Volkes, gurte dich mit einem Trauergewand und wälze dich in Asche, Trauer um einen einzigen (Sohn) bereite dir, bitterste Klage; denn plöglich kommt der Derwüster über uns" - "über dich" ift nicht gesagt, vielmehr: "über uns" (d. h.:) gleichsam "über mich (d. h. Gott) und über dich (d. h. Ifrael) fommt der Verwüster."

112. Beresith rabba Par. 31, zu 1.M. 6, 13 (Wünsche S. 132):

3) Und es sprach Gott (Amos 5, 10): "Sie hassen den, der im Tore für das Recht eintritt, und verabscheuen den, der Rechtschaffenes redet" (d. h.:) daß er zu ihnen sprach: rēqim, ihr verlasset den, dessen Jerbricht, und betet an trockenes Holz. — Und dem gemäß, daß sie sich ganz dem Raube ergaben, wurden sie hinweggetilgt aus der Welt; denn

^{111:} auch hier wird regah nicht von einem Schriftgelehrten und ganz abgesschliffen gebraucht. — 112: hier der Plural von regah.

es ist gesagt (1.M. 6, 13): Und es sprach Gott zu Noa: "Das Ende alles Fleisches ist vor mich gekommen usw."

113. Edujjoth V, 6 (Goldschm. VII, 1138):

'Aqabhi'a ben Mahalal'el (um 70 n. Chr.; Str. 5 S. 120) bezeugte 4 Dinge. Man sagte zu ihm: 'Aqabhi'a, widerruse die 4 Dinge (oder: Worte, Aussprüche, Sachen), die du gesagt hast, und wir wollen dich machen zum abh beth din (Dorsitzenden des großen Synhedriums nächst dem Nasi) für Israel. Da sagte er zu ihnen: besser ist es für mich, soteh genannt zu werden alle meine Tage, und nicht gemacht zu werden eine Stunde zum Bösewicht (ras a) vor Gott (wörtl.: dem Ort). (Er sagte das,) damit sie nicht sagten, um der Herrschaft (d. h. der Behörde) willen habe er widerrusen.

114. jer. Terumoth I, 40b:

Zeichen des soteh (sind): wer in der Nacht hinausgeht und wer auf dem Rirchhof übernachtet und wer seine kleidung zerreißt und wer vernichtet, was man ihm gibt.

115. Jesaia 32, 5ff.:

Einen Frevler (nabhal) wird man nicht mehr edel nennen, noch einen

Schurken vornehm heißen;

6denn ein Frevler (nabhal) redet Frevel (nebhala), und sein Herz tut Unspeil, so daß er Ruchlosigkeit verübt und Irrsal wider den Ewigen redet, daß er den Hungrigen darben und den Durstigen an Getränk Mangel leiden läßt:

116. b. Qiddušin 28a (Goldschm. V, 788):

denn es ist überliefert:

wer seinen Nächsten (nichtjüdischer) Sklave nennt, soll in den Bann getan werden; (wer ihn) Bastard (nennt), zieht sich die 40 (Geißelhiebe) zu; (wer ihn) Böse= wicht (ras a) (nennt), so geht er (d. h. der Beleidigte) ihm ans Ceben.

117. b. Jom'a 75a (Goldschm. II, 975):

Es ist überliefert:

Es hat gesagt R. Jose (ben Chasaphta, um 150 n. Chr.; Str. 5 S. 129): Komm und siehe, daß nicht wie die Art und Weise des Heiligen — gepriesen

sei er - die Art und Weise von Fleisch und Blut ist:

die Art und Weise von Fleisch und Blut (ist): erzürnt er seinen Nächsten (oder: kränkt er, macht er ärgerlich), so geht er (d. h. der gekränkte Nächste) ihm ans Leben.

Aber der Heilige — gepriesen sei er — ist nicht so: er verfluchte die Schlange — (aber:) steigt sie aufs Dach, so ist ihre Nahrung bei ihr (d. h. so sindet sie ihre Nahrung); steigt sie hinab nach unten, so ist ihre Nahrung bei ihr usw.

^{113: &}quot;besser — und nicht", vgl. Mt. 5, 29: συμφέρει — καὶ μή. — hier das Wort šoteh. Soța III, 4 (Goldschm. V, 239 redet R. Jehošu'a (um 90 – 130; Str. 5 S. 123) von einem "chasid šoțeh", d. h. einem törichten Frommen, der aus Frömmigseit allera hand Torheiten treibt. — 114: vgl. die Dämonischen im N. Test. — 1. Cor. 15, 35 äφρων übersett Delitzsch mit "sākāl" — Tor. — 116: Partizipialspruch; relativisch, ohne "jeder". Dgl. denselben Wechsel zwischen ös und πās δ Mt. 5, 21. 22. — Schwere Kräntung in Worten wie Mt. 5, 22. — 117: Bacher, Ag. d. Tan. II, 1890 S. 184 überset: "so bešämpst er ihn dis auf's Ceben". Jesu Wort ist viel stärfer, da er hier von der γέεννα τοῦ πυρός spricht.

118. b. Babh'a mesica 71a (Goldschm. VI, 720):

Es ist überliefert:

Es hat gesagt R. Jose:

Komm und siehe die Derblendung der Augen derer, die auf Iinsen leihen: wenn ein Mensch seinen Nächsten "raß a" nennt, so geht er mit ihm bis an's Leben; sie (d. h. die, die auf Iinsen leihen) aber bringen Zeugen und einen Schreiber (libellarius) und ein Schreibrohr (calamus) und Tinte und schreiben und unterzeichnen: dieser N. hat den Gott Israels verleugnet (d. h. mit dem Schriftstück ist gleichsam von dem Wucherer selbst, dem offenen übertreter des Wucherverbotes, gesagt: N. hat den Gott Israels verleugnet).

119. Babh'a mesi"a IV, 10 (58b):

Wie es eine Kränkung ('ona'a = Bedrückung, Abervorteilung) in Kauf und Verkauf gibt, so auch eine Kränkung ('ona'a) in Worten (3. B.):

er soll zu ihm nicht sagen: für wieviel (ist) dieser Wertgegenstand (zu erlangen)?, während er (ihn) gar nicht kaufen will;

wenn er bußfertig ist, soll er zu ihm nicht sagen: gedenke an deine früheren (wörtl.: ersten) Caten;

wenn er Sohn von Fremden (gērim) (ist), so soll er zu ihm nicht sagen: gedenke an die Taten (wörtl.: die Tat, das Tun) deiner Väter; denn es ist gesagt (2.M. 22, 20): "Und einen Fremdling (gēr) sollst du nicht über-vorteilen (kränken) und sollst ihn nicht bedrücken."

Gemara dazu (58b 59a, Goldschm. VI, 675):

Es überlieferten unsere Meister:

"Und nicht sollt ihr übervorteilen (l'o tonu) ein jeder seinen Volksgenossen" (3. M. 25, 17) von der Schädigung (Kränkung, Übervorteilung) mit Worten redet die Schrift. — Du sagst: von der Kränkung mit Worten; vielleicht ist es aber nicht so, sondern vielmehr: von der Kränkung an Vermögen (māmōn). Wenn er (d. h. die Schrift) (aber) sagt (V. 14): "Wenn du deinem Volksgenossen etwas verkausst oder von deinem Volksgenossen etwas kausst" (so sollt ihr nicht einer den anderen übervorteilen), siehe, so ist (hier) von der Kränkung des Vermögens die Rede. Siehe, wie halte ich (nun) aufrecht (V. 17): "ihr sollt nicht übervorteilen ein jeder seinen Volksgenossen"? (Antwort: das bezieht sich) auf die Kränkung in Worten. — Siehe, in welcher Weise (ist das zu denken)? (Antwort:)

wenn er bußfertig ist, soll er nicht zu ihm sagen: gedenke an deine früheren Taten; — wenn er Sohn von Fremdlingen ist, soll er nicht zu ihm sagen: gedenke an das Tun deiner Väter; — wenn er ein Fremdling ist und kommt, um Tora zu Iernen, soll er nicht zu ihm sagen: ein Mund, der gegessen hat nebhöloth (d. h. nicht rituell geschlachtete Tiere) und terephoth (Zerrissens, im weiteren Sinne: jede rituell verbotene Speise), Greuels

^{118:} vgl. Bacher, Ag. d. T., II, 1890, S. 184. — 119: auch im Deutschen brauchen wir "fränken" ähnlich doppelsinnig. — "Öffentlich beschämt": dem Mord gleichgesetzt, ähnlicher Gedanke wie Mt. 5, 22; Partizipialspruch mit "jeder". Auch wird dem Bestreffenden der Anteil an der zufünstigen Welt abgesprochen (vgl. 5, 22 γέεννα τοῦ πυρός). Möglich ist, daß Jesus solche Ausführungen über die 'ona'a kannte. Bei ihm ist aber alles mit besonderer Schärfe und Kürze ausgedrück, dazu ohne den Beigeschmack der Schriftgelehrsamkeit, auch ist öffentliche Beschämung nicht ganz dasselbe wie das, wovon Mt. 5, 22 die Rede ist.

und Kriechtiere, kommt, um die Tora zu lernen, die gesagt ist von dem Munde der Kraft (gehura, d. h. von Gott, divams, Mc 14, 62); — wenn Jüchtigungen über ihn gekommen sind, wenn Krankheiten über ihn gekommen sind, oder wenn er seine Kinder begraben hat, soll er nicht zu ihm sagen in der Weise, wie die Genossen des hiod zu ihm sagten (hiod 4, 6. 7): "Ist deine Gottesfurcht nicht dein Vertrauen, und deine Hoffnung dein unsträssicher Wandel? Bedenke doch: wer kam je schuldlos um?" — Wenn die Eselkreiber von ihm Getreide verlangen, soll er nicht zu ihnen sagen: "geht zu N.; denn er verkauft Getreide", während er von ihm weiß, daß er nie (etwas) verkauft hat.

R. Jehuda (um 200 n. Chr.; Str. 5 S. 133) sagt:

auch erhebe er nicht seine Augen auf zum Kauf bestimmte Ware in einer Stunde, wo er kein Geld hat; denn, siehe, die Sache ist dem Herzen anvertraut (d. h. es handelt sich dabei um die Gedanken, die Gesinnung, vgl. Mt. 15, 19), und von jeder Sache, die dem Herzen anvertraut ist, ist gesagt (3. M. 25, 17): "und du sollst dich fürchten vor deinem Gott."

Es hat gesagt R. Jochanan (um 250 n. Chr.; Str. 5 S. 137) im Namen des

R. Sim'on ben Joch'ai (um 130 – 160 n. Chr.; Str. 5 S. 129):

Größer ist die Kränkung der Worte als die Kränkung des Dermögens; denn betreffs dieses ist gesagt (3. M. 25, 17): "und du sollst dich fürchten vor deinem Gott", und betreffs dieses (d. h. der Kränkung des Vermögens) ist nicht gesagt: "und du sollst dich fürchten vor deinem Gott."

Und R. 'Ele azar (um 130 n. Chr.; Str. 5 S. 129f.) sagt: dies betrifft seinen Ceib (d. h. ihn persönlich), und dieses betrifft (nur) sein Vermögen.

R. Semu'el bar Nachmani (um 300 n. Chr.; Str. 5 S. 140) hat gesagt: dies (d. h. die Kränkung des Vermögens) kann zurückgegeben werden (wörtl.: ist der Rückgabe übergeben), und dies (d. h. die Kränkung mit Worten) kann nicht zurückgegeben werden.

Es überlieferte ein Überlieferer vor Rabh Nachman bar Jischaq (geft. 356;

Str. 5 S. 146):

Jeder, der seinen Nächsten öffentlich beschämt (wörtl.: weiß macht das Angesicht seines Nächsten bei den Vielen), (ist), wie wenn er Blut vergießt.

Er (d. h. Rabh Nachman bar Jischag) sagte zu ihm:

Schön hast du gesagt; denn ich sehe bei ihm, daß die Röte (des öffentlich Beschämten vor Ärger) weggegangen ist und die Blässe gekommen ist (wie bei einem Toten). —

Es hat gesagt 'Abhaje (gest. 338/39; Str. 5 S. 145) zu Rabh Dimi (um 330;

Str. 5 S. 145):

wovor nehmen sie sich im Westen (d. h. in Palästina) in acht? Er sagte zu ihm: vor dem Beschämen (wörtl.: Weißmachen des Antliges); denn es hat gesagt R. Chanin'a (um 230; Str. 5 S. 135):

Alle gehen hinab in die geenna, ausgenommen 3 — "alle" meinst du, vielmehr sage: alle, die hinabgehen in die geenna, steigen herauf, ausgenommen 3, die hinabgehen und nicht (wieder) heraussteigen — und welche sind es?

(Antwort:) wer eine verheiratete Frau ('ešeth 'iš) beschläft — und wer seinen Nächsten öffentlich beschämt — und wer seinem Nächsten einen bösen Namen beilegt. "Wer (einen bösen Namen) beilegt" das ist: wer beschämt, obwohl

er (d. h. der, dem der Name beigelegt wird,) an seinen Namen gewöhnt ist. Es hat gesagt Rabha bar bar Chana (um 300 n. Chr.; Str. 5 S. 143): es

hat gesagt R. Jochanan (um 250 n. Chr.; Str. 5 S. 137):

[59a] Besser ist es für den Menschen, daß er ein möglicherweise verheiratetes Weib beschläft, als daß er seinen Nächsten öffentlich beschämt. - Wober (ergibt sich) uns (dies)? aus dem, was Rabh'a vortrug; denn Rabh'a (gest. 352 n. Chr.; Str. 5 S. 145) trug (folgendes) vor:

was (bedeutet), was geschrieben steht (ps. 35, 15): "Aber bei meinem Sturz freuen sie sich und rotten sich zusammen [usw.]", "sie lästern ohne Auf-hören (qare-u vel'o dammu)." (D. h.:) Es hat gesagt David vor dem heiligen - gepriesen sei er -: herr der Welt! offenbar und bekannt ist es vor dir, daß, wenn sie zerrissen hätten (haju megare'im) mein fleisch, mein Blut nicht (dami l'o) zur Erde geflossen ware. Ja sogar in der Stunde, wo sie sich beschäftigten mit dem Aussatz und den Bezeltungen (Cehren über Verunreinigung), sagten sie zu mir: David, wer ein verheiratetes Weib beschläft, womit (geschieht) dessen Tod? Und ich sagte zu ihnen: sein Tod geschieht durch Erdrosselung, aber er hat Anteil an der zufünftigen Welt. Aber wer seinen Nächsten öffentlich beschämt, hat nicht Anteil an der gufünftigen Welt.

Und es hat gesagt Mar Zutr'a bar Tobija (um 400 n. Chr.; Str. 5 S. 148): Es hat gesagt Rabh (gest. 247 n. Chr.; Str. 5 S. 136) - und andere sagten es (so): es hat gesagt Rabh Chan'a bar Bizn'a: es hat gesagt R. Sim'on der Fromme (um 300 vor Chr.; Str. 5 S. 117) - und andere sagten es (fo): es hat gefagt R. Jochanan (um 250 n. Chr.; Str. 137) im Namen

des R. Sim'on ben Jochai (um 130-160 n. Chr.; Str. 129):

Beffer ist es für den Menschen, sich in den feurigen Schmelzofen zu werfen (b. h. verbrannt zu werden), als seinen nächsten öffentlich zu beschämen. Woher (ergibt sich) uns (das)? von Tamar; denn es steht geschrieben (1.M. 38, 25): "Und sie wurde hinausgeführt (zur Verbrennung, vgl. D. 24), da schickte sie zu ihrem Schwiegervater" (, von dem sie schwanger war, was sie aber nicht verriet. Lieber ließ sie sich verbrennen). -

Es hat gesagt Rabh Chananja, der Sohn des Rabh 'Idi:

Was (bedeutet), was geschrieben ist (3.M. 25, 17): "und ihr sollt nicht überporteilen ein jeder seinen Dolksgenossen ('eth 'amitho)"? einen ('am), der bei dir (ist; se'ittekha) betreffs der Tora und betreffs der Gebote, sollst du nicht übervorteilen.

120. Abhoth II, 5:

Ein Ungebildeter ist nicht sündenscheu

und ein Unwissender ('am ha'ares) nicht fromm;

und der Schüchterne lernt nicht,

und der Aufbrausende lehrt nicht.

121. b. Sabbath 30b/31a (Goldschm. I, S. 387f.):

Es überlieferten unsere Meister:

^{120-128:} zu dem Zürnen. 120: negative, indikativische Sprüche, zweizeilig parallel. Dies ein Wort Hillels (gest. 10 n. Chr). — 121: ein singularischer "Sei"= Spruch geht der Beispielerzählung voraus, positiv und negativ. Ahnlich Cc. 18, 1. 9. Man beachte den Erzählungsstil in wörtlichen Wiederholungen, vgl. ähnliche Art in der Korneliusgeschichte Apostelg. 10.

Stets sei der Mensch sanftmütig wie Hillel, aber nicht sei er aufbrausend wie Samm'ai.

Ein Ereignis betreffs zweier Ceute, die mit einander wetteten. Sie sagten: jeder, der geht und den Hillel erzürnt, soll 400 Zuz davontragen. Da sagte der eine von ihnen: ich will ihn erzürnen. An jenem Tage war es Dorabend des Sabbats, und hillel reinigte seinen Kopf. Da ging er hin und trat an die Tür seines hauses. Er sagte: ist etwa hillel da? ist etwa hillel da? Er (d. h. hillel) umhüllte sich und ging hinaus ihm entgegen. Er sagte zu ihm: mein Sohn, was willst du? Er sagte zu ihm: eine Frage habe ich zu fragen. Er sagte zu ihm: frage, mein Sohn. Da fragte er: weswegen sind die Köpfe der Babylonier rund? Da sagte er zu ihm: mein Sohn, eine große Frage hast du gefragt; (die Antwort lautet:) weil sie keine verständigen hebammen haben. - Da ging er und wartete eine Stunde, (dann) kam er wieder und sagte: ist etwa hillel da? ist etwa hillel da? Er (d. h. hillel) umhüllte sich und ging hinaus ihm entgegen. Er sagte zu ihm: mein Sohn, was willst du? Da sagte er zu ihm: ich habe eine Frage zu fragen. Da sagte er zu ihm: frage, mein Sohn. Da fragte er: weswegen sind die Augen der Palmprenser zwinkernd (Goldschm.: tränend. Auf alle fälle ist etwas Krankhaftes gemeint)? Da sagte er zu ihm: mein Sohn, eine große Frage hast du getan; (die Antwort lautet:) weil sie zwischen sandigen Gegenden wohnen. - Er ging und wartete eine Stunde, (dann) fam er wieder und sagte: ist etwa hillel da? ist etwa hillel da? Da umhüllte er (d. h. hillel) sich und ging hinaus ihm entgegen. Er sagte zu ihm: mein Sohn, was willst du? Da sagte er zu ihm: eine Frage habe ich zu fragen. Da sagte er zu ihm: frage, mein Sohn. Da fragte er: warum sind die Suge der Afrikaner breit? Da fagte er zu ihm: mein Sohn, eine große Frage hast du gefragt; (die Antwort lautet:) weil sie zwischen Wassergraben wohnen. Da sagte er zu ihm: viele Gragen hatte ich (noch) zu fragen, aber ich fürchte mich, daß du etwa zürnst. Da umhüllte er sich und sette sich vor ihn. Er sagte zu ihm: alle Fragen, die du zu fragen hast, frage. Da sagte er zu ihm: bist du der hillel, den man Surst (nasi') Israels nennt? Er sagte zu ihm: ja. Er sagte zu ihm: wenn du es bist, so mögen nicht viele sein wie du in Israel. Da sagte er zu ihm: mein Sohn, weswegen? Da sagte er zu ihm: weil ich durch dich 400 Juz verloren habe. Da sagte er zu ihm: sei vor= sichtig (wörtl.: gewarnt) betreffs deines Geistes; wert ist Hillel, daß du durch ihn 400 Juz verlierst und (abermals) 400 Juz, aber hillel wird nicht aufbrausen.

122. Abhoth II, 10:

R. Eli'ezer (um 90 – 130 n. Chr.; Str. 123) fagt:

Es sei dir die Ehre deines Genossen so lieb wie die deinige;

und: sei nicht schnell zu zürnen;

und: bekehre dich einen Tag por deinem Tode.

123. b. Sabbath 105b (Goldschm. I, 567): Es wird ja überliefert:

^{122:} Jusammenstellung dreier Sprüche, 2 "Sei"-Sprüche, singularisch, ein singularisch-imperativischer Spruch. Ogl. Jac. 1, 19. — 123: "Sei"-Spruch mit partizipial erweitertem, dreigliedrigem Subjekt.

R. Sim'on ben 'Ele'azar (um 150 n. Chr.; Str. 132) sagt im Namen des Chilph'a bar 'Agr'a, der (es) gesagt hat im Namen des Jochanan ben Nuri (um 130 n. Chr.; Str. 126):

Wer seine Kleider zerreißt in seinem Jorn und wer seine Geräte zerbricht

in seinem Jorn und wer sein Geld zerstreut in seinem Jorn,

sei in deinen Augen wie ein Götzendiener; denn so ist die Kunst des bösen Triebes: heute sagt er zu ihm: tue so, bis er zu ihm sagt: treibe Götzendienst, und er geht hin und treibt ihn.

124. b. Pesachim 66b (Goldschm. II, 557):

Res Caqis (um 250 n. Chr.; Str. 138) hat gesagt:

Jeder Mensch, der zürnt: wenn er ein Gelehrter ist, so verläßt ihn seine Geschrsamkeit; wenn er ein Prophet ist, so verläßt ihn seine Prophetengabe. Wenn er ein Gelehrter ist, so verläßt ihn seine Gelehrsamkeit" (das sernt man) von Mose; denn es steht geschrieben (4. M. 31, 14): "Mose aber war zornig über die Hauptleute des Heeres usw.", und es steht geschrieben (4. M. 31, 21): "Und es sprach Ele azar, der Priester, zu den Kriegsleuten, die in den Kamps gezogen waren: dies ist die Geschesbestimmung, die der Ewige Mose geboten hat, usw." Demnach war es dem Mose entschwunden. "Wenn er ein Prophet ist, so verläßt ihn seine Prophetengabe" (das sernt man) von Elisa; denn es steht geschrieben (2. K. 3, 14): "Wenn ich nicht auf Josaphat, den König von Juda, Rücksicht nähme, ich wollte auf dich nicht bliden, noch dich ansehen usw.", und es steht geschrieben (D. 15): "Und nun holt mir einen Saitenspieler, und es geschah, als der Saitenspieler spielte, da kam über ihn die Hand des Ewigen usw."

Es hat gesagt R. Mani ben Patis:

Jeder, der zürnt (von dem gilt:) auch wenn man ihm Größe zuerteilt hat vom himmel, stürzt man ihn hinab. Woher (ergibt sich) uns (das)? (Antwort:) von 'Elt'abh; denn es ist gesagt (1. Sam. 17, 28): "Und es entbrannte der Zorn des 'Elt'abh gegen David, und er sprach: wozu bist du senn] herabgekommen und wem hast du jene paar Schafe in der Steppe überlassen? Ich kenne deine Frechheit und deinen boshaften Sinn; ja, um den Krieg anzusehen, bist du herabgekommen." Und als Samuel ging, um ihn (d. h. den David) zu salben, steht über sie alle (d. h. die übrigen Brüder) geschrieben (1. Sam. 16, 8): "Auch diesen hat der Ewige nicht erwählt", und es steht geschrieben (D. 7): "Und es sprach der Ewige zu Samuel: blicke nicht auf sein Aussehen und nicht auf seinen hohen Wuchs; denn ich verachte ihn," Demnach hatte er ihn bis jest gesiebt.

125. b. Sabbath 31a, Fortsetzung zu Nr. 121:

Es überlieferten unsere Meister: Ein Ereignis betreffend einen Nichtjuden (goi), der vor Samm'ai kam. Er

^{124:} auch hier die Ablehnung des Jorns. — Mt. 5, 22 hat Sprsin den Jusat eiks = grundlos. Schwerlich ist das das Ursprüngliche. Sprsin hat auch für συνέδριον hier kenust'a, d. h. Gemeinde, Spragoge, für μωρέ das dem hebr. šoteh entsprechende Wort. Auch diese Darianten bieten schwerlich das Ursprüngliche. Jesus kennt freisich einen berechtigten Jorn, vgl. εc. 21, 23, wo von dem Jorn Gottes die Rede ist, und Mc. 3, 5, wo es heißt: περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ' δργής, vgl. auch das έμβριμασθαι (3. B. Joh. 11, 33. 38). Auch auf das Straswunder Mc. 11, 11 ss. sei verwiesen. Sür das Jürnen der Rabbinen vgl. Nr. 125 ss. – 125: ξμβριμασθαι übersetz Delizsch Mc. 1, 43; 14, 5; Mt. 9, 30 mit "gā'ar". Mc. 1, 43 ist besonders ähnlich. — "Tempelelle" größer

sagte zu ihm: wie viel Gesetzlehren habt ihr? Er sagte zu ihm: zwei (, nämlich:) die schriftliche und die mündliche Gesetzlehre. Da sagte er zu ihm: die schriftliche glaube ich dir, aber die mündliche glaube ich dir nicht; nimm mich in das Judentum auf unter der Bedingung, daß du mich die schriftliche Gesetzeslehre lehrst. Da suhr er (d. h. Samm'ai) ihn an (ga ar bo) und ließ ihn hinausgehen unter Derweis. — Er (d. h. der goi) kam vor hillel. Er (d. h. hillel) nahm ihn ins Judentum auf. Am ersten Tag sagte er ihm: 'Aleph, Beth, Gimel, Daleth. Am folgenden Tag sagte er (es) ihm umgekehrt vor (wörtl.: kehrte er es ihm um, nämlich: das Alphabet). Da sagte er (d. h. der goi) ihm: und siehe, gestern hast du mir nicht so gesagt. Da sagte er zu ihm: nein, (und doch) hast du dich auf mich (, der ich es dir doch mündlich sagte,) verlassen; so verlasse dich auf mich auch (überhaupt) in Bezug auf die mündliche (Sehre).

Wiederum ein Ereignis betreffend einen Nichtjuden (goi), der vor Samm'ai fam. Er sagte zu ihm: nimm mich ins Judentum auf unter der Bedingung, daß du mich die gesamte Gesetzelhre lehrst, so lange ich auf einem Bein stehen kann. Da stieß er ihn mit der Tempelelle (6 Handbreiten groß), die (grade) in seiner Hand war, fort. — Er kam vor hillel. Er (d. h. hillel) nahm ihn ins Judentum auf. Er sagte zu ihm: was dir verhaßt ist, tue deinem Nächsten nicht; das ist die gesamte Gesetzelehre, und das

Andere ist ihre Auslegung. Geh, lerne.

Wiederum ein Ereignis betreffend einen Nichtjuden (goi), der hinter dem Cehrhaus vorüberging, und er hörte die Stimme eines Bibellehrers (sopher), der sagte (2. M. 28, 4): "Dies sind die Kleider, die sie machen sollen: Brustschild und Ephod (Schultergewand)." Er sagte: für wen (find) diese? Er sagte zu ihm: für den hohenpriester. Da sagte jener Nichtjude bei sich selbst: ich will hingehen und mich ins Judentum aufnehmen lassen, damit sie mich zum hohenpriester einsetzen. - Er kam vor Samm'ai. Er sagte ju ihm: nimm mich ins Judentum auf unter der Bedingung, daß du mich zum hohenpriester einsetzest. Da stieß er ihn hinaus mit der Tempelelle, die (grade) in seiner hand war. - Er kam vor hillel. Er (d. h. hillel) nahm ihn ins Judentum auf. Er sagte zu ihm: stellt man etwa jemanden zum König auf, es sei denn, daß er die Derordnungen (τάξεις) des Königtums fennt? Geh, lerne die Derordnungen (τάξεις) des Königtums. Da ging er und las (die Schrift). Als er (an die Stelle) kam (4. M. 1, 51): "Und der Fremde (d. h. Nichtpriester), der herantritt (zum Tempeldienst), soll getötet werden", sagte er zu ihm (d. h. zu Hillel): über wen ist diese Schriftstelle gesagt? Da sagte er (d. h. Hillel) zu ihm: sogar über David, den König Ifraels. Da bezog jener Proselnt (ger) (folgenden) Schluß a minori ad maius auf sich: wenn icon die Ifraeliten, die genannt werden "Söhne Gottes" (wörtl.: des Ortes), und aus der Liebe heraus, mit der er sie liebt, nannte er sie (2. m. 4, 22): "Mein erstgeborener Sohn Ifrael" - wenn icon über sie geschrieben steht (4. M. 1, 51): "Und ber Fremde (d. h. Michtpriester), der naht (zum Tempeldienst), foll getotet werden", um wie viel mehr (gilt das dann von einem) geringen Proselnten (ger), der

als die Elle sonst, damit der Tempel nicht zu kurz kam. Dgl. Kel. 9. 17, 10. Man übersetzt auch: Bauelle, Samm'ai war Bauunternehmer. — Dgl. Mt. 7, 12 zu: "was dir verhaßt ist . . . ", Mt. 23, 37 zu "Flügel der Schekhina".

mit seinem Stabe und mit seinem Ranzen gekommen ist! — Da kam er (wieder) vor Samm'ai. Er sagte zu ihm: bin ich etwa würdig, um hoherpriester zu sein? steht nicht geschrieben in der Tora (4.M. 1, 51): "und der Fremde, der sich naht, soll getötet werden"? — Da(nn) kam er vor hillel. Er sagte zu ihm: Sanstmütiger hillel, mögen dir ruhen Segnungen auf deinem haupte, weil du mich herangebracht hast unter die Flügel der Sekhina (d. h. Gottes). — Nach Tagen kamen die drei (, von denen erzählt worden ist, die 3 Prosesyten) an einem Orte zusammen. Sie sagten: das Ausbrausen des Samm'ai wollte uns sortstoßen aus der Welt, die Sanstmut hillels hat uns unter die Flügel der Sekhina gebracht.

126. b. Sabbath 33b/34a (Goldschm. I, 396f.):

Und warum nannte man ihn (d. h. den R. Jehuda berabbi 'Isai, um 130 – 160 n. Chr.; Str. 129) "das haupt der Redner an allen Orten"? (Antwort:) Es saß nämlich R. Jehuda und R. Jose (um 150 n. Chr.; Str. 129) und R. Sim'on, und es saß Jehuda, der Proselntensohn, bei ihnen. Da hob an R. Jehuda und sagte: wie schön sind die Werke dieser Nation! (d. h. der Römer). Sie haben Strafen angelegt, sie haben Brücken angelegt, sie haben Bäder angelegt. R. Jose schwieg. R. Sim on ben Joch ai hob an (necenah) und sagte: alles, was sie angelegt haben, haben sie nur angelegt zu ihrem eigenen Bedarf: sie haben Strafen angelegt, um in ihnen huren wohnen zu laffen; Baber, um sich selbst darin zu vergnügen; Brücken, um von ihnen Zoll zu erheben. - Da ging Jehuda, der Proselntensohn, und ergahlte ihre Worte, und fie tamen der Regierung gu Ohren. Sie sagten: Jehuda, der (die römische Herrschaft) erhoben hat, soll erhoben werden; Jose, der geschwiegen hat, soll nach Sepphoris in die Derbannung gehen; Sim'on, der geschmäht hat, soll getötet werden. — Da ging er (d. h. Sim'on ben Jochai) und sein Sohn (El'azar, um 200 n. Chr.; Str. 131), (und) sie verbargen sich im Cehrhause. An jedem Tage brachte ihnen seine Frau Brot und einen Krug mit Wasser, und sie speisten (wörtl.: umwickelten, nach Cevy: um eine Mahlzeit ohne handewaschen abhalten zu dürfen, umwidelte man sich die hande mit einer Serpiette). - Als das Edikt drückend wurde, sagte er (d. h. Sim'on ben Joch'ai) zu seinem Sohne: die Gesinnung der Frauen ist leichtsinnig; vielleicht qualt man sie (d. h. die Frau), und sie (d. h. die Frau) verrät uns. Da gingen fie und verbargen sich in einer höhle. Da ereignete sich ein Wunder: es wurde für sie ein Johannisbrotbaum und eine Wasserquelle geschaffen. Und sie zogen ihre Kleider aus und saften bis an den hals im Sande. Den ganzen Tag studierten sie. Bur Beit des Gebetes kleideten sie sich an, bedeckten sich und beteten, und dann zogen sie ihre Kleider wieder aus, damit sie nicht abgenutt wurden. - Sie sagen 12 Jahre in der höhle Da tam Elias und stellte sich an den Eingang der Höhle. Er sagte: wer verfündet dem Sohne Joch'ais, daß der Kaiser gestorben und seine Editte nichtig sind? - Da gingen sie heraus. Sie sahen die Ceute pflügen und faen. Er (d. h. Sim'on ben Joch'ai) fagte: fie lassen das ewige Leben und beschäftigen sich mit dem Leben der Stunde. Jeder Ort, auf den

^{126:} hier spiegelt sich die hadrianische Verfolgungszeit. Straswunder werden erwähnt, ebenso ein Wunder zur Errettung der Rabbinen.

sie ihre Augen richteten, wurde sofort verbrannt. Da ging heraus eine himmelsstimme (bath gol) und sagte zu ihnen: um meine Welt zu zerstören, seid ihr ausgegangen? kehret zu eurer höhle zurück. — Sie kehrten zurück, gingen, setzten sich (in der höhle) 12 Monate, ein Jahr. Sie sagten: das Gericht (mispat) der Frevler im gehinnom (beträgt) 12 Monate. Da ging heraus eine himmelsstimme (bath gol) und sprach: geht heraus aus eurer höhle. - Sie verließen (die höhle). überall, wo R. Ele'azar schlug, heilte R. Sim'on. Er (d. h. Sim'on) sagte zu ihm: mein Sohn, genug ist für die Welt ich und du. - Gegen Abend des Freitags sahen sie einen (wörtl.: jenen) Greis, der zwei Myrthensträuße hielt und in der Dämmerung (eilig) lief. Sie sagten zu ihm: wozu (sollen) dir diese (dienen)? Er sagte zu ihnen: zur Ehre des Sabbats. (Darauf sie:) und du hast doch (dafür) an einem genug. (Da sagte er:) einer entsprechend "gedente" (2.M. 20, 8, nämlich: des Sabbats) und einer entsprechend "beobachte" (5. M. 5, 12, nämlich: den Sabbat). Da sagte er (d. h. Sim on) zu seinem Sohne: sieh, wie beliebt die Gebote für Ifrael sind! Da beruhigten sie sich. - Es hörte (von ihnen) R. Pinechas ben Ja'ir (um 200; Str. 131), sein Schwiegersohn (Asket, in Endda). Er ging heraus ihm entgegen. Er führte ihn ins Badehaus. Er reinigte ihm seinen Körper (wörtl.: sein fleisch); denn es waren Rigen (oder: Spalten) an seinem Körper. Er weinte, und die Tranen seiner Augen fielen herab und verursachten ihm (b. h. dem Sim'on) Schmerz (wörtl.: veranlagten ihn zum Schreien). Er sagte zu ihm: webe mir, daß ich dich so sebe! sagte zu ihm: Beil dir, daß du mich so siehst; denn, wenn du mich nicht so (d. h. mit diesen Wunden) gesehen hattest, hattest du mich nicht so (d. h. mit solcher Gelehrsamkeit) erfunden. Nämlich anfangs (oder: früher), wenn R. Sim'on ben Joch'ai eine Frage stellte, so widerlegte sie ihm R. Pinechas ben Ja'ir mit 12 Widerlegungen; am Ende (oder: schließlich aber), wenn R. Pinechas ben Ja'ir eine Frage stellte, so widerlegte sie ihm R. Sim'on ben Joch'ai mit 24 Widerlegungen. - Er (d. h. Sim'on ben Joch'ai) sagte (darauf): da mir ein Wunder geschehen ist, will ich gehen (und) etwas einrichten (tiqqen); denn es steht geschrieben (1. M. 33, 18): "Und es kam Jagob wohlbehalten" - und es hat gesagt Rabh (gest. 247; Str. 136): wohlbehalten an seinem Leibe, wohlbehalten an seinem Bermögen, wohlbehalten an seiner Gesetztunde — "und er lagerte sich (wajjichan, was die Rabbinen im Midrasch mit "chen" — Gnade zusammenbringen) östlich von der Stadt" - es hat gesagt Rabh:

er richtete ihnen Münzen ein. Und Semu'el (gest. 254; Str. 137) hat gesagt: Straßen richtete er ihnen ein. Und R. Jochanan (gest. 279; Str.

137) hat gesagt: Bäder richtete er ihnen ein.

Er (d. h. Sim'on) sagte: gibt es (auch für mich, nachdem ich wohlbehalten aus der höhle zurückgekehrt bin) etwas, das einzurichten (ober: in Ordnung zu bringen) gewünscht wird? Sie sagten zu ihm: es gibt einen Ort, an dem ein Zweifel der Unreinheit haftet, und es ist für die Priester unangenehm, einen Umweg machen zu müssen. Er (d. h. Sim'on) sagte: ist jemand vorhanden, der weiß, daß hier der Zustand der Reinheit gewesen ist? Da sagte zu ihm ein (wörtl.: jener) Greis: hier schnitt Ben Zakh ai (um 70 n. Chr.; Str. 121) Feigbohnen (, die) hebe (d. h. den Priestern

gehörig, heilig, rein) (waren). Da tat er (d. h. Sim'on) auch so; überall, wo er (jener Ort) hart war, erklärte er ihn für rein, und überall, wo er weich (oder: lose) war, bezeichnete er ihn (durch Kalkaufguß als unrein, vgl. Mt. 23, 27). Es sagte jener Greis: Ben Joch'ai hat eine Gräberstätte für rein erklärt. Er (d. h. Šim'on) sagte zu ihm: wenn du nicht mit uns (d. h. hier bei uns) gewesen wärest, und auch wenn du mit uns gewesen wärest und nicht mit uns übereingestimmt hättest, so hättest du (jetz) schön (d. h. richtig) gesagt; nun aber, wo du mit uns gewesen bist und mit uns übereingestimmt hast, so sollte man sagen: die Huren puzen einander, um so mehr (sollten) die Weisenschüler (einander nicht Derlegenheiten bereiten, sondern in Gegenwart anderer sür einander eintreten)! Da richtete er sein Auge auf ihn, und er (d. h. jener Greis) starb. — Er ging hinaus auf die Straße, er sah den Jehuda, den Proselntensohn. Er sagte: dieser ist noch in der Welt?! Da richtete er auf ihn sein Auge und machte ihn zum Knochenhausen.

127. b. Babh'a mest 'a $59\,\mathrm{b}$ (Goldschm. VI, 680), hier wird erzählt, wie man R. Eli ezer ben Hyrqanos (um 90-130 n. Chr.; Str. 123) bannte und

R. 'Aqibh'a ihm das mitzuteilen hatte. Dann wird gesagt:

es ward geschlagen die Welt ein Drittel an den Oliven und ein Drittel am Weizen und ein Drittel an der Gerste (als Strafe für die Uneinigkeit der Rabbinen).

Es heißt dann:

Es wird überliefert:

Ein großes Wehklagen war an jenem Tage; denn an jedem Orte, auf den R. Elisezer seine Augen richtete, entstand ein Brand.

128. b. Babh'a gamm'a 117a (Goldschm. VI, 442ff.):

Ein Mann (wörtl.: jener Mann), der das Stroh seines Nächsten (einem Räuber) zeigen wollte, tam vor Rabh (gest. 247 n. Chr.; Str. 136). Er sagte zu ihm: du darfst (es) unter keinen Umständen zeigen. Da sagte er zu ihm: unter allen Umständen zeige ich (es). Es saß Rabh Kahan'a (um 250 n. Chr.; Str. 138) vor Rabh. Er brach ihm das Genick (wörtl.: er rif von ihm seine Kehle los). Da rezitierte Rabh über ihn (die Stelle Jes. 51, 20): "Deine Söhne (o Jerusalem) lagen ohnmächtig da an allen Straßenecken wie die Antilope im Net," (d. h.:) wie die Antilope, wenn sie ins Net gefallen ist, kein Erbarmen findet, so auch das Dermögen der Ifraeliten, wenn es in die hand des Nichtjuden (goi) fällt, findet kein Erbarmen. Da sagte zu ihm Rabh: Kahana, bisher waren (d. h. herrschten) 'die Griechen', die es nicht genau nahmen mit dem Blutvergießen; und jeht sind vorhanden (d. h. hier: herrschen) 'die Perser' (d. h. das neupersische Reich der Sassaniden), die es genau nehmen mit dem Blutvergießen und sagen: Tod! Tod! (Daher:) mache dich auf, gebe nach dem Cande Ifrael (von Babylonien) und nimm auf dich (als Strafe), daß du den Rabbi Jochanan (um 250 n. Chr.; Str. 137) 7 Jahre nicht fragst. - Er ging (und) traf den Res Caqis (um

^{127:} vgl. Offbg. Joh. 8, 6ff. — Uneinigkeit, Jorn richtet die Welt zugrunde. — 128: hier auch eine Totenerwedung! — Der Text ist lehrreich für das Derhältnis der bab. zu den paläst. Rabbinen, außerdem für ihre Lage gegenither der nichtsüd. Obrigkeit, die hier wohl requirieren will. — "Tod! Tod!": marden, pers. — Todessstrafe.

250 n. Chr.; Str. 138), der saß und den am Tage gehaltenen Vortrag (des R. Jochanan) den Meistern (rabbanan) abschließend wiederholte. Er sagte zu ihnen: wo ist Res Caqis? Sie sagten zu ihm: wozu? Er sagte zu ihnen: dies ist eine Frage, und dies ist eine Frage; dies ist eine Widerlegung, und dies ist eine Widerlegung. Sie sagten (es) zu Res Cagis. — Da ging Res Lagis (und) sagte zu R. Jochanan: ein Löwe ist von Babel heraufgekommen, um den Meister genau zu beobachten in dem morgenlichen Cehrvortrag. -Am folgenden Tage setzten sie ihn in die vorderste Reihe vor R. Jochanan. Er (b. h. R. Jochanan) sagte eine Lehre (ober: Tradition, etwas Gehörtes), aber er fragte nicht; eine (zweite) Cehre, aber er fragte nicht. Da ließ er ihn hinabsteigen nach hinten 7 Reihen, bis er ihn in die lette Reihe sette. Es sagte R. Jochanan zu R. Sim'on ben Lagis: der Löwe, von dem du gesprochen hat, ist ein Juchs geworden. Er (d. h. Kahana) sagte: es möge (Gottes) Wille sein, daß diese 7 Reihen der Tausch sind für die 7 Jahre, von denen mir Rabh gesprochen hat. (Dann) stand er auf auf seine Süße (und) sagte zu ihm (d. h. zu R. Jochanan): es fange der Meister von vorne an. Da sagte er (d. h. Jochanan) eine Lehre, und er (d. h. Kahana) fragte. Da ließ er ihn sich setzen in die vorderste Reihe. Er (d. h. Jochanan) sagte eine (andere) Cehre, und er (d. h. Kahana) fragte. R. Jochanan saß auf 7 Polstern (oder: Teppichen). Man zog ein Polster unter ihm weg. Er sagte eine (andere) Cehre, und er fragte ihn, bis sie alle Polster unter ihm weggezogen hatten, so daß er auf der Erde saß. R. Jochanan war ein alter Mann, und seine Augenlider hingen herab. Er sagte zu ihnen: hebet mir meine Augen, damit ich ihn sehe. Da hoben sie (sie) ihm mit einem silbernen Schmintstift. Er sah, daß seine Lippen getrennt waren (, so daß es aussah, als ob Kahana über Jochanan lachte). Er (d. h. Jochanan) meinte, er lache tatfächlich über ihn. Da schwand sein (d. h. des Joch.) Sinn, und er (d. h. Kahana) starb. — Am folgenden Tage sagte R. Jochanan zu den Meistern: ihr habt gesehen, wie der Babylonier gehandelt hat. Sie sagten zu ihm: das ist so seine Art. - Da ging er (d. h. Jochanan) hin zur (Grabes-)höhle. Er sah, daß sie [117b] eine Schlange umringelte. Er sagte zu ihr: Schlange, Schlange, öffne deinen Mund, daß der Rabh hineingehe jum Schuler, aber fie öffnete (ihn) nicht. (Dann fagte er:) daß der Genosse hineingehe zum Genossen, aber sie öffnete (ibn) nicht. (Darauf fagte er:) daß der Schüler hineingehe zum Rabh, da öffnete sie (ihn) für ihn (d. h. verließ den Eingang, por dem sie zusammengeringelt gelegen hatte). Da bat er um (Gottes) Erbarmen und weckte ihn auf (wortl.: ließ ihn aufstehen, nämlich: von den Coten). Er sagte zu ihm: wenn ich gewußt hätte, daß so die Art des Meisters (mar) ist, ware mein Sinn nicht geschwunden. Jett möge der Meister (mar) zu uns kommen. Er (d. h. Kahana) sagte zu ihm: wenn du Barmbergiafeit erbitten könntest, daß ich nicht abermals sterbe, so wurde ich geben; und wenn nicht, so werde ich nicht geben; da ja die Stunde vorüber ift, ift sie vorüber. Er (d. h. Jochanan) erweckte ihn, ließ ihn auferstehen, fragte ihn alles Zweifelhafte, was er hatte, und er (d. h. Kahana) erklärte es (wörtl.: sie [Plur.]) ihm. Das ist, was R. Jochanan sagte: euch gehöre sie (nämlich: die Cora), sagte man; ihnen (aber, d. h. den Babyloniern) gehört sie (d. h. die Tora, tatsächlich).

129. b. Berathoth 57b (Goldschm. I. 211):

5 (Dinge sind) ein Sechzigstel. Folgende sind es: das Seuer, der honig und der Sabbat und der Schlaf und der Traum. — Das Feuer (ist) ein Sechzigstel mit Bezug auf (das feuer) des gehinnom; der honig (ist) ein Sechzigstel mit Bezug auf das Manna (und dessen Sükigkeit); der Sabbat (ist) ein Sechzigstel mit Bezug auf (die Seligkeit, d. h.) die zukunftige Welt; der Schlaf (ist) ein Sechzigstel mit Bezug auf den Tod; der Traum (ist) ein Sechzigstel mit Bezug auf die Prophetie.

130. Beresith rabba Par. 10, gegen Ende (Wünsche I, S. 44):

Der König Ptolemaus fragte die Altesten in Rom: in wieviel Tagen schuf der heilige - gepriesen sei er - seine Welt? Sie sagten zu ihm: in 6 Tagen. Er sagte zu ihnen: und von jener Stunde an wird das gehinnom geheizt für die Bösewichter. Wehe der Welt wegen seiner Gerichte! 131. b. R'os hassana 16b/17a (Goldschm. III, 332f.):

Es wird überliefert:

Die Sammaiiten sagen: die 3 Klassen (von Menschen) in Bezug auf den Gerichtstag sind folgende: die eine (die) der völlig Gerechten und eine (die) der völlig Frevelhaften und eine (die) der Mittelmäßigen. - Die völlig Gerechten werden aufgeschrieben und besiegelt auf der Stelle zum ewigen Leben; die völlig Frevelhaften werden aufgeschrieben und besiegelt auf der Stelle 3um gehinnom;

denn es ist gesagt (Dan. 12, 2): "und viele von denen, die im Erdenstaub schlafen, werden erwachen: die einen zum ewigen Leben, die andern zur

Schmach, zu ewigem Abscheu."

- Die Mittelmäßigen gehen hinab zum gehinnom (fol. 17a) und heulen

und steigen (wieder) herauf;

denn es ist gesagt (3ach. 13, 9): "und ich bringe den dritten Teil ins feuer, und ich schmelze sie, wie man Silber schmelzt, und ich läutre sie, wie man Gold läutert. Er wird meinen Namen anrufen, und ich werde ihn erhören." Und über sie sagt hanna (1. Sam. 2, 6): "Der Ewige tötet und macht lebendig, führt in die Unterwelt hinab und wieder herauf."

132. b. Babh'a bathr'a 79a (Goldschm. VI, 1152) sagt Rabh Dimi (um 300 n. Chr.; Str. 145) im Namen des R. Jonathan (um 230 n. Chr.; Str. 135): Jeder, der sich trennt von den Worten der Tora, fällt in das gehinnom; denn es ist gesagt (Prov. 21, 16): "Ein Mensch, der von dem Wege der

Klugheit abirrt, wird in der Versammlung der Schatten ruben."

133. Pejachim III, 7. 8:

7. Wer hingeht (am Vormittag des 14. Misan), sein Passa(lamm) zu schlachten, oder seinen Sohn zu beschneiden, oder die Derlobungsmahlzeit im hause seines Schwiegervaters zu essen,

^{129:} Dgl. Mt. 5, 22: γέεννα τοῦ πυρός. — 131: Dgl. mein Rosch haschanah (Gießener Mischna II, 8, S. 44). — "auf der Stelle" vgl. Cf. 23, 43: "heute wirst du mit mir im Paradiese sein." — 132: "jeder" mit Partizipium, Partizipialspruch. — Mt. 5, 22 "Bruder": vgl. 3. M. 19, 11—18. Jesus redet zu Juden. — Ein ähnlich starkes Wort wie das Wort Jesu Mt. 5, 22, charakteristisch von Jesu Denkart verschieden, sagt hillel, Abhoth I, 13: "Wer nicht sernt, ist des Codes schuldig." — 133: zu Mt. 5, 23. 24. Der Form nach ist die Mischnaskelle dem Wort Jesu sehr ähnlich, der Inhalt aber zeigt bei Jesus das sittlich-religiöse Denken als das allem Kultischen übergeordnete, bei den Rabbinen grade die Betonung des Kultisch-Juristischen. Spriin Abergeordnete, bei den Rabbinen grade die Betonung des Kultisch=Juristischen. Sprfin

und sich erinnert, daß er Gefäuertes im hause hat,

muß, wenn er umkehren und (es) fortschaffen und (dann noch rechtzeitig) zu seiner Gebotserfüllung umkehren kann, umkehren und (es) fortschaffen;

wenn aber nicht, so muß er (es) in seinem herzen für nichtig (d. h. nicht ihm gehörig) erklären. —

(Wer hingeht, um einen Juden) zu erretten von der hand einer Räuberbande, oder aus der hand eines Flusses, oder aus der hand einer Feuersbrunst, oder aus der hand eines Trümmerhaufens,

so muß er (es, d. h. das Gesäuerte) in seinem Herzen für nichtig erklären. Aber (wer hingeht), um den selbstgewählten Sabbatsitz einzunehmen, muß sofort umkehren. —

Und desgleichen (ist zu beachten): wer aus Jerusalem herausgegangen ist

und sich erinnert, daß er bei sich heiliges Fleisch hat(, das man nur innerhalb Jerusalems verzehren darf. Außerhalb muß es verbrannt werden): wenn er an Sophim vorüber ist, muß er es an Ort und Stelle verbrennen; wenn aber nicht, so muß er umkehren und es verbrennen angesichts der Bira (d. h. der Burg, des Tempels) mit Holzstücken des (Altar-) Holzstoßes.

Und bis zu wieviel muß man umtehren? R. Me'r (um 130 n. Chr.; Str. 128) sagt: dieses und jenes (d. h. Gesäuertes und heiliges Fleisch) bei Olivensgröße. R. Jehuda (um 200 n. Chr.; Str. 133) sagt: dieses und jenes bei Eigröße. (Andere) Gelehrte aber sagen: Heiliges Fleisch bei Olivengröße und Gesäuertes bei Eigröße.

134. Jom'a VIII, 9:

Wer da sagt: ich will sündigen und mich (dann) bekehren, ich will sündigen und mich (dann) bekehren, so vergönnt man ihm nicht (wörtl.: man gibt nicht Gelegenheit in seine Hand), Buße (tesuba) zu tun.

(Wer da sagt:) ich will sündigen, und der Versöhnungstag sühnt (mekapper)

(das dann), so sühnt der Versöhnungstag nicht.

übertretungen (abheroth), die zwischen dem Menschen und Gott (wörtl.: dem Ort) (vorgefallen sind), sühnt der Versöhnungstag. — Übertretungen, die zwischen dem Menschen und seinem Genossen (chabher) (vorgefallen sind), sühnt der Versöhnungstag nicht, bis er seinen Nächsten besänftigt (sein Wohlgefallen hervorgebracht) hat.

135. Dereth 'eres zot'a Kap. II:

Sei zitternd und freudig allen Torageboten gegenüber.

hat "auf dem Altar" statt "vor dem Altar", was das Wort Jesu verschärft. — "Sabbatsite": von da aus darf man dann nach jeder Richtung 2000 Ellen gehen. Strack-Bill. S. 283: "um seinen Sabbatsith für freiwillige Iwecke zu bestimmen." — 134: man sieht, daß das Ethische dem Kultischen gegenüber auch den Rabbinen nicht gleichgiltig war. Jesu Wort ist allgemeiner, er denkt nicht an den Versöhnungstag, sondern wohl an private, freiwillige Opfer (gorban jachid, im Unterschied vom Gemeindeopfer, gorban sibbur). döpov kann gorban, auch minchah, d. h. Speiseopfer, sein. dvotaorsprovist — mizdeach. Jesus denkt wohl an den kupfernen Brandopferaltar, den "äußeren Altar" (Jeb. V, 1 st.) im Vorhof des Tempels, auf dem man die Schlacht- und Mehlsopfer darbrachte. Der "innere Altar" ist der goldene Räucheraltar, auf dem die Blutsprengungen einiger vorzüglicher Opfer statisanden und das Räucheropfer geopfert wurde. Er diente vor allem zur Darbringung des täglichen Morgen= und Abend=Rauchopfers und des Sündopfers am Versöhnungstag, npoochen hierib. — Mt. 5, 23. 24 war wohl ursprünglich ein Einzelspruch. — 135—140: "Sei"-Sprüche zu Mt. 5, 25. 26, und zwar singularische.

136. Ebenda Kap. III:

Sei vorsichtig betreffs des Heiligen (5. M. 26, 3 = der Zehnte, der vor der Ablieferung an die Priester usw. eine Zeitlang im Hause lag),

sowohl betreffs seines Gebens,

als betreffs seines Essens (5. M. 26, 14).

137. Ebenda Kap. III:

Sei demütig (oder: gedrückt) und liebenswürdig (oder: geliebt), zu antworten beinen Bekannten,

und bescheiden (wörtl.: niedrigen Geistes) vor allen Menschen, und zwar gegenüber den Leuten deines Hauses mehr als allen gegenüber,

und, wenn du murrst und streitest mit deinem Hause (d. h. deinen Hause genossen), so (kommst) du schließlich in das gehinnom.

138. Dereth 'eres zot'a Kap. IX:

Sei liebend (d. h. liebe) den, der dich zurechtweist, damit du Weisheit zu deiner Weisheit hinzufügst;

und: hasse den, der dich lobt,

damit du dich nicht verminderst (weniger wirst) in deiner Weisheit.

139. Ebenda:

Und: es sei dein Haus weit geöffnet, damit nicht deine Nahrung weniger werde; und: achte auf die Tore deines Hauses,

daß sie nicht geschlossen sind in der Stunde, wo du zu Tische liegst beim Essen und beim Trinken,

weil man (d. h. Gott) 'dich' sonst bringt in die hande der Armut;

und: fei fröhlich über Buchtigungen, die über dich tommen,

weil sie dich erretten vom Gericht des gehinnom;

und: achte auf die Ehre deines Weibes, damit sie nicht sei wie eine Kinderlose;

und: freue dich über beinen Tisch in der Stunde, wo die hungrigen kommen und von ihm genießen,

damit du lange lebest in dieser Welt und in der zukünftigen Welt;

und: freue dich über die Gabe, die du gibst aus deinem hause heraus,

damit von dir gestillt werde der Born;

denn es ist gesagt (Prov. 21, 44):

"Und Gabe im Verborgenen stillt Jorn."
140. Derekh 'eres zot'a Kap. III:

137: "antworten" oder: widerlegen, entgegnen. Prov. 15, 1. Hier haben wir auch die Androhung, wie sie Jesus dem Imperativ hinzusügt. — Ogl. Nr. 9. — 138: hier die begründende Bekräftigung des Imperativs durch einen Kinassak (positiv und negativ), wie Jesus Mt. 5, 25 einen negativen Kinassak hinzusügt. D. 26 fügt er eine drohende suturische Aussage hinzu, vgl. Nr. 137 Ende. — 139: wieder sinale Bekräftigungen. — Ogl. zum Inhalt das Gleichnis vom reichen Mann u. armen Cazarus, zu der "Gabe im Verborgenen" Mt. 6, 3 st., zur "Freude über Züchtigungen" Jak. 1, 2 sf. — 140: hier wird auf gute Folgen hingewiesen. Folge- und Sinassak sönnen wechseln nach dem vorausgehenden Imperativ, wie Mt. 5, 25. 26. — Mt. 5, 25: φυλακή: es ist wohl an Schuldhaft gedacht; Delitzsie: beth hakkaedae, sonst ist kipha — gewöldtes Gebäude geläusig. κοδράντης: in der rabb. Citeratur als "qadriunţas" begegnend. Nach, jer. Qidd. I, 58 d — 2 Peruţa's — 1 Psennig. St. 12, 59 hat λεπτόν und sür Gerichtsdiener πράκτωρ. Bei St. haben wir griech.-röm. Milieu (vgl. auch άρχων), dei Mt. palästinensisches. — Luther schiedt D. 25 "dermaleinst" ein. Er denst an Gott,

Sei klein in deinen eigenen Augen, dich freuend an deinem Anteil, und schön in deiner Geringheit, so wird dein Anteil gesegnet sein für ewig, das Auge gut (d. h. nicht neidisch) und die Seele gesättigt.

2. Jesus und die Ehe.

141. Mehilt'a, Par. Jethro, Abschn. 8 (Winter-Wünsche S. 219):
"Du sollst nicht ehebrechen" (2. M. 20, 14 l'o tin'aph, LXX: οὐ μοιχεύσεις)
im hinblick worauf (δ. h. auf welche andere Stelle) ist das gesagt? (Antwort:) dem entsprechend, daß er (δ. h. die Schrift) sagt (3. M. 20, 10):
"Getötet, ja getötet soll werden der Chebrecher und die Chebrecherin."
Die Strafe (des Chebruchs) hören wir (hier), die Verwarnung (, die ebenfalls vorhanden sein muß,) hören wir nicht. Die Cehre (hierüber liegt darin,) daß er sagt (2. M. 20, 14): "Du sollst nicht ehebrechen." (hier liegt also die Verwarnung vor.)

142. Siphr'a zu 3. M. 20, 10 ("Und ein Mann, der Chebruch treibt in Bezug auf das Weib eines Mannes [jin'aph 'eth 'ešeth 'iš, LXX μοιχεύσηται γυναϊκα ἀνδρός], der Chebruch treibt in Bezug auf das Weib seines Nächsten: [so gilt:] getötet, ja getötet soll werden der Chebrecher und die Chebrecherin" [LXX: δ μοιχεύων καὶ ή μοιχευομένη, hebr. hanno'eph we-

hanno'epheth]) lautet:

"Und ein Mann" (das ist gesagt,) um auszuschließen den Minderjährigen, "der Chebruch treibt in Bezug auf das Weib eines Mannes" (das ist gesagt,) um auszuschließen das Weib eines Minderjährigen,

"der Chebruch treibt in Bezug auf das Weib seines Nächsten" (das ist gesagt,) um auszuschließen das Weib der anderen (d. h. der Nichtjuden).

"getötet, sa getötet soll werden" durch Erdorsselung. Du sagst: durch Erdorsselung; oder aber: durch eine von allen Todesarten, die in der Tora (erwähnt sind), sagst du. (Aber:) geh und siehe: betreffs seder Todesart ohne nähere Bezeichnung in der Tora bist du nicht berechtigt, sie herbeizuziehen, um dabei zu erschweren, vielmehr, um dabei zu erseichtern — Worte des R. Jošijja (um 130—160 n. Chr.; Str. 128). R. Jonathan (um 130—160 n. Chr.; Str. 128). R. Jonathan (um 130—160 n. Chr.; Str. 128) sagt: (die Erdrosselung ist gemeint) nicht, weil sie leichtse Todesart ist), vielmehr, weil sie ohne nähere Bezeichnung gesagt ist (d. h. wo in der Tora lediglich von Todesstrase die Rede ist, ist sedesmal Erdrosselung gemeint). — Und sede Todesart, von der (ohne nähere Bezeichnung im Geset) gesagt ist, ist Tod durch Menschenhände. Wie verhält es sich mit der Todesart, von der gesagt ist: durch die Hände des himmels? (Antwort:) Es ist eine Todesart, bei der keine (äußere) Spur ist (d. h. keine äußere Verwundung u. ähnl.). (Folglich:) auch die Todesart, von der gesagt ist: durch Menschenhände, (ist) eine

den Teufel und Eschatologisches. — 141: Mt. 5, 27 wird 2. M. 20, 14 wörtlich zitiert. — 142: Ogl. b. Sanh. 52 b (Goldschm. VII, 224 f., Ugolinus, Thes. zu Siphra, Sp. 884. — 3. M. 20, 10 wird hier rein juristisch ausgedeutet und der strenge Begriff des Chebruches juristisch für den Juden fiziert. Außerdem wird die Strafe fiziert. "jin'aph" gibt LXX 3. M. 20, 10 mit μοιχεύσηται, "tin'aph" 2. M. 20, 14 mit μοιχεύσεις. Mt. 5, 27. 28 steht beide Male das Aktivum, Mt. 19, 9 μοιχάσθαι.

Todesart, bei der keine (äußere) Spur ist (also: Erdrosselung). — Don hier aus hat man gesagt: das Verfahren bei denen, die erdrosselt werden (, ist solgendes): man versenkt ihn in Mist bis an seine Kniee, und man legt ein hartes Tuch (sudarium) in ein weiches und wickelt (es) um seinen hals. Der eine zieht zu sich hin und der andere zieht zu sich hin, bis seine Seele herausgeht (vgl. Sanh. a. a. O. in der Mischna).

"Du sollst nicht ehebrechen" (d. h.:) sowohl der Mann als das Weib.

143. Methilt'a, Jethro (bachodes), 8. Abschn. zu 2. M. 20, 17 (Winterswünsche S. 221):

"Du sollst nicht begehren (das Weib deines Nächsten, 2. M. 20, 17 und 5. M. 5, 18)." Rabbi (um 200 n. Chr.; Str. 133) sagt: eine Schrift(stelle) (2. M. 20, 17) sagt: "Du sollst nicht begehren", und eine Schrift(stelle) (5. M. 5, 18) sagt: "Du sollst dich nicht gelüsten lassen (des Hauses deines Nächsten)." Wie lassen sich diese zwei Schriftstellen aufrecht erhalten? (Antwort:) siehe, diese (5. M. 5, 18) ist eine Verwarnung sür den, der hinterlistig hinter dem Ehebrecher einhergeht(, um ihm zum Ehebruch zu helsen und dann des Ehebrechers Haus an sich zu bringen).

144. Ebenda:

"Du sollst nicht begehren" man könnte (irrtümlicherweise) meinen: auch wenn er (nur) mit dem Worte begehrt. Die Lehre (darüber liegt darin, daß) er sagt (5. M. 7, 25): "Du sollst nicht begehren das Silber und das Gold auf ihnen (d. h. den Gögenbildern), so daß du es dir nimmst" (daraus folgt:) wie es dort (d. h. 5. M. 7, 25, nur so gemeint ist: er wird schuldig,) wenn er eine Tat tut, so auch hier (d. h. 2. M. 20, 17: er wird nur schuldig,) wenn er eine Tat tut.

145. Traftat Kalla:

Jeder, der sich ein Weib mit Absicht (oder: begehrlich) betrachtet, (ist) wie wenn er sie begattet hätte. —

Don hier aus haben die Weisen gesagt:

jeder, der den kleinen Finger eines Weibes berührt, (ist), wie wenn er jenen Ort (d. h. die Scham) berührt hätte; —

und desgleichen:

jeder, der die Serse eines Weibes sich betrachtet,

dem entstehen Kinder mit körperlichen Sehlern: lahme, blinde, stumme, taube.

146. Ebenda, kurz vorher, vgl. b. Berakhoth 61a (Goldschm. I, 227): Wer einem Weibe Geld von seiner hand in ihre hand zählt, um sie sich zu betrachten, der wird, auch wenn er ist wie Mose, unser Meister, der die Tora empfing vom Berge Sinai, nicht ungestraft bleiben vor dem Gericht des gehinnom;

denn es ist gesagt (Spr. Sal. 11, 21): "Hand auf Hand, nicht wird strafsos bleiben der Böse."

144: der Jurist hat es in erster Linie mit der Tat zu tun. Jesus hat dem Juristischen gegenüber das Moralische im Auge. — 145: jeder, der m. Partiz.: genau dieselbe Sorm des Spruches Mt. 5, 28. Auch inhaltlich steht Nr. 145 dem Wort Jesus sehr nahe, aber Jesus redet hier im besonderen vom Chebruch. Der letzte Ausspruch in Nr. 145 wahrscheinlich von R. Achaj dar Jošija (um 200 n. Chr., Str. 5 S. 131), vgl. Ned. 20a.

147. b. Nidda 13b:

Und es hat gesagt R. Eli'ezer (um 90-130 n. Chr.; Str. 123):

was (ist) das, was geschrieben steht (Jes. 1, 15): "Eure hände sind voll Blutschuld?" (Antwort:) das sind diejenigen, die Chebruch treiben (mena'apphim) mit der hand.

Ein überlieferer der Schule des R. Jism'a'el (um 130 n. Chr.; Str. 124): "Du sollst nicht ehebrechen" (2. M. 20, 14) (d. h.:) es soll bei dir nicht sein Ehebruch (ni'uph), sei es mit der Hand, sei es mit dem Fuß.

148. Ceviticus rabba Par. 23 gegen Ende, zu 3. M. 18, 3: hier sagt R. Šim'on ben Caqiš (um 250 n. Chr.; Str. 138) im Anschluß an hiob 24, 15, wo es heißt: "Das Auge des Chebrechers ersauert die Dämmerung; kein Auge, denkt er, wird mich sehen, und eine hülle segt er vors Gesicht": Sage nicht, daß (nur) jeder, der mit seinem Ceibe (Chebruch treibt), ein Chebrecher genannt wird; (auch) wenn er Chebruch treibt mit seinen Augen.

wird er Chebrecher genannt.

149. b. Niòda 13a (II, 1): Jede Hand, die oft prüft (bei Frauen: ob die Menstruation eingetreten ist, bei Männern: ob Samenerguß oder Ähnl. stattgefunden hat), ist bei Weibern löblich, aber bei Männern soll sie abgehauen werden.

Dazu in der Gemara 13b:

Man könnte fragen: überliefern wir (, daß das Abhauen erfolgen soll durch) das Gericht, oder überliefern wir (, daß gemeint ist): eine Verwünschung? — (Antwort): Gericht (liche Strafe des Abhauens) überliefern wir; denn siehe (es ist geschehen), daß Rabh Hun'a (um 350 n. Chr.; Str. 147) die Hand abgeschnitten hat. — Oder: eine Verwünschung überliefern wir: komm, höre, was überliefert ist:

R. Tarphon (um 130; Str. 125) sagt: die Hand(, die) nach dem Schamglied (greift), es soll abgehauen werden seine Hand auf seinem Nabel. — Da sagte man zu ihm: sizt ihm (in der Nabelgegend) ein Dorn in seinem Leibe, soll er ihn nicht herausziehen? Er sagte zu ihnen: nein. (Sie sagten zu ihm:) Wird dann nicht sein Leib gespalten? Er sagte zu ihnen:

^{147—151: 3}u Mt. 5, 29. 30. Man sieht, daß diese Verse in den vom Chebruch handelnden Zusammenhang hineingehören. — 147: "Überlieferer" das waren Männer mit einem besonders guten Gedächtnis, deren man sich bei der mündlichen Cradition bediente. — 148: so haben wir, wie in Mt. 5, 29. 30 in Mr. 147 u. 148: hand und Auge. In Mt. 18, 8. 9 haben wir hand, Suß u. Auge, ebenso Mt. 19, 43. 45. 47. — 148 ist negativer, singularischer Imperativ. — Jesus hebt das "rechte" Auge, die "rechte" hand hervor, in Mt. 18 u. Mt. 9 steht das nicht. Bei der hand liegt die rechte nahe, da man sie mehr verwendet als die linke. — 148: "auf seinem Nabel": d. h. wohl entweder: dis 3um Nabel hinauf, so daß der ganze Unterarm mit absehauen wird, oder: auf dem Nabel, weil das Glied so weit hinaufreicht und er es oben berührt. "es ist gut — und er nicht", vgl. Mt. 5, 29. 30: συμφέρει — και μή. — Aus 149—151 folgt, daß man beim Abhauen der hand sowohl an gerichtliche Strafe als an eine Verwünschung, an einen starken Ausdruck zur Abschreckung gedacht hat. Jesus denkt daran, daß der Betreffende das Ausreißen des Auges, das Abhauen der hand selbst besorgen soll. An Gerichtschauschaustühren sen Ausdruck, die krasse Verentalisches in dem Ausdruck, die krasse Verentaliges in dem Ausdruck, die krasse Verentaliges in dem Ausdruck, die krasse Verentschliches erzählt. Auf alle Sälle knüpft Jesus an eine seiner Zeit geläusige Ausdrucksweise hier an. — σκανδαλίζειν Mt. 5, 28 sil. u. Par. — hebr. hikšil — Anstok geben, zur Sünde versühren, Ärgernis bereiten.

es ist gut, daß sein Leib gespalten wird und er nicht hinabgehe in die

tiefste Grube (d. h. die Unterwelt).

150. b. Sanhedrin 58b (Goldschm. VII, 250) wird von Rabh Hun'a gesagt, daß er mit Berufung auf hiob 38, 15 dafür gewesen ist, daß die hand dessen abgehauen wird,

"der seine hand gegen seinen Nächsten erhebt (und ihn schlagen will)".

Und es wird auch dort gesagt, daß "er die Hand abgehauen hat", d. h. asso wohl im Namen des Gerichtes diese Strafe vollzogen hat.

151. b. Sabbath 108b (Goldschm. I, 577):

Es hat gesagt R. Mon'a (um 200; Str. 132) im Namen des R. Jehuda (um 200; Str. 133):

Besser ist ein Tropfen kalten Wassers morgens und Waschen der hände und Süße abends als alle Augensalbe (κολλύριον), die in der Welt (ist).

Derselbe pflegte zu sagen:

bie hand (, die ungewaschen) nach dem Auge (greift,) soll abgehauen werden — die hand (, die ungewaschen) nach der Nase (greift,) soll abgehauen werden — die hand (, die ungewaschen) nach dem Munde (greift,) soll abgehauen werden — die hand (, die ungewaschen) nach dem Ohr (greift,) soll abgehauen werden — die hand (, die) nach der Aber (nach einem Aderlaß greift), soll abgehauen werden — die hand (, die) nach dem Schamglied (greift,) soll abgehauen werden — die hand (, die vor dem Waschen des Morgens) die Nündung des Afters (berührt,) soll abgehauen werden — die hand (, die vor dem Waschen des Morgens) in das Becken (Cevn: Bierbecken) (greift,) soll abgehauen werden. — Die hand macht blind, die hand macht taub, die hand bringt Polypen (πολύπους) hervor.

152. 5. Moje 24, 1-4:

Wenn ein Mann ein Weib nimmt und ihr beiwohnt und es geschieht: wenn sie nicht Gnade sindet in seinen Augen, da er an ihr etwas Schändliches ('ervath dabhar) fand, und er ihr einen Scheidebrief schreibt und (ihn) in ihre hand gibt und sie aus seinem hause entläßt (šillechah) 2und sie geht heraus aus seinem hause und geht und gehört einem anderen Manne 3und es haßt sie der letztere Mann und schreibt ihr einen Scheidebrief und gibt (ihn) in ihre hand und entläßt sie aus seinem hause; oder wenn der letztere Mann stirbt, der sie sich zum Weibe genommen hat, — 4so kann ihr erster Mann, der sie entlassen hat, sie nicht wiederum nehmen, damit sie ihm zum Weibe sei, nachdem sie verunreinigt worden ist; denn ein Greuel ist es vor dem Ewigen, und nicht sollst du sündigen machen das Land, das der Ewige, dein Gott, dir zum Erbe gibt.

153. Siphre zu 5. M. 24, 1-4 (Ugolinus, Thesaurus XV, Sp. 806 ff.;

Friedmann, 1864, S. 122a), par. ki tes'e:

(268) "wenn ein Mann ein Weib nimmt" er (d. h. die Schrift) lehrt, daß das

^{152–165: 3}u Mt. 5, 31. 32: Ehescheidung. — 152: ervath dabhar: LXX ἄσχημον πρᾶγμα. "Scheidebrief": sepher kerithuth, LXX βιβλίον ἀποστασίου. "Entläßt": έξαποστελεῖ LXX. Mt. 5, 31. 32 steht: ἀπολύση, ἀπολύων, ἀπολελυμένην. — 153: "Gelb", δ. h. hier die Cheverschreibung, kethubbah, δ. h. die Summe, die der Frau für den Fall der Scheidung sichergestellt wird. So ganz einsach war also die Scheidung nach jüdischem Recht nicht. — "nimmt" = lāqach = kauft. Daher hier sosort der Gedanke an das Geld. — Man sieht, wie die juristische Auslegung durch eine ganz bestimmte Methode dem Text des Geses juristische Näherbestimmungen entnimmt.

Weib erworben wird durch Geld, was sich (auch) durch einen Schluß (a minori ad maius) ergibt: wenn schon eine hebräische Magd, die durch Beiwohenung nicht erworben wird, erworben wird durch Geld, um wie viel mehr wird ein (Chee) Weib, das durch Beiwohnung erworben wird, durch Geld erworben.

(Auch) die Jehhama (d. h. die durch Ceviratsehe, Schwagerehe Erworbene, die zur Ceviratsehe verpflichtete Witwe, die zu heiraten der Bruder des verstorbenen Mannes verpflichtet ist, wenn sie von ihrem Manne keine Kinder hat) gibt einen Beweis, die (nur) durch Beiwohnung erworben wird und nicht erworben wird durch Geld; (denn:) solgsich sollst du dich nicht wundern betreffs des (Ehe-Weibes, daß es, obwohl es (wie die Jebhama) durch Beiwohnung erworben wird, nicht erworben werden sollte durch Geld (so daß es sich also in der Art des Erworbenwerdens von der Jehama gar nicht unterschiede. Darum:) Die Cehre (darüber liegt darin, daß) er sagt (5. M. 24, 1): "wenn ein Mann ein Weib nimmt" (d. h.:) er (d. h. die Schrift) sehrt, daß das (Ehe-Weib erworben wird (auch) durch Geld (lāgāch — nehmen — kausen, b. Qidd. 4b).

"und ihr beiwohnt" er (d. h. die Schrift) lehrt, daß das Weib erworben wird (auch) durch Beiwohnung, was sich (auch) durch einen Schluß ergibt: wenn die Jehhama, die durch Geld nicht erworben wird, erworben wird durch Beiwohnung, um wie viel mehr wird ein (Che-) Weib, das durch

Geld erworben wird, (auch) durch Beiwohnung erworben.

(Auch) die hebräische Magd gibt einen Beweis, die (nur) durch Geld er= worben wird, aber nicht erworben wird durch Beiwohnung; (denn:) folglich sollst du dich nicht wundern betreffs des (Ehe-) Weibes, daß es, obwohl es erworben wird (wie die hebraische Magd) durch Geld, nicht sollte erworben werden durch Beiwohnung (, so daß es sich also in der Art des Erworbenwerdens von der hebräischen Magd gar nicht unterschiede. Darum:) Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (5. M. 24, 1): "und er ihr beiwohnt" (d. h.:) er (d. h. die Schrift) lehrt, daß das (Ehe=) Weib erworben wird (auch) durch Beiwohnung. - Und woher (läft sich erweisen, daß ein Weib erworben wird) auch durch ein Schriftstud? (d. h. die Trauungs= urkunde). Das ergibt ein Schluß: wenn das Geld, das nicht hinausgehen läßt (d. h. die Scheidung nicht bewirkt), siehe, dieses (d. h: das Geld) erwirbt (nämlich: das Weib - Acc. - erwirbt), sollte dann nicht umso mehr das Schriftstück, das (als Scheidebrief) hinausgehen läßt (d. h. die Scheidung bewirkt), (das Weib) erwerben (als Trauungsurkunde)? (Antwort:) nein (d. h.: dieser Schluß ist nicht richtig; denn:) wenn du (das) sagst betreffs des Geldes, das Geheiligtes und 2. Zehnt erwirbt (nämlich, wenn man diese "auslöst", d. h. dem Beiligtum, dem sie geweiht find, abkauft), (dann) willst du (das auch) betreffs des Schriftstudes sagen, das (doch aber) Ge= heiligtes und 2. Jehnt nicht erwirbt? (Man muß also ein anderes Schlußverfahren wählen zur Rechtfertigung der Trauungsurkunde:) Die Cehre (barüber liegt barin, bag) er fagt (5. M. 24, 1. 2): "und er ihr einen Scheidebrief schreibt und (ibn) ihr in ihre hand gibt . . . " 2,, und sie geht heraus aus seinem hause und geht hin und gehört einem anderen Manne" (hieraus ergibt sich:) er (d. h. die Schrift) stellt das Sein dieses (d. h. das dem zweiten Manne Angehören) gleich dem Herausgehen diefes (d. h., das sich auf den ersten Mann bezieht) (Schlufform des hegges, d. h. es wird

bei 2 neben einander stehenden Versen von dem einen auf den anderen geschlossen). Wie (nun) das Herausgehen von diesem (d. h. von dem ersten Mann) (erfolgt) durch Schriftstücke, so folglich auch das Sein für diesen (d. h. das dem 2. Mann Angehören) durch Schriftstücke.

154. Siphre, ebenda, Fortsetzung:

(269) "und es wird geschehen: wenn sie nicht Gnade sindet in seinen Augen" (, da er an ihr 'ervath dabhar sand"). Die Šammaiiten sagen: nicht darf sich scheiden ein Mensch von seinem Weibe (lo jegareš 'adam 'eth 'išto), es sei denn, daß er an ihr sand "'ervath dabhar"; denn es ist gesagt (5. M. 24, 1): "da er an ihr sand 'ervath dabhar."

Und die Hilleliten sagen: (er darf sich von ihr scheiden) auch wenn sie sein Essen angebrannt hat; denn es ist gesagt (5. M. 24, 1): "da er an ihr

fand 'ervath dabhar."

Es sagten die Hilleliten zu den Sammaiiten: wenn gesagt ist "dabhar", warum ist (dann) gesagt "'ervah"? und wenn gesagt ist "'ervah", warum ift gefagt "dabhar"? Denn wenn gefagt ware "dabhar" und nicht gesagt wäre "ervah", so hätte ich gesagt: diejenige, die hinausgeht wegen "dabhar" (d. h. irgend etwas), soll erlaubt sein geheiratet zu werden (von einem anderen), aber diejenige, die herausgeht wegen "ervah" (d. h. Blöße, Unzucht, Makel), soll nicht erlaubt sein geheiratet zu werden. Und wundere dich nicht (hierüber; denn): wenn sie verboten ware (geheiratet zu werden) wegen dessen, was ihr erlaubt ist (d. h. irgend etwas). sollte sie dann nicht verboten sein wegen etwas, das ihr verboten ift (d. h. Unzucht)? Die Cehre (darüber liegt darin, daß) er sagt: (auch) "ervah" "und sie geht heraus aus seinem hause usw." - Und wenn gesagt ware "ervah" und nicht gesagt ware "dabhar", so hätte ich gesagt: wegen "'ervah" geht sie heraus (d. h. kann sie geschieden werden), wegen "dabhar" (aber) geht sie nicht heraus. Die Lehre (barüber liegt barin, daß) er sagt: "dabhar" "und sie geht heraus aus seinem hause".

R. 'Agibh'a (um 130; Str. 125) sagt:

auch (wenn) er eine andere schöner als sie erfunden hat; denn es ist gesagt (5. M. 24, 1): "wenn sie nicht Gnade findet in seinen Augen."

155. Siphre, ebenda, Fortsetzung:

"und er ihr schreibt" ("ihr", also:) auf ihren Namen (lautend). Don hier haben sie gesagt: jeder Scheidebrief (get), der nicht auf den Namen des

^{154:} jeghareš: dies wird dem απολύω Mt. 5, 31. 32 entsprechen. Dgl. LXX Pj. 34, 1.

— Dgl. zu dieser ganzen Stelle Gitt. 90 a (Goldschm. V, 687). — "ervath dabhar"
5. M. 23, 15 bedeutet es: etwas Widerliches, eine schammürdige Sache, womit dort die Exkremente gemeint sind. — Die Schammaiten lassen nur Unzucht (πορνεία) als Chescheidungsgrund gelten, die Hilleliten gehen darin weiter. Ihre Praxis sept Jesus ichtlich voraus. Dgl. auch Mk. 10, 2—12 und Mt. 19, 3—12. Mt. 19, 3 wird ausdrücklich an Jesus die Frage nach der Ehescheidung in einer Weise gestellt, die mit der Ansicht der Hilleliten (κατά πάσαν αίτίαν) übereinstimmt. Lk. 16, 18 steht das Wort, das Jesu Meinung ausdrückt: er ist unbedingt gegen die Chescheidung. Dgl. auch Mk. 10, 11. 12. An sehterer Stelle stellt Jesus Mann und Frau ganz gleich (vgl. auch 1. Cor. 7, 10), während die Rabbinen nur dem Mann das Recht der Ehescheidung zuschreiben. Mt. 5, 22 παρεκτός λόγου πορνείαs und Mt. 19, 9 μη επί πορνεία sind schuerlich echt. Sie widersprechen der von Jesus behaupteten Unausschäfteit der Ehe. — 155: mähere Bestimmungen über den Scheidebries. Dieser muß der Frau auch persönlichausgehändigt werden.

Weibes geschrieben ist, ist untauglich. - In welcher Weise? (d. h. wie ist das genauer zu denken?) (Antwort:) geht er (d. h. der Chemann) vorüber auf dem Markt (oder: der Strafe) und hört die Stimme des Schreibers. der ruft: "der Mann N. scheidet sich (meghares) von seinem Weibe N. aus dem Ort N." und fagt: "das ist mein Name und der Name meines Weibes", so ist er (d. h. der Scheidebrief) untauglich, um mit ihm zu scheiden (legareš). - Noch mehr: schrieb er, um sich von seinem Weibe zu scheiden (legares 'eth 'isto), und wurde andern Sinnes, traf er (dann) einen Mitbürger (wörtl.: Sohn seiner Stadt) (und) sagte zu ihm: mein Name ist wie sein (hier = bein) Name, und der Name meines Weibes wie der Name seines (= beines) Weibes, so ist er (d. h. der Scheidebrief) untauglich, mit ihm sich zu scheiden. - Noch mehr: hat er 2 Frauen, deren Namen gleich sind, (und) er hat geschrieben, um sich mit ihm von der großen (d. h. älteren) zu scheiben, so darf er sich mit ihm nicht von der kleinen (d. h. jungeren) scheiben. - Noch mehr: sagte er zu dem Schreiber (libellarius): schreibe, und von der, von der ich will, will ich mich scheiden, so ist er (d. h. der Scheidebrief) untauglich, sich mit ihm zu scheiden.

"und er schreibt" da habe ich nur einen mit Cinte geschriebenen (Scheidebrief). Woher (erweise ich, daß man den Scheidebrief schreiben darf auch) mit Pulver und mit Farbe und mit Gummi und mit Schwärze (χάλκανθος)? Die Cehre (darüber liegt darin, daß) er sagt: "und er ihr schreibt" (das gilt also, da nichts über das Material angegeben ist, mit

dem man schreibt,) in jedem Salle.

"ein Schreiben" (sepher) da habe ich nur "ein Schreiben"; woher (erweise ich, daß auch gestattet ist): Schilfblätter, Nußblätter, Ölbaumblätter, Johannisbrotbaumblätter? (Antwort:) Die Lehre (darüber liegt darin, daß er) sagt: "und er gibt" (also: das gilt) in jedem Falle. — Wenn (das) so (ist), warum ist dann gesagt "sepher"? (Antwort:) wie "sepher" lediglich aus Dauerhaftem besteht, so sind diesenigen (Stosse) ausgeschlossen, die nicht zu dem Dauerhaften gehören. R. Jehuda ben Bethera (um 130; Str. 128) sagt: wie ein "sepher" lediglich besteht aus vom Erdboden Abgetrenntem, so ist etwas ausgeschlossen, das am Boden haftet.

"(ein Schreiben der) Trennung" (d. h.:) daß es (wirklich vollständig) trennen soll. Don hier sagst du: wer zu einem Weibe sagt: siehe, dies ist dein Scheidebrief (get) unter der Bedingung, daß du niemals mehr in das Haus deines Vaters gehst; unter der Bedingung, daß du niemals mehr Wein trinkst, so ist das keine (vollständige) Trennung. — (Sagt er aber:) unter der Bedingung, daß du nicht in das Haus deines Vaters gehst von hier an bis zu 30 Tagen; und: unter der Bedingung, daß du keinen Wein trinkst von hier an bis auf 30 Tage, siehe, so ist dies eine Trennung.

Wer sich von seinem Weibe scheidet (m°ghareš) und zu ihr sagt: du sollst erslaubt sein sür jeden Menschen, ausgenommen N., so erlaubt R. 'Elisezer, (andere) Weise aber verbieten. — Nach dem Tode des R. 'Elisezer gingen 4 Älteste hinein, um seine Worte zu widerlegen: R. Tarphon und R. Jose der Galiläer und R. 'Eleszar ben 'Azarja und R. 'Aqibh'a. R. Tarphon hat gesagt: ging sie und verheiratete sich mit seinem (d. h. des nach R. 'Elisezer ihr verbotenen Mannes) Bruder und er (d. h. dieser Bruder) starb ohne Kinder — wie soll sie dann Jebhama werden? und stellt sich

dies nicht heraus als eine Vereinbarung gegen etwas, was in der Tora geschrieben ist (d. h. gegen die Ceviratsehe)? und jede Verabredung (Acc.) gegen etwas, was in der Tora geschrieben ist, macht (biese) Bedingung (Subjett) ungiltig. Siehe, so lernst du, daß das (d. h. der obige Sag, den R. Eli'eger erlaubt,) teine (wirkliche) Trennung ift. -

Es hat gesagt R. Jose der Galiläer (um 130; Str. 126): wo finden wir in der Tora, daß etwas dem einen erlaubt und dem anderen verboten sei? vielmehr, was dem einen erlaubt ist, ist für alle Menschen erlaubt; was dem einen verboten ist, ist für alle Menschen verboten. Siehe, da lernst du, daß dies (d. h. die Ansicht des R. Eli'ezer) keine Trennung ist. -

R. Ele'azar ben 'Azarja (um 100; Str. 124) sagt: Trennung (ist) etwas, was trennt zwischen ihm und ihr (und zwar völlig und ohne Ausnahme). — Es hat gesagt R. Jose der Galiläer: ich stimme mit den Worten des R. Ele azar ben 'Azarja überein. — R. 'Agibh'a sagt (indem er annimmt, daß der, dem nach R. Eli'eger die Frau verboten sein soll, ein Priefter ift): worin hat denn die Cora eine Erschwerung: betreffs der Geschiedenen (gerusa) oder betreffs der Witwe? (3. M. 21, 7 ift dem Priefter die Che mit einer Geschiedenen verboten, D. 14 wird dem hohenpriester sowohl die Che mit einer Geschiedenen als mit einer Witwe verboten. Dem gewöhnlichen Priester ist also die Che mit einer Witwe erlaubt.) (Antwort:) mit Erschwerung belastet ist mehr die Geschiedene als die Witwe. (So gilt der Schluß:) wenn eine Witwe (bei der es die Tora hinsichtlich ihrer Che mit einem Priester) leicht (nimmt,) (dem Priester) verboten ist (nach der Klausel des R. Eli'ezer) auf Grund deffen, der ihr (durch die Tora) erlaubt ift (d. h. des Priesters), sollte dann nicht (umso mehr) eine Geschiedene (gerusa), (bei der es die Cora) ichwer (nimmt hinsichtlich der Priefterehe, 3. M. 21, 7) verboten sein auf Grund deffen, der ihr (durch die Cora gur Beirat) verboten ist? (die Klausel des R. Eli'ezer erweist sich also für diesen Sall als völlig überflüssig). Siehe, da lernst du, daß das (d. h. die Meinung des R. 'Eli'ezer) teine (völlige) Trennung ift.

156. Ebenda, Sortsetzung:

Eine andere Erklärung:

ging sie hin und verheiratete sich mit einem von der Straße (d. h. irgend einem Beliebigen) und er bekommt Kinder von ihr; verheiratet sie sich (dann, nachdem sie Witwe des 2. Mannes oder von dem 2. Manne geschieden ift,) mit diesem (b. h. mit dem, dem fie durch jene Klausel verboten war), werden (dann) nicht die Kinder des Ersten als Bastarde erfunden? (da die Chescheidung durch die übertretung der Klausel rudwirkend ungiltig wurde; denn sie war nur giltig unter der Bedingung der Aufrechterhaltung dieser Klausel). Siehe, du lernst, daß dies keine Trennung ist.

157. Ebenda, Fortsetzung: "in ihre hand" ba habe ich nur in ihre hand. Woher (erweise ich, daß das gesagt ist,) um einzuschließen ihr Dach, ihren hof und ihren umgäunten Plat und ihren offenen Plat? Die Lehre (darüber liegt darin, daß) er sagt: "und er gibt" (also:) in jedem Salle (d. h. der Ort, wo er ihn ihr in die hand gibt, ist nicht bestimmt). Wenn das so (ist), warum ist (dann) gesagt: "ihre hand"? nur (so ist das gemeint): wie ihre hand im besonderen ihr Bereich ist, so (ist gemeint): alles, was in ihrem Bereich ist. "und er gibt (ihn) in ihre hand und entläft sie aus seinem hause" (das gilt nur) bis er zu ihr sagt: das ist dein Scheidebrief. - Don hier haben sie gesagt: wer seiner Frau einen Scheidebrief zuwirft (Mischna Gittin VIII, 1) und zu ihr sagt: nimm das Schriftstück oder, wenn fie ihn gefunden hat, und siehe, es ist ihr Scheidebrief, so ift es kein (giltiger) Scheidebrief, bis er zu ihr sagt: siehe, dein Scheidebrief (Mischna, Gitt. VIII, 2).

158. Ebenda, Sortsetzung:

(270) "und sie geht heraus aus seinem hause" er (d. h. diese Schriftstelle) lehrt, daß das Weib herausgeht, veranlagt durch den Mann (auf boswilliges Verlassen des Mannes durch die Frau beziehen sich also die Worte

"und sie geht und gehört (dann) einem anderen Manne" (d. h.:) daß sie sich nicht verheiraten soll mit ihm in (derselben) Wohnstätte (daher heißt es: mit einem anderen Manne).

"ein anderer" bereits nennt ihn die Tora (ausdrücklich): "ein anderer".

"und es haft sie der lettere Mann" (D. 3) die Schrift verkundet bir, daß du sie hassen wirst (d. h. daß die Ebe mit einer Geschiedenen leicht unglücklich wird).

"oder wenn der legtere Mann ftirbt" die Schrift verfundet dir, daß fie ihn begraben wird (d. h. daß die Ehe mit einer Geschiedenen für ihn sogar

den Tod als Strafe zur Folge haben kann).

"dann tann ihr erster Mann usw. sie nicht wieder nehmen usw." da habe ich nur die Geschiedene (gerusa). Woher (erweise ich, daß das auch gilt mit Bezug auf) die Witme? Die Cehre (darüber liegt darin, daß) er sagt: "oder wenn der lettere Mann stirbt." - Wenn wir schlieflich die Witwe einschließen, was (ergibt) die Lehre (darüber, daß) er redet betreffs der Geschiedenen? (Antwort:) die Witwe ist für den Vollzug der Leviratsehe erlaubt, die Geschiedene ist für den Vollzug der Ceviratsehe verboten. -

Man könnte (irrtumlicherweise) meinen: auch wenn sie Buhlerei getrieben hat betreffs ihres Chemannes, nachdem sie geschieden war, sei es ihr verboten, ju ihm gurudgutehren. Die Cehre (darüber liegt darin, daß) er fagt: "und er schrieb ihr usw. und sie ging heraus usw. und gehört einem anderen Mann usw." (Also:) derjenigen, die herausgegangen ist infolge eines Scheidebriefes, soll verboten sein, zu ihm gurudgutehren, und nicht derjenigen, die Buhlerei getrieben hat betreffs ihres Chemannes, soll verboten sein, zu ihm gurudgutehren.

Und woher (erweise ich) betreffs dessen, der einen Scheidebrief seiner Jebhama gibt, daß ihr verboten ist, zu ihm gurudgutehren? Die Cehre (darüber liegt darin, daß) er sagt: "nicht darf ihr erster Gatte" (vgl. Jeb. 87b

m. Jeb. X, 1).

^{158:} man sieht hier, wie auch die Rabbinen gegen die Che mit einer Geschiedenen sind. Das liegt ja auch schon in der Grundstelle 5. M. 24, 1–4. So entshült sich, daß, wie so oft bei Aussagen des Talmud, die scheinbare Laxheit der hilleliten und des Atiba in Wirklichkeit rein juristisch auf ander werden muß. Sreilich hat ja der rein juristische Standpunkt zweifellos Gefahren. Jesus macht stets den moralisch-religiösen Standpunkt gestend. Zweifellos ist auch, daß das Judentum in allen diesen Dingen strenger bentt als etwa das Griechentum.

Und woher (entnehme ich einen Beweis) betreffs des Weibes, deren Mann in ein überseeland ging, und man sagte zu ihr: siehe, dein Gatte ist gestorben, und sie verheiratete sich (leichtsinnigerweise), und danach kam ihr Gatte (wieder): (daß) sie herausgehen soll von diesem und diesem (d. h. sich von beiden scheiden lassen muß, da die unzüchtige Frau sowohl ihrem Gatten, als dem, der mit ihr Unzucht getrieben hat, verboten ist) und bedarf eines Scheidebriefes von diesem und diesem? (Antwort:) Die Lehre (darüber liegt darin, daß) er sagt: "nicht kann ihr erster Gatte, der sie entlassen hat, sie wieder nehmen, daß sie ihm zum Weibe sei, nachdem sie verunreinigt worden ist."

"der sie entlassen hat" da habe ich nur von der hochzeit zur hochzeit (Trauung, resp. Verlobung, hebr. erusin, ist zu unterscheiden von der Chelichung, hochzeit, Verheiratung, hebr. nissu'in. Die Verlobung heißt auch qiddusin. Bei dem 1. Mann war in D. 1 ausdrücklich von der Derehelichung die Rede, ebenso in D. 3 bei dem 2. Mann); zur Trauung von der Trauung, von der Trauung zur hochzeit und von der hochzeit zur Trauung woher (entnehme ich dafür einen Beweis)? Die Lehre (darüber liegt darin, daß) er sagt: "nicht kann ihr erster Gatte sie nehmen", "nicht

tann der erste nehmen diejenige, die er entlassen hat."

R. Jose ben Kipper (um 200; Str. 131) sagt im Namen des R. Ele'azar ben Azarja: von der Trauung an ist es gestattet, von der hochzeit an verboten; denn es ist gesagt: "nachdem sie verunreinigt worden ist". (Andere) Weise aber sagten: sowohl von der Trauung als von der Hochzeit an ist es verboten. Wenn das so (ist), warum ist (dann) gesagt: "nachdem sie verunreinigt worden ist"? um einzuschließen die, die im Verborgenen Sota (d. h. des Chebruchs verdächtig) ist. Und desgleichen sagt er (d. h. die Schrift) (Jer. 3, 1): "Wenn ein Mann sein Weib entläßt und sie geht von ihm weg usw." (und gehört einem anderen Manne, kann er dann wieder zu ihr gurudtehren? ist dann nicht dies Cand entweiht? Du aber haft mit vielen Buhlen Ungucht getrieben und folltest wiederum gu mir gurücktehren?")

"denn ein Greuel ist es (hebr.: sie) vor dem Ewigen" R. Jehuda sagt: sie

ist ein Greuel, aber die Nachkommenschaft ist kein Greuel.

"und nicht sollst du sündigen machen das Cand" (d. h.: das ist gesagt) um den Gerichtshof deswegen zu warnen.

159. b. Pesachim 112a/b (Goldschm. II, 713f.). R. Agibh'a gibt im Gefängnis dem R. Sim'on ben Joch'ai folgenden Ausspruch:

Du sollst nicht tochen in einem Copfe, in dem dein Genosse gekocht hat. Was ist das? Eine Geschiedene bei Lebzeiten ihres Gatten.

Es sagte nämlich der Meister:

Ein Geschiedener, der eine Geschiedene ehelicht: (da sind) 4 Gedanken im Bett.

^{159:} trot der Gillelitischen Theorie von der Erleichterung der Chescheidung entsprechen doch die Rabbinen dem Sinn der Torastelle aus 5. Mose insofern, als sie die Ehe mit einer Geschiedenen und überhaupt die Scheidung nicht leicht nehmen, vgl. Ur. 159ff. Aus laxer Gesinnung ging sa die Meinung der hilleliten nicht hervor. Agibh'a widerspricht hier seiner Ur. 154 geäußerten Meinung dem Sinne nach nicht. In Ur. 154 dentt er streng juristisch auf Grund des Wortlautes der Corastelle, hier Nr. 159 gibt er seinerseits einen Rat. - "der Meister" = R. Afiba.

Und wenn du willst, sage ich:

auch betreffs einer Witwe (gilt obiges Verbot des R. 'Aqibh'a), da nicht alle Finger (euphem. für: männliche Glieder) gleich sind.

160. b. Pesachim 113b (Goldschm. II, 719):

Es überlieferten unsere Meister:

4 erträgt der Verstand nicht. Folgende sind es: einen hochmütigen Armen und einen heuchelnden (vielleicht: abmagernden) Reichen und einen buhlerischen Greis und einen Gemeindevorsteher, der sich grundlos über die Gemeinde erhebt. — Und manche sagen: auch wer sich von seinem Weibe scheidet das erste Mal (neuere Ausgaben fügen hinzu: "und ein zweites (Mal)") und sie wiedernimmt.

161. b. Gittin 90b (Goldschm. V, 689):

"Denn er (d. h. Gott) haßt Scheidung (wörtl.: Entlassen)" (Mal. 2, 16). R. Jehuda (um 200; Str. 133) sagt: (diese Stelle soll bedeuten:) wenn du (die Frau) hassest (d. h. nicht leiden magst), (dann) entlasse (sie) (vgl. 5. Mose 24, 1 ff.). — R. Jochanan (um 250; Str. 137) sagt: verhaßt (bei Gott) ist der Entlassende (d. h. der, der sich von seiner Frau scheidet).

Und nicht widersprechen sie (b. h. diese beiden Cannaiten) sich: der eine (redet) von dem 1. Chepaar, der andere von dem 2. Chepaar; denn es

hat aesaat R. 'Ele'azar:

Jeder, der sich von seinem ersten Weibe scheidet, sogar der Altar vergießt

über ihn Tränen; denn es ist gesagt (Mal. 2, 13. 14):

"Und zum zweiten tut ihr dies: ihr bedeckt mit Tränen den Altar des Ewigen, mit Weinen und Schluchzen, weil er sich nicht mehr wendet zur Opfergabe und zur Entgegennahme von Wohlgefälligem aus eurer Hand.

14 Und ihr fragt: warum? weil der Ewige Zeuge war zwischen dir und dem Weibe deiner Jugend, dem du untreu geworden bist, während sie doch deine Gefährtin und deine Bundesgattin war."

162. Josephus, Archäologie IV, 8, 23:

Wer sich von seiner Gattin aus irgend einem Grunde (solcher Gründe hat man viele) scheiden lassen will, soll ihr schriftlich versichern, daß er weiterhin mit ihr keine Gemeinschaft mehr haben wolle. So erlangt sie das Recht, mit einem anderen Manne zu leben; bevor aber die Dersicherung erfolgt ist, ist es ihr nicht erlaubt. Wenn sie sich aber auch bei diesem Manne schlecht steht, oder es stirbt dieser, und der frühere Gatte will sie wieder ehelichen, so soll es ihr nicht gestattet sein, zu ihm zurückzukehren.

163. Sirach 7, 26:

hast du eine Frau 'nach deinem Sinn', so laß dich nicht von ihr scheiden;
— 'und wenn sie dir zuwider ist, so schenke ihr nicht dein Vertrauen'.

164. Philo, De spec. leg. III, 30 (M. II, 304; Cohn II, S. 191): Wenn aber eine Frau, nachdem sie aus irgend einem Grunde von ihrem

^{163:} Kauhsch, Apocr. u. Pseudepigr. 1900, I, 281. — 164: Philo trifft den Sinn des alttest. Gesetzes 5. M. 24, 1—4. Über seinen sittlichen Ernst vgl. a. a. O. 37 ff. (Knabenliebe), 79 ff. (das Begehren, Cohn S. 270 ff.). — Über die Ceviratsehe vgl. Mt. 12, 18—27, Mt. 22, 23—33, Ct. 20, 27—40. Nach Jeb. 64 b ist der Frau die Che mit höchstens 3 Männern nach einander gestattet, wobei jedoch nicht nur von der Ceviratsehe die Rede ist.

Manne geschieden wurde, sich mit einem andern verheiratet hat und — bei Cebzeiten oder durch den Tod des zweiten Mannes — wieder frei geworden ist, so darf sie nicht zu dem früheren Gatten zurücksehren (5. M. 24, 1—4); sie mag sich vielmehr jedem andern eher verbinden als ihm, nachdem sie die alte Chesatzung übertreten, deren sie vergaß, als sie neue Liebesbande den alten vorzog.

Will aber ein Mann sich zur Aussöhnung mit einem solchen Weibe verstehen, so sei er als ein unmännlicher Weichling gebrandmarkt, der aus seiner Seele die nühlichste Empfindung beseitigt hat, den haß gegen das Böse, durch den private wie öffentliche Angelegenheiten Förderung erfahren, und leichtsertig die zwei schlimmsten Sünden auf sich gesaden hat, Ehebruch und Kuppelei, denn die nachmalige Versöhnung beweist beides; Todesstrafe ersleide er samt dem Weibe.

165. b. Berathoth 20a (Lightfoot, horae hebr., 1675, S. 272):

Rabh Giddel (Str. 139) pflegte hinzugehen und sich an die Türen des Tauchbades zu setzen. Er sagte zu ihnen: so nehmt das Tauchbad und so nehmt das Tauchbad. Es sagten zu ihm unsere Meister: fürchtet sich der Herr (mar) nicht vor dem bösen Trieb? Er sagte zu ihnen: sie sind in meinen Augen wie weiße Pelikane. — Rabbi Jochanan (gest. 279; Str. 137) pflegte hinzugehen und sich an die Türen des Tauchbades zu setzen. Er sagter wenn die Töchter Israels heraussteigen und aus dem Tauchbad kommen, blicken sie auf mich und werden Kinder (wörtl.: Samen) bekommen, die so schön sind wie ich.

3. Jesus und der Eid.

166. Nedarim IX, 1:

R. 'Eli'ezer (90 – 130 n. Chr.; Str. 123) sagt: man darf einem Menschen (den Weg zur Reue über sein Gesübde und damit zur Auflösung des Ge-

^{165:} diese Stelle hat schon Lights, als Beweis für Cascivität der Rabbinen aufgefaßt; wie man am Wortlaut und Sinn sieht, mit Unrecht. Die Rabbinen denken in solchen Dingen sehr streng. Dor allem bei denjenigen Istaten aus der rabbinischen Citeratur, die den Rabbinen Unsitsliches vorwersen sollen, ist stets wörtliche Wiedersgabe zur Nachprüsung unerläßlich. R. Jochanan war von berühmter Schönheit. — 166: Zum Verständnis von Mt. 5, 33—37 muß man die Schwurz und Gelübdekasuistik der Zeit Jesu kennen. Man unterscheidet den assertischen und den promissorischen Eid. Jener ist eine Versicherung, eine Bekrästigung, die sowohl positiv alsnegativ sein kann und sich auf die Gegenwart oder die Vergangenheit bezieht. Dieser, der promissorische Eid, ist eine auf die Zukunft bezügliche Versicherung, also eine Zugage, ein Versprechen, ein Gelöbnis. Der promissorische Eid ist also dem Gelübde nahe verwandt. Er kann natürlich ebenfalls sowohl positiv als negativ sein. Die Gelübde spielten in Jesu Zeit bei den Juden eine große Rolle. Vgl. vor allem Mt. 7, 9—13, wonach die Rabbinen die von Vater und Mutter handelnden Stellen 2. M. 19, 12 und 2. M. 21, 17 durch ihre Gelübdes (— neder-) Formel ungiltig machen. Diese Gelübdeformel wird hier wörtlich angesührt: "gordan, d. h. (Opfers) Gabe, (soll sein), was du von mir an Nugnießung (etwa) haben solltest: Mt. hat 15, 3ffwesentlich denselben Text, nur sehlt bei ihm das hebr. Wort gordan. Die Sormel besagt, daß, solange dies Gelübde giltig ist, durch sie der Sohn alles dem heiligtum weiht, was sonst den Eltern zugute gesommen wäre. Wie der Mischaraktat Nedarim (d. h. Gelübde) zeigt, waren diesenigen Gelübde besonders wischnig, durch die man sich oder anderen die Nugnießung irgend welcher Gegenstände versagte, und zwar zugunssen des Heiligtums. Es galt, wie das ja dem Alten Test entsprach, als durchaus gestattet, Gelübde zu tun. Das waren freiwillige Leistungen sür den Tempel, und als solche waren es Zeichen besonders rühmenswerter Frömmigseit.

lübdes) eröffnen durch (den hinweis auf) die Ehrerbietung gegen seinen Vater und seine Mutter.

(Andere) Weise aber verbieten (das)

Und es stimmen die Weisen mit R. Eli'ezer überein betreffs einer Sache, die (sich bezieht auf das Verhältnis) zwischen dem Betreffenden (wörtl.: ihm) und seinem Vater und seiner Mutter, daß man ihm (in diesem Falle den Weg zur Reue und Auflösung) eröffnen darf durch (den Hinweis auf) die Ehrfurcht gegen seinen Vater und seine Mutter.

167. Philo, über die Einzelgesetze II, 224 ff.:

Die Eltern nehmen eine Mittelstellung ein zwischen göttlicher und menschlicher Art

Gelübde in der Weise tun, daß man ein Gut, ein Tier oder einen leblosen Gegenstand, für den Altar oder zur Instandhaltung des Tempels weihte. Das sind die sogenannten Weihegelöbnisse (nidre heqdēs), wobei man noch durch die dabei gebrauchte Formel zum Ausdruck bringen konnte, ob man die Weihe als pslichtmäßig oder als steiwillig betrachtet wissen wollte. In letzterem Falle war man, falls das gelobte Tier oder der gesobte Gegenstand Schaden nahm, ehe der Tempel in den Besit desselben gelangte, nicht zur Stellung eines Ersages verpflichtet. Don diesen "Weihegelöbnissen" sind die "Verbotgelöbnisse" (nidre 'issär) zu unterscheiden, durch die die Augnießung eines Gegenstandes einem Menschen verboten wird, mag nun jemand durch ein solches Gelübde den Genuß seines Eigentums sich selbst oder einem anderen entziehen oder er fich felber den Genuß eines fremden Eigentums versagen. Salle dieser Art konnte es in sehr mannigfaltiger, tief in das tagliche Ceben einschneidender Weise geben. So fonnte man geloben, mit jemandem tein Wort wieder zu sprechen, sich des Schlases eine Zeitlang zu enthalten oder des Essens und Trinkens, des Betretens eines hauses, bestimmter Speisen usw. Man war aber nicht berechtigt, sich durch ein Gelübde einer in der Tora (d. h. dem Geset) vorgeschriebenen Pflicht zu entziehen. Schwierig wurde aber die Sache leicht dadurch, daß der Grundsat galt, Gelübde nur dann aufzulösen, wenn der Gelobende sein Ge-lübde ernstlich und wirklich bereute. Man wollte dadurch zum Ernst im Handhaben der Gelübde erziehen, was man auch dadurch erreichen wollte, daß es verboten war, sich die Gelübde felbst aufzulösen. Mur Gelehrte durfen Gelübde lösen oder der Chemann der Chefrau gegenüber, der Dater der Tochter gegenüber. Aber die Sache hatte eine Kehrseite: wenn nun der Betreffende das Gelübde nicht bereute, so mußte es bestehen bleiben. Mur allzu leicht konnte da das Interesse des Tempels, des Altars, der juristischen Denkweise zu den einfachen Geboten der Moral in Spannung geraten. Dem Auflojen des Gelübdes mußte das "Eröffnen", b. h. das Eröffnen des Weges zur Reue, vorausgehen. Dieses "Eröffnen" konnte geschen durch den hinweis auf die den Eltern schuldige Ehrfurcht, durch den hinweis auf Umstände, die hinweis auf die den Eltern schuldige Chrsurcht, durch den hinweis auf Umstande, oie erst nach Abseistung des Gesübdes eingetreten waren, durch den hinweis auf folgende Gesetzesstellen: "du sollst dich nicht rächen" (3. M. 19, 18), "du sollst nicht nachtragen" (ebenda) — man sieht, wie eng Mt. 5, 33—37 mit 5, 38 st. zusammenhängt! — "du sollst deinen Bruder nicht in deinem Herzen hassen" (3. M. 19, 17; vgl. Mt. 5, 43 st.!), "du sollst deinen Nächsten lieben wie dich selbst" (3. M. 19, 18), "dein Bruder soll neben dir zu seben haben" (3. M. 25, 36), und durch andere moralische Hinweise. Wenn man also jemandem, der ein Gesübde getan hat, sagt: "Würdest du das Gesübde getan haben, wenn du gewußt hättelt, daß du damit das Toragebot der Nächstenliebe übertrittst"? und er darauf erklärt: "hätte ich gewußt, daß dem so ist, so hätte ich das Gesübde nicht getan", so darf man ibm, salls man von seiner aus stadspensebe überritisse und er varaus erstart: "hatte ich gewußt, vaß vem so ich, so hätte ich das Gelübde nicht getan", so darf man ihm, salls man von seiner aufsrichtigen Reue überzeugt ist, das Gelübde auflösen. Don hier aus versteht man Kr. 166. Jesus hat Mk. 7, 9ff. offenbar diesen Fall im Auge, genauer den Fall, wo der Betreffende nicht bereut und Moral gegen juristisches Recht steht. — 167 u. 168: Belege dafür, daß das Judentum die Elternliebe sehr hoch stellt. Es sing sich aber leicht in seiner juristischen Denkweise. Diesen Knoten zerhaut Jesus Mk. 7, 9ff. — Ein Bewußtsein von der Schwierigkeit der Gelübde war in Jesu Zeit vorhanden. Neb. I, 1. merden Gelübde der Frenker" und Gelübde der Schwierischen Unter werden "Gelübde ber Frevler" und "Gelübde der "Frommen" untericieden. Unter

(234) Es verdienen diejenigen Tadel, Anklage und schwerste Bestrafung, die in ihnen nicht die Älteren ehren, ihnen als Cehrern keine Anhänglichkeit zeigen, als Wohltätern nicht Gleiches zu vergelten suchen, als Vorgesetzten den Gehorsam, als herren die Ehrerbietung verweigern. Daher heißt es: ehre nächst Gott Vater und Mutter.

168. Josephus, contra Apionem II, 27:

Die Verpflichtung, den Eltern mit Ehrfurcht zu begegnen, stellt das Gesetz unmittelbar hinter die Pflichten gegen Gott.

169. Nedarim I, 3f .:

³(Wenn jemand sagt:) wie das Camm, wie die Schuppen, wie die Hölzer, wie die Zeueropfer, wie der Altar, wie der Tempel (hekhal), wie Jerusalem, (oder) wenn er gelobt bei einem von den Werkzeugen des Altars (,

obwohl er (das Wort) "Opfer" (qorban) nicht erwähnt hat, siehe, so hat

er (doch) bei dem Opfer gelobt.

R. Jehuda (um 200) sagt: wenn jemand sagt: [wie] Jerusalem, so hat er

nichts gesagt.

4Wer da sagt: ein Ganzopfer, Speisopfer, Sündopfer, Dankopfer, Friedensopfer (sei), was ich von dem Deinigen (etwa) essen sollte, (so ist es ibm)

verboten. R. Jehuda erlaubt (es).

(Wenn jemand sagt:) das Opfer, wie Opfer, Opfer (sei), was ich von dem Deinigen (etwa) essen sollte, (so ist es ihm) verboten. - (Sagt er:) zum Opfer (sei dein Brot), ich werde (daher) von dem Deinigen nicht essen, so erklärt R. Meir (es) für verboten.

170. Tos. nedarim I, 2. 3 (Zudermandel S. 276):

2R. Jehuda sagt: wer da sagt "Jerusalem", hat nichts gesagt, es sei denn, daß er beabsichtigte, lediglich das Opfer selbst zu geloben.

3(Sagt jemand:) Jerusalem, für Jerusalem, wie Jerusalem; Tempel, für den Tempel, wie der Tempel; Altar, für den Altar, wie der Altar; die

den Rabbinen (vgl. Ned. 77b) galt nach 5. M. 23, 23 ("wenn du es unterläßt, ein Gelübde zu tun, so begehst du keine Sünde") der Satz, daß es besser sei, nichts zu gesloben als etwas zu geloben. Aus der Ängstlichkeit im Gelübdewesen ist auch das Kol nidre" am Anfang des großen Versöhnungstages entstanden (vgl. mein Volksbuch "Das Judentum von Jesus dis zur Gegenwart", 1916, J. C. B. Mohr). — 169 st. gehen nun zu den Gelübdes und Schwurformeln über. Zu Mt. 5, 33—37 ist vor allem Mt. 23, 16—22 hinzuzunehmen. In der Gelübdesormel konnte man für gordan auch die Nebenform gonam gebrauchen. Man konnte auch geloben, ohne das Wort gorban oder gonam ausdrücklich auszusprechen, etwa so, daß man die Art des betreffenden Opfers genauer bezeichnete oder andeutete; zu erganzen sind also obige Sormeln so: "Wie das Camm soll sein, wovon du etwa von mir Nugnießung haben könntest." — 169: "Camm": das bestimmte, als Opfer vorgeschriebene Camm; "Schuppen": die zur Aufbewahrung der Opfertiere oder des Holzes dienten; "Hölzer": die auf dem Altar aufgeschichtet lagen zum Verbrennen der Opfer; "Seueropfer": 3. M. 21, 6 oder: die Seuer, d. h. das, was von den Flammen des Altars verzehrt wird; "Altar": d. h. wie die Opfer, die auf dem Altar verbrannt werden; "Tempel": wie die Opfer, deren Blut im Inneren des heiligtums auf den Altar gesprengt wurde (3. M. 4, 1 ff. 17, 14 ff.); "Jerusalem": wie die Opfer, die in Jerusalem dargebracht oder gegessen werden; "Werkzeuge des Altars": Psannen, Schaufeln usw. 2. M. 27, 3. — "so hat er nichts gesagt": I'o 'amar kelum d. h. das Gelübde ist ungiltig. Ogl. Mt. 23, 16. 18. — 170, 2: man kann nur etwas geloben, dem man die Weihe geben kann. Jerusalem aber ist schon heilige Stadt. Also gilt das Gelübde nicht. — 170, 3: für Jerusalem: hebr. 1e, griech. els, vgl. Mt. 5, 35! — "Tempel": vgl. Mt. 23, 16. — "Altar": Mt. 23, 18. Seueropfer, für die Seueropfer, wie die Seueropfer; die hölzer, für die hölzer, mie die hölzer; das Lamm, für das Lamm, wie das Lamm; die Schuppen, für die Schuppen, wie die Schuppen; die Opferschalen, für die Opferschalen, wie die Opferschalen, für die Opferschalen, wie die Opferschalen, für die Opferschalen, die diese Sormeln) besteht das Verbot (für mich, d. h. ist das Gelübde giltig), auch wenn ich (etwa) nicht von dem Deinigen essen sollte.

171. N°barim II, 1:

(Sagt jemand:) "qonam (sei), was ich schlafen werde, was ich sprechen werde, was ich gehen werde", so tritt hier (das Geset) in Kraft: "Er darf sein Wort nicht entweihen" (4. M. 33, 3) (d. h. das Gelübde gilt). (Sagt jemand:) Ein Schwur, daß ich nicht schlafen werde, daß ich nicht sprechen werde, daß ich nicht gehen werde, (so ist es ihm) verboten (d. h. der Schwur ist giltig).

172. 3°bhachim IX, 1:

Der Altar heiligt, was ihm zugehörig ist.

173. Sebhu'oth IV, 13:

(Sagt derjenige, der vor Gericht Zeugen braucht und ihnen einen Eid abnimmt:) ich beschwöre euch, ich gebiete euch, ich binde euch, siehe, so sind diese schuldig (wenn sich herausstellt, daß sie falsch geschworen haben).

(Sagt er aber:) bei dem himmel und bei der Erde (bassamaim uba'ares), siehe, so sind diese frei.

(Sagt er:) bei 'Aleph Daleth, bei Jod he, bei dem Allmächtigen, bei Seba'oth,

vielsach in einander über. 171 erklärt sich so: nach rabbinischer Theorie bezieht sich eigentlich das Gelübde auf einen Gegenstand, der Schwur auf eine Tätigkeit. Danach wären eigentlich obige Gelübde nicht bindend. Man kann aber diese Gelübde auf den Schlas, den Mund, den zuß beziehen, und dann hat man den betreffenden Gegenstand. Die Gelübde wären also nur nicht bestimmt genug gesaßt, und in solchem Salle entscheidet man in erschwerendem Sinne. Daher sind diese Gelübde oben sür dindend erklärt. Die obigen Eide sind unter der Doraussezung giltig, daß damit nichts beschworen ist, was dem Betreffenden zu leisten unmöglich wäre. Diese Doraussezung sommt auch für die Gelübde in Betracht. Sie ist das Derständnis der Gedanken Jesu Mt. 5, 34 ff.; 23, 16 ff. von grundlegender Bedeutung. Das "nicht schlassen" in Ur. 171 bezieht sich also nur auf kurze Zeit. Häusig beziehen sich die Derbot-Gelübde aus Essen und Trinken. Man konnte sich auf diese Weise z. b. unbequeme Einladungen vom Halse schaffen. Erinnert sei an Apostelg. 23, 12 ff., wo mehr als 40 Juden eidlich, unter Derwünschungen (*anathema) geloben, weder zu essen noch zu trinken, bis sie den Paulus getötet haben. — 172: zu Mt. 23, 18 – 20: Wenn Mt. 25, 16 vom Golde des Tempels die Rede ist, so kommt das hier als gorban in Betracht. Man konnte es oder das Geld dazu stiften. Jesus zerreißt Mt. 25, ebenso Mt. 5 das ganze seine Gewebe der Kasulisti der Rabbinen. — 173 ff. sind die Schwurgorweln dargeboten. Ogl. auch J. Pedersen, Der Eid bei den Semiten, 1914 (3. heit von C. H. Beder, Studien zur Geschichte u. Kultur des islamischen Orients). — 173: Der gerichtliche Zeugeneid wird so abgenommen, daß dersenige, der die Seugen braucht, sie mit den angegebenen Sormeln "beschwört", d. h. ihnen den Eid ausgerlegt, den die Seugen dann mit "Amen" annehmen. — "bei" = be, griech, ev, vgl. Mt. 5, 34. — Die Sormel "bei simmel und Erde" ist simmel und Erde sieher dachte, nicht "den den, dem himmel und Erde" im Auge hat oder die Einzelschwüre "beim simmel", "bei der Eider sichtli

bei dem Gnädigen und Barmherzigen, bei dem Cangmütigen und huldreichen und bei allen (sonstigen) Beinamen (Gottes), siehe, so sind diese schuldig.

174. b. Sebhu oth 35 a/35 b, Goldschm. VII, 730:

M. (Sagt jemand zu den Zeugen: ich beschwöre euch) bei 'Aleph Daleth, bei Jod he, bei dem Allmächtigen, bei Seba'oth, bei dem Gnädigen, bei dem Barmherzigen, bei dem Langmütigen, bei dem Huldreichen.

G. Das soll doch heißen, daß "der Gnädige" und "der Barmherzige" (heilige Gottes=) Namen sind. Und stelle dem gegenüber (folgende Tradition):

- Es gibt (Gottes=) Namen, die (in den Torarollen) ausradiert werden dürfen, und es gibt (Gottes=) Namen, die nicht ausradiert werden dürfen. Folgende sind die (Gottes=) Namen, die nicht ausradiert werden dürfen: 3. B. 'el, 'elohekha, 'elohim, 'elohekhem, 'eheje 'ašer 'eheje (2. M. 3, 14), 'aleph daleth (Anfang von 'adonai), und: jod he (Anfang von Jahve), šaddai, şeba'oth. Siehe, diese dürfen nicht ausradiert werden. Aber: der Große, der held, der Furchtbare, der Gewaltige und: der Mächtige und: der Starke, der Krastvolle, der Gnädige, und: der Barmherzige, der Cangmütige und der huldreiche, siehe, diese dürfen ausradiert werden.
- Es hat 'Abhaje (gest. 338/39; Str. 145) gesagt: Unsere Mišna will sagen: "bei (be, gr. èv) dem, der gnädig ist" [35b], "bei dem, der barmherzig ist". Da sagte zu ihm Rabh'a (gest. 352; Str. 145): wenn das so (ist), dann will auch "bei dem Himmel und bei der Erde" sagen: "bei dem, dem der Himmel und die Erde gehört." (Wenn das) schon so (sein mag) (so ist doch zu bedenken:), wo nichts anderes vorhanden ist, was "Barmherziger" und "Gnädiger" genannt wird, ist sicherlich gemeint: "bei dem, der der Gnädige ist" und sicherlich gemeint: "bei dem, der der Gnädige ist" und sicherlich gemeint: "bei dem, der der Barmherzige ist", hier aber ist, da himmel und Erde vorhanden ist, gemeint: (buchstäblich) "bei himmel und Erde".

175. Philo, über die Einzelgesetze II, 1; 271 M.):

Es mag auch einer, wenn er will, einen Zusatz anfügen, nur nicht gleich die höchste und letzte Ursache (alles Seins), sondern Erde, Sonne, Sterne, himmel oder das ganze Weltall; denn diese verdienen wohl am meisten Beachtung, da sie früher entstanden sind als wir und auch, ohne zu altern, nach dem Ratschluß des Schöpfers in Ewigkeit bestehen werden.

176. b. Gittin 35a, Goldschm. V, 466:

Jene (Witwe), die vor Rabh hun'a (350; Str. 144) kam, — da sagte er zu ihr: was soll ich dir tun? denn Rabh (gest. 247; Str. 136) fordert die Kethubba für eine Witwe nicht ein. Da sagte sie zu ihm: in etwas könnte nur dies der Grund sein (, die Kethubba nicht einzusordern), daß ich viels leicht irgend etwas von meiner Kethubba (bereits) erhalten habe. (Aber:) So wahr der Ewige der heerscharen lebt, ich habe nicht irgends

^{174:} daß himmel u. Erde zu Zeugen aufgerufen werden, ist schon alttestaments lich; vgl. 5. M. 4, 26; 30, 19, auch Jes. 1, 2. — Man sieht, wie Unterschiede in der heiligkeit der Schwüre gemacht werden. Dagegen fämpst Jesus, doch hat er sichtlich teine gerichtlichen Schwüre im Auge, sondern Schwurformeln des täglichen Cebens, auch Gelübdesormeln, um die es sich Mt. 23, 16 ff. vor allem handelt. — 175: auch Philo macht den von Jesus verworfenen Unterschied in der Heiligkeit der Schwüre. — 176: der Rabbi sollte der Witwe zu ihrer Cheverschreibung, die sie noch nicht erhalten hatte, verhelsen.

welchen Nugen (bisher) von meiner Kethubba gehabt. Da sagte Rabh hun'a: Rabh stimmt zu bei einer Aufspringenden (Goldschm.: wenn sie in ihrer Aufregung schwört, ohne dazu aufgefordert worden zu sein, und so sicher ist, daß sie noch nichts erhalten hat).

177. Coheleth rabba zu Kap. I, 8; Wünsche I, S. 14:

3 Eine andere Erklärung: "Alle Dinge ermuden" (Koh. 1, 8). Ketzerische

Reden (dibhre hamminuth) ermuden den Menschen.

Ein Creignis betreffend R. 'Cli'ezer (120; Str. 123), der wegen Ketzerei ergriffen war. Es nahm ihn der Hegemon (ήγεμών, vgl. z. B. Mt. 27, 2), und brachte ihn hinauf auf das (römische) Tribunal (βήμα), um ihn zu richten. Er sagte zu ihm: Rabbi, ein großer Mensch wie du beschäftigt sich mit diesen nichtigen Dingen? Er sagte zu ihm: ein Zuverlässiger ist für mich der Richter. Und er (d. h. der Hegemon) meinte, daß er (es) gesagt habe um seinetwillen (d. h. des Hegemons). Er aber hatte es nur gesagt im hindlick auf den himmel (d. h. Gott). Er sagte zu ihm: nachdem du mich sür zuverlässig für dich gehalten hast, so meine auch ich (das von dir) und sage: ist es möglich, daß diese Versammlungen irren in diesen nichtigen Dingen? (d. h. sie werden wohl nicht irren). Entlassen (dimos — dimissus), frei bist du.

Nachdem R. 'Eli'ezer sich von dem Tribunal entsernt hatte, grämte er sich, weil er ergriffen war auf Grund von Ketzerei (verdacht) ('al dibhrē minuth). Es gingen hinein seine Jünger zu ihm, um ihn zu trösten, aber er nahm (es) nicht an. Da ging R. 'Aqibh'a zu ihm hinein. Er sagte zu ihm: Rabbi, vielleicht hat einer von den Minim (d. h. Ketzern) vor dir etwas gesagt, und es war angenehm vor dir. Er sagte zu ihm: ja (hēn), (beim) himmel (haššamaim), du hast mich erinnert. Einmal ging ich hinauf in der Straße von Sepphoris (in Galiläa), und es kam zu mir ein Mensch, und Ja'aqobh, Mann aus Kephar Sekhanja (auch Kephar Sama, Kephar Sikhnin), (war) sein Name, und er sagte zu mir ein Wort (hier Zensurzlücke in den späteren Texten. Tos.: + der Ketzerei im Namen des Ješu'a ben Panțiri) und es gesiel mir das Wort, und jenes war das Wort usw. (Forts. siehe bei Strack, a. a. O., S. 25*.)

178. b. Nazir 66 a/b (Goldschm. V, 159f.):

Es hat gesagt Rabh (gest. 247; Str. 136) zu seinem Sohne Chijja: nimm schnell (den Becher, über dem man den Weinsegensspruch spricht, wenn nach der Sabbatmahlzeit noch Wein aufgetragen wird, vgl. auch Ber. 53b, Goldschm. I, S. 192) und sprich den Segensspruch. — Und ebenso hat Rabh hun'a (gest. 297; Str. 139) zu seinem Sohn Rabba gesagt: nimm schnell und sprich den Segensspruch.

Das will (doch) sagen, daß der, der den Segensspruch spricht, der Bedeutungs=

vollere ist (als der, der darauf mit "Amen" antwortet).

Aber es ist doch überliefert:

Rabbi Jose (ben Chalaphta, um 150; Str. 129) sagt: Größer ist der, der mit "Amen" antwortet, als der, der den Segensspruch spricht.

^{177:} Bgl. Tos. Chullin 2, 24; Strack, Jesus, die Häretiker und die Christen, 1910, S. 23*. — hier steht nicht "bassamaim", sondern nur "himmel!" Auch hier haben wir eine schwurartige Ausdrucksweise des täglichen Lebens, nicht den gerichtslichen Eid.

Und es sagte zu ihm R. Nehor'ai (150; Str. 131):

(beim) himmel (hassamaim), so ist es; wisse(, daß das so ist); denn siehe, die Troffnechte reigen sich zum Kampf, und die Helden siegen.

Da ist (aber) eine tannaitische überlieferung (noch vorhanden); denn es ist

überliefert:

sowohl der, der den Segensspruch spricht, als der, der mit "Amen" antwortet, (ist) in dem Wortlaut (der Stelle Neh. 9, 5 gemeint; Raschi verweist auf Ps. 34, 4), nur daß man (d. h. Gott) zuerst Eile hat mit dem. der den Segensspruch spricht (, um ihm seinen Cohn zu geben).

179. b. Ta anith 18a (Goldschm. III, S. 467):

denn es ist überliefert:

Am 28. (Abar) kam eine gute Botschaft zu den Juden, daß sie nicht sich der

(Gesetz-) Cehre zu entziehen brauchten;

denn einmal ordnete die bose Regierung Religionsverfolgung an über Ifrael, daß sie sich nicht mit der Tora (d. h. dem Geset) beschäftigen sollten, und daß sie ihre Sohne nicht beschneiden sollten, und daß sie die Sabbate ent= weihen sollten. Was tat Jehuda ben Sammu'a und seine Genossen? Sie gingen und holten Rat von einer Matrone (hebr. matronith), bei der man alle Vornehmen (Großen) Roms antraf. Sie sagte zu ihnen: macht euch auf und lärmt in der Nacht. Sie gingen und lärmten in der Nacht. Sie sagten: "O himmel ('i šamaim), sind wir nicht Brüder? sind wir nicht Söhne eines Daters? sind wir nicht Söhne einer Mutter? inwiesern unterscheiden wir uns von jeglicher Nation und Sprache, daß ihr über uns bose Entscheide verhängt?" Und sie (d. h. die Romer) erklarten sie für nichtig. Und jenen Tag machten sie (d. h. die Juden) zum Sesttag.

180. Erodus rabba Par. 42, zu 2. M. 32, 7. 8; Wünsche S. 299:

Eine andere Erklärung: "Sie (d. h. das Volk Israel) sind schnell abgewichen" (von dem Wege, den ich ihnen befohlen habe, sie haben sich ein gegossenes Kalb gemacht").

R. Jona (350; Str. 146) im Namen des R. Semu'el bar Nachman (300;

Str. 140) hat gesagt:

Jeder Prophet, der auftrat, hat die Weissagung seines Genossen gesagt. Und warum sagte er das Wort seines Genossen? um seine Weissagung zu be-

weisen (oder: zu erläutern).

Und R. Jehosu'a ben Levi (230; Str. 136) hat gesagt: zu seiner (eigenen) Weissagung ist er verpflichtet (, nicht zu der seines Genossen), ausgenommen Mose, der alle Worte der Propheten gesagt hat und sein eigenes, und jeder, der weissagte, war nach Art der Weissagung des Mose. Und alle (göttlichen) Aussprüche sagt er (d. h. Mose), ausgenommen zwei, die der heilige — gepriesen sei er — Ifrael sagte aus seinem (eigenen) Munde: "3ch" (bin der Ewige, dein Gott" 2. M. 20, 2) und "nicht sollen dir fein" (andere Götter neben mir" 2. M. 20, 3). Es hat gesagt der heilige gepriesen sei er -: mußtet ihr nur eben sundigen gegen das, was ich (selbst) euch geboten habe?

^{178: &}quot;Troßknechte": hebr. galjar, griech. γαλιάριος, lat. galearius. Dalman: Troßknecht, Cevy: Knappe. — Die helden, die Bedeutungsvolleren kommen hinterher. — 179: vgl. Bacher, Ag. d. T. II, S. 277 ff. Offenbar hat die Demonstration ges holfen.

Es hat gesagt R. Sim'on (300; Str. 141) im Namen des R. Jehosu'a ben Cevi (230; Str. 136):

Ein Gleichnis.

(Die Sache gleicht) einem Könige, der sich eine Matrone (matrona) antraute mit 2 Perlen von hand zu hand (diese übergab er ihr persönlich) und ihr wiederum noch 8 sandte durch seinen Abgesandten. Als sie (nun) scherzte mit ihrem Liebhaber, verlor sie die 2 Perlen, die der König ihr gegeben hatte. Als der König erfuhr, daß sie sie verloren hatte, vertrieb er sie aus seinem hause. Da kam ihr Brautsührer (šošbin) zu ihm, um den König zu besänstigen. Er sagte: mein herr König, wann sindest du eine so Rühmenswerte und Liebliche wie sie? Da sagte der König: o himmel! ("i šamaim) 2 Perlen habe ich ihr von hand zu hand gegeben und habe ihr durch dich 8 gesandt; hätte sie nicht (lieber) die von dir (überbrachten) verlieren sollen oder 3 oder gar sie alle? Diesmehr (so ist es:) so verachtete sie mich, daß sie (grade) jene 2 Perlen, die ich ihr von hand zu hand gegeben habe, verloren hat!

Das ist das, was der Heilige — gepriesen sei er — zu Jeremia sagt (Jer. 2, 13): "Denn 2 bose Taten hat mein Volk getan."

Und 2 böse Taten haben sie demnach getan? und es sind doch mehr als 22! (vgl. Ta anith 5b, Goldschm. III, S. 416) und was bedeutet das: "denn 2 böse Taten hat mein Volk getan"? (Antwort:) "Ich" (bin der Ewige, dein Gott, 2. M. 20, 2) und "nicht sollen dir sein" (andere Götter 2. M. 20, 3). Das ist (, was 2. M. 32, 8 gesagt ist): "Sie sind schnell abgewichen von dem Wege, den ich ihnen besohlen habe, sie haben sich ein gegossens Kalb gemacht."

181. b. Berathoth 55a, Goldschm. I, 197:

Und es sagte R. Jischaq (300; Str. 140):

Dinge bringen die Verschuldungen des Menschen in Erinnerung. Solgende sind es: eine sich neigende Wand (Bacher: eine dem Einsturz nahe Mauer, d. h. eine drohende Gefahr) und zuversichtliches Harren auf die Erfüllung des Gebetes und, wenn man das Gericht über seinen Nächsten dem Himmel anheimstellt (Bacher: zuversichtliches Anheimstellen des eignen, durch einen anderen gekränkten Rechtes an die göttliche Gerechtigkeit).

182. Sanhedrin III, 2, Goldschm. VII, S. 94:

Wenn jemand seinem Nächsten (eigentlich) zu einem Schwur verpflichtet ist, und er (d. h. der, der den Eid verlangen kann,) sagt zu ihm: gelobe mir beim (be, gr. ev) Leben deines Hauptes, so sagt R. Meïr (130 n. Chr.): er (d. h. der, der gelobt,) kann davon zurücktreten; (andere) Gelehrte (aber) sagen: er kann nicht davon zurücktreten.

^{180: &}quot;Perlen": gedacht ist dabei an Gottes Aussprüche, vgl. Mt. 7, 6. — "Brautsführer": lat. paranymphus. Er hat für alle die Hochzeit betreffenden Angelegenheiten zu sorgen. — 181: Zahlenspruch. — Dgl. Bacher, Ag. d. pal. Am. II, 1896, S. 213f. — 181 gibt lediglich "Himmel" — Gott. — 182: auch hier ist deutlich der gerichtliche Schwur und eine eidesstattliche Versicherung unterschieden. Vgl. Gitt. IV, 3, wo der Witwe gestattet wird, statt den Waisen, von deren Besitz sie Zahlung verslangt, zu schwören, ihnen ein Gelübde zu leisten, eine eidesstattliche Versicherung. — Sämtliche Beispiele in Mt. 5, 34—36 lassen den gerichtlichen Schwur außer Betracht, zumal dieser (vgl. Nr. 173) bei Gott selbst geleistet wurde.

183. b. Sebhu'oth 36a (Goldschm. VII, 735):

Es überlieferten unsere Meister:

"Wenn jemand seinen Gott verslucht, so wird er seine Sünde tragen" (3. M. 24, 15): welche Cehre (liegt darin, daß) er (so) sagt? Ist nicht bereits gesagt (daselbst D. 16): "Und wer den Namen des Ewigen lästert, getötet, ja getötet soll er werden"? Man könnte (irrtümlicherweise meinen), man sei nicht schuldig außer wegen des Tetragrammes (Ihwh) allein. Woher (d. h. aus welcher Schriftstelle, wird man aber veranlaßt,) einzuschließen die Beinamen (Gottes, d. h. der Barmherzige usw.)? (Antwort:) Die Cehre (darüber liegt darin, daß) er sagt (D. 15): "Wenn jemand seinen Gott verslucht, usw." (Dies gilt also:) in sedem Falle — (so) die Worte des R. Meir (um 130; Str. 93). (Andere) Gelehrte aber sagen: auf Grund (des Gebrauches) des Tetragrammes (bei der Lästerung wird man bestraft) mit dem Tode, und auf Grund (des Gebrauches) der Beinamen (Gottes) mit einem Verbot (2. M. 22, 27).

184. b. Berakhoth 24b (Goldschm. I, 88):

Es hat gesagt Rabh Hun'a (350; Str. 139): es hat gesagt R. Johanan (250; Str. 137): wer einhergeht in schmuzigen Gehöften, lege seine Hand auf seinen Mund und rezitiere die Šemsa-Rezitation. Da sagte zu ihm Rabh Chisd'a (gest. 309; Str. 143): (bei) Gott (hā'elohim)! wenn das mir R. Jochanan gesagt hätte mit eigenem Munde, hätte ich ihm nicht gehorcht. 185. b. Berakhoth Za (Goldschm. I. 4f.):

Es ist überliefert worden:

Es hat gesagt R. Jose (130; Str. 129): Einmal ging ich auf einem Wege, und ich ging hinein in eine Ruine von den Ruinen Jerusalems, um gu beten. Da tam Elias - sein Gedenken (d. h. das Andenken an ihn) sei 3um Guten - und erwartete mich am Eingang und wartete auf mich, bis ich mein Gebet beendet hatte. Nachdem ich mein Gebet beendet hatte, sagte er zu mir: Friede über dich, Rabbi, und ich sagte zu ihm: Friede über dich, Rabbi und Mori (d. h. mein Lehrer) Da sagte er zu mir: mein Sohn, was für eine Stimme hast du in dieser Ruine gehört? Da sagte ich zu ihm: ich hörte (darin) eine Stimme (bath qol), die wie eine Taube girrte und sagte: webe, daß ich mein haus zerstört habe und meinen Tempel verbrannt habe und meine Kinder habe in die Verbannung gehen lassen unter die Völker! Da sagte er (d. h. Elias) zu mir: Bei deinem Leben und dem Leben deines Hauptes (chajjekha wechajje r'ošekha), nicht diese Stunde allein spricht sie so, vielmehr an jedem Tage dreimal spricht sie so. Und nicht dies allein, vielmehr in der Stunde, wo die Ifraeliten hineingehen in die Synagogen und in die Cehrhäuser und antworten: "Amen, es sei sein großer Name gepriesen", schüttelt der Beilige - gepriesen sei er - sein haupt und spricht: heil dem Könige, den man in seinem hause so ruhmt; webe dem Dater, der seine Kinder in die Derbannung geschickt hat, und webe den Kindern, die in die Derbannung gegangen sind weg vom Tische ihres Vaters.

^{183:} Beleg für das Verhältnis des Tetragramms zu den Umschreibungen desfelben. – 184: eine Beteuerungsformel des täglichen Lebens. – 185: "Taube": vgl. die Taube = heiliger Geist bei Jesu Taufe.

186. Šir hašširim rabba Par. I, 3 zu Kap. I, 8:

3. "Geh hinaus, mandle in den Sußspuren (beiqebhe) der herde."

R. Eli'ezer und R. Aqibh'a und die Meister (mnemotechnische Angabe zum

Solgenden):

R. Eli'ezer (ben hyrqanos, 100; Str. 123) sagt: von dem Kuchen, den die Israeliten mit ihrer hand aus Ägypten wegnahmen, von dem sie aßen 31 Tage — und es hat Rab Schela (230; Str. 100) gesagt: 62 Mahlzeiten — erfährst du, daß Israel sie (d. h. die Mahlzeiten) erhielt von diesem Kuchen. Was werde ich ihnen (nun aber) tun am Ende, besagebh (1. M. 3, 15, d. h. in der messianischen Zeit)? Das ist das, was geschrieben steht (Ps. 72, 16): "Es wird überstuß von Korn im Cande sein."

R. 'Aqibh'a (130 n. Chr.) sagt: von dem, daß ich sie umgeben habe mit den Wolken der Herrlichkeit — siehe, das ist das, was die Schrift sagt (2. M. 13, 21. 22): "Und der Ewige ging vor ihnen her am Tage..., nicht wich die Wolkensäule am Tage" — erfährst du, was ich ihnen tun werde am Ende, be aqebh (d. h. in der messianischen Zeit): das ist das, was geschrieben steht (Jes. 4, 6): "Und eine Hütte wird sein zum Schatten am Tage."

Und die Meister (anonyme Gelehrte) sagen: von dem aus, was ich ihnen zu essen gab in der Wüste, das süßer war als Honig und Milch (d. h. das Manna), erfährst du, was ich ihnen tun werde am Ende, besagebh: denn es ist gesagt (Joel 4, 18): "Und es wird geschehen: an jenem Tage werden die Berge von Most triefen."

Eine andere Erklärung: "Geh hinaus in den Jußspuren der herde." Er (d. h. Gott) sagte zu ihm (d. h. zu Mose): schließlich muß die ganze herde (d. h. alle Israeliten) ausziehen (aus Ägnpten), du aber wirst zuletzt herausgehen. Und nicht (etwa ist damit gesagt), daß Mose sich träge zeigte, vielmehr, daß die Israeliten beschäftigt waren mit der Beute, Mose aber beschäftigt war mit einer verdienstlichen Cat, Joseph betreffend: siehe, das ist das, was die Schrift sagt (2. M. 13, 19): "Und es nahm Moses die Gebeine Josephs mit sich" (vgl. Mekh. desallach, Einl., Winter-Wünsche, 1909, S. 76 u. 353, b. Sota, Goldschm. V, 215).

Eine andere Erklärung: "Geh hinaus in den Jußspuren der Herde." Er (d. h. Gott) sagte zu ihm (zu Mose): das ganze Geschlecht wird schließlich aussterben (, ohne nach Palästina zu kommen,) und du wirst sein wie sie (d. h. auch nicht hineinkommen). Woher wurde ihm diese Offenbarung? (Antwort:) R. Semu'el bar Nachman (250; Str. 140) hat gesagt: vom

Dornstrauch; denn es hat gesagt R. Semu'el bar Nachman:

Die ganzen 7 Tage des Dornstrauchs suchte der Heilige — gepriesen sei er — Mose zu überreden, daß er in seiner Sendung nach Ägnpten gehen solle; denn es ist gesagt (2. M. 4, 10): "Und es sprach Mose zu dem Ewigen: mit Verlaub, Ewiger, ich bin kein Mann von Worten, sowohl seit gestern, als seit vorgestern, als auch, seit du redest" (2. M. 4, 10): siehe, (das sind) 6 Tage und der Tag, an dem er dastand, siehe (das sind) 7 Tage (gestern = 2, sowohl = 3, vorgestern = 4, als auch = 5, seit = 6, du redest = 7, vgl. Ex. r. zu 2. M. 4, 10. Die einzelnen Worte sind auf

^{186: 31} Tage: Ex. r. Par. 3 zu 2. M. 3, 11 sind es 30 Tage, ebenso b. Qidd. 38a (Goldschm. V, 825). Erst nach diesen 30 Tagen begann das Manna wieder zu fallen.

Moses' Einwände und Gottes Zureden während der 7 Tage gedeutet). Aber zum Schlusse sagte er zu dem Heiligen — gepriesen sei er —: "Sende doch, durch wen du senden magst" (2. M. 4, 13). Da sagte zu ihm der Heilige — gepriesen sei er —: (bei) dein (em) Leben, daß ich es dir wickle in deinen Roczipfel (d. h. das werde ich dir nachtragen, dir heimzahlen, du kommst nicht davon los) (vgl. hosea 4, 19).

Und wann bestrafte ihn der heilige - gepriesen sei er -?

R. Berekhja (400 n. Chr.) und R. Chelbo und R. Levi (Gedächtnisstütze):

Der eine hat gesagt: die ganzen 7 Tage des Eingeweihtwerdens (des Aharon) für sein Amt diente er (d. h. Mose) in dem Hohepriestertum, in der Meinung, daß es ihm gehöre, und schließlich ist ihm gesagt worden: es gehört dir nicht, es gehört Aharon, deinem Bruder; denn es ist gesagt (3. M. 9, 1): "Und es geschah am 8. Tage, da rief Mose den Aharon herbei" (usw.).

R. Chelbo (330; Str. 144) hat gesagt: die ganzen 7 Tage des Adar (Mose soll am 7. Adar geboren und gestorben sein) besänstigte Mose (Gott) und flehte vor dem Heiligen — gepriesen sei er —, daß er hineingehen dürse in das Land. Aber am Schluß sagte er (d. h. Gott) zu ihm (5. M. 3, 27):

"Denn du wirst diesen Jordan nicht überschreiten."

"Und weide deine Zickhen" (Hohes!. I, 8). Er (d. h. Gott) sagte zu ihm (d. h. zu Mose): die Zicklein kommen hinein, die Böcke (d. h. du, die Großen,

die Alten) kommen nicht hinein (vgl. Berakhoth 63a).

"bei den Zelten der Hirten" (1, 8) (ro'im, im folgenden gelesen ra'im = Bösewichter). Er (d. h. Gott) sagte zu ihm (d. h. Mose): der Heilige — gepriesen sei er — sagt zu dir: wie lange willst du bei meinem Volke bleiben und sie weiden "bei den Zelten der Bösewichter" (nämlich:) bei den Dornen, d. h. bei dem Cande der Bösen und Harten, die darin sind — Sichon und Og (d. h. Mose kommt nicht nach Palästina hinein).

187. Šir hašširim rabba Kap. I, 7 (Wünsche II, S. 36):

2. R. Berethja (350; Str. 146) deutete sie (d. h. die Bibelstelle hohesl. 1, 7: "Verkünde mir, den meine Seele liebt, wo du weidest, wo du lagern läßt am Mittag; denn warum soll ich sein wie eine sich Einhüllende [?] für die herden deiner Genossen? — «Wenn du es nicht weißt, Schönste unter den Frauen, so gehe hinaus in den Jußspuren der herde" usw.) durch folgende Schriftstelle (4. M. 27, 16): "Es bestelle der Ewige, der Gott der Geister" (für alles Fleisch, einen Mann über die Gemeinde, ¹⁷der herausgehe vor ihnen und hineingehe vor ihnen, und der sie heraussühre und der sie hineinführe, daß nicht sei die Gemeinde des Ewigen wie die Schase, die keinen hirten haben") (vgl. Mt. 9, 36; Mk. 6, 34).

"Es bestelle der Ewige" (d. h.:) Er (nämlich: Mose) sagte vor ihm (d. h. vor Gott): Herr der Welt, da du mich aus der Welt fortnehmen willst, so laß mich wissen, wer und wer von den Hirten (es sein wird), den du bestellst

über deine Kinder.

Wo (ist nun) die (ausführliche) Darlegung der Sache? (Antwort:) folgender=

^{187, 2:} Bacher, Ag. d. pal. Ag. III, 382. — "wer und wer": Bacher: wer die hirten sein sollen. "wer und wer" deutet wohl auf die einzelnen Generationen der Tukunft hin. — "folgendermaßen": Bacher: "Deuklich ist dieses Gebet hier enthalten." Er liest: אור Diell. ist für אור אור שוא שמארוולה, die Auslegung des Wortes (ist) so: "

187, 2: Bacher, Ag. d. pal. Ag. III, 382. — "wer und wer": Bacher: wer die hirten der und wehrlich ist die einzelnen der der deutschen der und wahrlich. Also: "und wahrlich, die Auslegung des Wortes (ist) so: "

maßen: "Verfünde mir, den meine Seele liebt" (d. h.:) das Volk, das meine Seele liebt; das Volk, für das ich meine Seele gegeben habe; "wo du weiden wirst" (nämlich:) in den Tagen der (vier) Königreiche (Babylonien, Persien, Javan und Rom). "wo du wirst lagern lassen am Mittag" (nämlich:) in der Sklaverei der Königreiche. "Denn warum (šallāmah) soll ich sein wie eine sich Einhüllende (ke'otejah)?" R. 'Azarja (350; Str. 147) hat gesagt: "denn nichts" (še lemah, das bedeutet:) damit ich nicht zu nichts gemacht werde in den Augen deiner Genossen (, nämlich:) bei ihren Herden. (Das wäre doch) eine Entweihung des Himmels (d. h. Gottes) in der Sache (d. h. bei dieser Gelegenheit): deine Söhne (wären) in Not, aber die Herden deiner Genossen (d. h. die Völker der anderen Götter) (wären) in Ruhe.

Es hat gesagt R. Judan bar Simon (330; Str. 144): damit die Völker der Welt nicht sagen: es irrte das Maß des Gerichtes, (nämlich:) er (d. h. Gott) wußte, daß er sie schlachten wollte in der Wüste, und er schlachtete sie (wirklich) in der Wüste. Das ist das, was er (d. h. die Schrift) sagt

(4. M. 14, 16): "Und er schlachtete sie in der Wüste." -

Und die Meister sagen: daß nicht deine Söhne sehen, daß ihre Not Not (ist), und sich abwenden von dir und anhängen den Herden deiner Genossen. Das ist das, was er (d. h. die Schrift) sagt (Ps. 94, 20): "Ob dir zum Genossen wird der Thron der Gewalttätigkeit (d. h. die ungerechten Richter)?"

— In jener Stunde sagte der Heilige — gepriesen sei er — zu Mose: Mose, du sagst zu mir: "wo wirst du weiden?" "wo wirst du lagern lassen?" — (bei) dein (em) Leben! wenn du es nicht weißt, so wirst du es doch schließlich wissen müssen; denn es ist gesagt: "wenn du (es) nicht weißt, Schönste unter den Frauen."

Eine andere Erklärung: "wenn du es nicht weißt, Schönste unter den Frauen" (d. h.:) Schönster unter den Propheten, Hervorragenoster unter den Propheten. Es hat gesagt R. Jose bar Jeremia (4. Jahrh.): warum werden die Propheten mit den Frauen verglichen? (Antwort:) um dir zu sagen: wie eine Frau sich nicht schämt, die Bedürfnisse ihres Hauses von ihrem Mann zu erbitten, so schämen sich die Propheten nicht, die Bedürfnisse

Israels von ihrem Dater im himmel zu erbitten.

188. Kethubboth II, 9:

Wenn in einer Stadt, die das Belagerungsheer eingenommen hat, sich Priesterfrauen befinden, so sind sie alle (für ihre Männer) untauglich. — Wenn sie aber Zeugen haben, sogar einen Sklaven, sogar eine Magd, siehe, diese (sind) glaubwürdig; aber es ist kein Mensch glaubwürdig betreffs seiner selbst. Es hat gesagt R. Zakharja ben Haggasabh: (Bei) diese(r) Wohnung! nicht

^{187: &}quot;šallamah" wird gedeutet; še l'o mah — denn nicht etwas. — "Genossen": nach Jalqut 3. St.: Abraham, Isaak und Jakob, ebenso Siphre, Pinech. 139. — "irrte": das rätselhafte "ke°oteja" wird hier durch Umstellung der Buchstaben als "keto'a" gesdeutet. — "Maß": die Rabbinen reden häusig von dem "Maß der Belohnung" und dem "Maß der Strafe". Es handelt sich hier um 4. M. 14, 16. — "sie schlachen": d. h. diesenigen, die sich gegen Gott empört halten, vgl. 4. M. 14. Judan versteht also Hoses. I, 8 so: "denn nicht ist Grund vorhanden, daß ich bin wie ein Irrender." 188: ein Priester darf mit einer Frau, die in Gefangenschaft geraten ist, die Ehe solgende von seiner Frau aus, um die Ehe mit ihr fortsetzen 3u können.

wich ihre (d. h. meiner Frau) hand aus meiner hand von der Stunde an, als die Heiden in Jerusalem eindrangen, dis sie es verlassen haben. Da sagte man zu ihm: es darf kein Mensch Zeugnis ablegen über sich selbst.

189. Kerithoth Kap. VI, 3 (25a):

R. Eli'ezer (100; Str. 123) sagt: es darf ein Mensch ein Schuldopfer für möglicherweise begangene Sünden freiwillig darbringen an jedem Tage und zu jeder Zeit, die er will. Das pflegte man zu nennen: Schuldopfer der Frommen. — Man sagte von Babh'a ben But'a, daß er ein Schuldopfer für möglicherweise begangene Sünden an jedem Tage freiwillig darzubringen pflegte, ausgenommen einen Tag nach dem Versöhnungstag. Er sagte: (bei) diese(r) Wohnung! wenn sie es mir gestattet hätten, hätte ich es (auch an diesem Tage) dargebracht, aber sie sagten zu mir: warte, bis du in eine möglicherweise begangene Sünde (wirklich) hineingerätst. — Und (andere) Gesehrte sagten: man bringt kein Schuldopfer für möglicherweise begangene Sünden dar außer für (solche, auf die als Strafe steht:) bei Vorsählichkeit Ausrottung und bei Irrtum ein Sündopfer.

190. b. Babh'a bathr'a 166a (Goldschm. VI, 1380f.):

Denn es ist überliefert worden:

Die Frau, der (eine Derpflichtung zu einem Opfer) obliegt wegen 5 zweifels hafter Geburten (oder) 5 zweifelhafter Ausflüsse, bringt (nur) ein Opfer dar und darf (dann) von den Schlachtopfern essen, und es liegt ihr keine Derpflichtung ob wegen der übrigen (4 Hälle). — Lag ihr (eine Derpflichtung zum Opfern) ob wegen 5 sicherer Geburten (oder) 5 sicherer Aussslüsse, so bringt sie ein Opfer dar und darf (dann) von den Schlachtopfern essen, und wegen der übrigen (4 Hälle) liegt ihr die Derpflichtung (zum

Opfer) ob.

Ein Ereignis: und es standen sich Taubenpaare (3. M. 15, 29) in Jerusalem auf Golddenare. Da sagte Rabban Sim'on ben Gamli'el (70; Str. 121): (bei) diese(r) Wohnung! wahrlich, ich werde mich diese Nacht nicht schlasen legen, bis sie für Silberdenare zu haben sind. Er ging in das Gerichtshaus und lehrte: die Frau, der (die Verpslichtung zum Opfer) obliegt wegen 5 sicherer Geburten (oder) 5 sicherer Flußfälle, bringt ein Opfer dar und darf (dann) von den Schlachtopsern essen, und wegen der übrigen (4 Sälle) liegt ihr keine Verpslichtung ob. Und es standen sich an jenem Tage Taubenpaare auf den 4. Teil (des vorigen Preises).

191. b. Giddusin 71a (Goldschm. V, 950):

Es hat gesagt R. Johanan (bar Nappacha, 250; Str. 137):

(Beim) Tempel' (hekhl'a)! Es (d. h. das Bekanntmachen solcher Samilien, die nicht einwandfrei in ihrem jüdischen Stammbaum sind,) ist in unserer hand — aber: was soll ich tun? denn, siehe, die Großen des Zeitalters (dor) sind mit ihnen vermischt.

^{189: &}quot;Shuldopfer": 'ašam talui, Gegensag: 'ašam waddai, d. h. Shuldopfer für gewiß begangene Sünden. — 190: nach einer Geburt muß (3. M. 12, 1 ff.) nach Abslauf einer gewissen. — Beim Abortus war die Dollgiltigkeit der Geburt öfter zweifelhaft. — "Ausstüsse": es handelt sich darum, ob die betreffenden Blutstüsse krankfaft waren oder nicht, vgl. 3. M. 15, 25 ff. — 5: vgl. G. Kittel, Rabbinica, 1920. Man wählt gern solche bestimmten Zahlen für "einige", vgl. die 5 flugen und 5 törichten Jungfrauen. — Die Stelle ist auch wirtschaftlich lehrreich.

192. b. Babh'a bathr'a 11a (Goldschm. VI, 960 f.):

Es ist überliefert worden:

Man sagte über Benjamin, den Gerechten, der gesetzt war (zur Aussicht) über den Almosenkord: einstmals kam eine Frau vor ihn in den Jahren der Dürre. Sie sagte zu ihm: Rabbi, gib mir Nahrung. Da sagte er zu ihr: (Beim Tempel-) Dienst (hasabhoda)! (ich schwöre,) daß in dem Almosen-kord nichts vorhanden ist. Da sagte sie zu ihm: Rabbi, wenn du mir keine Nahrung gibst, siehe, so sterben eine Frau und ihre 7 Kinder. Da stand er auf und gab ihr Nahrung von dem, was ihm gehörte. Nach Tagen ward er krank und war dem Tode nahe. Da sagten die Dienstengel vor dem Heiligen — gepriesen sei er —: Herr der Welt! Du hast gesagt: jeder, der eine Seele aus Israel (am Leben) erhält, (ist) wie wenn er die ganze Welt erhält, und Benjamin, der Gerechte, der am Leben erhalten hat eine Frau und ihre 7 Kinder, sollte in diesen wenigen Jahren sterben? Sosort zerrissen sie (= man = Gott) ihm sein Dekret. — Es wird überliesert: sie (= man = Gott) fügten ihm 22 Jahre zu seinen Jahren hinzu.

193. b. Ta'anith 24a (Goldschm. III, 496f.):

Wenn die Einsammler der Almosen (gabba'e sedaga) den 'Ele'agar is Birath saben, verstedten sie sich vor ihm; denn alles, was er bei sich hatte, gab er ihnen. Eines Tages ging er auf den Martt, um für seine Tochter eine Brautausstattung zu faufen. Da sahen ihn die Einsammler der Almosen (und) verstedten sich vor ihm. Da ging er und lief hinter ihnen her. Er sagte zu ihnen: ich beschwöre euch: womit beschäftigt ihr euch? Da sagten sie zu ihm: mit einem Waisenknaben und einem Waisenmadden (b. h. mit deren Versorgung). Da sagte er zu ihnen: (beim Tempel-)Dienst (hā'abhoda)! (ich schwöre,) daß sie meiner Cochter vorgehen. Da nahm (brachte) er alles, was er bei sich hatte, und gab (es) ihnen. Es blieb ihm (nur) ein Juz. Er kaufte für ihn Weizen und ging und legte ihn in die Getreidekammer. Da fam seine Frau. Sie sagte zu ihrer Cochter: was hat dein Dater gebracht? Sie sagte zu ihr: alles, was er gebracht hat, hat er in die Getreidekammer gelegt. Sie kam, um die Tur der Getreidekammer zu öffnen. Da fah sie, daß die Getreidekammer voll war von Weigen und er hervorfam in dem Coch der unteren Turschwelle und es tonnte die Cur nicht geöffnet werden por dem Weizen. Da ging seine Tochter zum Lehrhause. Sie sagte zu ihm: komm und siehe, was dir dein Freund (wörts.: der dich Liebende) getan hat. Er sagte zu ihr: (beim Tempel-) Dienft! siehe, er (der Weigen) soll für dich Geweihtes fein, und du hast daran nur soviel (Anteil) wie einer von den Armen Ifraels.

194. Methilt'a, Par. besallach, Eingang, zu 2. M. 13, 18; Winter-

Wünsche S. 75 f.:

("Und es ließ Gott das Volk umbiegen auf den Weg in die Wüste gegen

^{192: &}quot;Almosentorb": Korb der Gerechtigkeit, ein großes Gefäß, dessen Inhalt speisen wüchentlich verteilt wurde. Außerdem gab es eine Armenschüssel für gekochte Speisen, die täglich verteilt wurden. — "Dürre": Regenmangel u. daher Hungersnot. — Eine für die jüdische Armenpssege wichtige Stelle, damit auch für die Organisation der urchristlichen Armenpssege! vgl. 193. — 193: "Almosen" — şedaga — δικαισσύνη. — Waisensürsorge! Hochzeitsausstattung! — El. gab alles, was er hatte! — Eine Wundergeschichte, zur Belohnung der Frömmigkeit, insbesondere der Armensürsorge.

das Schilfmeer hin) und hamusim (zogen die Söhne Ifraels herauf aus dem Cande Ägypten)" hamusim bedeutet nichts anderes als "bewaffnet"; denn es ist gesagt (Josua 1, 14): "ihr aber sollt hamusim (bewaffnet, fampfgerustet) hinübergehen." - Und er (d. h. die Schrift) lehrt, daß sie bewaffnet waren mit 5 (hamissa) Arten von Waffen. - Eine andere Erklärung: "Und hamusim zogen die Söhne Ifraels herauf" (d. h.:) hamusim bedeutet nichts anderes als: eifrig; denn es ist gesagt (Jos. 4, 12. 13): "Und es zogen hinüber die Sohne Rubens und die Sohne Gads und der halbe Stamm Manasse hamusim usw. 40 000 Gerüstete des heeres." -Eine andere Erklärung: "und hamusim zogen sie herauf" (d. h.:) einer von 5. - Und manche sagen: einer von 50. - Und manche sagen: einer von 500. - R. nehor'ai (130-160; Str. 95) fagt: (beim Tempel-) Dienst (ha-'abhoda)! (nein,) nicht zogen sie einer von 500 hinauf; denn es ist gesagt (Ezech. 16, 7): "Zahlreich wie das Gesproß des Feldes habe ich dich gemacht", und es steht geschrieben (2. M. 1, 7): "Und die Sohne Ifraels waren fruchtbar und wimmelten und waren viele und waren mächtig" (d. h.:) daß ein Weib 6 in einem Leibe gebar, und du sagst: einer von 500 zogen sie hinauf? (beim Tempel-) Dienst (ha abhoda)! nicht einer von 500 zogen sie hinauf, vielmehr (tann hier nur davon die Rede sein,) daß viele von den Ifraeliten in Ägnpten gestorben waren. Und wann waren sie gestorben? In den 3 Tagen der Sinfternis; denn es ist gesagt

(2. M. 10, 23): "Nicht sahen sie einer den andern" (d. h.:) daß sie ihre Toten begruben und dankten und priesen den Heiligen — gepriesen sei er —,

daß ihre Seinde es nicht sahen und sich freuten an ihrem Sturze. 195. b. Pesachim 38b (Goldschm. II, 458):

Es ist überliefert worden:

Es hat gesagt R. 'Il'ai (130; Str. 126): ich fragte den R. 'Eli'ezer (ben Hnrqanos, 90; Str. 123): wie ist es damit, daß ein Mensch sich seiner Pflicht (, Maggen zu essen,) entledigen kann mit Dankopferbroten und Naziräerkuchen? Er sagte zu mir: ich habe (darüber) nicht(s) gehört. -Da kam ich und fragte vor R. Jehosu'a (90; Str. 123). Er sagte zu mir: siehe, man hat gesagt: Dankopferbrote und Nagiräerkuchen, die er für sich gemacht hat, mit denen darf ein Mensch sich seiner Pflicht (, Maggen zu essen,) nicht entledigen; (hat er sie aber gemacht,) um (fie) auf dem Martt zu verkaufen, so darf er sich mit ihnen seiner Pflicht entledigen. - Als ich fam und die Worte vortrug vor R. Eli'ezer, sagte er zu mir: (beim) Bund(e) (berith)! dies, dies sind die Worte, die zu Mose am Sinai gefagt wurden. - Manche fagen: (beim Bund(e) (berith)! dies, dies find die Worte, die zu Mose am Sinai gesprochen sind, und ist (dafür) keine Begründung nötig? Und welches ist die Begründung? Es hat gesagt Rabh'a (gest. 352; Str. 145): betreffs alles (dessen, was) für den Markt-(verfauf bestimmt wird,) überlegt man sich genau (und) denkt: wenn es verkauft wird, wird es verkauft; wenn es nicht verkauft wird, so entledige ich mich mit ihnen meiner Pflicht. 196. b. Šabbath 101b (Goldschm. I, 555):

Mischna: Sind Schiffe an einander gebunden, so darf man (am Sabbat) aus

^{195:} hier noch eine andere Schwurformel. – Dankopferbrote: vgl. Pes. II, 5. 3. M. 7, 12. "Naziräerkuchen": 4. M. 6, 15. – "dies, dies": hen, hen, auch = ja, ja.

einem ins andere (etwas) bewegen; wenn sie (aber) nicht an einander gebunden sind, so darf man, selbst wenn sie dicht an einander stehen, nicht

aus einem ins andere (etwas) bewegen.

Gemara: Selbstverständlich! Es hat gesagt Rabh'a (gest. 352; Str. 145): Das ist nur nötig, um (d. h. das bezieht sich im besonderen darauf,) dem Sumpstahn (der die großen Schiffe begleitet) zu ersauben (bezüglich des Casten auf ihn Tragens am Sabbat), der zwischen ihnen (ist). Da sagte zu ihm Rabh Saphr'a: (bei) Mose! du hast richtig gesprochen, aber wir übersliesern doch: "man darf bewegen von einem zum andern (d. h. von einem Schiff zum andern?" Dielmehr hat Rabh Saphr'a gesagt: das ist nur nötig, um (die Schiffe) durch einen Erubh (vgl. Traktat Erubhin) zu versbinden und (dann) "von einem zum andern zu bewegen".

197. b. Erubhin 17a (Goldschm. II, 53):

Es hat gesagt Rabh Giddel: es hat gesagt Rabh (gest. 247; Str. 136): Für 3 (Personen) gilt das Verbot betreffs 5 (Se'a Aussaat Flächenraum, innerhalb dessen man am Sabbat etwas tragen dars), betreffs 7 (aber) gilt die Erlaubnis. Da sagte man zu ihm: hat Rabh so gesagt? Da sagte er zu ihnen: (bei) Geset, Propheten und Hagiographen! (ich schwöre,) daß Rabh so gesagt hat.

198. Numeri rabba Par. 22, 1; zu 4. M. 30, 2. 3; Wünsche S. 522f.: "Und es sprach Mose zu den Stammeshäuptern", "wenn jemand dem Ewigen ein Gelübde gelobt". Das ist das, was geschrieben steht (Jer. 4, 2): "Und wenn du schwörst: so wahr der Ewige lebt! (und du schwörst das) in

Wahrheit, in Recht und in Gerechtigkeit" (usw.).

Es sagte der Heilige — gepriesen sei er — zu den Israeliten: nicht sollt ihr meinen, daß es euch erlaubt ist, bei meinem Namen zu schwören; sogar bist du nicht berechtigt, in Wahrheit bei meinem Namen zu schwören, es sei denn, daß du alle diese Eigenschaften besitzest. "Den Ewigen, deinen Gott, sollst du fürchten" (5. M. 10, 20) (d. h.:) daß du seiest wie jene, die "Gott Fürchtende" genannt werden, (nämlich:) Abraham, hiod und Joseph.

Abraham; denn es steht geschrieben (1. M. 22, 12): "denn ich weiß, daß du ein Gott Fürchtender bist"; — Hiob; denn es steht geschrieben (Hiob 1, 1): "ein rechtschaffener und redlicher Mann und ein Gott Fürchtender"; — Joseph; denn es steht geschrieben (1. M. 42, 18): "Gott fürchte ich."

(Aus alledem) ist (erwiesen): "den Ewigen, deinen Gott, sollst du fürchten und ihm dienen" (5. M. 10, 20) ("und ihm anhangen und dei seinem Namen schwören") (was du befolgst,) wenn du dich der Tora zuwendest und dazu, dich zu beschäftigen mit den Geboten, und du keinen anderen Gottesdienst hast. Dem entsprechend ist gesagt: "und ihm sollst du dienen und ihm anhangen." Kann denn ein Mensch der Sekhina anhangen? Ist nicht bereits gesagt (5. M. 4, 24): "denn der Ewige, dein Gott, ist ein ver-

^{197:} es handelt sich hier um Manipulationen, durch die man den Raum, innerhalb dessen man am Sabbat etwas tragen dars, fünstlich vergrößerte. — 198: Beleg dasse, daß man den Schwur ernst nehmen soll. — "Gott Fürchtende": posocipevol röv deöv, vgl. Apg. 13, 16, wo jedoch der Begriff ein anderer ist. — Die Methode des Midrasch ist die, daß er durch Derbindung mehrerer Bibelstellen (hier 4. M. 30, 2. 3 und Jer. 4, 2) von der einen sür die andere Erkenntnisse gewinnt und diese 3. B. hier in der Form von Worten Gottes zum Ausdruck bringt.

zehrendes Feuer?" Dielmehr will das dir sagen: jeder, der seine Tochter verheiratet an einen Schüler, der die Schrift und die Mischna studiert (liest u. repetiert), und Geschäfte (πραγματεία) macht und ihm Nuhnießung gewährt von seinem Vermögen, von dem ist gesagt: "und du sollst ihm anshangen."

Wenn du (also) alle diese Eigenschaften besitzest, bist du berechtigt zu schwören;

wenn aber nicht, bist du nicht berechtigt zu schwören.

Ein Ereignis betreffend den König Jann'ai (Jannäus, der Hasmonäer), der 2000 Städte besaß, und sie alle wurden zerstört auf Grund eines wahren Eides. Wieso? Es sagte einer zum andern: ich schwöre (bisebhusa = mit Schwur), daß ich gehe und esse so und so an einem gewissen Ort, und ich trinke so und so an einem gewissen Ort. Und sie gingen und erfüllten ihren Schwur, und (die Städte) wurden (danach) zerstört. Wenn (das schon geschieht mit dem,) der mit Wahrheit schwur, (dann geschieht das) auch umso mehr mit dem, der mit Falscheit schwur.

199. Beresith rabba Par. 33, 1 (Wünsche S. 143):

Alexander von Macedonien ging zu einem König Qasi'a hinter den finsteren Bergen und sandte nach ihm. Er ging heraus zu ihm. Und er trug einen goldenen Brei in einer goldenen Schüssel (diokos). Er sagte zu ihm: dein Gold sollte ich nötig haben? Er sagte zu ihm: und (sicher) hattest du (doch) nichts zu essen in beinem Cande, daß du hierher gekommen bist. Er sagte zu ihm: ich bin nur gefommen in der Absicht, kennen zu lernen, wie ihr richtet. - Eines Tages saß er bei ihm (mit zu Gericht). Da kam jemand; er klagte seinen Genossen an. Er sagte: dieser Mann verkaufte mir einen Schutthaufen, und ich fand darin einen Schatz. Derjenige, der verkauft hatte, sagte: einen Schutthaufen habe ich verkauft, einen Schatz habe ich nicht vertauft. Und der, der gekauft hatte, sagte: einen Schutthaufen und das, was darin war, habe ich gekauft. Da sagte er (d. h. der Richter) zu dem einen von ihnen: hast du einen Sohn? Er sagte zu ihm: ja (hen). Und (dann) sagte er zu dem anderen: hast du eine Tochter? Er sagte zu ihm: ja. Da sagte er zu ihnen: geh, verheirate beide, und das Geld soll (dann) ihnen beiden gehören. - Da sah er (b. h. der Richter) ihn (d. h. den Alexander) erstaunt dasitzen. Er sagte zu ihm: habe ich etwa nicht gut gerichtet? Er sagte zu ihm: doch (hebr. 'in = ja, ja wohl). Da sagte er zu ihm: wenn das bei euch vorgefallen ware, wie hattet ihr gerichtet? Da sagte er zu ihm: wir hatten beide getotet, und die Regierung hätte das Geld beider genommen. Er sagte zu ihm: kommt bei euch Regen herab? Er sagte zu ihm: ja. Er sagte zu ihm: geht bei euch die Sonne auf? Er sagte zu ihm: ja. Er sagte zu ihm: gibt es bei euch Kleinvieh? Er sagte zu ihm: ja. Da sagte er zu ihm: es verhauche der Geist dieses Mannes (eine Selbstverwünschung)! nicht durch euer Verdienst tommt der Regen herab und nicht durch euer Verdienst geht über euch die Sonne auf, vielmehr durch das Verdienst des Kleinviehes; denn es steht geschrieben (Pf. 36, 7): "Menschen und Dieh hilfft du, Ewiger" (d. h.:) den Menschen hilsst du. Ewiger, durch das Verdienst des Viehes.

^{199:} Masj'a: wohl mit geş (Ende), d. h. Ende der Welt, zusammenhängend. — Ogl. Gleichnis vom Schatz im Acker, Mt. 13, 44. — "ja" hier — hen, und zwar nicht verdoppelt. Dies ist der geläufigste Ausdruck für "ja".

200. Ruth rabba zu Kap. III, 18; Par. 7, 6 (Wünsche S. 53):

"Und sie (d. h. die Schwiegermutter der Ruth, Naëmi) sagte (zu Ruth): "Derhalte dich ruhig, meine Cochter" (, bis du weißt, wie die Sache ausfällt; denn der Mann [d. h. Boas] wird nicht ruhen, ehe er die Sache heute zu Ende geführt hat.")

R. Hun'a (350; Str. 147) im Namen des R. Semu'el bar Rabh Jischag (300;

Str. 141):

Die Gerechten: ihr Ja (ist) ja, und ihr Nein (ist) nein; denn es ist gesagt (Ruth 3, 18): "denn der Mann wird nicht ruhen, ehe er die Sache heute zu Ende geführt hat."

201. b. Babh'a meși 'a 49a (Goldschm. VI, 640):

R. Jose, Sohn des R. Jehuda (200; Str. 132) sagt:

Welche Lehre (liegt darin, daß er) sagt (3. M. 19, 36): "richtiges hin"? ist nicht hin im 'Epha mit einbegriffen? Dielmehr will das dir fagen, daß dein Ja richtig sein soll und dein Nein richtig (sein soll).

Es hat gesagt 'Abhaje (gest. 338/39; Str. 145): dies (bedeutet), daß er nicht das Eine mit dem Munde und das Andere im Bergen fprechen foll.

202. b. Sebhu oth 36a (Goldschm. VII, 734f.):

Es hat gesagt R. 'Ele'azar (130; Str. 129): "nein" (ist) ein Schwur, "ja" (ist) ein Schwur. Jugegeben: "nein" (ist tatsächlich) ein Schwur; denn es steht geschrieben (1. M. 9, 15): "Und nicht soll mehr das Gewässer werden zu einer Sintflut", und es steht geschrieben (Jer. 54, 9): "Denn die Wasser Moa's (ist) dies mir, von denen ich geschworen habe." - Aber: "ja" (ist) ein Schwur, woher (ergibt sich) uns (bas)? Das ist ein Verstandesschluß aus: "nein" (ist) ein Schwur (; daraus folgt:) "ja" (ist) gleichfalls ein Schwur.

Es hat gesagt Rabh'a (gest. 352; Str. 145): und das (ist gemeint von dem,) der gesagt hat: "nein, nein" (also:) zweimal (nein); und das (ist gemeint von dem,) der gesagt hat: "ja, ja" (also:) zweimal (ja); benn es steht geschrieben (1. M. 9, 11): "Und nicht soll alles Sleisch mehr vertilgt werden von den Wassern der Sintslut", "und nicht soll mehr das Gewässer werden zu einer Sintslut" (1. M. 9, 15), und aus dem zweimaligen "nein"

(fann man schließen) auch (auf) das zweimalige Ja.

^{200:} vgl. Jak. 5, 12, wo "beim himmel", "bei der Erde" durch den Aktusativ, nicht mit ev, ausgedrückt ist — diesen Akt. haben wir ja auch in den judischen Schwurnicht mit ev, ausgedrückt ist — diesen Akk, haben wir ja auch in den jüdischen Schwurformeln wiederholt gefunden, vgl. vis c. Acc. bei den Griechen (hirzel, Der Eid, 1902) —, es außerdem heißt: "Es sei aber euer Ja ein Ja und das Itein ein Itein." Von hier aus liegt sir Mt. 5, 37 die Sassung nahe: "Es soll aber euer Ja. Wort ja sein, seuer Mein. Wort) nein." — 201: Epha — $26^{1/2}$ Liter, hin — etwa 6 Liter. "hin" und "hēn" — ja sind sehr ähnlich. — 202: Auch hier steht einsaches "ja" und "nein", nicht doppeltes. Dann aber wird die Verdoppelung erörtert. Von hier aus ist man versucht, Mt. 5, 37 zu übersegen: "Es soll aber euer Wort (d. h. eure Schwurformel, eure Aussage im Sinne des Schwurs) sein: ja, ja; nein, nein." Wegen der Jakobusstelle scheint mir aber doch die zu ktr. 200 angegebene Sassung die richtigere zu sein, zumal so die Ablehnung des Gebrauches von Schwurformeln noch deutlicher wird. Außerdem ist klar, daß im hebräischen "es soll euer Ja ja sein, euer Itein nein" schwerlich heißen kann: henekhem oder l'okhem, sondern man schob da gern: "dabhar" ein, so daß auf diese Weise "hen" und "l'o" nicht mit Sussig versehen zu werden ein, so daß auf diese Weise "hen" und "l'o" nicht mit Suffix versehen zu werden brauchte. Immerhin wäre möglich, daß Jesus sagen will: gebraucht eine Schwurformel, die keine ist, nämlich "ja, ja" — "nein, nein". So stehen sich beide Sassungen in Wirklichkeit febr nabe.

203. Methilt'a, Par. Jethro (bachodes), 6. Abschn., zu 2. M. 20, 3; Winter-Wünsche S. 209:

"Du sollst nicht haben andere Götter neben mir" (2. M. 20, 3). Mit Bezug worauf ist das gesagt? (Antwort:) enisprechend dem, daß gesagt ist (0. 2): "Ich din der Ewige, dein Gott (, der ich dich herausgeführt habe aus dem Lande Ägnpten, aus dem Diensthause)."

Ein Gleichnis.

(Die Sache gleicht) einem Könige von Fleisch und Blut, der in eine Proving einzog. Seine Knechte sprachen zu ihm: verordne über sie Verordnungen. Er sagte zu ihnen: wenn sie meine Königsherrschaft (malkhuth, sacodesa) annehmen, werde ich über sie verordnen; denn, wenn sie meine Königsherrschaft nicht annehmen, werden sie meine Verordnungen nicht annehmen.

So hat Gott (wörtl.: der Ort) zu den Israeliten gesagt: "Ich bin der Ewige, dein Gott" (und dann:) "du sollst nicht" (andere Götter haben neben mir") (d. h.:) ich bin der, dessen Königsherrschaft ihr angenommen habt in Ägypten. Sie sagten zu ihm: so (ist es, hebr. ken, was also auch = "ja" sein kann). (Dann sagte er weiter:) und, wie ihr meine Königsherrschaft angenommen

habt, so nehmt (nun) meine Verordnungen an.

R. Sim'on ben Joch'ai (130; Str. 129) sagt: das ist das, was dort (3. M. 18, 2) gesagt ist: "Ich bin der Ewige, euer Gott" (d. h. der.) dessen Königsherrschaft ihr angenommen habt am Sinai. Sie sagten: ja und ja. (Da sagte er weiter:) ihr habt meine Königsherrschaft angenommen, so nehmt (nun) meine Derordnungen an: "wie das Tun des Candes Ägnpten sollt ihr nicht tun" (3. M. 18, 3). Das ist das, was hier (2. M. 20, 2. 3) gesagt ist: "Ich bin der Ewige, dein Gott, der ich dich aus dem Cande Ägnpten herausgesührt habe" (d. h.:) und ihr habt meine Königsherrschaft angenommen; sie sagten zu ihm: ja und ja (; also:) ihr habt meine Königsherrschaft angenommen in Ciebe; nehmt (nun) meine Derordnungen an: "nicht sollt ihr andere Götter haben neben mir."

204. Methilt'a, Par. Jethro (bachodes), 4. Abschn., zu 2. M. 19, 25;

Winter-Wünsche, S. 205f .:

"Und es stieg Mose herab zum Volke und sagte zu ihnen" (2. M. 19, 25) "und es sprach Gott (alle diese Worte [d. h. die. 10 Gebote] folgendersmaßen") (2. M. 20, 1).

"und er sagte zu ihnen" (d. h.:) er (d. h. Mose) redete zu ihnen sofort und

säumte nicht.

Eine andere Erklärung: "und er sagte zu ihnen" (d. h.:) er sagte zu ihnen: saget zu nein: nein und zu ja: ja (d. h. lehnt ab, was ich ablehne,

und befolgt, was ich zu befolgen gebiete).

3u 20, 1: "folgendermaßen" (wörtl.: "zu sagen") (d. h.:) daß sie gesagt haben auf ja: ja und auf nein: nein — Worte des R. Iismael (um 130; Str. 124). R. Agibha sagt: auf ja: ja und auf nein: ja (d. h.: stimmt meinen Verboten ebenso zu wie meinen Geboten).

205. Methilt'a, Par. Jethro (bachodes), 8. Abschn., zu 2. M. 20, 12;

Winter-Wünsche S. 219:

^{203: &}quot;hēn wehēn": "ja und ja" bezieht sich hier auf das Doppelte, um das es sich hier handelt: 2. M. 20, 2 und 3. M. 18, 2 u. 3. — 205: jede Position ist eine Regastion und umgekehrt.

"Chre deinen Dater und deine Mutter, damit lang seien deine Tage (d. h.:) wenn du sie ehrst, so gilt): "damit lang seien deine Tage"; (daraus folgt:) wenn nicht, so gilt): damit sie kurz seien; denn die Worte der Tora (sind) ein Notarikon (d. h. eine Abkürzung); denn so werden die Worte der Tora ausgelegt: aus einem Ja=Allgemeinbegriff (entnimmt man das damit gesetzte) Nein, aus einem Nein=Allgemeinbegriff (das damit gesetzte) Ja. 206. b. Babh'a gamm'a 93a (Goldschm. VI, 344):

Rabbi Jochanan (250; Str. 137) hat gesagt: es gibt ein Ja, das wie ein

Nein ist, und es gibt ein Nein, das wie ein Ja ist.

So wird auch überliefert:

(Sagt jemand:) "schlage mich", "verwunde mich" (und der, der verletzen soll, sagt: ich will es tun) unter der Bedingung, frei (von Schuld) zu sein, und er (d. h. der, der verletzt werden soll,) sagt zu ihm: ja — siehe, es gibt ein Ja, das wie ein Nein ist (d. h.: das Ja des Betressenden ist doch als Nein gemeint, der Verletzer macht sich schuldig, vgl. B. q. VIII, 7). — (Sagt jemand:) "zerreiße meine Gewänder" (und der, der zerreißen soll, sagt: ich will es tun) unter der Bedingung, frei (von Schuld) zu sein, und er (d. h. der, dessen Kleider zerrissen werden sollen,) sagt zu ihm: nein: siehe, das ist ein Nein, das wie ein Ja ist (denn nach der Mischna ist diese Schädigung, die eine Schädigung des Vermögens, nicht eine Leibesschädigung ist, in diesem Falle erlaubt).

207. Gittin VII, 1 (Goldschm. V, 594):

Ist jemand stumm geworden und man hat zu ihm gesagt: wir wollen beiner Frau einen Scheidebrief schreiben, und er nickt mit seinem Kopfe, so prüft man ihn dreimal. Wenn er auf nein gesagt hat: nein, und auf ja: ja, siehe, so dürfen diese (den Scheidebrief) schreiben und (ihn der Frau) geben. 208. b. Šehhusoth 36a (Goldschm. VII, 734):

Es hat gesagt R. Jose, Sohn des R. Chanin'a (250; Str. 138):

Amen, darin (liegt) ein Schwur; darin (liegt) (verpflichtende) Annahme von

Worten; darin (liegt) Bekräftigung von Worten.

Darin (liegt) ein Schwur; denn es steht geschrieben (4. M. 5, 22): "Und es spreche das Weib (d. h. die des Chebruchs verdächtige Frau): amen, amen" (vgl. V. 21, wo ihr der Schwur auferlegt wird, den sie nun annimmt mit "amen, amen").

Darin (liegt) (verpflichtende) Annahme von Worten; denn es steht geschrieben (5. M. 27, 26): "Verflucht sei, der nicht diese Worte der Tora erfüllt, sie

zu tun. Und es sprach das ganze Volk: amen."

Darin (liegt) Befräftigung von Worten; denn es steht geschrieben (Jer. 28, 6): "Und es sprach Jeremia, der Prophet, zu Chananja: amen, so möge der Ewige tun, es möge in Erfüllung gehen lassen der Ewige deine Worte."
209. 5. M. 23, 22 – 24:

22 Wenn du dem Ewigen, deinem Gotte, ein Gelübde gelobst, so sollst du

nicht zögern, es zu halten (oder: zu bezahlen, zu erfüllen);

^{208:} ἀμήν, vgl. 3. B. Mt. 5, 26. Jesus gebraucht es einsach und doppelt als seierliche Beträftigung. — 209 ff.: hier handelt es sich nun darum, die juristischen hintergründe zu Mt. 5, 33 aufzuhellen. Daraus ergibt sich noch wichtige Erkenntnis zum Derständnis der Worte Jesu D. 34 ff. — 209: "halten", LXX ἀποδιδόναι wie Mt. 5, 33.

denn (sonst) wird der Ewige, dein Gott, es sicherlich von dir fordern, und es wird mit Bezug auf dich eine Sünde sein.

23 Wenn du aber auf das Geloben verzichtest,

so wird es mit Bezug auf dich keine Sünde sein.

²⁴Was aus deinem Munde herausgegangen ist, sollst du beobachten, und du sollst (es) tun.

wie du gelobt hast dem Ewigen, deinem Gott, als freiwillige Gabe, was du ausgesprochen hast mit deinem Munde.

210. 4. M. 30. 3:

Wenn ein Mann dem Ewigen ein Gelübde gelobt

oder einen Eid schwört,

um sich selbst zu einer Enthaltung zu verpflichten,

so darf er sein Wort nicht brechen; (vielmehr:) entsprechend allem, was aus seinem Munde geht, soll er tun.

211. 3. M. 19, 12:

Und ihr sollt nicht schwören bei meinem Namen zum Truge (d. h. falsch), da du sonst den Namen deines Gottes entweihst. Ich bin der Ewige.

212. 2. M. 20, 7:

Nicht sollst du tragen (oder: bringen) den Namen des Ewigen, deines Gottes, 3u Eitlem (oder: Dergeblichem, Trügerischem, šav');

denn der Ewige wird nicht ungestraft lassen (oder: für unschuldig erklären, lossprechen) den, der seinen Namen trägt (oder: bringt) zu Eitlem (oder: Dergeblichem, Trügerischem).

213. 3. \mathfrak{M} . 5, 4-6:

4oder wenn jemand (wörtl.: eine Seele) schwört, unbesonnen redend (oder: schwazend) mit den Lippen,

böse zu handeln oder gut zu handeln,

betreffend alles, was der Mensch unbesonnen redet (oder: schwatt) in einem Schwur (oder: als Schwur),

und es ist vor ihm verborgen, und er erkennt (es nachher)

und hat sich (also) verschuldet betreffs eines von diesen,

⁵so soll es geschehen, wenn er sich verschuldet hat betreffs eines von diesen, so soll er bekennen betreffs dessen, in Bezug worauf er sich versündigt hat, bund er soll bringen sein Schuldopfer dem Ewigen für seine Sünde, die er

gesündigt hat, (nämlich:)

ein weibliches Tier vom kleinvieh,

ein Schaf oder eine Ziege,

zum Sündopfer,

und der Priester soll ihm Sühne verschaffen

wegen seiner Sünde.

^{210:} hier ist sowohl von Gelübde als Eid die Rede, auch hier wird das halten betont wie Mt. 5, 33. — 211: Mt. 5, 33 steht έπιορκεῖν, Deligsch überseut: tiššabh'a laššāqĕr, da der hebräer für ἐπιορκεῖν fein Wort hat. 3. M. 19, 12 steht auch "laššaqĕr". Jesus zitiert nicht wörtlich. Er hat den Singular. Er denkt wohl nicht an eine bestimmte Stelle, sondern faßt in ein Verbot und ein Gebot den Inhalt des Geseges in hinsicht auf Eid und Gelübde zusammen.

214. Siphr'a 3u 3. M. 19, 12:

VI. "Ihr sollt bei meinem Namen nicht falsch (wörtl.: zur Lüge) schwören." Welche Lehre (liegt darin, daß er so) sagt gemäß dem, daß gesagt ist (2. M. 20, 7): "Du sollst den Namen des Ewigen, deines Gottes, nicht tragen zu Eitlem?" Man könnte (nach 2. M. 20, 7) meinen, daß man (, wenn man falsch schwört oder "zu Eitlem") nur schuldig würde auf Grund (des Gebrauches) des Tetragramms (beim Schwören). Woher (d. h. aus welcher anderen Schriftstelle, ergibt sich aber, daß man beim Salschschwur auch schuldig wird), wenn man alle Beinamen (Gottes) einschließt? Die Lehre (liegt darin, daß) er sagt: "bei meinem Namen" (3. M. 19, 12) (also:) jeder Name, den ich (d. h. Gott) habe (, ist einsbegriffen).

VII. "Da du sonst den Namen des Ewigen, deines Gottes, entweihst" das will lehren, daß der vergebliche Schwur Entweihung des göttlichen

Namens ist.

Eine andere Erklärung: "da du sonst entweihst" (das hebräische Wort für "entweihen", als "profan machen", "zur Nugnießung irgend welcher Art nicht verboten" verstanden, als Passiv vokalisiert, ergibt:) du wirst profan gemacht für wilde Tiere und Haustiere (zur Strafe).

215. Abhoth V, 10:

Böses Getier kommt in die Welt wegen eines vergeblichen Schwures und wegen Entweihung des (göttlichen) Namens.

216. b. Sabbath 33a (Goldschm. I, 394):

Wegen der Sünde: s'bhu'ath sav' und sebhu'ath seqer und Entweihung des göttlichen Namens und Entweihung des Sabbats vermehrt sich das böse Getier und das Vieh wird vernichtet und die Menschen vermindern sich und die Straßen werden verödet.

217. Methilt'a zu 2. M. 20, 7, Par. Jethro, 7. Abschnitt:

"Nicht sollst du tragen den Namen des Ewigen, deines Gottes, zu Eitlem", auch ist der vergebliche Schwur enthalten in der Gesamtbestimmung (über die Schwüre 3. M. 5, 4): "Oder wenn eine Seele schwört, unbesonnen redend mit den Lippen" (Warum bringt die Tora dann 2. M. 20, 7 noch besonders, obwohl das schon in 3. M. 5, 4 mit enthalten ist? Antwort:) Und siehe, die Schrift hebt ihn (d. h. den vergeblichen Schwur) aus seiner Gesamtbestimmung heraus und gibt eine Erschwerung ihn betreffend und befreit ihn von dem (3. M. 5, 4 ff. als Strase gesetzen) Opfer. Da könnte ich meinen (, was aber ein Irrtum wäre,): wie er frei ist vom Opfer, so sei er auch frei von der Geißelstrase. Die Lehre (hierüber liegt darin,

^{214,} VII: "vergeblicher Schwur": sehhu'ath šav'. Nach Scheb. III, 8 ff. versteht man darunter 1) einen Eid, der behauptet, daß etwas anders sei, als das den Menschen bekannt ist, 3. B. daß eine steinerne Säule eine goldene sei, daß ein Mann eine Frau sei und umgekehrt; 2) einen Eid, der beschwört, was unmöglich ist, 3. B. daß semand ein in der Luft fliegendes Kamel gesehen habe; 3) wenn semand schwört, ein Toragebot zu verabsäumen, also 3. B. keine Caubhütte machen zu wollen, keine Tephillin (Gebetsriemen) zu legen. Auf solchen Schwüren steht, wenn sie mit Mutwillen getan werden, als Strase die Geißelung, während man frei ist, wenn man sie aus Dersehen getan hat. Daraus, daß hier zu 3. M. 19, 12 von "šehhu'ath šav" die Rede ist, sieht man, wie überhaupt aus der Verbindung dieser Stelle mit 2. M 20, 7 in obiger Beweissührung, daß "šehhu'ath šēger" und "šehhu'ath šav" identisch ist.

daß) er sagt (2. M. 20, 7 Fortsetzung): "Nicht sollst du tragen den Namen des Ewigen, deines Gottes, zu Eitlem; denn der Ewige wird nicht ungestraft lassen den, der seinen Namen trägt zu Eitlem" (also:) aus der Gesamtbestimmung des Opfers ist er (d. h. der vergebliche Schwur) (zwar) ausgeschlossen, (aber) aus der Gesamtbestimmung der Geifelstrafe ift er nicht ausgeschlossen (auf übertretung eines Verbotes steht Geißelstrafe).

"Nicht sollst du tragen" in Bezug worauf (d. h. auf welche andere Corastelle) ist das gesagt? (Antwort:) entsprechend dem, daß gesagt ist (3. M. 19, 12): "Und nicht sollt ihr schwören bei meinem Namen gur Luge." Da habe ich nur, daß er (d. h. der Betreffende felber) nicht schwören darf; woher (d. h. aus welcher Coraftelle erweise ich), daß er (auch) nicht auf sich nehmen darf zu schwören? (nämlich: wenn ihm mit: "ich beschwöre dich" ein Eid auferlegt wird, den er mit "Amen" annehmen muß. Antwort:) Die Lehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (2. M. 20, 7): "Nicht sollst du tragen den Namen des Ewigen, deines Gottes" (hierin liegt noch in dem Ausdruck "des Ewigen, deines Gottes" folgendes:) ehe du auf dich genommen haft zu schwören, siehe, bin ich für dich "der Ewige"; nachdem du auf dich genommen host zu schwören, siehe, bin ich für dich "Gott" (d. h.:) als der Richter ("elohim" = Richter, sehr geläufig).

"Denn nicht wird ungestraft laffen der Ewige den, der seinen Namen trägt 3u Vergeblichem." Es ist nicht möglich (lediglich) zu sagen: "er wird nicht ungestraft lassen"; denn es ist bereits (nämlich 2. M. 34, 7) gesagt: "er wird ungestraft laffen." Und es ist nicht möglich, (lediglich) zu sagen: "er wird ungestraft lassen"; denn es ist bereits (2. M. 20, 7) gesagt: "er wird nicht ungestraft lassen." (Also folgt:) von hier (ergibt sich, daß beide Stellen Recht haben, nämlich): er läßt ungestraft die Buffertigen, und er

läßt nicht ungestraft die Unbuffertigen.

218. Siphr'a 3u 3. M. 5, 4-6: Par. 9, 1. Man könnte (irrtumlicherweise meinen): wer gelobt betreffs des Nasiräats und betreffs des Opfers, solle dieses Opfer (, das 3. M. 5, 4 ff. als Strafe gesetzt ift,) darbringen. Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er fagt (3. M. 5, 4): "wenn (eine Seele) schwört" (alfo:) betreffs eines Schwures ist man schuldig, nicht, wer gelobt betreffs des Nasiräats und

betreffs des Opfers.

2. Man könnte (irrtumlicherweise meinen): wer im herzen (einen solchen Schwur) denkt (, ohne ihn auszusprechen,) sei schuldig. Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (3. M. 5, 4): (unbesonnen redend) "mit den Lippen" (also:) nicht (blog) im herzen. - Ober: man könnte (irrtumlicherweise meinen), daß ich (auf Grund der Worte "mit den Lippen") ausschließen mußte das im Bergen Beschlossene (, was er dann ausspricht). Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (3. M. 5, 4): "unbesonnen redend" (wörtl.: "unbesonnen zu reden". Darin liegt, daß, was er dann redet, junächst im Bergen beschlossen ift).

3. Man fonnte (irrtumlicherweise meinen): wer schwört, (lediglich) "anderen

^{218:} man beachte auch hier wieder die Schlufterminologie. 1. Cor. 15, 26ff. haben wir den Schluft auf das, was durch den Wortlaut ausgeschlossen wird. "Gesamtbestimmung" (kelal) fennt auch das N Cest., 3. B. Rom. 13, 9. — Jesus kann auch 3. M. 5, 4-6 in Mt. 5, 33 ff. mit im Auge haben.

Böses zu tun", sei schuldig. Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt: "Böses zu tun" und "Gutes zu tun" (also: beides ist hier neben einander gestellt, demnach:) wie das Gutestun freiwillig ist, so ist auch das Bösestun freiwillig. (Folglich:) Es ist (hier) ausgeschlossen: wer

schwört, (lediglich) anderen Boses zu tun.

4. Man könnte (irrtümlicherweise meinen): wer schwört, sich selbst Böses zu tun, sei frei. Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt: "Böses zu tun" und "Gutes zu tun" (daraus folgt:) wie das Gutestun freiwillig ist, so ist auch das Bösestun freiwillig. (Folglich:) muß auch ich (den Fall hier) einschließen: wer schwört, sich selbst Böses zu tun, daß er schuldig sei.

5. Man könnte (irrtümlicherweise meinen), daß ich auch (den Sall) auss schließe: wer schwört, anderen Gutes zu tun. Aber, wenn er (d. h. die Schrift, hier) sagt: oder Gutes zu tun"(, so ist dieser Sall als besonderer Sall angedeutet, also eingeschlossen, nämlich:) Gutes zu tun auch

an anderen.

6. Ober: man könnte (irrtümlicherweise meinen): wer schwört, (lediglich) ein Toragesetz zu übertreten, sei schuldig. Die Sehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt: "Böses zu tun" und "Gutes zu tun" (also:) wie das Gutestun freiwillig ist, so ist auch das Bösestun freiwillig. (Folglich:) ausgeschlossen ist (der Kall): wer schwört, (lediglich) ein Toragesetz zu übertreten.

7. Ich schließe den aus, der schwört, ein Toragesetz zu übertreten; aber ich foliege den nicht aus, der fowort, ein Toragefeg gu erfüllen; denn es ergibt sich durch einen Schluß (a minori ad maius), daß er schuldig ist - Worte des R. Jehuda ben Bethera (100; Str. 128). Es hat gesagt R. Jehuda ben Bethera: wenn man schon bei etwas, das freiwillig ist und bezüglich dessen man nicht durch einen Schwur vom Berge Sinai gebunden ist, schuldig ist - um wie viel mehr ist man schuldig bezüglich eines Toragesetes, bezüglich deffen man durch einen Schwur vom Berge Sinai her verpflichtet ist. - Da sagte man zu ihm: nein (das ist kein richtiger Schluß). (Denn:) wenn du bei dem auf Freiwilliges bezüglichen Schwur sagst, daß man so das Negative (wörtl.: das Nein, d. h. "Boses 3u tun") dem Positiven (wortl.: dem Ja, d. h. "Gutes zu tun") gleich= stellt(, so ist das richtig), dann mußt du (aber) bei dem auf ein Toragesetz bezüglichen Schwur sagen, daß man bei ihm nicht das Negative (d. h. hier die Ubertretung des Toragesetes) dem Positiven (d. h. der Erfüllung des Toragesetzes) gleichstellen darf.

8. "Böses zu tun" und "Gutes zu tun" da habe ich nur Dinge, bei denen von Bösestun und Gutestun die Rede ist. Woher (schließe ich, daß hier auch) Dinge (gemeint sind), bei denen von Bösestun und Gutestun nicht die Rede ist? (Antwort:) Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt: "unbesonnen zu reden". — Da habe ich (das) nur in Bezug auf die Zustunst. Woher (schließe ich das Entsprechende) für die Dergangenheit? (Antwort:) Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (3. M. 5, 4): "betressend alles, was er unbesonnen redet" — Worte des R. Agibh'a (130; Str. 125). R. Išm'a'el (130; Str. 124) sagt: "Böses zu tun und Gutes zu tun" (das bezieht sich) auf die Zukunst. Da sagte zu ihm R. Agibh'a: wenn das so ist, so habe ich hier nur Dinge, bei denen von

Bösestun und Gutestun die Rede ist; woher (aber schließe ich auf) Dinge, bei denen nicht von Bosestun und Gutestun die Rede ist? Er sagte gu ihm: daraus, daß der Schriftvers das einschließt. Da sagte er (d. h. R. Ismael) zu ihm: wenn der Schriftvers das eine einschlieft, Schlieft er auch das andere ein.

9. "der Mensch in einem Schwur" (ausgeschlossen ist hierdurch:) das Spezielle mit Bezug auf den Zwangsfall. "und es ist ihm verborgen" (ausgeschlossen ist hierdurch:) das Spezielle mit Bezug auf die Vorsätzlichkeit. - "und es ift ihm verborgen" (d. h.:) und es ist ihm der Schwur verborgen (d. h. entfallen, daß er geschworen hat). Ober: man konnte (irrtumlicherweise meinen): und es ist ihm die Sache verborgen (d. h. entfallen, was er geschworen hat). Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt: "in einem Schwur, und es ist ihm verborgen' (also:) auf Grund des Verborgenseins des Schwurs ist er schuldig, er ist aber nicht schuldig auf Grund des Derborgenseins der Sache.

219. Siphre 3u 5. M. 23, 22-24:

(264) "Wenn du dem Ewigen, deinem Gott, ein Gelübde tust." Es ist hier (d. h. 5. M. 23, 22) gesagt: "Gelübde", und es ist dort (d. h. 3. M. 7, 16) gesagt: "Gelübde". Wie bei dem dort gesagten "Gelübde" (steht) "Gelübde" und "freiwillige Gabe", so (gilt also) auch (bei dem) "Gelübde", das hier gesagt ist: "Gelübde" und "freiwillige Gabe". — Und wie (bei dem) "Gelübde", das hier gesagt ist (, gilt): "du sollst nicht zögern, es zu erfüllen", so (gilt) auch (bei dem) "Gelübde", das dort gesagt ist: "du sollst nicht zögern, es zu erfüllen."

"Dem Ewigen, deinem Gotte" das sind die Schätzungen und die Banngüter

und die geweihten Gegenstände.

"Micht follst du zögern, es zu erfüllen" es, aber nicht seinen Ersatz. "Denn er wird es fordern" das sind die Sündopfer und Schuldopfer.

"Der Ewige, dein Gott" das ist das (zur Reparatur des) Tempels Geheiligte.

"von dir" das ist Nachlese, Vergessenes, Seldecke.

"und es wird mit Bezug auf dich eine Sünde sein" mit Bezug auf dich eine Sünde, und nicht mit Bezug auf dein Opfer eine Sünde.

(265.) "Wenn du aber auf dein Geloben verzichtest". R. Meir (130 n. Chr.) saat: "Besser, daß du nichts gelobst (, als daß du gelobst und es nicht einlösest, Qoh. 5, 4)"; besser als beides, daß du überhaupt nicht gelobst. -R. Jehuda (um 200) sagt: "Besser ist, daß du nichts gelobst, als daß du

^{219:} hier zunächst die Schlußform der "gezera šava", wobei 2 Derse, die densselben Ausdruck haben, in Beziehung auf einander ausgelegt werden, vol. Röm. 4, wo 1. M. 15, 6 u. Pl. 32, 1.2 mit einander verbunden werden, weil an beiden Stellen "anrechnen" vorkommt. Ebenso 1. Cor. 15, 54. 55, wo Jel. 25, 8 u. Hos. 13, 14 versunden sind, weil an beiden Stellen "Cod" und "Sieg" vorkommt. — "Schätzungen": man konnte sich selbst dem Tempel weihen u. mußte dann nach 3. M. 27, 2–8 (vgl. Philo, über die Einzelgesehe p. 276 M.) gewisse Tagen bezahlen, die dem Wert der betreffenden Person entsprechen sollten. Vgl. Mischnatraktat 'Araksin. — "Banngüter": etwas Gebanntes gehörte Gott. — "Ersay": der in Frage kam, wenn das Geweiste, ehe es in den Besit des Tempels kam, untauglich geworden war. — "Schuldopser": die Gott fordert bei Verletzungen der Eide und Gelübde: — "Nachlese usw.": vgl. die entsprechenden Mischnatraktate. — In der Art der Schriftbehandlung werden hier mannigsach die Ausdrücke gepreßt, vgl. Gal. 3, 16.

gelobst und es nicht einlösest", Qoh. 5, 4)"; besser als beides (ist), wenn man gelobt und einlöst.

"Was aus deinem Munde gegangen ist" das ist ein Gebot.

"sollst du beobachten" das ist ein Derbot.

"und du sollst (es) tun" das ist eine Derwarnung für den Gerichtshof, daß sie (d. h. die Mitglieder des Gerichtshofes) dich zum Tun veranlassen.

"wie du gelobt hast" das ist das Gelübde.

"dem Ewigen, deinem Gotte" das sind die Schätzungen und Bannguter und geweihten Gegenstände.

"als freiwillige Gabe" das ist die freiwillige Gabe.

"was du gesprochen hast" das ist [das Geweihte] zur Reparatur des Tempels. "mit deinem Munde" das ist das Almosen.

220. Siphre zu 4. M. Zo, 3, Par. mattoth, 153:

"Ein Mann" (das ift gesagt.) um den Minderjährigen auszuschließen; der Wortsaut schließt den Minderjährigen aus; und den, der 13 Jahre und 1 Tag alt ist, siehe, du kannst (über ihn) erschließen: es ist hier (4. M. 30, 3) gesagt: "Gelübde", und es ist dort (3. M. 22, 18. 21) gesagt: "Geslübde"; wie bei dem "Gesübde", das dort gesagt ist, (die Rede ist von) "Gelübde" und "freiwillige Gabe", so (folgt dasselbe auch für) "Gelübde", das hier gesagt ist: (es ist die Rede von) "Gelübde" und "freiwillige Gabe". Don hier aus hat man gesagt: die Worte (d. h. das Gelübde) eines, der 13 Jahre und 1 Tag alt ist, sind giltig.

,,wenn er dem Ewigen ein Gelübde gelobt" derjenige, der sein Gelübde auf etwas ihm Mögliches stückt, siehe, das ist ein Gelübde; und, wenn (er das) nicht (tut), so ist es tein Gelübde, — oder (vielmehr): es ist es nicht, bis daß er (dabei) den (göttlichen) Namen erwähnt. Die Lehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (4. M. 30, 3): "um sich selbst zu einer Enthaltung zu verpflichten" (, d. h. hier ist nicht im besonderen von dem Gebrauch des göttlichen Namens beim Gelübde, resp. Gelübdeeid die Rede, sondern:) er hat sich selbst zur Enthaltung verpflichtet in jedem Falle (d. h. ganz all-

gemein).

[vgl. Sebhu'oth III, 8, wonach ein "vergeblicher Eid" sich auf etwas Unmögliches bezieht, vgl. auch Nedarim II, 1 Ende.]

Siehe (alfo): du darfft nicht die letigenannte Meinung vertreten, sondern

^{220: &}quot;etwas ihm Mögliches": von hier aus hellt sich Mt 5, 34ff. auf! Jesus fügt hier zu leiner Ablehnung der einzelnen Schwurformeln Begründungen hinzu. Was er mit diesen Begründungen will, zeigt am deutlichsten die letzte: "denn du vermagst nicht ein haar weiß oder schwarz zu machen." Darin liegt: umso weniger hast du Macht über dein ganzes haupt. Also: du darst so gar nicht schwören. Das ist ein Eingriff in Gottes Macht. Nun versteht man auch die übrigen Begründungen: auch hier schwört der Mensch bei etwas, worüber er gar keine Macht hat. Der himmel ist ja Gottes Chron, die Erde seiner Süße Schemel (vgl. Jes. 66, 1), Jerusal m Gottes Stadt (Ps. 46 5; 48, 2 9; 47, 3). Wie kann sich also ein Mensch einen solchen Eingriff in Gottes Eigentum gestatten! Ein solcher Eid ist "vergeblich", ist "eitel"! Umso mehr ist dann der Erd bei Gott selber eitel; denn das hieße ja, daß der Mensch gebliche Erde" und daber abzulehnen. Das sprenzt auch den gerichtlichen Eid in die Lust, obwohl Jesus an ihn sichtlich nicht in erster Linie denst. Gestattet sind Möglichen halten.

vielmehr die erstgenannte (d. h.): derjenige, der sein Gelübde auf etwas ihm Mögliches stützt, siehe, das ist ein Gelübde; und, wenn nicht, so ist es kein Gelübde.

Oder (es ist folgendes zu schließen): wie die Gelübde gleich sind (und zwar hinsichtlich des Sages): derzenige, der sein Gelübde auf etwas stügt, was ihm möglich ist, siehe, das ist ein Gelübde; und, wenn nicht, so ist es kein Gelübde: so (gilt das Entsprechende) auch beim Schwur: Die Lehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (4. M. 30, 3): "um sich selbst zu einer Entshaltung zu verpslichten" (das will sagen: auch beim Schwur kommt es nicht auf Erwähnung des göttlichen Namens, sondern auf odigen Unterschied an, und der Schwur gilt, resp. gilt nicht, mag man den Gottesnamen erwähnen oder nicht, also:) in jedem Falle.

Welcher Unterschied besteht zwischen Gelübben und Eid? Bei den Gelübben gesobt man gleichsam beim Leben des Königs, beim Eide schwört man gleichsam beim Könige selber. Obwohl es kein Beweis ist für die Sache, so ist es doch eine hindeutung auf die Sache (2. Kön. 4, 30): "So wahr der Ewige lebt und so wahr deine Seele sebt, ich verlasse dich nicht." "um sich selbst zu einer Enthaltung zu verpflichten" sich selbst verpflichtet

"um sich selbst zu einer Enthaltung zu verpflichten" sich selbst verpflichtet er (also) zu einer Enthaltung, aber nicht verpflichtet er andere zu einer Enthaltung. Das ergibt (auch) ein Schluß: wenn man schon da, wo man seine eigenen Gelübde, nachdem man sie gelobt hat, nicht auflösen kann, seine eigenen Gelübde auflösen darf, ehe man sie gelobt hat: um wie viel mehr darf man da, wo man die Gelübde seiner Frau auflöst, nachdem sie sie gelobt hat, die Gelübde seiner Frau auflösen, ehe sie sie gelobt hat. Die Lehre (darüber liegt darin, daß) er sagt: "um sich selbst zu einer Enthaltung zu verpflichten" (d.h.:) sich selbst verpflichtet er zu einer Enthaltung, aber nicht verpflichtet er andere zu einer Enthaltung.

Eine andere Erklärung: "um sich selbst zu einer Enthaltung zu verpflichten" im Hinblick worauf ist das gesagt? (Antwort:) entsprechend dem, daß er (d. h. die Schrift) sagt: "entsprechend allem, was aus seinem Munde geht, soll er tun."

Da habe ich nur: "was aus seinem Munde geht" (das) nahm er an als Gelübde, und als Eid woher (läßt sich das erweisen)? Die Cehre (hierüber liegt darin; daß) er sagt: "um sich selbst zu einer Enthaltung zu verpflichten". — ["Um sich selbst zu einer Enthaltung zu verpflichten"] ich könnte
(irrtümlicherweise) meinen, daß ich, auch wenn er geschworen hat, Derendetes
und Zerrissenes und Gewürm und Kriechtiere zu essen, mit Bezug auf ihn
(die Schrissworte) rezitieren könnte: "wie alles, was aus seinem Munde
geht, soll er tun." Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt: "um
sich zur Enthaltung zu verpflichten" (d. h.) zur Enthaltung von dem Erlaubten, und nicht erlaubt er (also) das Derbotene.

"nicht darf er sein Wort brechen"
(D. h.:) er darf sein Wort nicht profan machen. Siehe, wer weise (d. h. ein Gelehrter) ist, darf nicht für sich selbst auflösen. Und das ergibt folgender Schluß: wenn er für andere auflösen darf, sollte er nicht für sich auflösen dürfen? Die Lehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt: "und er darf sein Wort nicht brechen" (d. h.:) und er darf seine Worte nicht profan machen.

"Nicht darf er sein Wort brechen" er (d. h. die Schrift) zeigt an, daß er übertritt "er darf nicht brechen". Woher (ist zu erweisen, daß er auch nicht übertreten darf) "du sollst nicht zögern" (5. M. 23, 22)? (Antwort:) Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (5. M. 23, 22): "Wenn du dem Ewigen, deinem Gott, ein Gelübde tust, so zögere nicht, es zu erfüllen." Er (d. h. die Schrift) zeigt (also) an, daß er übertritt "du sollst nicht zögern" und "er soll nicht brechen".

Und: "nicht darf er sein Wort brechen" R. Eli'ezer sagt: um das unbesonnene Aussprechen wie einen Schwur zu machen(, ist das gesagt). R. Agibh'a sagt: "wie alles, was aus seinem Munde geht, soll er handeln" (d. h. auf

alle Schwüre bezieht sich das: "nicht darf er sein Wort brechen").

221. Sirach 23. 9-11:

9 Ans Schwören gewöhne beinen Mund nicht

und gewöhne dich nicht daran, den Namen des Heiligen (d. h. Gottes) auszusprechen;

10 denn wie ein Sklave, gegen den immerwährend die Untersuchung im Gange ist,

nie ohne Striemen sein wird,

so wird auch der, der allezeit schwört sund den Namen des Herrn ausspricht],

nie von Sünden rein fein.

11 Ein Mann, der viel schwört, wird Ungerechtigkeit in Sulle begeben.

²²¹ ff.: Sonstiges Material zum Schwören. Aus dem N. T. wäre die Frage wichtig: hat Jesus vor dem hohenpriester geschworen? Nach Mt. 26, 63 legt ihm der hohepriester ausdrücklich den Eid vor Gericht auf. Jesus nimmt den Eid aber nicht mit "Amen" an. Formell leistet er teinen Schwur. (Ogl. H. Laible in Ally. Ev. luth. Kirchenzeitung 4. 6. 1920, Ir. 23 des 53. Jahrgangs.) "Du hast (es) gesagt oder: "Du sagst so" sind rabbinische Formeln zurüchaltender Bezahung, ja, zu der letzteren Formel gehört der Gegensaß: "aber so ist es nicht, sondern ..." (Mekh. zu 2. M. 12, 3; vgl. Dalman, Worte Jesus, "aber so ist es nicht, sondern ..." (Mekh. zu 2. M. 12, 3; vgl. Dalman, Worte Jesus, aber so ist es nicht, sondern ..." (Mekh. zu 2. M. 12, 3; vgl. Dalman, Worte Jesus, aber so ist es nicht, sondern ..." (Mekh. zu 2. M. 12, 3; vgl. Dalman, Worte Jesus, aber so ist es nicht, sondern ..." (Mekh. zu 2. M. 12, 3; vgl. Dalman, Worte Jesus, aber so ist es nicht, sondern ..." (Mekh. zu 2. M. 12, 3; vgl. Dalman, Worte Jesus, aber so ist es nicht, sondern ..." (Mekh. zu 2. M. 12, 3; vgl. Dalman, Worte Jesus, aber so ist es nicht, sondern ..." (Mekh. zu 2. M. 12, 3; vgl. Dalman, Worte Jesus, aber sonderem Sinne, als die Juden den Begriff der Messianität meinten. — Selbstversluchung Mt. 26, 72. 74 (Mt. 14, 71); Aplig. 23, 12. 14. — Bei Paulus assertische Eide Röm. 1, 9; 2. Kor. 1, 23; Gal. 1, 20; Phil. 1, 18; 1. Thess. 2, 5. — Dyl. Edr. 6, 16; Apost 10, 5fs. — Der Schwur des herodes Antipas (Mt. 6, 22. 23; Mt. 14, 7) ist ein Gelübdeeid. Herodes fühlt sus serweisen: nach Mt. und Mt. hat herodes den Schwur an seinem Geburtstag getan. Geburtstag heißt hier yevésaa. Nun hat es ein athenisches Sest diese Namens gegeben, das wohl den Geburtstag des Todesgottes bedeutete. An diesen Geburtstag des Todesgottes bedeutete. An diesen sühnopfer dargebracht. Es wird auch gesagt: wer am 5. Tage einen Meineid schwört, stirbt innerhalb der nächsten 5 Tage. Dieleicht hat Derartiges dem Herodes noch besonders die Auftracts. Gewöhnlich gilt das Gelübte au

und von seinem Hause wird die Züchtigung (Gottes) nicht weichen. Wenn er sich vergangen hat, so hat er (eben) Sünde auf sich geladen, und wenn er es übersah, so versündigte er sich doppelt.

Und wenn er bei unbegründeter Sache schwor, so wird er nicht für gerecht befunden werden,

denn sein haus wird von heimsuchungen übervoll sein.

222. Sirach 18, 22 - 24:

22Caß dich nicht davon abhalten, Gelübde zur rechten Zeit zu erfüllen, und warte nicht bis zum Tod, ehe du deine Schuldigkeit tust.

23 Che du ein Gelübde tust, bereite dein Gelübde vor' und sei nicht wie ein Mensch, der den herrn versucht.

24 Sei eingedenk des Jornes in den Tagen deines Endes und der Zeit der Ahndung, wenn er sein Antlit von dir abwendet.

223. Pseudophokulides 16:

Auch sollst du nicht falsch schwören (έπιορκήσης), weder aus Unkenntnis noch absichtlich.

Den Meineidigen (ψεύδορκον), wer auch der Schwörende sei, haßt der unsterbliche Gott.

224. Josephus, Jüdischer Krieg II, 8, 6:

Das gegebene Wort gilt bei ihnen (d. h. den Essenern) mehr wie der Eid; ja, sie unterlassen das Schwören, weil sie es für schlimmer als den Meineid halten. Wer ohne Anrufung der Gottheit keinen Glauben sinde, der sei,

sagen sie, schon im voraus gerichtet

Bevor er (d. h. der neu Aufgenommene) indeß bei dem gemeinsamen Mahl erscheinen darf, muß er den Ordensangehörigen einen furchtbaren Eid schwören, daß er die Gottheit ehren, seine Pklichten gegen die Menschen erfüllen, niemandem aus eigenem Antrieb oder auf Besehl Schaden zufügen, stets die Ungerechten hassen und den Gerechten beistehen, sowie daß er Treue gegen jedermann und besonders gegen die Obrigkeit üben wolle, weil niemand Gewalt habe, ohne daß sie ihm von Gott verliehen sei (vgl. Röm. 13, 11).

225. Josephus, contra Apionem 1, 22:

Das bezeugt Theophrastus in seinem Werke über die Gesetze. Er sagt nämlich, bei den Tyriern sei es gesetzlich verboten, fremde Eide zu schwören, unter denen er außer einigen anderen auch den sogenannten Eid gorban aufzählt. Nirgends aber als bei den Juden allein sindet sich dieser Eid, der, aus dem hebräischen übersetzt, etwa "Geschenk an Gott" bedeutet.

226. Josephus, Altertumer 4, 4, 4:

Serner mussen diejenigen, die sich gorban nennen (d. h. im hebräischen "Geschenk an Gott"), wenn sie von dem Dienst, zu dem sie sich verpflichtet haben, entbunden sein wollen, den Priestern Geld geben, und zwar ein Weib 30 und ein Mann 50 Sekel.

227. Philo, de specialibus legibus II, p. 270 M:

Das erste der 3 Gebote verbietet, den Namen Gottes in leichtfertiger Weise zu verwenden; denn das (bloße) Wort des wackeren Mannes, so meint das Gesetz, sei ein Eid, zuverlässig, ohne Schwanken, ganz untrüglich, in der Wahrheit verankert. Und wenn die Notwendigkeit einen doch zum Schwören zwingt, so mag er, wenn sein Vater oder seine Mutter noch lebt, bei deren

Gesundheit und Glück schwören; wenn sie aber tot sind, bei ihrem Anbenken; denn sie sind ein treues Abbild der göttlichen Gewalt, da sie die Nichtseienden ins Dasein gerufen haben.

228. Philo, a. a. O. p. 272 M.:

Wenn sich aber jemand zu etwas gesetzlich nicht Verbotenem eidlich verpflichtet hat, so soll er mit ganzer Kraft und auf jede Weise den Schwur zu halten

suchen (4. M. 30, 3)

Der Eid ist nichts anderes als die Anrufung Gottes als Zeugen in zweifelshafter Sache; Gott aber bei einer Unwahrheit anrufen ist die allergrößte Sünde. Manche Ceute schwören nämlich womöglich, daß sie Diebstahl, Tempelraub, Notzucht, Ehebruch, Körperverletzung, Mord oder ähnliche

Schandtaten ausführen werden

Wenn ihnen (gewissen Prahlern) Reichtum und Übersluß an Cebensgütern zusfällt, verpflichten sie sich eidlich zum Gebrauch und Genuß der Güter, die ihnen großen Auswand ermöglichen. Um einen solchen Sall anzusühren: jüngst wurde einer von den nicht Unbemittelten, der ein lockeres, weichsliches Leben sührt, von einem grade anwesenden älteren Manne, wohl einem Verwandten oder väterlichen Freunde, zurechtgewiesen und ermahnt, seine Cebenssührung etwas ernster und bescheidener einzurichten; jener nahm jedoch die Mahnung in hohem Grade übel auf und verschwur sich in abssichtlichem Widerspruch, solange er die Mittel und das Vermögen habe, nichts zu gebrauchen, was billig zu baben sei.

229. Philo, de decalogo p. 195 M.:

Am besten, heilsamsten und vernunftgemäßesten wäre es ja, gar nicht zu schwören, wenn der Mensch bei jeder Aussage so wahr zu sein lernte, daß die Worte als Eide gelten könnten. "Die zweitbeste Sahrt" aber, wie man zu sagen pflegt, ist wahr schwören.

4. und 5. Jesu Worte über die Seindesliebe und das ius talionis.

230. Siphr'a zu 3. M. 19, 18 (par. gedos m):

"Du sollst nicht rachgierig und nicht nachträgerisch sein gegenüber deinen Dolksgenossen." Du darfst rachgierig und nachträgerisch sein gegen andere

(d. h. Nichtjuden).

"Und du sollst deinen Nächsten lieben wie dich selbst." Rabbi 'Aqibh'a sagt: das ist die große Gesamtregel in der Tora. Ben Azzai (130 n. Chr.) sagt: "das ist das Buch der Ursprünge des Menschen" (1. M. 5, 1): diese Gesamtregel ist größer als diese.

^{230: 3}u Mt. 5, 43. Die Auslegung wird in Nr. 230 ohne erkennbaren Absat 3u dem Zitat hinzugesügt, genau wie Mt. 5. 43. Die Juden wußten, wie weit das Zitat reichte und wo die Auslegung begann. Mt. 5. 43 ist "und deinen Feind hassen" nicht mehr Zitat, sondern Auslegung. — Die Worte Akidas und Ben Azzai's versteht Bacher, Ag. d. Tan. 1903² S. 4, 278, 417, so, daß Akida sich an Hillels Ausspruch anschließe: "Was dir verhaßt ist, tue deinem Nächten nicht. Das ist das ganze Gesez, alles andere ist nur Auslegung" (Sabb. 31 a). wo unter dem "Nächsten" seder Mensch zu verstehen sei; Ben Azzai meine — 1 M 5, 1 lautet vollständig: "Dies ist das Buch der Ursprünge des Menschen, an dem Tage, als Goti den Menschen schus, in Gleichseit Gottes machte er ihn" —: "Die siete Rücksicht auf die Gottesebenbildsichkeit des Menschen ist eine weitere und sestere Erundlage der gesellschaftlichen Sittenlehre als das Gebot, den Nächsten wie sich selbst zu lieben." Hillel sagt obiges Wort allerdings

231. Sprüche der Väter I, 12: hillel sagt:

Gehöre zu den Schülern des Aharon, den Frieden liebend und dem Frieden nachjagend, die Menschen liebend und sie hinführend zur Tora.

232. Sprüche Salomos 24, 17:

Wenn dein Feind fällt, freue dich nicht
und, wenn er strauchelt, frohlocke nicht dein Herz,
damit es der Herr nicht sehe,
und es böse sei in seinen Augen,
und er wende von ihm seinen Zorn.

233. 2. Mose 23, 4. 5:

*Wenn du triffst auf den Ochsen deines Feindes oder auf seinen Esel, der in die Irre geht, so sollst du ihn ihm unter allen Umständen zurückbringen. Wenn du den Esel deines hassers erliegen siehst unter seiner Cast, und du wolltest unterlassen (ihn) loszumachen für ihn — losmachen, losmachen sollst du (ihn) mit ihm.

234. Methilt'a zu 2. Mose 23, 4.5; Par. mispațim, 20. Abschnitt; Winter-

Wünsche S. 316:

"Auf den Ochsen deines Feindes" das ist ein heide (goi), der den Gögen dient — Worte des R. J'ošijja (um 130 n. Chr.). Don hier aus sinden wir, daß die Gögendiener in allen Fällen Feinde der Israeliten genannt sind; denn es ist gesagt (5. M. 23, 10): "Wenn du im Kriege gegen deine Feinde ein Cager beziehst", (daselbst 21, 10:) "wenn du ausziehst zum Kriege gegen deine Feinde." — R. Elisezer (um 100) sagt: von einem Proselnten (ger), der zu seinem Absall zurückgekehrt ist, redet die Schrift. — R. Iischaaf sagt: von einem abgefallenen Israeliten redet die Schrift. — R. Nathan (200 n. Chr.) sagt: von einem Israeliten selbst. Aber welche Cehre (liegt darin, daß) er sagt: "deine Feinde"? (Antwort: das in allen diesen Stellen wiederkehrende "dein" besagt nichts anderes) außer: wenn er deinen Sohn

einem Nichtjuben, aber er will ihn zum Jubentum hinüberziehen. Auch das Wort Hillels Nr. 231, das von "die Menichen liebend" redet, will sie "hinsühren zur Tora". Die Samariter (Kuthäer), ja das ungelehrte jüdische Doll ('am ha'ares), werden von den Rabbinen nicht geliebt. Obige Siphrastelle in ihrem ersten Teil kommt hinzu. So ist mindestens zu sagen, daß das Judentum jener Zeit nicht zu der prinzipsellen Klarheit der "Seindesliebe" hindurchgedrungen war, wie sie Jesu Wort zeigt. Ogl. auch Näheres in Th. Stud. u. Krit. 1918, heft 1, S. 30 st. — 232 st.: zum Begriff des "Seindes". Spr. Sal. 24 17 eignet sich Abhoth IV, 19 Samuel der Kleine (um 120) als Wahlspruch an. Ebenso sindet sich in Orchoth chajim (Lebenswege) des Rabbe Eliezer des Großen (um 100) Spr. Sal. 21, 17 und 25, 21. 22 ("Wenn deinen hasser hungert, so speise ihn mit Brot; und wenn ihn dürstet, so tränke ihn mit Wasser hungert, so speise khlen sammelst du auf sein haupt, und der herr wird es dir vergelten", vgl. Röm. 12, 20) angeeignet. Paulus knüpst hier, wie sonst, an jüdische Ethik an. — 234: dieser Text zeigt, daß "Seind" nicht nur der Privatseind ist, sondern auch der Nationalseind. Jesus redet ja im Julammenhang auch von "Jöllsnorn" und könusch. Wie 3. M. 19, 16—18 stellt er dem die "Brüder" gegenüber. Die Größe Jesu besteht darin, daß er die schanntenlose Menschen samariter. Es ist salsch hier — wie auch sonst das Gleichnis vom barmherzigen Samariter. Es ist salsch, hier — wie auch sonst einem Entweder – oder zu reden. Wie obiger Text zeigt, ist sowohl an Privatseind wie an Nationalseind zu denken. Jüdisches Denken schet da nicht so schafe

geschlagen hat oder mit dir Streit gemacht hat, ist er ein Seind für die Stunde (also: vorübergehend) geworden.

235. Abhoth II, 10:

R. Elisezer (ben Hnrganos) sagt:

Wärme dich (sei dich wärmend) an dem Seuer der Weisen, aber nimm dich vor ihrer Kohle in acht, damit du dich nicht verbrennst; denn ihr Biß ist der Biß eines Juchses und ihr Stich der Stich eines Storpions und ihr Zischen das Zischen einer Schlange, und alle ihre Worte sind Feuerskohlen.

236. b. Beerathoth 17a (Goldschm. I, 61):

Man erzählte von Rabban Jochanan ben Zakkai, daß ihm nie ein Mensch mit dem Gruße zuvorkam, selbst nicht ein Nichtjude (nokhri) auf der Straße. 237. 'Abhoth IV, 15:

R. Mathja ben Charas (120 v. Chr., in Rom) sagt:

Komme jedermann mit dem Gruße guvor.

238. Methilt'a zu 2. Mose 18, 12, Par. Jethro, 1. Abschnitt, gegen Ende (Winter-Wünsche S. 185):

"Und es kam Aharon und alle Altesten Ifraels, Brot zu effen mit dem Schwiegervater des Mose vor Gott" (2. M. 18, 12). Und Mose, wo war er hingegangen? (Antwort:) er war doch anfangs hinausgegangen ihm entgegen; denn es ist gesagt (D. 7): "Und Mose ging hinaus seinem Schwiegervater entgegen." Wohin war er aber jett gegangen? (Antwort:) vielmehr lehrt er (d. h. D. 12), daß er (d. h. Mose) stand und sie bediente. Woher hat er das gelernt? Von Abraham, unserem Vater. -Sie (d. h. die Weisen) haben gesagt: diese Sache trug R. Jischag (200 n. Chr.) por und sprach: als Rabban Gamli'el (um 100 n. Chr.) den Weisen ein Gastmahl machte, lagen alle Weisen Ifraels bei ihm zu Tische. Da stand Rabban Gamli'el auf und bediente sie. Sie sagten: wir sind nicht wurdig, daß er uns bediene. Da sagte zu ihnen R. Jehosu'a (100 n. Chr.): laßt es ihm zu, daß er bediene; denn wir finden, daß ein Größerer als Rabban Gamli'el die Geschöpfe (b. h. die Menschen) bedient hat. Sie sprachen: wer ist denn dieser? Er sagte zu ihnen: Abraham, unser Vater, der Große der Welt, der die Dienstengel bediente, von denen er der Meinung war, daß sie Menschenkinder, Araber, Gögendiener seien (1. M. 18). Um wieviel mehr darf Rabban Gamli'el die Weisen, die Tora Cernenden, bedienen! Es sagte zu ihnen R. Jischag: wir finden, daß ein Größerer als Rabban Gamli'el und als Abraham die Geschöpfe bedient. Sie sagten zu ihm: wer ist denn dieser? Da sagte er zu ihnen: die Schekhina; denn in jeder Stunde reicht sie allen, die in die Welt tommen, Speise ihrem Bedürfnis gemäß und sättigt alles Cebendige mit Wohlgefallen, und nicht allein die frommen und gerechten Menschenkinder, sondern auch die Bosen, die Gögendiener. Um wieviel mehr darf Rabban Gamli'el die Weisen und Sohne der Tora bedienen!

^{235:} zu den "feurigen Kohlen". Eliezer war in seinen letzen Lebensjahren gesbannt und zur Einsamkeit verurteilt. — 236 f.: zu Mt. 5, 47. — 238: Mose wird 2. M. 18, 12 nicht erwähnt. — Ogl. die Fußwaschung Joh. 13. — Der Text verweist wie Mt. 5, 45 auf Gottes Verhalten den Guten und Bösen gegenüber. — Böse — Götzendiener, vgl. Gal. 2, 15.

239. b. Ta anith 7a (Goldschm. III, 422):

Es hat gesagt R. 'Abbahu (300 n. Chr.): Größer ist der Regentag als die Auferstehung der Toten; denn auf wen bezieht sich die Auferstehung der Toten? auf die Gerechten; und auf wen der Regen? sowohl auf Gerechte als auf Böse. 240. 'Abhoth III, 14:

R. 'Agibh'a sagt:

Geliebt sind die Israeliten; denn sie sind Kinder Gottes genannt worden. Als eine besondere Liebe wurde ihnen (noch ausdrücklich) kundgetan, daß sie Söhne Gottes genannt wurden; denn es ist gesagt (5. M. 14, 1): "Söhne seid ihr dem Ewigen, eurem Gotte."

Dorher sagt R. 'Agibh'a:

Geliebt ist der Mensch; denn er ist "im Bilde" geschaffen (1. M. 1, 27).

Als eine besondere Liebe wurde ihm (ausdrücklich) kundgegeben, daß er "im Bilde" geschaffen sei; denn es ist gesagt (1. M. 9, 6): "Denn im Bilde Gottes hat er den Menschen gemacht."

241. 3. Moje 24, 19. 20:

19 Und wenn jemand seinem Volksgenossen einen Leibesschaden zufügt, so soll man ihm tun, wie er getan hat:

20 Bruch um Bruch, Auge um Auge, Jahn um Jahn; wie er einem Menschen einen Leibesschaden zufügt, so soll er ihm zugefügt werden.

242. Siphra zu 3. Mose 24, 19. 20 (par. emor):

"Und wenn jemand seinem Dolksgenossen einen Ceibesschaden zusügt" da habe ich also (einen Schriftvers) nur (für den Fall), wenn er ihm einen Ceibesschaden zugefügt hat. Woher (schließe ich, daß die Schadenersatzsstlicht auch für folgende Sälle gilt): er reißt ihn am Ohr; raust ihm das haar aus; spuckt, und der Speichel trifft ihn; und zerrt ihm seinen Mantel herunter; und entblößt den Kopf einer Frau auf dem Markte? (Antwort:) Die Cehre (darüber liegt darin, daß) er sagt: "und er tat" (d. h. das doppelte "tun" in D. 19): "wie er tat, soll ihm getan werden." — Und woher (schließe ich für solgenden Fall): er schlägt ihn mit der Rückseite seiner Hand, mit einer Casel und mit einem Buch (nívaß) und mit einem Pack (rópos) von Papieren, den er in der hand hat? (Antwort:) Die Cehre (darüber liegt darin, daß) er sagt: "und er tat" (d. h. das doppelte "tun" in D. 19).

243. Babh'a gamm'a VIII, 6:

Wer seinen Nächsten stößt, gibt ihm einen Sela (etwa 3 Mt.). R. Jehuda sagt im Namen des R. Jose des Galiläers (130 n. Chr.): eine Mine (etwa 65 Mt., = 100 Zuz).

Schlägt er ihn, so gibt er ihm 200 Jug; (folägt er ihn) mit dem hands

rücken, so gibt er ihm 400 Jug (etwa 260 Mt.).

Reißt er ihn am Ohr; rauft er ihm das haar aus; spuckt er, und der Speichel trifft ihn; zerrt er ihm den Mantel herunter; entblößt er den Kopf einer Frau auf dem Markte: so gibt er 400 Juz.

Dies ist die allgemeine Regel: in jedem Sall gemäß seiner Würde.

^{239: 3}u Mt. 5, 45. — 240: Mt. 5, 45: υίοι τοῦ πατρὸς ύμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς. — 241 ff.: 3u Mt. 5, 38—42. — In Nr. 242 haben wir den "Mantel" und das "Schlagen mit der Rückeite der hand", d. h. auf die rechte Backe, ebenjo Nr. 243. 244. — 243: "Würde": die Strafen sind wohl Maxima. Auch im römischen Recht war das Strafemaß nach der Stellung des Geschädigten verschieden.

244. Tof. Babh'a gamm'a IX, 31 (Zuckermandel S. 366):

hat er geschlagen mit der Rückseite seiner hand, mit Papier, mit einem Buch (πίναξ), mit Sellen, die nicht gegerbt sind, oder mit einem Band (τόμος) von Schriftstücken, die sich in seinen händen besinden: so gibt er 400 Zuz; und zwar nicht, weil es ein Schlag des Schmerzes ist, sondern weil es ein Schlag der Verachtung ist; denn es ist gesagt (Ps. 3, 8): "Auf herr, hilf mir, mein Gott; denn du schlägst alle meine Seinde auf die Backe"; und er (d. h. die Schrift) sagt (Mich. 4, 14): "Mit der Rute schlagen sie auf die Backe den Richter Israels"; und er sagt (Jes. 50, 6): "Meinen Rücken bot ich den Schlagenden und meine Wangen den Raufern usw."

245. Babh'a gamm'a VIII, 6 (Goldschm. VI, 336):

Mischna (Goldschm. VI, 331): Ein Ereignis betreffs eines, der das haupt einer Frau auf der Straße entblößte. Sie kam vor R. Aqibh'a, und er erklärte ihn für schuldig, ihr 400 Zuz zu geben. Er (d. h. der Verurteilte) sagte zu ihm (d. h. zu R. Aq.): Rabbi, gib mir Zeit (Frist), und er gab ihm Zeit. Er beobachtete sie, wie sie an der Tür ihres hoses stand, und zerbrach in ihrer Gegenwart einen Krug, in dem für einen Issar Öl war. Da entblößte sie ihr haupt und sammelte (das Öl) auf und legte ihre hand auf ihr haupt (, um das Öl in ihr haar zu streichen). Er stellte gegen sie Zeugen auf und kam vor R. Aqibh'a. Er sagte zu ihm: dieser soll ich 400 Zuz geben? Er sagte zu ihm: du hast nichts (gegen meinen Entscheid) gesagt; (denn:) wer sich selbst verletzt, ist frei, obwohl er nicht (dazu) berechtigt ist; andere, die ihn verletzen, sind schuldig.

Gemara hierzu (Goldschm. 336, fol. 91 a/b): ... der Mensch ist nicht berechtigt, sich selbst zu verlegen. (Frage:) Aber es ist doch überliesert: man könnte (irrtümlicherweise meinen): hat er (d. h. jemand) geschworen, sich selbst Böses zuzusügen (lehar'a), und hat sich nichts Böses zugefügt, so soll er freisein. (Antwort:) die Lehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (3. M. 5, 4): "Böses zu tun oder Gutes zu tun" (also:) wie das Gutes Tun freisteht, so

steht auch das Boses Tun frei usw.

246. Siphr'a zu 3. M. 19, 18 (Par. gedošim):

"Du sollst dich nicht rächen" wie weit reicht die Kraft des "Rächens"? Er hat zu ihm gesagt: "borge mir deine Sichel", aber er borgt sie ihm nicht. Am folgenden Tage sagt er zu ihm: "borge mir deine Art." Da sagt er zu ihm: "ich borge sie dir nicht, wie du mir deine Sichel nicht geborat hast."

Dem entsprechend ist gesagt: "Du sollst dich nicht rächen."

"Du sollst nicht nachträgerisch sein" wie weit reicht die Kraft des "Nachträgerischseins"? Er hat zu ihm gesagt: "borge mir deine Art", aber er hat sie ihm nicht geborgt. Am solgenden Tage sagt er (d. h. der andere) zu ihm: "borge mir deine Sichel." Da sagt er zu ihm: "siehe, ich verhalte mich zu dir nicht wie du (zu mir); denn du hast mir deine Art nicht geborgt (ich aber borge dir meine Sichel)." Dem entsprechend ist gesagt: "Du sollst nicht nachträgerisch sein."

247. Tos. Babh'a gamm'a IX, 33:

Nötigten ihn (d. h. einen Juden) Heiden und nahmen das Geld seines Ge-

^{244:} hier die "Backe", Mt. 5, 39. — 245: "r'a" — τ d novnpov, Mt. 5, 39. "Böses tun" im Sinne von: eine Schädigung, Verletzung zusügen. — 246: zu Mt. 5, 42, das also durchaus in diesen Zusammenhang gehört! — 247: hier "nötigen" — 'anas.

nossen in seiner Gegenwart weg, so ist er frei (von der Pflicht zum Schadenersag);

nahm er es selber und gab es ihnen, siehe, dieser ist schuldig.

248. Dereth eres rabba, Kap. IX:

R 'Elisezer (um 100 n.) sagt:

Wer seinen Genossen haßt, siehe, dieser gehört zu denen, die Blut vergießen; denn es ist gesagt (5. M. 19. 11): "Und wenn jemand seinen Nächsten haßt und sauert ihm auf und erhebt sich gegen ihn (und schlägt ihn tot, so soll er in eine dieser Städte fliehen)."

249. Dereth eres zot'a Kap. II:

Cerne zu vergelten mit Gutem, sei demütig und beliebt bei allen und niedrigen Geistes und sanfter Junge.

250. b. Šabbath 88b (Goldschm. I, 522), Joma 24a (Goldschm. II, 872):

Es überlieferten unsere Meister:

Die gedemütigt werden und nicht demütigen, die ihre Schmähung hören und nicht antworten,

die aus Liebe (zu Gott) handeln und sich freuen der Züchtigungen (durch Gott): über sie sagt die Schrift (Richt. 5, 31):

"Und, die ihn lieben, sind wie Sonnenaufgang in seiner Pracht."

251. Derekh eres zot'a Kap. IX:

Und wenn du siehst das Angesicht deines Genossen, der arm wird, und seine Hand sinkt bei dir, so laß ihn nicht leer weggehen, damit du errettet werdest von allem Bösen; denn es ist gesagt (Qoh. 8, 5): "Wer das Gebot beobachtet, erfährt nichts Böses."

Und wenn du ihm etwas geliehen hast in der Stunde seiner Bedrängnis, so wird fich an dir erfüllen (Jes. 58, 9): "Dann russt du, und der Ewige erhört."

V.

Almosen, Beten, Sasten.

1. Almojen, Saften.

252. Derekh 'ereş zoț'a Kap. IV: Wenn du Wohltätigkeit übst ('ose ședaqa),

über άγγαρεύεω vgl. meine Nachweise 3NCW 1917, heft 1/2; Mitteis-Wilden, Grundzüge der Paphruskunde, 1912 I, 1, S. 372ff. Es handelt sich dabei um Ceistungen der Bevölkerung zur Derpstegung und Beförderung reisender Beamter und marschierender Truppen, auch um Stellung von Tieren, vor allem Eseln, zum Korntransport. Auch Geldleistungen und persönliche Dienstleistungen gehörten in diese Gebiet. Ursprünglich bezieht sich der Ausdruck auf die persische Kurierpost. Das Wort stammt aus dem Persischen. Das Wort äγγαρεία ist sogar in das hebrässiche und Aramässiche der Tannaiten: u. Amoräerzeit übergegangen. Dgl. Mt. 27, 32 (Mt. 15, 21). "äγγαρεία ist gleich Tod" war unter den Juden geläusiger Saz. — Aus den gegebenen Nachweisen folgt, wie Jesus darauf kam, grade die Beispiele zu wählen, die er wählt. Er stellt dem Juristischen und den Dergeltungsz und haßgedanken aufs schärsste das Sitzliche, die Ctebe gegenüber. — 248 ff.: Belege dafür, daß die jüdische Ethit jener Zeit auch idealen Forderungen sehr nache kommen konnte. — 248: Partizipialipruch. Dgl. 1. Joh. 3, 15. — 249 f.: vgl. Köm. 12, 17. 21. 1. Petr. 2, 23. — 251: vgl. 3. M. 25, 35. 36 u. Mt. 5, 42. — 252: vgl. Mt. 6, 1: την δικαιοσύνην ποιείν, 6, 2: δταν ποιής έλεημοσύνην. In Nr. 252 u. Mt. 6, 2 Bedingungssax mit folgendem Imperativ, singularisch.

wirst du zu Vermögen (mamon) gelangen; und wenn du zu Vermögen gelangt bist, so tue von ihm Wohltätigkeit (sodaga).

So lange es noch in deiner hand ist, erwirb (dir) von ihm diese Welt und

und die zufünftige Welt.

Und wenn du von ihm nicht Wohltätigkeit übst, so wird es plötzlich davonfliegen; denn shat flügel und fliegt gen himmel; denn es ist gesagt (Prov. 23, 5): "Dein Auge blickt darauf, und es ist nicht (mehr); denn flügel wird er (d. h. der Reichtum) sich machen wie ein Adler, der gen himmel fliegt."

253. b. Sanhedrin 35a (Goldschm. VII, 142):

Mischna: Geldprozesse (dins mamonoth) richtet man an eben demselben Tage (, an dem man sie begonnen hat,) (kann sie aber in der Nacht beenden). Gemara: Woher (ergibt sich ein Schriftbeweis für) diese Worte? (Antwort:)

Es hat gesagt R. Chanin'a (230; Str. 135):

denn es hat gesagt der Schriftvers (Jes. 1, 21): "(Zion,) die von Recht erfüllt war, Gerechtigkeit (sedeq) übernachtet(e) in ihr, und nun (voll) Mörder" (d. h.: man fällte, um nicht vorschnell zu richten, das Urteil erst in der Nacht. Jetzt aber richtet man vorschnell. Das ist, als wenn man einen Mord beginge).

Und Rabh'a (gest. 352; Str. 145) hat gesagt:

von hier (ist ein Beweis zu entnehmen, nämlich von Jes. 1, 17): "bringt zurecht ('aššeru) den Gewalttätigen (chamos)" (d. h.:) lobet ("'aššeru", preist selig) den Richter, der sein Urteil sauer werden läßt ("mechammes", aus "chamos" entnommen, d. h. der zugunsten des Angeklagten noch bis in die Nacht hinein mit der Hällung des Urteils wartet). — Und jener (d. h. ein anderer Gelehrter, faßt Jes. 1, 17 so aus): "bringt zurecht ('aššeru) den Vergewaltigten (chamus)" (d. h.:) und nicht den Vergewaltiger. — Und jener: was macht er mit (Jes. 1, 21): "die von Recht erfüllt war" ("Gerechtigkeit [sedeq] übernachtet in ihr")? (das legt er aus) entsprechend (einem Ausspruch) des R. Elesazar: es hat gesagt R. Jishaq;

denn es hat gesagt R. Ele azar: es hat gesagt R. Jischaq (um 300; Str. 140): jedes Sasten, an dem man das Almosen (sedaga) übernachten läßt (d. h. es nicht sofort nach Ablauf des Sesttages den Armen wirklich gibt), so ist

er (b. h. man), wie wenn man Blut vergießt;

benn es ist gesagt (Jef. 1, 21): "die erfüllt war von Recht, Gerechtigkeit usw.

(übernachtet in ihr, und nun voll Mörder)".

Und diese Worte (sind gesagt) mit Bezug auf Brot und Datteln, aber bei Geld (zuz), Weizen und Gerste ist nichts dabei (, da sich dies hält, nicht so schnell schlecht wird).

254. jer. Ta'anith II, 65 b (M. Schwab VI, S. 153f.):

Es hat gesagt R. 'Ele'azar (um 130; Str. 129):

Drei Dinge machen unwirtsam die schwere Derfügung (, die Gott verhängt,

^{253:} man sieht hier den Zusammenhang von Sasten und Almosen. Was man durch das Sasten sparte, gab man als Almosen. Ber. 6b (Goldschm. I, 17) sautet: "Es hat gesagt Mar Zutr'a Jum 400, Str. 5 148): der Cohn (oder: das Derdienstliche) des Sastens ist Almosen. — 254: hier ist Gebet, Almosen und Buße zusammengestellt, wozu dann noch das Sasten kommt. — Am Ansang ein Zahlenspruch.

indem er schweres Unglück schickt, vor allem keinen Regen). Und welche sind das? (Antwort:) Gebet und Almosen (sedaqa) und Buße (tesubha). Und diese drei (begegnen) in einem Verse (2. Chron. 7, 14): (13 Wenn ich den Himmel verschließe, so daß kein Regen fällt, und wenn ich Heuschrecken entbiete, das Cand abzufressen, und wenn ich Pest in mein Volk senden, 14 "und es demütigt sich mein Volk, das nach meinem Namen genannt ist, und sie beten" das ist das Gebet, "und suchen mein Antlig" das ist das Almosen (sedaqa) — wie du sagst (Ps. 17, 15): "ich werde in Gerechtigkeit (sedeq) dein Antlig schauen"; "und sie sich bekehren von ihren bösen Wegen" das ist die Buße. — Wenn sie so tun, was steht (dann) dort gesschrieben? (Antwort:) "so will ich vom himmel hören und ihre Sünden vergeben und ihr Land heilen" (2. Chron. 7, 15).

R. Chaggai (um 330; Str. 144) trug diesen (Ausspruch) des R. Ele'azar

jedes Mal (kol ša'a) beim Sasten vor:

Es hat gesagt R. Ele azar (um 130; Str. 129f.):

das Ende des Jahres (ist) dem Jahre entsprechend (d. h. hat man Böses getan, so kommt Unglück). — Dom Staube des Sommers für den Winter (d. h. der im Sommer aufgehäuste Staub wird im Winter, in der Regenzeit, Lehm, bildlich für: die Handlungen des Menschen werden am Jahresschluß vergolten). — Weht der Nordwind, so decke deine Ziegel auf (, die der nassen Witterung halber bisher zugedeckt waren. Sinn: wenn die Menschen das Neusahr mit Buße antreten, so wird es heilbringend sein).

In jedem Jahre, an dessen Anfang man nicht Carm blaft, wegen dessen muß

man schließlich an dessen Ende Lärm blasen (matri in).

255. Ta anith I, 8 (jer. Taan. 63c):

Sind diese (Fasten) vorübergegangen und sie sind nicht erhört worden, so ordnet der Gerichtshof noch 7 an, so daß es 13 Fasten sind für die Gemeinde. Und inwiesern gehen diese über die ersten hinaus? (Antwort:) denn bei diesen bläst man Cärm und schließt man die Läden.

256. jer. Ta'anith I, 65a: blast (tiqe'u), Priester, blast ...

257. Ta'anith 8b (Goldschm. III, 431):

Und es hat gesagt R. Jochanan (um 250; Str. 137):

der Regen wird nur zurückgehalten (von Gott) wegen derer, die Almosen (sedaga) öffentlich bestimmen (pesag) (d. h. zu geben versprechen) und (dann) nicht geben;

denn es ist gesagt (Prov. 25, 14): "Gewölk und Wind und (doch) kein Regen

^{254: &}quot;Tärm blasen" (hitri'a) geschieht bei allen öffentlichen Kalamitäten, wie: ansteckende Krankheit, Regenmangel usw. Es ist mit dem Fasten als ein zweites, dieses verstärkendes Mittel, um die göttliche Gnade zu erlangen, verbunden. — 255: hier handelt es sich um Fasten wegen Regenmangels. — 256: innerhalb der langen, sür diese Fasten bestimmten Gebete (vgl. Mt. 6, 7ff) sinden sich diese Worte, und zwar sedesmal, wenn ein Gebetswort vorüber ist. — 257: "öffentlich": in den Synagogen und auf den Straßen (Mt. 6, 2). Es liegt im hinblic auf Mt. 6, 2 der Gedanke nahe, daß dies öffentliche Bestimmen des Almosens derer, die gesastet hatten und das durch das Fasten Ersparte als Almosen geben wollten, unter Posaunenschall geschah. Dgs. Krauß, Talmud. Archäologie III, 1912, S. 69f.; Bücher, The Journal of Theological Studies 10, 1909, 266f. Das "Ausposaunen" von Wohltaten verurteilt auch Kaiser Marc Aurel in seinen "Selbstbetrachtungen" 5, 6. Andererseits vgl. 263ff. über die "Telle der Verschwiegenen".

(so ift) ein Mann, der prahlt mit trügerischen Geschenken (d. h. die er nicht aibt)."

258. b. Sabbath 35b (Goldschm. I, 400f.):

Es überlieferten unsere Meister:

- 6 Posaunenstöße (tegioth) blies man am Vorabend des Sabbats: den 1., damit das Volk seine Feldarbeit abbreche, den 2., um (die Arbeit für) die Stadt und die Läden abzubrechen, den 3., daß man das Licht anzünde Worte des R. Nathan (um 150; Str. 132).
- R. Jehuda, der gürst (um 200; Str. 133), sagt: den 3., daß man die Tephillin ablege ...

259. Suffa V, 5 (Goldschm. III, 153ff.):

- Es gab nicht weniger als 21 Posaunenstöße im heiligtum und nicht mehr
- An jedem Tage waren dort 21 Posaunenstöße im Beiligtum: 3 beim Öffnen der Tore, 9 beim täglichen Morgenopfer, 9 beim täglichen Abendopfer, und bei den Musaphopfern (Jusapopfern) fügte man noch 9 hingu.

Und am Vorabend des Sabbats fügte man noch 6 hingu: 3, daß das Dolt abbreche mit der Arbeit und 3, um zu scheiden zwischen heilig und

profan (d. h. Sabbat und Werktag).

Am Vorabend des Sabbats innerhalb eines Sestes waren es 48: 3 beim Öffnen der Tore, 3 für das obere Tor, 3 für das untere Tor, 3 beim Wasserschöpfen, 3 beim Altar, 9 beim täglichen Morgenopfer, 9 beim täglichen Abendopfer, 9 bei den Musaphopfern, 3, daß das Dolf mit der Arbeit abbreche, 3, um zwischen heilig und profan zu scheiden.

260. b. Mo'ed gatan 16a (Goldschm. III, 725):

Und es hat gesagt 'Ull'a (um 300; Str. 143):

mit 400 Posaunenstößen exkommunizierte Baraq Meroz (eine Stadt, Jud. 5, 23).

261. Methilt'a des R. Sim'on ben Joch'ai (ed. hoffmann, 1905, S. 110) 3u 2. M. 20, 13 ("du follst nicht morden") im Anschluß an 2. Sam. 21, 1 ("und es war eine hungersnot in den Tagen Davids 3 Jahre, und es bat David den Ewigen"):

3m 3. Jahre sagte er zu ihnen: geht hinaus und seht, vielleicht ist unter euch einer, der öffentlich Almosen (sedaga) bestimmt und (dann) nicht bezahlt, so daß der Regen zurückgehalten wird wegen der Schuld dessen, der Almosen bestimmt und nicht bezahlt; denn es ist gesagt (Prov. 25, 14): "Gewölf, Wind, aber es ift fein Regen (fo ift) ein Mann, der fich ruhmt einer lügnerischen Gabe." Sie gingen hinaus und prüften, aber fanden feinen.

262. Tosephta Terumoth 1, 10 (Zuckerm. S. 26, 3. 4): aber sie (d. h. die Vormünder, 'epitropin, der Waisen) dürfen nicht für sie (b. h. auf Kosten der Waisen) Almojen (sedaga) bestimmen (posegin) für die Armen in der Snnagoge (beth hakkeneseth), eine Sache, die nicht

²⁵⁸ ff.: Belege über das Posaunenblasen. Man posaunte am Neumond, Neusjahr, Caubhüttensest, Sabbat, bei Verkündigung des Bannes usw. — 262: Tos. Schabb. 16, 22 (Zuckerm. 136) verbietet R. Sim'on ben 'Ele'azar (um 200, Str. 5 S. 132) das "pasag sedaga la'anijjim bebeth hakkeneseth". Die Schule hillels aber gestattet es! - Die Opferstode des Tempels hießen übrigens wohl wegen ihrer form "sopharoth" (Scheq. VI, 5). Auf dem "sophar", einem horn, wird geblasen.

von der Tora bestimmt festgesetzt ist (d. h. für die die Tora kein bestimmtes Maß angibt. Sie sagt nicht, wie viel Almosen zu geben ist.).

263. Tojefta Segalim 2, 16 (Zuderm. 177, 10f.):

wie eine Zelle der Derschwiegenen im Beiligtum war, so war sie in jeder einzelnen Stadt, deswegen, weil sich Arme von vornehmer herkunft heimlich davon ernährten.

264. Segalim V, 6:

2 Zellen waren im Beiligtum: die eine die Zelle der Verschwiegenen . . . Sündenscheue (d. h. Fromme) legten in sie hinein im Geheimen. Und die Armen von vornehmer hertunft ernährten sich heimlich davon.

265. Sifre Deut. 117 p. 98b (ed. Friedmann) im Anschluß an 5. M.

15, 9. 10 (Dar. re'eh):

Don hier haben sie gesagt:

eine Zelle der Verschwiegenen war in Jerusalem.

266. b. Suffa 49b (Goldschm. III, 138):

Und es hat gesagt R. Ele'azar (130; Str. 129):

Almosen wird nicht (von Gott) bezahlt, außer gemäß der Gute, die in ihm ist;

denn es ist gesagt (hof. 10, 12): "Saet euch Almosen und erntet gemäß der

Güte."

267. an derselben Stelle: Wort des R. 'Ele'azar:

Größer ist derjenige, der Almosen gibt (wortl.: Gerechtigkeit tut), als alle Opfer;

denn es ist gesagt (Spr. 21, 3): "Wer Gerechtigkeit und Recht tut, ist bem herrn lieber als Opfer.

268. Derekh 'eres zot'a Kap. IX:

Liebe die Armen,

damit nicht deine Sohne zu demselben Geschick gelangen.

269. 'Orach chajjim 'Eli'ezers des Großen (um 100; Str. 123): Mein Sohn, achte darauf, den Armen zu ehren und ihm eine Gabe zu geben im Derborgenen und nicht in der Öffentlichkeit (παρρησία); und speise ihn und trante ihn in beinem hause; und verhülle bein Auge, nicht auf ihn zu achten, wenn er ist.

270. Derekh 'eres zot'a Kap. IX:

Freue dich über die Gabe, die du gibst aus deinem hause heraus,

damit von dir gestillt werde der Born (Gottes);

denn es ist gesagt (Prov. 21, 44): "Und Gabe im Verborgenen stillt Born."

271. Ebenda:

Freue dich über deinen Tisch in der Stunde, wo die hungrigen tommen und von ihm genießen,

damit du lange lebest in dieser Welt und in der zufünftigen Welt.

272. Ebenda:

wenn du eilst zur Ehrung eines Armen,

so wirst du Sohne haben, die gesetzestundig find und Gebote erfüllen in Ifraet. 273. b. Babh'a bathr'a 9b (Goldschm. VI, 953):

²⁶⁶ff.: noch einige Belege jum Almosengeben. - 266: indifativischer Spruch mit Schriftbegrundung. - 268: singulariicher Imperativ mit finaler Begrundung. -269: auch hier die Gabe im Derborgenen wie Mt. 6, 3ff.

Es hat gesagt R. 'Ele'azar (130; Str. 129):

Größer ist, wer Almosen gibt ('ose sedaqa, ὁ ποιῶν δικαιοσύνην) im Versborgenen, als unser Meister Mose; denn dieses ist betreffs des Mose, unseres Meisters, geschrieben (5. M. 9, 19): "denn mir war bange vor dem Jorn und Grimm (Gottes)"; und folgendes steht geschrieben betreffs dessen, der Almosen gibt (Prov. 21, 14): "Gabe im Verborgenen stillt Jorn und Geschenk im Stillen heftigen Grimm."

2/4. Methilt'a, Par. Bo, Abschn. 13 (Winter-Wünsche S. 44) zu 2. M.

12, 33:

"Und es war stark Ägypten gegen das Volk (, um es eilends aus dem Cande fortzuschicken)" (dieser Vers) zeigt an, daß sie sie antrieben, mit Hast hinauszugehen. — "Denn sie sagten: wir alle sterben." Sie sagten: es ist nicht wie das Maß des Mose. Mose hatte gesagt (2. M. 11, 5): "Und es wird sterben jeder Erstgeborene im Cande Ägypten", und sie meinten (danach), daß bei jedem, der 4 oder 5 Söhne hatte, nur der Erstgeborene unter ihnen sterben würde, und sie wuhten nicht, daß ihre Frauen der Unzucht verdächtig waren und sie alle Erstgeborene waren von anderen jüngeren (unverheirateten Männern). Sie taten (es) im Geheimen, und der heilige — gepriesen sei er — machte sie öffentlich bekannt. Und siehe, die Dinge (ergeben) einen Qal wachomer (Schluß a minori ad maius): wenn schon bei dem Maß der Strase, welches gering ist, denjenigen, der im Geheimen (Böses) tut, der heilige — gepriesen sei er — öffentlich bekannt macht, um wie viel mehr bei dem Maß des Guten (d. h. der belohnenden göttlichen Gerechtigkeit), welches groß ist!

275. b. Sota 3a (Goldschm. V, 167):

Es wird überliefert:

R. Me'ir (130; Str. 128) pflegte zu sagen:

ein Mensch begeht eine übertretung im Verborgenen, und der Heilige -

gepriesen sei er - verkundet es ihn betreffend im Offenbaren;

denn es ist gesagt (4. M. 5, 14): "und es ergeht über ihn ein Geist der Eiferssucht"; unter "ergeht über" ist hier (nichts anderes zu verstehen) als eine öffentliche Verkündigung; denn es ist gesagt (2. M. 36, 6): "und es gebot Mose und sie ließen einen Ruf durch das Cager ergehen."

276. b. Chagiga 5a (Goldschm. III, 793) zu Pred. 12, 14: "Denn alles Tun wird Gott vor (sein) Gericht über alles Verborgene laden, ob gut

oder bose":

Was (bedeutet): "ob gut oder böse?"

Es sagten (Mitglieder) der Schule des R. Jann'ai (230; Str. 99): das ist der, der einem Armen Almosen (sedaqa) gibt in der Öffentlichteit (παρρησία); denn siehe, es sah R. Jann'ai einen Mann, der einem Armen einen Zuz öffentlich gab. Er sagte zu ihm: es wäre besser gewesen, daß du ihm nichts gegeben hättest, als jeßt, wo du ihm gegeben und ihn beschämt hast. 277. Abhoth IV, 4:

R. Jochanan ben Beroga (130; Str. 127) fagt:

Jeder, der den Namen Gottes (wortl.: des himmels) im Geheimen entweiht,

^{275:} Soța 9a (Goldschm. V. 190) wird gesagt, daß Gott die im Verborgenen gesichehene Sünde der Ehebrecherin offenbar macht. — 277: Partizipialspruch mit "jeder".

den bestraft man (d. h. Gott) öffentlich (wörtl.: im Offenbaren), sowohl (, wenn) er versehentlich als wenn er freventlich (gehandelt hat), betreffs Entweihung des (göttlichen) Namens.

2. Beten.

278. Derekh 'eres zot'a Kap. IX:

Wenn du fiehft, wie ein Weiser (d. h. Gelehrter) stirbt,

fo geh und zerreiße ihn betreffend (zur Trauer deine Kleider), bis er von dir perschieden ist:

wenn du siehst, wie ein Armer stirbt,

fo tehre ihn betreffend um,

bis du ihn zu Grabe geleitet hast,

damit du bei deinem Tode "eingehst in Frieden und ruhest auf deinem Cager" (Jej. 57, 2).

279. Ebenda Kap. IV:

wenn du Vermögen erlangst, so gib von ihm Almosen.

280. Ebenda Kap. II:

wenn du Tora zu lernen begehrst,

fo sprich nicht über das, was du nicht gehört hast: "Ich habe (es) gehört."

281. Ebenda Kap. II:

wenn du viel Gutes getan haft, so sei es in beinen Augen wenig.

282. Ebenda Kap. II:

wenn du dich fernhalten willst von der Sunde,

jo geh hinaus und bedente und siehe auf ihr (d. h. der Sunde) Ende (d. i.: Folgen). 283. Abhoth II, 8:

Rabban Jochanan ben Zakkai (70 n. Chr.; Str. 121) empfing von hillel und Sammai. Er pflegte zu sagen:

Wenn du viel Tora ausgeübt hast,

so tue dir darauf nichts zu gute;

denn dazu bist du geschaffen. 284. Berathoth I, 3:

Die Samm'aiiten sagen:

am Abend sollen alle Menschen sich niederlegen und (in dieser Stellung das Sem'a) rezitieren; am Morgen aber sollen sie (dabei) stehen; denn es ist gesagt (5. M. 6, 7): "bei deinem Liegen und bei deinem Aufstehen."

285. Berathoth V, 1 (Goldschm. I, 112):

Man stellt sich nicht hin, um zu beten,

außer mit gesenttem haupt (oder: aus tiefer Andacht heraus, wörtl.: aus Schwere des Hauptes).

286. b. Berathoth 30a (Goldschm. I, 110):

R. 'Asi (gest. 427; Str. 148) betete in der Gemeinde(versammlung) einzeln, figend; wenn er nach hause gekommen war, betete er noch einmal stehend.

²⁷⁸ ff.: Bedingungsfat - Nachfat im Imperativ wie Mt. 6 mehrfach. - 284: Mt. 6,5 έστωτες. - 286: vgl. Mc. 11, 25: στήκετε προσευχόμενοι. 'amad = ftehen, sich hinstellen,

287. 2. Kön. 4, 32ff.

32Als nun Elisa ins haus kam, sah er den Knaben tot auf seinem Bette liegen.
33Da ging er hinein, verschloß die Tür hinter ihnen beiden und betete
zu Jahve.

288. b. Ta anith 8a (Goldschm. III, 427):

Und es hat gesagt R. 'Ami (301; Str. 140):

... er gehe zu dem Frommen des Zeitalters und dieser soll deswegen viel beten (wörtl.: viel machen an Gebet);

denn es ist gesagt (hiob 36, 32): "und er gebietet ihm dringend" (bemaphgi'a);

mit "pagh'a" ist nichts anderes als das Gebet gemeint;

denn es ist gesagt (Jer. 7, 16): "du aber bete nicht für dieses Volk, noch laß slehentliche Bitte für sie saut werden, und dringe (tiphg a) nicht in mich."
289. jer. Ta anith 67c:

Es hat gesagt R. Levi (300; Str. 140):

"auch wenn ihr viel macht das Gebet, höre ich nicht" (Jes. 1, 15) daraus (folgt), daß jeder, der im Gebet viel macht, erhört wird.

290. b. Berathoth 54b (Goldschm. I, 197):

Und es hat Rabh J'huda (gest. 299; Str. 139) gesagt:

3 Dinge verlängern die Tage und Jahre des Menschen: wer lange vers weilt in seinem Gebet usw.

291. b. Berakhoth 61a (Goldschm. I, 225):

Und es hat gesagt Rabh Hun'a (gest. 297; Str. 139):

es hat gesagt Rabh (gest. 247; Str. 136) im Namen des R. Me'ir (130; Str. 128):

stets seien die Worte des Menschen wenige vor dem Heiligen — gepriesen sei er —;

denn es ist gesagt (Pred. 5, 1): "überstürze dich nicht mit deinem Munde, und dein Herz sei nicht voreilig, ein Wort vor Gott herauszusagen; denn Gott ist im Himmel, du aber auf Erden, darum sollen deine Worte wenige sein. 292. jer. Berakhoth IV, 7c:

R. Chiji'a (200; Str. 134) im Namen des R. Jochanan (um 130, Str. 127), R. Sim'on ben Chalapht'a (200; Str. 134) im Namen des R. Me'ir (130;

Str. 128):

"und es geschah, während sie (d. h. Hanna) so lange betete (wörtl.: viel machte zu beten) vor Jahve" (1. Sam. 1, 12) von hier (ergibt sich), daß jeder, der viel macht im Gebet, erhört wird.

293. b. Menachoth 43b:

Es ist überliefert worden: R. Me'ir pflegte zu sagen:

ausstehen. Cc 18,9 ff. σταθείς, D. 13 έστώς. Die große Sastenliturgie Tasan. II, 1 ff. (Goldschm. III, 454) sand auf dem "Stadtplag" statt. Auch bei den Keumondseiern betete man auf der Straße (vgl. Roš haššana in Beer-Holzmanns Mischna). — 287: vgl. Mi. 6, 6. — 288: Mt. 6, 7; möglich, daß hier dnokpital für έθνικοί richtiger ist (Merx). Die öffentlichen Regensasten verlangten sehr langes Beten (24 Segenssprüche). Man gab viel auf das Gebet gewisser Srommer, 3. B. des Chanina ben Dosa (um 70 n. Chr.; Str. 5 S. 122). — Ein dringendes, langes Gebet, "Schreien Tag und Nacht" empsiehlt Jesus selbst Cc. 18, 7. vgl. Cc. 11, 5 – 8. Leicht arten aber lange Gebete zum Plappern aus. — vgl. auch Jac. 5, 16. — 292: kein Widerspruch zu Nr. 291; denn es kommt immer auf die Ernstlichseit des Gebetes an. Systematiker sind die Rabbinen in dem Sinne nicht, daß sie jeden Ausspruch im Hinblick auf alle anderen formulieren. — 293: "ma" deutet M. auf me'a = 100. Bei jeder Gelegenheit soll man sich an Gott

verpflichtet ist der Mensch, 100 Segenssprüche zu sprechen an jedem Tage; denn es ist gesagt (5. M. 10, 12): "Und nun, Israel, was (ma) verlangt der Herr, dein Gott, von dir (außer usw)."

294. b Berakhoth 30b (V, 1) (Goldschm. I, 112):

Die früheren Frommen pflegten eine Stunde zu verweilen und (dann) zu beten,

um ihr herz zu richten auf ihren Dater, dem in den himmeln.

295. b. Berathoth 32b (Goldschm. I, 122):

Es überlieferten unsere Meifter:

Die früheren Frommen pflegten eine Stunde zu warten und (dann) zu beten eine Stunde und (dann) wiederum eine Stunde zu warten. — Und nachdem sie 9 Stunden täglich im Gebet verweilt hatten, wie wurde (dann) ihre Torastenntnis) bewahrt und wie wurde ihre Arbeit getan? vielmehr: weil sie Fromme waren, wurde ihre Torastenntnis) bewahrt und ihre Arbeit gesegnet.

296. b. Berathoth 16b (Goldschm. I, 59ff):

Nachdem R. Jochanan (250; Str. 137) sein Gebet vollendet hatte, sagte er so: es sei Wohlgefallen vor dir, Herr, unser Gott,

daß du blickest auf unsere Schmach

und schauest auf unser Elend;

und dich kleidest in deine Barmherzigkeit

und dich bedeckest mit deiner Stärke;

und dich einhüllest in deine Liebe (Güte)

und dich gurtest mit deiner Gnade;

und es komme por dich die Eigenschaft

deiner Gute und deiner Sanftmut.

297. Ebenda:

Nachdem R. Zer'a (300; Str. 141) sein Gebet beendet hatte, sagte er so: Es sei Wohlgefallen vor dir, herr, unser Gott, daß wir nicht sündigen und uns nicht zu schämen haben und nicht zu Schanden werden vor unseren Vätern.

Nachdem R. Chiji'a (200; Str. 134) gebetet hatte, sagte er so:

Es sei Wohlgefallen vor dir, herr, unser Gott, daß deine Cora unsere Beschäftigung (unser handwerk, unser Beruf) sei und daß unser herz nicht betrübt und unsere Augen nicht (durch Leiden) verdunkelt werden.

298. 'Abhoth II, 13:

R. Sim'on (ben Nethan'el, um 100; Str. 124) sagt:

wenn du betest,

mache dein Gebet nicht zu etwas Festbestimmtem (qebh'a),

sondern zu Flehen (tachanunim, Seufzen) vor Gott (wörtl.: dem Ort) – gepriesen sei er –;

denn es ist gesagt (Joel 2, 13): "denn gnädig und barmherzig ist er, langmütig und reich an Huld."

erinnern. Daher die 100 Segenssprüche. — 296 ff.: Beispiele des Wortlautes von Gebeten. — 298: das freie Gebet war sehr üblich. Jahrhunderte lang wurde der gesamte Gottesdienst lediglich aus dem Gedächtnis heraus gehandhabt, abgesehen von den Schriftverlesungen. — "wenn"*Satz, dann Imperativ, singularisch! —

299. Ebenda, vorher, von demselben R. Sim'on: sei vorsichtig beim Rezitieren des Sem'a und bei der Tephilla (d. h. dem Achtzehngebet).

300. b. Ta'anith 25a (Goldschm. III, 504):

Levi (300; Str. 140) ordnete ein Sasten an, aber es kam kein Regen. Da sagte er vor dem Herrn der Welt: "Du bist hinaufgestiegen und hast dich gesetzt in der höhe und erbarmst dich nicht über deine Kinder." Da kam Regen. Er aber wurde hinkend.

Es hat gesagt R. 'Ele'azar (um 130; Str. 129):

niemals stoße ein Mensch Worte (des Vorwurfs) aus gegenüber oben '(d. h. Gott); denn siehe, ein großer Mann stieß Worte (des Vorwurfs) aus gegensüber oben (d. h. Gott) und wurde hinkend.

301. Ta'anith III, 8 (Goldschm. III, 471):

Ein Ereignis, daß man zu Choni (100 vor Chr.), dem Kreiszieher, fagte: bete, daß Regen herabkomme. Er sagte zu ihnen: geht hinaus und bringt die Daffah Ofen (aus dem Hofe) herein, damit fie nicht (von dem tommenden Regen) aufweichen. Er betete, aber es tam tein Regen. Was tat er? Er machte einen (Zauber-)Kreis und stellte sich in ihn hinein. Und er sagte por dem herrn der Welt: "Deine Kinder haben ihr Angesicht auf mich gerichtet: denn ich bin wie ein haussohn vor dir. Ich schwöre bei deinem großen Namen, daß ich nicht von hier weiche, bis du dich über deine Kinder erbarmst. Da begann der Regen zu tropfeln. Er sagte: nicht so habe ich gebeten, vielmehr Regen für Brunnen, Gruben und Bohlen. Da begann der Regen herabzukommen mit heftigkeit. Er fagte: nicht fo habe ich gebeten, vielmehr Regen des Wohlgefallens, Segens und freiwilliger Gabe. Da kam er (d. h. der Regen), wie es sich gehörte, herab, bis die Israeliten aus Jerusalem herausgingen zum Tempelberg vor dem Regen. Sie tamen und sagten zu ihm: wie du gebetet hast über ihn (d. h. den Regen), daß er herabkomme, so bete, daß er weggehe. Er sagte zu ihnen: geht hinaus und sehet, ob der Mahnstein geschmolzen ist. - Da sandte zu ihm Sim on ben Satach (um 100 vor Chr.; Str. 83) (und ließ ihm fagen): wenn du nicht Choni wärest, so hätte ich über dich den Bann (niddui) angeordnet. Aber was soll ich dir tun, wo du dich versündigst vor Gott (wörtl.: dem Ort), und er tut dir (bennoch) deinen Willen, wie ein Sohn, der sich verfündigt gegen seinen Vater, und er tut ihm (dennoch) seinen Willen. Und über dich sagt die Schrift (Prov. 23, 25): "Es freue sich dein Vater und deine Mutter, und es frohlocke deine Gebärerin.

302. Qaddis: Groß gemacht werde und geheiligt werde sein großer Name

^{299:} gemeint ist das wohl von der Wahrung der eichtigen Reihenfolge der einzelnen Stüde. Don dem peinlich genauen Wortlaut ist es wohl nicht gemeint. — Singularischer "Sei": Spruch. — 300 ff.: Gebete, die getadelt werden. — 301: "Passahöfen": besondere Öfen für die ungesäuerten Brote am Passah. Dyl. zu Nr. 301 meine "Jüd. Wundergeschichen", 1911, S. 14ff. — "Mahnstein" oder: Stein der Vergestlichen, diente als eine Art Fundbüro (vgl. a. a. O. S. 15f.). — 302—306: vgl. David de Sola Pool, The Old Jewish-Aramaic Prayer the Kaddish, Leipzig, R. haupt, 1909. Ferner mein Volksbuch "Das Judenium von Jesus bis zur Gegenwart", 1916, S. 39ff. — Das Q. wird noch jest aramäisch gebetet. Wir haben hier Name, Reich

in der Welt, die er schuf nach seinem Willen; und er lasse herrschen sein Königreich in euren Cebzeiten und in euren Tagen und zu Cebzeiten des ganzen hauses Israel bald und in naher Zeit, amen;

Es sei sein großer Name gepriesen für ewig, und für alle Ewigkeiten sei er

gepriesen, amen;

und es sei gepriesen und verherrlicht und erhoben und erhöht und herrlich gemacht und hoch erhoben und gerühmt sein heiliger Name, gepriesen sei er, erhaben über alle Cobpreisungen, Lieder, Ruhmesworte und Tröstungen, die gesprochen werden in der Welt; und sprechet: amen.

303. b. Berathoth 3a (Goldschm. I, 5):

in der Stunde, wo die Israeliten hineingehen in die Synagogen (wörtl.: Versammlungshäuser) und in die Cehrhäuser und antworten: "Amen, es sei sein großer Name gepriesen",

schüttelt der Heilige — gepriesen sei er — sein Haupt und spricht usw.

304. Sifre Deut. 306, Par. ha'azinu, zu 5. M. 32, 3 (Friedm. S. 132b): "Denn ich rufe den Namen des Ewigen an [, bringt Größe unserem Gott]" (5. M. 32, 3).

R. Jose (ben Chalaphta, 130; Str. 129) sagt:

Woher (,d. h. aus welcher Schriftstelle, läßt sich erweisen) betreffs derer, die in der Spnagoge stehen (zum Beten) und er (d. h. der Vorbeter) sagt: "Preiset den Ewigen, den Gepriesenen", daß sie (d. h. die Gemeindemitglieder) (dann) antworten nach ihm: "Gepriesen sei der Ewige, der gepriesen ist für immer und ewig?" (Antwort:) Die Lehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (5. M. 32, 3): "Denn den Namen des Ewigen ruse ich an, bringt Größe unserem Gott."

305. Ebenda:

Und woher (läßt sich erweisen) betreffs dessen, der da sagt: "Preiset", daß sie nach ihm antworten: "Gepriesen sei der Name der Herrlichkeit seines Königreiches für immer und ewig"? (Antwort:) Die Cehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (5. M. 32, 3): "Denn den Namen des Ewigen rufe ich an. (bringt Größe unserem Gott.)"

Und woher (läßt sich erweisen) betreffs dessen, der da sagt: "Es sei sein großer Name gepriesen" (dies aramäisch!), daß sie nach sihm antworten: "in Ewigkeit und alle Ewigkeiten"? (Antwort:) Die Lehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt: ("Denn ich ruse an den Namen des Ewigen,) bringt

Größe unserem Gott."

und Wille. Die Urform geht wohl schon in Jesu Zeit zurück. Jesus knüpft in der 1. – 3. Bitte daran an, ist aber kraftvoll-kurz, sett auch die 2. statt der 3. Person. Obiger Text ist der des Amram Gaon (um 880 n. Chr.) nach Pool a. a. O. S. XII. Obiger Text bietet nur die ersten, zum Dergleich mit dem D.U. wichtigen Stücke des Q. Ogl. über das Alter der Q. stücke Nr. 303 st. – 303: von R. Jose den Chalaphta (um 150 n. Chr.). Der kurze komnus auf den Namen Gottes ist auch hier aramäisch, aber ohne die Worte "für alle Ewigkeiten". – 305: nach diesem Text ist von "dem heiligen des Namens Gottes" die Rede, und zwar davon, daß "Gott seinen Namen in der Welt heiligt" durch die Wunder, die er an den Israeliten tut, und daß Gott die Israeliten strafte, "weil sie seinen Namen nicht heiligten in der Welt". Die 1. Bitte ist zu ergänzen: "Dein Name werde geheiligt von Dir und von uns." Luther bringt vor allem das "von uns" zur Geltung.

306. Ta'anith 16b (Goldschm. III, 460 f.):

Man könnte (irrtümlicherweise) meinen: auf alle Segenssprüche insgesamt solle nur ein Lob (seitens der Gemeinde) erfolgen. Die Lehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt: "und erhaben über jeden Lobpreis und Lob" (d. h.:)

auf jeden Cobpreis (des Vorbeters) gib ihm Cob.

Aber was sagt er (d. h. der Dorbeter) im Heiligtum? (Antwort:) "Gepriesen sei der Ewige, Gott, der Gott Israels, von Ewigkeit zu Ewigkeit, der Erslöser Israels", und sie (d. h. die Gemeinde) antwortet nach ihm: "Gepriesen sei der Name der Herrlichkeit seines Königreiches für immer und ewig." Und der Gemeindediener sagt zu ihnen: "Blast, ihr Priester, Söhne Aharons, blast" usw.

307. Das Achtzehngebet:

a) die ersten 3 Segenssprüche 1. 'abhoth (Väter)

Gepriesen seist du, Jahve, Gott Abrahams, Gott Isaaks und Gott Jakobs, höchster Gott, Gründer von Himmel und Erde, unser Schild und Schild unserer Väter.
Gepriesen seist du, Jahve, Schild Abrahams.

2. gebhuroth (Kräfte)

Du starker Held, ewig Cebender, ernährend Cebendige, lebendig machend die Toten. Gepriesen seist du, Jahve, der da lebendig macht die Toten.

^{306:} Schon im Tempelgottesdienst kam also der Lobpreds des Namens Gottes vor. Die ältesten Stücke des Qaddisch waren so gut wie sicher schon in Jesu Zeit vorhanden. — 307: Auch dieses Gebet, das zu den Haupt- und Stammgebeten des jüd. Gottesstenstes die auf den heutigen Tag gehört, ist zum Verständnis des Vaterunsers wichtig. Es heißt schlechthin "das Gebet" (tephilla). Schon in der Mischan (vgl. Roš haššana IV, 5) haben die ersten 3 und die letzen 3 Segenssprücke seste, geläusige Namen, die den Inhalt des betressenden Segenssprückes mit einem Worte bezeichnen. Sie sind oben verzeichnet. Obiger Text gibt die mutmaßlich ursprünglichste palästinensische Rezension nach Dalman, Worte Jesu I, 1898, S. 299 st. Der heutige Text hat viele Kerweiterungen. Die überschrift des Ganzen lautet schon in obiger Rezension: "Jahve, meine Cippen öffne, und mein Mund vertünde dein Lob." Für den Ausbau des Gebetes ist wichtig, daß die ersten 3 Segenssprüche von Gott handeln, wie im Vaterunser die ersten 3 Bitten. Erst danach solgen die Angelegenheiten des Menschen. In 2. ist von der Auserschung der Toten die Rede, die zu Jesu Zeit einen Streitpunst zwischen Pharisäern und Sadduzüern bildete (Mc. 12, 18 ss). Der Gott der Väter ist auch der

3. q°dhuššath haššēm (heiligung des [göttlichen] Namens) heilig du und furchtbar dein Name, und es gibt keinen Gott außer dir. Gepriesen seist du, Jahve, heiliger Gott.

> b) die letten 3 Segenssprüche 17. sabhodha (Gottesdienst)

habe Wohlgefallen, Jahve, unser Gott, und wohne in Zion, und es mögen dir dienen deine Knechte in Jerusalem. Gepriesen seist du, Jahve, denn dir wollen wir dienen in Furcht.

18. hodha'a (Dant)

Wir danken dir, Jahve, unser Gott, für alle Guttaten der Güte. Gepriesen seist du, Jahve, dem zu danken gut ist.

19. birkath kohanim (Priestersegen) Leg deinen Frieden auf Israel, dein Volk,

und segne uns alle insgesamt. Gepriesen seist du, Jahve, der da macht den Frieden.

c) Das Mittelstück a) 4.

Begnadige uns, unser Dater, mit Erkenntnis von dir und mit Verstand und Einsicht aus deiner Tora. Gepriesen seist du, Jahve, der begnadigt mit Erkenntnis.

5

Bring uns zurück zu dir, Jahve, daß wir umkehren, erneure unsre Tage wie vormals. Gepriesen seist du, Jahve, der da Wohlgefallen hat an der Buße.

6.

Vergib uns, unser Vater; denn wir sündigten an dir, wisch weg unsere Versehlungen vor deinen Augen. Gepriesen seist du, Jahve, der reichlich vergibt.

Gott, der Tote erweckt. Das erinnert an Mc. 12, 26. 27. Daß 3. ein altes Stück ist, sahen wir schon zum Caddich. — 17. sett offenbar das Bestehen des Tempelkultus voraus. Ebenso ist 19. ein schon im Tempelkultus, wo der Segen des Aharon gesprochen wurde, mögliches und altes Stück Auch 18., das sich ursprünglich wohl auf die Opfer bezog. — Schon die Mischna sett voraus, daß man diese 6 sesten Stücke durch ein dem betreffenden Tag entsprechendes Mittelstück zu einem Siebengebet zu gestalten pflegte. Dies Mittelstück war beweglicher als 1—3 und 17—19. Es enthält

ß) 8.

heile uns, Jahve, unser Gott, vom Schmerz unsres herzens, und bringe heilung unseren Wunden. Gepriesen seist du, Jahve, der da heilt die Kranken seines Volkes Israel.

9.

Segne für uns, Jahve, unser Gott, das Jahr, und sättige die Welt von den Schätzen deiner Güte. Gepriesen seist du, Jahve, der da segnet die Jahre.

γ) 16.

höre, Jahve, unser Gott, auf die Stimme unsres Gebetes; denn ein gnädiger und barmherziger Gott bist du. Gepriesen seist du, Jahve, der Gebet erhört.

δ) 14.

Erbarme dich, Jahve, unser Gott, über Jerusalem, deine Stadt, und über Zion, die Wohnung deiner Herrlichkeit. Gepriesen seist du, Jahve, Gott Davids, der da baut Jerusalem.

7.

Sieh auf unsre Not und führ unsern Streit und erlös uns um deines Namens willen. Gepriesen seist du, Jahve, Erlöser Israels.

€) 12.

Den Abtrünnigen sei keine Hoffnung und das Königreich der Gewalttat richte eilends zu Grunde. Gepriesen seist du, Jahve, der da niederbeugt die Gewalttätigen.

13.

über die Prosesyten der Gerechtigkeit rege sich dein Erbarmen und gib uns guten Lohn mit denen, die deinen Willen tun. Gepriesen seist du, Jahve, hort der Gerechten.

in obigem Text zunächst allgemeinere Bitten, dann Bitten um Nationales. Erkenntnis, Buße, Dergebung: das sind geistige, seelische Güter. In 8. und 9. handelt es sich um Materielles: Gesundheit und Erntesegen. Über 7. wird gleich zu reden sein. 16. bildete wohl den Abschluß der allgemeineren Bitten. 14. mag als einzige allgemeine nationale Bitte zu altem Bestande des Tempelkultus in ursprünglicher sorm gehören, wie sich aus einem Gebet des Hohenpriesters schließen läßt (vgl. Elbogen, Der jüd. Gottesbienst, S. 31). 7. entstammt wohl der Fastenliturgie. Don 12. wissen wir aus Berakhoth 28 b, daß sie zur Zeit Gamaliels II und auf dessen Deranlassung von Samuel dem Kleinen (um 100 n. Chr.) versaßt ist, um die Judenchristen von der Synagoge sern zu halten. Zur Zeit Christi war also 12. sicherlich nicht vorhanden. Ebenso wenig wohl 13., das Gegenstüd dazu, odwohl dieses schon zur Zeit Jesu denkbar ist,

ζ) 10.

Stoß in eine große Posaune zu unsrer Befreiung und erhebe Panier zur Sammlung unserer Exusanten. Gepriesen seist du, Jahve, der da sammelt die Zerstreuten seines Volkes Israel.

11.

Bringe zurück unsre Richter wie zuerst und unsre Berater wie im Anfang. Gepriesen seist du, Jahve, der da liebt das Recht.

15.

Den Sproß Davids, deines Kneckts, laß eilends sprossen, und sein Horn erhöhe durch deine Hilse; denn auf deine Hilse harren wir jeden Tag. Gepriesen seist du, Jahve, der da sprossen läßt das Horn des Heils.
308. Jom'a VIII, 9:

Es hat gesagt R. 'Aqibh'a (130; Str. 125):

heil euch, Israeliten! vor wem werdet ihr gereinigt und wer reinigt euch?

(Antwort:) euer Dater, der im himmel;

denn es ist gesagt (E3.36,25): "Und ich sprenge über euch reines Wasser und ihr werdet rein werden; (von allen euren Unreinigkeiten und von allen euren Gögen werde ich euch reinigen)." Und er (d. h. die Schrift) sagt (Jer. 17, 13): "miqve Israel (ist) Jahve" was (tut) das Tauchbad? (Jer. 17, 13 bedeutet das Wort "miqve": Gegenstand des Vertrauens) (Ant-

da man ja damals viele Proselhten machte, wie das N. Test. uns zeigt. — Es bleiben nun noch die eigentlich nationalen Bitten übrig, von denen 15. erst in amoräischer Zeit als 19. Segensspruch hinzukam. Der Name Achtzehngebet ist zur Zeit Gamaliels II entstanden (Ber. IV, 3). Die nationalen Bitten gehören wohl ursprünglich schwachen, so Matkabäerzeit an. 15. ist in der palästinensischen Rezension mit 14. verbunden, so daß wir dort 18 Segenssprüche haben, was dem Namen des Gebetes: Achtzehngebet, semoneh 'esreh, entsprücht. — Das Genauere über den Wortsaut der einzelnen Stücke des Gebetes und seiner verschiedenen Rezensionen gehört nicht hierher. Jum Vergleich mit dem Vaterunser, der uns hier interessiert, genügt das Dargebotene. Jesus kann sehr-wohl auch eine Urform des Achtzehngebets gekannt haben, vor allem die Sitte des Siebengebets. — Das Gebet ist ein Gemeindegebet. Seine ältesten Bestandteile haben, wie wir sahen, auch im Tempelgottesdienst ihre Stelle. Die einzelnen Stücks siehen, wie wir sahen, auch im Tempelgottesdienst ihre Stelle. Die einzelnen Stückssiehen, wie wir sahen, auch im Tempelgottesdienst ihre Stelle. Die einzelnen Stückssiehen mit einer "Berakha", einem Segensspruch, resp. Lobspruch, der den hauptinhalt des betressenden Stücks kurz zusammensaßt. Ursprünglich scheint jedes Stück, außer der Berakha, nur zweigliedrig gewesen zu sein. Es begegnet in dem Gebet auch die Anrede "unser Dater". Es ist ein recht langes Gebet, während das Daterunser nicht. Wie das Achtzehngebet hat aber das Daterunser auch eine Bitte um irdische Nachung und um Sündenvergebung. Der Wortsaut aber ist anders als im Daterunser. Möglich ist jedoch, daß Jesus bei der 4. und 5. Bitte auch an das Achtzehnzebet gedacht hat. Warum sollte er nicht, wie an das Qaddisch, so auch sonst aus erbetet anknüpsen, die ihm und den Jüngern geläusig waren? Die frastvoll-kurze und othaltreiche Sorm des Einzelnen, außerdem die Auswahl grade der Stücke, die Jesus bringt, zeigen, hier noch abgesehen von anderem, die Originalität Jesu. Ein Sie

wort:) es reinigt die Unreinen. So auch der Heilige — gepriesen sei er — reinigt Israel.

309. Sota IX, 15:

R. Pinechas ben Ja'ir (100; Str. 131) sagt:

Seit das haus des heiligtums zerstört ist, sind beschämt die "chaberim" (d. h. Genossen, Mitglieder eines Bundes von Schriftgelehrten zu besonders strenger Geseheserfüllung) und die Freien (d. h. die, die von vornehmer Abstammung sind), und es verhüllten ihr haupt und wurden dürftig (oder: verachtet) die Männer der Cat (d. h. besonders Fromme, denen auch die Fähigkeit, Wunder zu tun, eigen ist).

Aber es wurden start die helden (ba'ale = herren) des Armes und die

helden der Zunge,

und keiner forscht (in der Schrift)

und feiner sucht (d. h. betei)

und keiner fragt (nach Gott und Tora, oder: nach dem Wohlsein seines Nächsten).

Auf wen haben wir uns zu stügen? Auf unseren Vater, den in dem himmel.

R. 'Eli'ezer der Große (um 100; Str. 123) sagt:

Don dem Tage, wo das Haus des Heiligtums zerstört worden ist, an begannen die Weisen (d. h. Gelehrten) zu sein wie die Lehrer (wörtl.: Schreiber, wohl: Elementarlehrer) und die Lehrer wie der Synagogendiener und der Synagogendiener wie das Volt des Landes (fam ha'ares, d. h. die Ungebildeten), und das Volt des Landes ging und wurde immer elender, und keiner fragt und keiner sucht. Auf wen kann man sich stützen? Auf

unseren Dater, den in dem himmel.

Beim herannahen (wörtl.: an den Fersen, in den Spuren) des Messias nimmt die Frechheit zu, und der Druck (seitens der Regierung) steigt; der Weinstock gibt seine Frucht, aber der Wein ist teuer; die Regierung (malokhuth) wendet sich zu Ketzerei (minuth), und es gibt keine Zurechtweisung; das Versammlungshaus dient der Unzucht, und Galiläa wird zerstört, und der Gabhlan (Gaulonitis) verwüstet, und die Leute der Provinz (außerhalb Jerusalems) ziehen von Stadt zu Stadt, und man erbarmt sich ihrer nicht; und die Weisheit der Schriftgelehrten (sopherim) steht in schlechtem Geruch, und die, die die Sunde fürchten, werden verachtet; und die Wahrheit ('emeth = Treue) wird ausgerottet; Knaben beschämen Greise (wörtl.: machen weiß vor Arger das Angesicht von Greisen), Greise stehen auf vor Minderjährigen (getannim); der Sohn schändet (beträgt sich häflich gegen) den Vater; die Tochter erhebt sich gegen ihre Mutter, die Schwiegertochter gegen ihre Schwiegermutter; die geinde eines Mannes sind seine hausgenossen; das Antlit der Generation (oder: des Geschlechtes, dor, γενεά) ift wie das Antlig eines hundes, der Sohn läßt sich nicht beschämen von seinem Dater. Und auf wen konnen wir uns stuten? Auf unseren Dater, den in dem himmel.

Im hebr. liegt das nahe, was Mt. hat: 'abinu š°baššamaim, πάτερ ήμῶν δ εν τοις οὐρανοίς. Jesus kann sowohl das aramäische Wort als die hebräische Anrede gebraucht haben. — 309: "Männer der Cat": man beachte, wie man damals auf das Wundertun Wert gesegt hat. — Die ganze Stelle ist zum Vergleich mit Jesu eschatologischen Reden wichtig. Don "Weisen" die "ging" aramäisch! — Ju "forscht, sucht, fragt" vgl. unten zu Mt. 7,7ff. — "Die Seinde eines Mannes usw.": Micha 7,6; Mt. 10,35.

310. 3. Mose 20, 3:

Und ich will richten mein Antlitz gegen diesen Mann und will ihn aus seinem Volke vertilgen; denn von seinem Samen gab er dem Melekh (Moloch), um zu verunreinigen mein Heiligtum und zu entweihen meinen heiligen Namen (wörtl.: den Namen meiner Heiligkeit).

311. 3. Moje 22, 1. 2:

¹Und Jahve redete mit Mose also: ²Sage Aaron und seinen Söhnen, daß sie sich vorsichtig verhalten sollen gegenüber den heiligen Gaben (qodšē) der Israeliten, die sie mir weihen (maqdišim), damit sie nicht meinen heisligen Namen entweihen; ich bin Jahve.

312. Jeremia 34, 16:

Nun aber habt ihr aufs neue meinen Namen entweiht, indem ihr ein jeder seinen (hebräischen) Sklaven und ein jeder seine (hebräische) Sklavin, die ihr frei gegeben hattet, zurüchholtet, um sie mit Gewalt euch als Sklaven und Sklavinnen dienstbar zu machen.

313. Ezechiel 36, 16 ff.:

16Und es erging das Wort Jahves an mich folgendermaßen: ¹⁷Menschensohn, als das haus Israel noch in seinem Cande wohnte, da verunreinigten sie es durch ihren Wandel und durch ihre schlimmen Taten . . ¹⁸Und ich schüttete meinen Grimm über sie aus . . ¹⁹und zerstreute sie unter die Völker . . ²⁰Und sie kamen zu den (heiden-) Völkern; wohin sie kamen, da entweihten sie meinen heiligen Namen, indem man von ihnen sagte: "Jahves Volk sind diese da, und doch mußten sie aus seinem Cande fort." ²¹Da tat es mir leid um meinen heiligen Namen . . ²²Darum sprich zum haus Israel: so spricht der herr Jahve: nicht euretwegen handle ich nun, haus Israel, sondern um meines heiligen Namens willen . . ²³und so will ich meinen großen Namen heiligen, der unter den Völkern entweiht ward, den ihr unter ihnen entweiht habt, damit die Völker erkennen, daß ich

³¹⁰ ff.: zur 1. Bitte. Es sei hier an das Caddisch erinnert. Die 1.—3. Bitte des V.U. sind, wie das Caddisch, nicht eigenkliche Bitte, sondern Gebetswunsch. Name, Reich und Wille treten hier wie dort auf. Mit Recht hat Pool a. a. O. darauf hinz gewiesen, daß im Q. die Worte "in der Welt, die er schuf nach seinem Willen" sowohl zum "Namen" als zum "Reich" gehören. Euther bringt die Zugehörigkeit der 1. und 2. Bitte zur 3. in seiner Erklärung schön zur Geltung. Im Q. sind "Name" und "Reich" die hauptbegriffe, "Wille" mehr im hintergrund. Dielleicht erklärt das auch, daß die 3. Bitte bei Cc. sehlt. — Nach 310 ist Gögendienst Entheiligung des Namens Gottes. "chillul haššem", d. h. Entweihung des Namens (Gottes) ist eine sehr schwere Sünde. "Name" ist der Juden nicht "Schall und Rauch, umnebelnd himmelsglut", sondern es liegt darin, daß Gott sich geossenbart hat, daß man ihn tennt, ihn benennen kann. Seinen "Namen heiligen" heißt, vom Menschen, zunächst vom Juden gesagt, ihn, den wahren Gott, verehren, heilig halten, anerkennen, während man z. B. durch Gögendienst ihn entweiht und verleugnet. 311: auch fultische Pflichten gehören für den Israeliten zum "Heiligen des Namens Gottes". "sem hammephoras", d. h. der abgesonderte Gottesname, heißt er, da man ihn nicht aussprechen darf. — 312: Gott will, daß hebräische Stlaven und Stlavinnen im 7. Jahr freigelassen werden. übertretung der ausdrücklichen Gebote Gottes ist Entweihung seines Namens. — 313: die traurige Lage des Volkes Gottes ist eine Entweihung des Namens Gottes, wie sie Solge der Sünde des Oolkes ütt. Gott selber heiligt seinen Namen durch Neuschaffung des Volkes und neue Herrlichkeit desselben. In dem "chillul hassem", wie im "qiddus hassem" liegt immer die Beziehung des Einzelnen auf das Ganze, das hervortreten des Innerlichen nach außen, die Derantwortlichkeit des Sudentums", 1916.

Jahve bin . . ., wenn ich mich vor ihren Augen heilig an euch erweisen werde. ²⁴Und ich werde euch aus den Völkern hinwegholen . . . und euch in euer Cand bringen . . . ²⁶und ich werde euch ein neues Herz verleihen und einen neuen Geist in euer Inneres legen.

314. Jesaja 29, 19ff.:

19Die Dulder werden sich aufs neue Jahves freuen,

und die Armsten der Menschen über den Erhabenen Ifraels jubeln;

20denn Gewalttätige wird es nicht mehr geben und mit den Spöttern ein Ende haben, und alle, die auf Bosheit bedacht sind,

werden ausgerottet fein,

²¹die die Ceute durch Worte zu Schuldigen machen, dem Richter im Tore Schlingen legen

und den, der Recht hat, durch Nichtigkeiten verdrängen.

²²Darum hat Jahve, der Gott des hauses Jakobs, der Abraham erlöste, gesprochen:

Nicht wird alsdann Jakob enttäuscht werden, nicht wird alsdann sein Antlit erblassen,

²³sondern, wenn er . . . das Werk meiner hände in seiner Mitte sehen wird, so werden sie meinen Namen heilig halten.

Sie werden den Erhabenen Jakobs für erhaben halten und vor dem Gott Ijrgels Schrecken empfinden;

²⁴die verirrten Geistes waren, werden Einsicht lernen, und die murrten, werden Belehrung annehmen.

315. Methilt'a Par. Wajjehi bešallach, 5. Abschn., zu 2. M. 14, 22 (Ausspruch des R. Carphon — 130; Str. 125 —):

Deswegen gelangte er (der Stamm Juda) zur herrschaft;

denn es ist gesagt (Ps. 114, 1): "Als Israel aus Ägnpten zog, das haus Jakobs von einem Volke fremder Zunge, ward Juda zu seinem heiligtume"; dem entsprechend (heißt es daselbst V. 2): "Israel zu seiner (d. h. Judas) herrschaft." Es sagte zu ihnen der heilige — gepriesen sei er —: wer meinen Namen geheiligt hat am Meere, komme und herrsche über Israel.

Und es stimmten die Alten (zeqenim, d. h. die Gelehrten) dem R. Carphon zu. 316. Methilt'a hassira, 3. Abschn., zu 2. M. 15, 2 (W.=W. S. 124):

"Der Gott meines Vaters, und ich will ihn erheben" (2. M. 15, 2). R. Šim'on ben 'Ele'azar (200; Str. 132) sagt:

Wenn die Israeliten den Willen Gottes (wörtl.: des Ortes) tun, dann

^{314:} man sieht, wie vor allem auch Ethisches zum "heiligen des Namens Gottes" gehört. Wie viele jüdische Begriffe ist auch dieser prägnant und plastisch, sozusagen stereostopisch. Das will beachtet sein. Grade deswegen sind solche Begriffe so reich. — 315: in den alttest. Apotruphen und Pseudepigraphen kommt der "Name Gottes" nur gelegentlich vor, vgl. 4. Esra Vulg. IV, 25. Nach Jub. 36, 7ff. ist der größte Schwur der Schwur "bei dem gelobten, geehrten, großen, glänzenden, wunderbaren und mächtigen Namen, der himmel und Erde und alles zusammen gemacht hat". — Der Stamm Juda stieg zuerst ins Meer hinab, im Vertrauen auf Gottes Wundermacht, und heiligte so Gottes Namen. — 316: man sieht hier, wie das "Tun des Willens Gottes" mit dem Namen Gottes zusammenhängt.

wird groß gemacht sein Name in der Welt; denn es ist gesagt (Jos. 5, 1): "Und es geschah, als alle Könige der Amoriter hörten usw." (..., "wie Jahve das Wasser des Jordans vor den Israeliten hatte vertrocknen lassen, ... entfank ihnen der Mut"). Und desgleichen sagte Rahab zu den Abgesandten Josuas (Jos. 2, 10. 11): "Denn wir haben gehört, daß der Ewige austrochnen ließ" und er (d. h. die Schrift) sagt: "Und wir hörten (das), und es entfant uns der Mut, und niemand wagt, an Widerstand gegen euch gu denken; denn der Ewige ist Gott im himmel oben."

Und dann, wenn sie seinen Willen nicht tun, wird - sozusagen - sein Name entweiht in der Welt; denn es ist gesagt (E3. 36, 20): "Und sie kamen zu den Völkern, wohin sie famen, und entweihten meinen heiligen Namen usw." und er sagt (D. 23): "Und ich will heiligen meinen großen Namen, der

entweiht ist unter den Dölkern usw."

317. Ebenda, 4. Abschnitt (W.-W. S. 126):

Wegen eurer Liebe und wegen eurer heiligkeit heilige ich meinen Namen

denn es ist gesagt (hos. 11, 9): "Denn Gott bin ich und nicht ein Mann (Mensch)."

318. Sifre Deut. 306, Par. ha'azinu, zu 5. M. 32, 3 (Friedm. S. 132b): Und woher (d. h. von welcher Schriftstelle aus) sagst du, daß Chananja, Misa'el und 'Azarja nur hinabgingen in den Seuerofen, damit er ihnen Wunder und Machttaten tue, um seinen Namen in der Welt gu heiligen? (Antwort:) denn es ist gesagt (Daniel 3, 32f.): "Es hat mir gefallen, die Zeichen und Wunder bekannt zu machen, die der höchste Gott an mir getan hat. 33 Wie groß sind seine Zeichen und wie gewaltig seine Wunder!"

319. Sifre Deut. 313, Par. ha'azinu, zu 5. M. 32, 10 (Friedm. S. 134b): "Er (d. h. Gott) fand es (d. h. Ifrael) im Cande der Wüste" (5. M. 32, 10) ... "er nahm es in Schutz" ... "nahm es in acht". Ehe unser Vater Abraham in die Welt gekommen ist, war der heilige — ge-

^{317:} auch hier wieder: Gott selbst heiligt auch seinen Namen. Dieser Gedanke tritt bei Cuther zurück. — 318: Gott heiligt seinen Namen durch Wunder. Im Joh.= Ev. ist mehrsach vom "Namen Gottes" die Rede. Auch hierin zeigt dies Ev. jüdische Art. Ogl. z. B. Joh. 17, 6. Außer im O.U. reden die Evangelien von "Heiligen des Namens Gottes" nirgends. Röm. 2, 24 zitiert Paulus mit Bezug auf die Juden Ez. 36, 20 (Jes. 52, 5). — J. Leipoldt, "Die männliche Art Jesu", 1918, S. 22, weist darauf hin, daß "Heiligen des Namens" auch im Martyrium besteht. So ist die 1. Bitte des D.U. "eine Bitte nicht nur, aber auch um den Martyrertod." - 319ff.: 3ur 2. Bitte. Auch "Reich", hebr. malekhuth, griech, βασιλεία, nämlich: Gottes, ift ein fehr reicher, pragnanter, stereostopischer Begriff. Er bezieht sich sowohl auf die Bergangenheit, als auf die Gegenwart und die Butunft. Wie für Jejus in dem "Namen" das Kultische und National-Messianische zurücktritt, und das Ethisch-Religiöse hervortritt, so auch in dem "Reich". Wie "Name" so ist auch "Reich" ein Mittel, um nicht dirett von Gott felbst reden gu muffen. Es liegt eine indirette, umidreibende Ausdrucksweise für "Gott" darin. Derartiges ist in Jesu Munde ebenfalls verständlich (vgl. Cc. 15 "Himmel" — Gott; "vor Gott"; "bei den Engeln Gottes"). "Himmel" reich" und "Gottesreich" sind identische Begriffe. Mt. braucht vor allem "Himmelsteich". — 319: hier kommt zwar der Ausdruck "Königtum Gottes" nicht vor, aber Gott als König und sein Königtum der Sache nach, und zwar als himmlisches und irdisches (vgl. 3. Bitte), und mit Beziehung auf die Geschichte, die Vergangenheit seit Abraham. Vgl. bei Jesus Mt. 21, 33 ff., besonders V. 43.

priesen sei er — gleichsam nur über den himmel allein König; denn es ist gesagt (1. M. 24, 7): "Jahve, der Gott des himmels, der mich (d. h. den Abraham) hinweggenommen hat (aus dem hause meines Vaters usw.)." Aber, nachdem unser Vater Abraham in die Welt gekommen ist, machte er ihn zum König über den himmel und über die Erde, entsprechend dem, daß gesagt ist (1. M. 24, 3): "Und ich (d. h. Abraham) beschwöre dich bei Jahve, dem Gott des himmels und dem Gott der Erde."

320. Berakhoth II, 2 (Goldichm. I, 46):

Es hat gesagt R. Jehošu'a ben Qorcha (150; Str. 130):

Warum geht (der Abschnitt) "höre (Israel; Anfang des Šemsa)" dem "und es wird geschehen, wenn ihr hören werdet" (2. Abschn. des Šemsa) voraus? (Antwort:) nur, damit man (wörts.: er) auf sich nehme das Joch des Königtums des himmels zuerst und danach (erst) auf sich nehme das Joch der Gebote.

321. Sir hassirim rabba zu 2, 13 (Wünsche S. 72):

R. B'rethja (um 350; Str. 146) im Namen des R. Jischaq (300; Str. 140) (sagt): . . . "die Zeit des Beschneidens der Reben ("zamir", auch — Gesang) naht (oder: ist gekommen)" (Cant. 2, 13) (d. h.:) es ist gekommen die Zeit der Israeliten, erlöst zu werden; es ist gekommen die Zeit der Dorhaut, abgeschnitten zu werden (hizzāmēr); es ist gekommen die Zeit des Königtums der Kutäer (d. h. Samariter, der Nichtjuden), vernichtet zu werden; es ist gekommen die Zeit des Königtums des himmels offenbar zu werden; denn es ist gesagt (Zach. 14, 9): "Und es wird Jahve König sein über die ganze Erde."

322. b. Berathoth 29b (Goldschm. I, 108):

Es überlieferten unsere Meister:

Wer einhergeht an einem Orte von Scharen wilder Tiere und Räuber, betet ein kurzes Gebet (nicht das lange Achtzehngebet). Welches ist ein solches kurzes Gebet? (Antwort:) R. Eli'ezer (um 100; Str. 123) sagt:

Tue beinen Willen im himmel oben

und gib Ruhe des Geistes denen, die dich fürchten, unten (d. h. auf der Erde); und das in deinen Augen Gute tue.

Gepriesen seist du, Ewiger,

der da Gebet erhört.

323. Ebenda 16b (Goldschm. I, 60):

Rabh Saphr'a (wohl Amoräer) hat nach seinem Gebet so gesagt:

Es sei Wohlgefallen (oder: Wille) vor dir, Ewiger, unser Gott, daß du Frieden machest (tasim) bei der Dienerschaft von oben ("familia", d. h. den Schutzengeln der Völker. Wenn diese Frieden halten, dann auch

^{320:} das Gottesreich als Größe der Gegenwart. Dgl. zu "Joch": Mt. 11, 29; zu dem gegenwärtigen Reich z. B. Schatz im Acker und köstliche Perle. — 321: das Gottesreich als Größe der Zukunst. Zu "erlöst zu werden": £c. 21, 28. Auch, daß das Reich Gottes in der Gegenwart noch "verborgen" ist, und erst noch offenbar wird, ist Jesu Dorstellung. Man modernisiert und verblaßt, wenn man das Reich Gottes sediglich innerlich, sittlich-religiös und psychologisch und nicht in seinen weiten geschichtlichen und kosmischen und sonstigen Beziehungen auch mit faßt. — 322ff.: zur 3. Bitte. Auch die 3. Bitte muß sowohl ergänzt werden: "durch dich", als "durch uns". Für den himmel scheint, auch nach Nr. 323, an widerstrebende Geistesmächte gedacht zu sein. Auch Luther verweist hier auf des Teufels Willen.

die Völker auf Erden) und bei der Dienerschaft von unten (d. h. auf Erden) und zwischen den Schülern, die sich beschäftigen mit deiner Tora, sei es, daß sie sich (mit ihr) beschäftigen um ihrer selbst willen, sei es, daß sie sich (mit ihr) beschäftigen nicht um ihrer selbst willen; und alle, die sich nicht um ihrer selbst willen (mit ihr) beschäftigen, es sei dein Wille, daß sie sich (mit ihr) um ihrer selbst willen beschäftigen.

324. Methilt'a zu 2. M. 16, 4, Par. Wajaff'a (besallach), 2. Abichn.

(W.=W. S. 154):

"Und sie (d. h. die Israeliten) sollen sammeln die Sache des Tages (d. h. das für jeden Tag Ausreichende) an ihrem (d. h. an jedem einzelnen) Tage."

R. Jehošu'a (100; Str. 123) sagt: (das ist gesagt in folgendem Sinne:) damit der Mensch sammle von heute auf morgen, ähnlich wie vom Rüsttag

des Sabbats auf den Sabbat (2. M. 16, 5).

R. Ele'azar der Mode'it (130; Str. 124) sagt: damit der Mensch nicht sammle von heute auf morgen, ähnlich wie vom Rüstag des Sabbats auf Sabbat; denn es ist gesagt: "die Sache des Tages an ihrem Tage." Derjenige, der den Tag geschaffen hat, hat seine Nahrung geschaffen.

Don hier aus pflegte R. Ele agar der Mode it zu sagen:

Jeder, der hat, was er heute essen soll, und sagt: was esse ich morgen? siehe, dieser ist arm an (oder: mangelnd an) Glauben ('emuna).

325. b. Berathoth 29b (Goldschm. I, 108):

R. Ele'azar, Sohn des R. Sadog (130; Str. 124), sagt:

höre das Schreien deines Volkes Israel

und tue eilends ihr Verlangen.

Gepriesen seist du, Ewiger,

der da Gebet erhört.

Andere sagen: Die Bedürfnisse (sorke) deines Volkes Ifrael sind gahlreich,

³²⁴ ff.: zur 4. Bitte. — 324: hier die Betonung des "heute" wie in der 4. Bitte bei Mt. Bei Cc.; το καθ' ήμέραν. Auch hierzu vgl. Nr. 324. Ju 324 vgl. auch Mt. 6, 30. — 325: έπιούσιος überjett Delihsch, hebr. N.C.: "lechem chuqqēnu". Er denkt dabei an Spr. Sal. 30, 8: "lechem chuqqi", d. h. das mir zugemessene Teil Speise, das Brot, das meinem Anteil entspricht, für mich bestimmt ist. LXX hat frei: τὰ δέοντα και τὰ αὐτάρκη. Debrunner (vgl. Deißmann in "Neutestamentliche Studien", Georg Heinrici zu seinem 70. Geburtstag dargebracht, 1914, S. 115 ff.) sagt: für den betressenden Tag bestimmt. Peschitto: panem necessitatis (das notwendige Brot). Syrsin bei Cc.: das fortwährende (continuus) Brot. Der Memphite (ägyptischer Text): (das Brot) des morgigen (Tages), ebenso: das hebräer-Evangelium, hebr. lechem machar, und Deißmann, a. a. O. Daß bei der Umseung ins Griechische nicht ein Ausdruck mit aŭplov gewählt ist, kann darin seinen Grund haben, daß έπισόσιος daßür geläusig war, obwohl wir das nicht belegende Begriff ή έπισδοα, d. h. der solgende Tag, dem έπισόσιος entspreche. Er ist also sür die Kassung: das Brot für den solgendem Tag. Ebenso entscheidet sich Merr hiersür, a. a. O. S. 125. "Der Beter", sagt Deißmann, a. a. O. S. 117, "den Jesus um den äpros èπισόσιος beten heißt, betet darum, daß ihm immer für den solgenden Tag das Minimum der Nahrung gesichert sein möge; er will die Nacht ohne Sorge schlafen können und ruhig auswachen." So käme aber das D.U. als Abendgebet zu stehen, während mir in dem "heute" der Gedanke nahe zu siegen scheint, daß der Tag vor dem Beter liegt, und zwar der heutige Tag. Auch bei rö kað' ήμέραν liegt der Gedanke na das jedesmalige "Morgen" m. E. nicht nahe. So scheint mir doch auch Deißmanns Sasung Schwierisseiten zu haben. Aus Nr. 325 könnte man auf "lechem sorkēnu", Brot unsers Bedürfnisse, schließen. Euther sagt, wie die heutige katholische Kirche, "täglich", quotidianus. Dulgata hat: supersubstantialis.

und ihr Wissen gering. Es sei Wohlgefallen (ober: Wille) vor dir, Ewiger, unser Gott, daß du jedem Einzelnen gebest, wieviel genügt zu seinem Untershalt, und jedem einzelnen Körper das für seinen Bedarf Genügende.

Gepriesen seist du, Ewiger, der Gebet erhört. 326. Jom'a VIII, 9 (Goldschm. II, 1019):

übertretungen zwischen einem Menschen und seinem Nächsten sühnt der Dersöhnungstag nicht, bis er seinen Nächsten besänftigt.

327. b. Megilla 28a (Goldschm. III, 652):

"Und nicht bestand ich auf meinem Recht" (Worte des R. Nechuni'a des Großen sum 90; Str. 121]).

Es sagte nämlich Rabh'a (gest. 352, Str. 145):

Jeder, der sein Recht übersieht,

dem übersieht man (d. h. Gott) alle seine Versehlungen; denn es ist gesagt (Mich. 7, 18): "der Schuld vergibt und Versehlung übersieht" (d. h.:) wem vergibt er die Schuld? dem, der Versehlung übersieht.

328. b. Berathoth 17a (Goldschm. I, 60):

Rabh'a (gest. 352; Str. 145) sagte nach seinem Gebet so:

Mein Gott! Che ich gebildet (d. h. geschaffen) war, war ich nichts wert, und jetzt, wo ich gebildet worden bin, bin ich, wie wenn ich nicht gebildet bin. Staub bin ich in meinem Leben, um wieviel mehr in meinem Tode! Siehe, ich bin vor dir wie ein Gefäß voll Schande und Schmach.

Es sei Wohlgefallen vor dir, Ewiger, mein Gott, daß ich nicht mehr sündige; und was ich vor dir gesündigt habe, tilge durch dein großes Erbarmen, aber nicht durch Züchtigungen und bose Krankheiten.

Und dies war das Sündenbekenntnis des Rabh Hamnun'a des Kleinen (um 300; Str. 143?) am Versöhnungstag.

329. b. Berathoth 60b (Goldschm. I, 223ff.):

Wer da hineingeht, um zu schlafen auf seinem Lager, sage (das Šem'a) von "Höre, Israel" bis "und es wird geschehen, wenn ihr hören werdet" und sage (dann):

der da fallen läßt die Bande des Schlafes auf meine Augen und Schlummer

auf meine (Augen-)Lider, und Licht gewährt dem Augapfel:

es sei Wohlgefallen vor dir, Ewiger, mein Gott, daß du mich mich niederlegen lässest zum Frieden; und gib meinen Anteil an deiner Tora

und leite meinen Suß zur Ausübung (wörtl.: in die hände) eines Gebotes und leite meinen Suß nicht zur Ausübung (wörtl.: in die hände) einer Übertretung; und bringe mich nicht weder in die hände einer

³²⁶ ff.: zur 5. Bitte. Ogl. 6. im Achtzehngebet. — Jesus redet nicht bloß von Sünden gegen Menschen, auch nicht vom Dersöhnungstag. — 327: Partizipialspruch mit "jeder", singularisch. — Ju Jesu Bitte vgl. Mt. 18, 23 ff.: Gleichnis vom Schalksknecht. — 328: Beispiel für ein Gebet um Sündenvergebung. — 329 f.: zur 6. und 7. Bitte. Diese Texte des täglichen Morgenz und Abendgebetes sind hebräisch. Es ist durchaus möglich, daß sie schon in Jesu Zeit vorhanden waren. Zweisellos erinnern sie stark an die 6. und 7. Bitte. Unter ånd τοῦ πονηροῦ ist dann neutrisch das Bösegischer Gestalt zu verstehen. Bei der Geläufigteit dieser Gebete erklärt sich auch leicht, daß bei Cc. die 7. Bitte sehlt. Jesus brauchte nur anzudeuten, leicht hat man dann ergänzt, resp. er selber bei anderer Gelegenheit dies Gegenstüd zur 6. Bitte hinzugefügt. Wirklich gebetet wurde das Gebet zweisellos nie ohne eine Schlußzerakha. Mit "mēr'a" — vom Bösen schloß kein geborener Jude ein Gebet. — So

Sünde noch in die hände einer Versuchung (nissajon), noch in die hände von Schmach. Und es herrsche über mich der gute Trieb, und nicht herrsche über mich der böse Trieb; und hilf mir vor einem bösen Begegnis und vor bösen Krankheiten; und nicht mögen mich beunruhigen böse Träume und böse Gedanken; und es sei mein Lager makellos vor dir; und erleuchte meine Augen, daß ich nicht des Todes entschlafe.

Gepriesen seist du, Ewiger,

der da Licht bringt der gangen Welt durch seine herrlichkeit.

330. Ebenda:

Wenn man sein Angesicht wäscht, sagt man:

Gepriesen sei, der den Schlaf von meinen Augen entfernt und den Schlummer von meinen (Augen-) Lidern; und es sei Wohlgefallen vor dir, Ewiger, mein Gott, daß du leitest meine Süße in deiner Tora, und laß mich haften an deiner Tora, und laß mich haften an deinen Geboten; und nicht bringe mich weder in die Hände einer Sünde, noch in die Hände einer Dersuchung, noch in die Hände von Schmach; und beuge meinen Trieb, sich dir zu unterwersen; und halte mich sern von einem bösen Menschen und von einem bösen Genossen; und laß mich haften am guten Trieb und an einem guten Genossen in dieser Welt; und mache mich (wörtl.: gib mich) heute und an jedem Tage zu Gunst und zu Güte und zu Erbarmen in deinen Augen und in den Augen jedes, der mich sieht; und laß mir angedeisen Guttaten (wörtl.: gute Guttaten). Gepriesen seist du, Ewiger, der da angedeisen läßt Guttaten seinem Volke Israel.

331. 1. Chron. 29, 10 - 13:

10 Alsdann pries David Jahve angesichts der ganzen Versammlung, und David sprach: Gepriesen seist du, Jahve, du Gott unseres Ahnherrn Israel, von Ewigkeit zu Ewigkeit! 11 Dein, Jahve ist die Größe und die Macht und die Herrlichteit und der Ruhm und die Hoheit; denn dein ist alles (, was) im Himmel und auf Erden (ist)! Dein, Jahve, ist das Königtum und der, der sich als Haupt über alle erhebt! 12 Und der Reichtum und die Ehre kommen von dir; du bist herrscher über alles, in deiner Hand stehen Krast und Macht, und in deiner Hand steht es, einen jeglichen groß und stark zu machen! 13 Und nun, unser Gott, wir danken dir und rühmen deinen herrelichen Namen usw.

332. Sirach 28, 2-5:

2Erlaß das (dir angetane) Unrecht deinem Nächsten, und alsdann werden, wenn du darum bittest, deine Sünden vergeben werden.

ergibt sich also die wichtige Erkenntnis, daß Jesus aus dem Schatz der geläusigsten Gebete (Qaddisch, Achtzehngebet, Morgengebet) das ihm Wichtigste machtvoll kürzend und kraftooll modellierend herausgegriffen hat. Das Gebet, wie es nun ist, findet sich nirgends in der rabbinischen Literatur. Jesus schuß Neues. Cc. 11 scheint er die Stücke herausgegriffen zu haben, auf die es ihm ankam, Mt. 6 aber gibt er ein Formular. — 331: hier die Stelle, an die sich zweisellos der Schluß des D.-U.'s, die Dozologie, anlehnt. Die Didache (vgl. Hennecke, Neutest. Apokryphen, 1904, S. 188 st.) hat S. 191 das D.U. in der Form des Mt. mit der Dozologie: "denn dein ist die Krast und die Herrlichkeit in Ewigkeit." Aus der Tempelliturgte bereits stammt der Segensspruch: "Gepriesen sei der Name der Herrlichkeit seines Reiches in alle Ewigkeit" (ser Ber. 13 o zu I. 5). "Dein ist das Reich" begegnet im Alenu-Gebet des Rabh (gest. 247 n. Chr.). — 332: eine sehr genaue Gedankenparallele zu Mt. 6, 14 15. Dgl. auch Mc. 11, 25. Dgl. auch Mr. 327 und hierzu dieselbe Stelle Der. er. 3. Kap. VIII.

Es hält ein Mensch gegen einen (andern) Menschen den Jorn fest und will

vom herrn heilung fordern?!

4Mit dem Menschen, der ihm (doch) gleich ist, hat er kein Mitseid und für seine eigenen Sünden bittet er?!

Er selbst, der doch Sleisch ist, hält den Groll fest, wer soll da seine Sünden

sühnen?!

333. Ta'anith I, 4ff.:

- 4. Tritt der 17. Marchesoan ein und es ist noch kein Regen herabgekommen, so beginnen die Einzelnen (d. h. einzelne fromme Männer) zu fasten 3 Fastetage (am Montag, Donnerstag und Montag). Sie essen und trinken (d. h. halten ihre Hauptmahlzeit), nachdem es dunkel geworden ist (, während das Fasten erst am folgenden Morgen beginnt, also am Montag, resp. Donnerstag, früh); und es ist ihnen (auch am Tage an den Fasttagen) gestattet: Arbeit und Baden und Salben und Sandalenbeschuhung und Benutzung des (Ehe-)= Bettes.
- 5. Ist der Anfang des Monats Kislev eingetreten und es ist noch kein Regen herabgekommen, so ordnet der Gerichtshof 3 Sasttage für die Gemeinde an. Man ist und trinkt, nachdem es dunkel geworden ist, und es ist ihnen erlaubt: Arbeit, Baden, Salben, Sandalenbeschuhung, Benuhung des (Ehe-)Bettes.
- 6. Sind diese (3 Gemeindefasttage) vorübergegangen und sie sind nicht erhört worden, so ordnet der Gerichtshof 3 weitere Fasttage für die Gemeinde an. Man ist und trinkt (nur), so lange es noch Tag ist (d. h. muß mit der abendlichen hauptmahlzeit fertig sein, ehe mit dem Dunkelwerden der Fasttag beginnt. Das Fasten sett also schon am Abend ein. Die Tage werden von Abend zu Abend gerechnet), und es ist ihnen verboten: Arbeit, Baden, Salben, Sandalenbeschuhung, Benutung des (Ehe-)Bettes, und man schließt die Badehäuser.

334. Jom'a VIII, 1ff.:

1. Am Versöhnungstag ist verboten: Essen, Trinken, Baden, Salben, Sandalens beschuhung, Benuhung des (Ehes)Bettes.

Der König und die Braut durfen sich das Gesicht waschen. - Die Wöchnerin darf sich mit der Sandale beschuhen, Worte des R. 'Elicezer (um 100;

Str. 123). (Andere) Gelehrte verbieten (es).

2. Wer da ist (am Versöhnungstage) soviel wie eine große Dattel samt ihrem Kerne, wer da trinkt einen vollen Schluck, ist schuldig. — Alle Speisen werden zusammengerechnet zu dem Quantum einer Dattel, und alle Flössigkeiten werden zusammengerechnet zu einem vollen Schluck; wer aber ist und trinkt, so wird das nicht zusammengerechnet.

335. Sota III, 4 (20a) (Goldschm. V. 239):

R. Jehošu'a (um 100; Str. 123) sagt:

Lieber will ein Weib ein Qab und Ausschweifung als 9 Qab und Enthaltsfamkeit.

³³³ ff.: 3um Sasten, Mt. 6, 16—18. — Am Sabbat darf nicht gesastet werden. — "dunkel geworden": die gewöhnliche Zeit für die Hauptmahlzeit. — Man sieht, daß zu strengerem Sasten auch das Sich-nicht-Salben und "Waschen, resp. Baden, gehörte, vgl. Mt. 6, 17. — 334: Der Einzelne fastete, wenn Krankheit oder auch ein Todesfall in seinem hause war. Besonders streng ist den heutigen Tag das Sasten am Versöhnungstag.

Er pflegte zu sagen:

Ein törichter Frommer und ein listiger Bösewicht und ein pharisäisches (perusa, oder: enthaltsames, d. h. scheinheiliges) Weib und die Schläge der Pharisser: siehe, diese richten die Welt zugrunde.

336. b. Sota 22b (in der Gemara zu "Schläge der Pharisäer"):

Es überlieferten unsere Meister:

Es gibt siebenerlei Pharisäer: ¹der šikhmi-Pharisäer, ²der niqbi-Pharisäer, ³der qizz'ai-Pharisäer, ⁴der medokhja-Pharisäer, ⁵der Pharisäer (, der sagt): was ist meine Verpslichtung? und ich will sie tun, 6der Pharisäer aus

Liebe, 7der Pharisäer aus gurcht.

der sikhmi-Pharisäer: das ist der, der die Tat des Sekhem tut (1.M.34. Er ließ sich beschneiden, um eine Judin gu heiraten, die er porher vergewaltigt hatte). - 2der nigpi-Pharifäer: das ist der, der seine Suge verwundet (ober: schlägt. Cevn: weil er mit niedergeschlagenen Augen hereingeht, verwundet er sich die guge. Goldschmidt: "der die guge aneinander schlägt": weil er übertrieben bescheiden mit fleinen Schritten und schleppenden Süßen geht). - 3der qizz'ai Pharifäer: Es hat gesagt Rabh Nachman bar Bischaq (geft. 356; Str. 146): das ist der, der Blut sprigen läßt an die Wände (Goldschmidt: der blutlassende Ph., nach Rasi: der, der aus Scheu, ein Weib zu sehen, mit geschlossenen Augen geht und mit dem Kopf gegen die Wand stößt. Cevn: "der Ph. des Blutverlustes, eigentlich des Ader= laffes, der aus angeblicher gurcht, ein Weib anguschauen, die Augen qusammendrudt und sich das Gesicht blutig schlägt). - 4der medokhj'a. Pharisäer: Es hat gesagt Rabha bar Sel'a (350; Str. 146): der gekrummt ift wie ein (Mörser-)Stößel. 5der Pharifaer (, der fagt): was ift meine Pflicht? und ich will fie tun: siehe, das ware doch ein (Zeichen von) Dorzüglichkeit?! vielmehr (ist der gemeint,) der sagt: was ist noch meine Derpflichtung, daß ich sie ausüben könnte? (Cevn: gibt es wohl noch eine Tugend, die ich auszuüben hätte!) — 6der Pharisäer aus Liebe und 7der Pharisäer aus gurcht:

Es sagten 'Abhaje (gest. 338/39; Str. 145) und Rabh'a (gest. 352; Str. 145)

zu dem überlieferer:

überliefere nicht: "Pharisäer aus Liebe, Pharisäer aus Furcht";

denn es hat gesagt Rabh Jehuda (gest. 299; Str. 139): es hat gesagt Rabh (gest. 247; Str. 136):

stets beschäftige sich ein Mensch mit der Cora und mit den Geboten, selbst nicht um ihrer selbst willen; denn von dem "nicht um ihrer selbst willen"

fommt er zu dem "um ihrer selbst willen".

Es hat gesagt Rabh Nachman bar Jischaq (gest. 356; Str. 146): was verborgen ist, ist verborgen; was offenbar ist, ist offenbar. Der große Gerichtshof wird bestrasen diesenigen, die (, um als Pharisäer oder als Gelehrte zu erscheinen,) sich in Kastane einhüllen.

Es hat gesagt der König Jann'ai (104 – 78 vor Chr.) zu seiner Frau: fürchte dich nicht vor den Pharisäern und nicht vor denen, die keine Pharisäer sind; vielmehr vor den Heuchlern (wörtlich: Gefärbten), die Pharisäern

 $^{335\,\}mathrm{ff.:}$ 3u ύποκριταί $\mathrm{Mt.}$ 6, $16\,$ ujw. Jelus muß Grund 3u seiner Beurteilung der Pharisäer in seiner Zeit gehabt haben. -335: Qab: ein Hohlmaß $=4\,$ Log $=2,020\,$ l.

ähnlich sind, deren Taten wie die Tat Jimri's sind, und die Lohn verlangen wie Pinechas (4. M. 25).

337. jer. Soța V, S. 20c (M. Sawab I, 169, jer. Ber. 14b):

Sieben(erlei) Pharisäer gibt es:

¹der sikhmi-Pharisäer, ²der niqpi-Pharisäer, ³der qizz'ai-Pharisäer, ⁴der Pharisäer der Sparsamkeit, ⁵der Pharisäer (, der sagt): ich kenne meine Derpssichtung und will sie tun, ⁶der Pharisäer der Furcht, ⁷der Pharisäer der Liebe.

¹ber šikhmi. Pharisäer: der da trägt seine Gebote (wohl: Almosen) auf seiner Schulter. — ²der niqpi. Pharisäer: gib mir ein Darlehen, ich will ein Gebot ausüben (d. h. es als Almosen geben). — ³der qizz'ai. Pharisäer: er tut eine Verschuldung und ein Gebot und verrechnet eines mit dem anderen. — ⁴der Pharisäer der Sparsamkeit (des Abziehens, Abrechnens, der Differenz): was (wohl: "m'ai" zu lesen) ich besitze, was ich sparen kann: ich tue (davon) ein Gebot (d. h. was ich davon habe, will ich abziehen, um Almosen zu geben). — ⁵der Pharisäer (, der sagt): ich kenne meine Verpslichtung und will sie tun: ich möchte wissen eine Verschuldung, die ich getan habe, daß wir eine entsprechende Gebot(erfüllung) tun können. — ⁶ein Pharisäer der Surcht: wie hiob. — ⁷ein Pharisäer der Liebe: wie Abraham.

338. Midras Genesis rabba, Par. 84 (gegen Ende, Wünsche S. 416): "Und es beweinte ihn (d. h. den Joseph, von dem er annahm, daß er tot war,) sein Vater (nämlich: Jakob)." (1.M. 37, 35) (der Midras versteht statt "ihn", dotho: "mit ihm", ditto, und erklärt): das ist Isaak (, der Vater

Jatobs).

R. Cevi (300; Str. 140) und R. Simon (300; Str. 141) haben gesagt: bei ihm weinte er (d. h. Isaak) und, wenn er von ihm hinausgegangen war, ging er und wusch sich und salbte sich und aß und trank. Und warum offenbarte er ihm nicht (, daß Joseph noch lebte)? (Antwort:) er dachte: der heilige — gepriesen sei er — hat (es) ihm nicht offenbart, und ich sollte (es) ihm offenbaren? R. Simon hat gesagt: (das "otho" = 'itto ist gesagt) in dem Sinne: alle, die über ihn (d. h. Joseph) traurig waren, waren traurig mit ihm (d. h. Jakob) zusammen.

VI.

Jesu Stellung zum irdischen Besitz.

339. Tosephta Pe'a IV, 18 (Zuckerm. S. 24):

Ein Ereignis betreffend Monbaz (30-60 n. Chr., König von Adiabene in Assprien, Mutter: Helena, Bruder: Izates), den König, der stand und verschwendete alle seine Schätze an die Armen, die er hatte in Jahren der Hungersnot. Da sandten zu ihm seine Brüder und sagten zu ihm: deine Väter haben Schätze gesammelt (gan'zu) und haben hinzugefügt zu (dem,

^{338:} auch hier das Sichenichte Waichen und Salben und Fasten, und zwar als Zeichen der Trauer. Vorausgesett ist hier, daß Isaak um Josephs Verbleib wußte.

— 339: vor allem ist hiezu Mt. 19, 21 zu vergleichen, ebenso £c. 12, 33. 34, woraus man sieht, wie auch in Worten Jesu die Gaben an die Armen und das Erwerben von Schätzen im himmel zusammenhängt. Möglich, daß auch Mt. 6, 19 ff an solche Zussammenhänge mit dem vorher vom Almosen Gesagten gedacht ist. Es hebt aber 6, 19 ff.

was) von ihren Vätern (stammte), und du stehst und verschwendest das Deinige und (das) deiner Väter. Er sagte zu ihnen:

meine Väter haben Schätze gesammelt für unten (d. h. für die Erde), und

ich habe Schätze gesammelt für oben (d. h. für den himmel);

denn es ist gesagt (Ps. 85, 12): "Treue sproßt aus der Erde hervor, und Gerechtigkeit (sedeq, was an sedaqa — Almosen anklingt) schaut vom himmel herab." —

Meine Väter haben Schätze gesammelt an einem Ort, wo die (Menschen-)hand darüber herrschen kann; aber ich habe Schätze gesammelt an einem Ort, wo

die (Menschen=) hand nicht darüber herrschen kann;

denn es ist gesagt (Ps. 89, 15): "Gerechtigkeit (sedeq) und Recht sind die Stütze deines Thrones usw. (Gnade und Treue gehen her vor deinem Angesicht)." —

Meine Däter haben Schätze gesammelt, die keine Früchte hervorbringen (wörtl.: tun); und ich habe Schätze gesammelt, die Früchte hervorbringen; denn es ist gesagt (Jes. 3, 10): "Sprechet zu dem Gerechten, daß (es ihm)

gut (gehe); denn die grucht ihrer Werke werden sie effen." -

Meine Däter haben Schätze des mamon (Vermögens, Besitzes) gesammelt; und ich habe Schätze der Seelen gesammelt;

denn es ist gesagt (Spr. 11, 30): "Die Frucht des Gerechten ist ein Lebens-

baum, und Seelen erwirbt der Weise."

Meine Väter haben für andere gesammelt; und ich habe für mich gesammelt; denn es ist gesagt (5. M. 24, 13): "Und dir wird (es) Gerechtigkeit (sedaga) sein." —

Meine Dater haben Schätze in dieser Welt gesammelt; und ich habe Schätze

gesammelt für die kommende Welt;

denn es ist gesagt (Jes. 58, 8): "Und deine Gerechtigkeit (sodeq) wird vor dir hergehen, und die Herrlichkeit des Herrn wird dich zu sich nehmen."
340. Exodus rabba Par. 31, zu 2. Mose 22, 24 (Wünsche S. 237):

5. Eine andere Erklärung:

"Wenn du Geld leihst jemandem aus meinem Dolk (einem Armen neben dir, so erzeige dich ihm nicht wie ein Wucherer, legt ihm keinen Zins auf)" (2. M. 22, 24). Als Salomo das Haus (d. h. den Tempel) baute, sagte er zu dem Heiligen — gepriesen sei er — in seinem Gebet: Herr der Welt! Wenn es einen Menschen gibt, der vor dir betet, daß du ihm mamon gebest, und du weißt, daß es für ihn böse (d. h. schädlich, verderblich) ist, so gib ihm nicht: und wenn du einen Menschen siehst (, der) geziemend (oder: schön) (ist) in seinem Reichtum, so gib ihm;

denn es ist gesagt (2. Chron. 6, 30): "und du wollest dem Menschen geben ent-

sprechend allen seinen Wegen, der du sein Berg tennst";

demgemäß, daß in dieser Welt die Frevler reich sind und dahingegeben in Ruhe und Sorgenlosigkeit, die Gerechten aber arm (sind) — aber in der

ein neuer Abschnitt an, während 6, 1-18 in sich eng zusammengehört, auch durch die Form. Schwerlich hängen die Worte Jesu Mt. 6, 19 ff. irgendwie mit den Worten des M. zusammen. Der Grundgedanke konnte leicht selbständig entstehen. Zudem zeigt das Wort Jesu auch in der Form anschauliche Besonderheiten. — 340—343: noch einige Belege zu Mt. 6, 19 ff. verwandten Gedanken. 340: vgl. Gleichnis vom reichen Mann und armen Cazarus.

Jukunft, wenn der heilige — gepriesen sei er — öffnen wird dem Gerechten die Schätze des Gartens Eden, werden die Frevler, die Wucher und Zins verzehrt haben, mit ihren Zähnen ihr Fleisch beißen;

denn es ist gesagt (Qoh. 4, 5): "Der Tor legt die hände zusammen und ift

sein fleisch."

Und jene werden sagen: hätten wir lieber gearbeitet und Casten getragen mit unseren Schultern, und wären wir doch Sklaven gewesen, daß es uns entsprechend erginge! denn es ist gesagt (Qoh. 4, 6):

"Besser eine hand voll Ruhe als die beiden hohlen hände voll Mühe und

Streben nach Wind."

Dem entsprechend ist gesagt (2. M. 22, 29): "wenn du Geld leihst jemandem aus meinem Bolke."

341. b. Sabbath 105b (Goldschm. I, 568):

Es hat gesagt R. Sim'on ben Pazi (um 300; Str. 141): es hat gesagt R. Jehošu'a ben Levi (um 230; Str. 136) im Namen des Bar Qappar'a (um 200; Str. 134):

Jeder, der Tränen herabrinnen läßt wegen eines frommen (kaser) Mannes (d. h. über dessen Tod), der Heilige — gepriesen sei er — zählt sie und legt sie in sein Schathaus;

denn es ist gesagt (Ps. 56, 9): "Meine Klagen hast du gezählt, meine Tränen sind in deinen Schlauch gelegt', ja gewiß in dein Buch [verzeichnet]."

342. Pe'a I, 1:

Folgendes sind die Dinge, deren Früchte der Mensch genießt (wörtl.: ißt) in dieser Welt, während das Stammkapital ihm besteht für die kommende Welt: Ehrerbietung gegen Vater und Mutter, Liebeserweisungen, herbeiführen des Friedens zwischen einem Menschen und seinem Nächsten, und Studium der Tora wiegt sie alle auf.

343. Abhoth VI, 9:

Es hat gesagt R. Jose ben Qism'a (um 130; Str. 127):

Einmal war ich auf der Wanderung, da begegnete mir ein Mensch und bot mir den Frieden(sgruß), und ich gab ihm den Frieden(sgruß) zurück. Er sagte zu mir: Rabbi, aus welchem Ort (bist) du? Da sagte ich zu ihm: aus einer großen Stadt der Weisen und der Schriftgelehrten (bin) ich. Da sagte er zu mir: Rabbi, (ist es) dein Wille, daß du bei uns wohnst an unserem Ort, so will ich dir eine Million Golddenare geben und kostbare Steine und Perlen. Ich sagte zu ihm: mein Sohn! wenn du mir alles Silber und Gold in der Welt gäbest, würde ich (doch) nur an einem Orte der Tora wohnen, da ja in der Stunde des Abscheidens des Menschen ihn nicht begleitet weder Silber noch Gold noch kostbare Steine noch Perlen, vielmehr nur Tora und gute Werke;

denn es ist gesagt (Spr. 6, 22): "Bei deinem Wandeln wird sie dich geleiten, bei deinem Liegen über dir wachen, und bei deinem Erwachen wird sie dich anreden." — "bei deinem Wandeln wird sie dich geseiten": in dieser West; "bei deinem Liegen wird sie über dir wachen": im Grabe; "und, erwachst du, wird sie dich anreden": für die zukünstige West. Und er (d. h.

^{341:} auch hier das himmlische Schathaus. — 342: "Stammkapital": dem Bilde von den "Schätzen" sehr ähnlich. An Gesinnung und Taten ist gedacht, wie bei Jesus. — 343: vgl. Offb. 14, 13; 1. Tim. 6, 7.

die Schrift) sagt (hag. 2, 8): "Mein ist das Silber und mein ist das Gold, ist der Spruch des Ewigen der heerscharen."

342. Abhoth II, 9:

Jochanan ben Zaktai (um 70 n. Chr.) sagte zu seinen Schülern:

Gehet hin und sehet, welches ist denn der gute Weg, an dem der Mensch fest-

halten soll?

R. Eli'ezer sagte: ein gutes Auge; R. Jehosu'a sagte: ein guter Genosse; R. Jose sagte: ein guter Nachbar; R. Sim'on sagte: wenn einer sieht, was entstehen wird (d. h. die Folgen voraussieht); R. Ele'azar saate: ein qutes Herz.

Da sagte er (d. h. Jochanan ben Zakkai) zu ihnen: Ich finde die Worte des Ele azar ben Arakh besser als eure Worte; denn in seinen Worten sind

eure Worte mitenthalten.

Er (d. h. Jochanan ben Zaktai) sagte zu ihnen (d. h. seinen Schülern): Gehet bin und sehet, welches ist der bose Weg, von dem sich der Mensch fernhalten soll?

R. Elieger sagte: ein boses Auge; R. Jehosu'a sagte: ein boser Genosse; R. Jose sagte: ein boser Nachbar; R. Sim on sagte: wenn einer borgt und

nicht bezahlt; R. 'Ele'azar sagte: ein boses herz.

Da sagte er (d. h. Jochanan ben Zakkai) zu ihnen: ich finde die Worte des Ele azar ben Arakh besser als eure Worte; denn in seinen Worten sind eure mitenthalten.

345. Abhoth II, 11:

R. Jehošu a (um 100; Str. 123) sagt:

ein boses Auge und der bose Trieb und der Menschenhaß (wörtl.: haß der Geschöpfe) bringen den Menschen heraus aus der Welt.

346. Abhoth V, 13:

4 Arten gibt es bei denen, die Almosen (sedaga) geben:

wer will, daß er gebe, aber daß andere nicht geben: sein Auge ist bose betreffs (der habe) der anderen;

daß andere geben, aber er nicht gibt: sein Auge ist bose betreffs dessen, was ihm gehört;

dak er gibt und andere geben: (das ist) ein Frommer;

daß er nicht gibt und andere nicht geben: (das ist) ein Frevler.

347. Abhoth V, 19:

Jeder, an dem 3 Dinge sind, ist ein Schüler Abrahams — und 3 Dinge (, der ist) ein Schüler Bile ams:

³⁴⁴ ff.: 3u dem Wort vom Auge. Siehe auch Thstkr. 1916, S. 499 ff. — 344: flar ist, daß hier in dem Begriff "gutes" oder "böses Auge" beides in einander liegt: sowohl das Physiiche als das Moralische. "herz" in odigem Text will offenbar die gesamte Innerlichteit, den Quellitz alles Sittlichen bezeichnen, "Auge" einen Teil dessen, sofen er grade durch das Auge vermittelt ist. — 344: inditativischer, positiver spruch mit dreigliedrigem Subjekt. — 346: Jahlenspruch. Hier sieht man, daß das "böse Auge" es vor allem mit Almosen, mit mämön zu tun hat. Ogl. 347. So gehört der Augenspruch sehr gut in den Jusammenhang Mt. 6, 19 ff. hinein. Ogl. auch Mt. 20, 15. Neid, Eigennutz, Mißqunsk liegt vor allem in dem Begriff "böses Auge". Ju åndosis Mt. 6, 22 naßt am helten pešit'a (gram sir.) Dal 2. Cor. 8, 2 åndore. 3u ἀπλοῦς Mt. 6, 22 paßt am besten pešit'a (aram., sηr.). Dal. 2. Cor. 8, 2 ἀπλότης.

— Das Auge vermittelt physisch und moralisch allen anderen Gliedern, dem ganzen Leibe physisch und moralisch das "Licht". Das ov Mt. 6, 23 beweist, daß zwischen "Auge" und τὸ φως τὸ ἐν σοί tein Unterschied zu machen ist.

ein gutes Auge und eine bescheidene (wörtl.: niedrige) Seele und ein demütiger Geist: (das ist) ein Schüler Abrahams.

Ein boses Auge und eine habgierige (wortl.: weite) Seele und ein hoch-

mütiger (wörtl.: hoher) Geist: (das ist) ein Schüler Bile ams.

Und welcher Unterschied ist zwischen den Schülern Abrahams und den Schülern Bile ams? Die Schüler Bile ams gehen hinab in das gehinnam; denn es ist gesagt (Ps. 55, 24): "Und du, Gott, wirst sie hinabgehen lassen in die tiese Grube, die Männer der Blutschuld und des Truges werden ihre Tage nicht auf die hälfte bringen."

Aber die Schüler Abrahams, unseres Vaters, nehmen in Besitz den Garten

Eden;

denn es ist gesagt (Spr. 8, 21): "Um erben zu lassen die, die mich lieben, ein wirkliches Gut, und ihre Schahkammern will ich füllen."

348. Terumoth IV, 3:

Das Maß der Hebe (ist folgendes):

ein schönes Auge (gibt): 1 von 40;

die Schüler Samm'ais sagen: von 30;

und das mittelmäßige: von 50;

und das bose: von 60.

349. b. Babh'a mesica 107b (Goldschm. VI, 869):

"Und es wird fernhalten der Ewige von dir jede Krankheit" (5. M. 7, 15). Es hat gesagt Rabh (gest. 247; Str. 136): das ist das (böse) Auge. — Rabh (urteilte dabei) nach der Ansicht des Rabh (, die er sonst schon geäußert hatte). Er ging zum Gräberhaus. Er tat (dort), was er tat (was, wird nicht gesagt). Er sagte: 99 (starben) durch das böse Auge und 1 auf gewöhnliche Weise (wörtl.: derekh 'eres, Weg des Candes).

350. b. Berathoth 20a (Goldschm. I, 72):

R. Johanan (250; Str. 137) pflegte hinzugehen und sich zu setzen an die Tore der Bäder (tohila). Er sagte: wenn die Töchter Israels heraufsteigen und aus dem Bade kommen, so schauen sie auf mich und werden so schöne Kinder bekommen, wie ich (schön bin. Seine Schönheit war berühmt). Es sagten zu ihm unsere Meister: fürchtet sich nicht der herr (mar) vor dem bösen Auge? Er sagte zu ihnen: ich stamme vom Samen Josephs, über den das böse Auge keine Macht hat:

denn es steht geschrieben (1. M. 49, 22): "ein fruchttragendes Reis ist Joseph, ein fruchttragendes Reis an der Quelle (ale fajin)." — Und es hat gesagt R. Abbahu (300; Str. 140): lies nicht "fale fajin", vielmehr: "fole

'ajin" (d. h. das Auge übersteigend, über es erhaben).

351. Sprüche Sal. 20, 27:

Die Leuchte (ner) Jahves ist die Seele (nismath) des Menschen, sie (d. h. die Leuchte) erforscht alle Kammern (innersten Gemächer, das Innerste) des Leibes.

352. b. Sabbath 30 a/b (Goldschm. I, 384 f.):

Und wenn Salomo gesagt hat (Pred. 9, 4): "Denn nimm einen lebendigen

³⁴⁹ ff.: das "böse Auge" in dem hier vorliegenden Sinne spielt noch jetzt im Orient eine große Rolle. — 351: ner, Leuchte, griech. dúxvos wie Mt. 6, 22. Gedacht ist wohl an das Gewissen. Auch hier sind die Begriffe physisch und moralisch in eins.

hund — er ist besser als ein toter Löwe", (so ist das) entsprechend dem (zu erklären), was Rabh Jehuda (gest. 299; Str. 139) gesagt hat:

es hat gesagt Rabh (gest. 247; Str. 136);

denn es hat gesagt Rabh Jehuda: es hat gesagt Rabh:

was (bedeutet), was geschrieben steht (Ps. 39, 5): "tue mir kund, Jahre, mein Ende und das Maß meiner Tage, was es ist, daß ich erkenne, was ich (an Cebenstagen noch) ermangelnd bin." (D. h.:) es hat gesagt David vor dem heiligen - gepriesen sei er -: herr der Welt! "tue mir fund, Jahre, mein Ende." Er (d. h. Gott) sagte (darauf) zu ihm: es ist Beschluß (oder: Anordnung) vor mir, daß man (d. h. Gott) nicht kundtut das Ende von Fleisch und Blut (d. h. des Menschen). - "und das Maß meiner Tage, welches es ist" es ist Anordnung vor mir, daß man nicht kundtut das Maß der Tage des Menschen. - "daß ich erkenne, was ich ermangelnd bin." Er sagte zu ihm: am Sabbat wirst du sterben. (Da sagte David:) ich will sterben am ersten (Tage) in der Woche (d. h. am Sonntag). Er (d. h. Gott) sagte zu ihm: bereits ist herangenaht die Herrschaft deines Sohnes Salomo, und feine Regierung fann die andere verdrängen, auch nicht um ein haar breit. (Da sagte David:) ich will sterben am Vorabend des Sabbat. Er (d. h. Gott) sagte zu ihm: "denn besser ist ein Tag in deinen Dorhöfen als (sonst) tausend" (Di. 84, 11) (d. h.:) besser ist mir ein Tag, den du sitzest und dich mit der Tora beschäftigst, als tausend Brandopfer, die dein Sohn Salomo darbringen wird auf dem Altar [30b]. - Den ganzen Tag des Sabbats saß er (d. h. David) und studierte jenen ganzen Tag. - An bem Tage, da seine Seele zur Ruhe einkehren sollte, trat der Todesengel por ihn hin, aber er konnte nicht an ihn; denn es hörte sein Mund nicht auf mit Studieren. Er sagte: was mache ich mit ihm? Er hatte einen Baumgarten hinter seinem hause. Da fam der Todesengel, er stieg hinauf und schüttelte die Bäume. Er (d. h. David) ging hinaus, um nachzusehen. Er stieg die Treppe hinauf. Da brach die Treppe unter ihm zusammen. Er verschied (wurde stumm), und seine Seele kehrte gur Rube ein. - Da sandte Salomo nach dem Cehrhaus (und ließ fragen): mein Vater ('abb'a) ist gestorben und liegt in der Sonne, und die hunde des hauses meines Daters sind hungrig. Was soll ich tun? Da sandten sie zu ihm (und ließen ihm sagen): zerschneide ein Aas (nebhela) und wirf (es) vor die hunde; und dein Dater: lege auf ihn ein Brotlaib oder ein Kind und bewege ihn fort (d. h. der Cote selbst darf nicht berührt werden, vgl. auch Schabb. 142b, Goldschm. I, 676). – Und hat nicht Salomo schön (d. h. richtig) gesagt: "denn nimm einen lebendigen hund - er ist besser als ein toter Löwe."

Und, was die Frage anbelangt, die wir vor euch gefragt haben (, so ist zu sagen): eine Ceuchte wird Ceuchte genannt, und die Seele des Menschen wird Ceuchte genannt. Lieber erlösche die Ceuchte von Fleisch und Blut, als die Ceuchte des Heiligen — gepriesen sei er — (d. h. die Sabbatslampe, also: lieber sterbe ein Mensch, als daß der Sabbat gebrochen werde).

353. b. Jom'a 86b (Goldschm. II, 1023):

Es hat gesagt R. Jonathan (130; Str. 128):

Groß ist die Buße; denn sie bringt die Erlösung nahe heran;

^{352:} aram. Text. Hier "'abb'a" = mein Vater. Die Seele als "Ceuchte".

denn es ist gesagt (Jes. 59, 20):

"Und es wird kommen für Zion ein Erlöser und für die, die sich von der Sünde bekehren, in Jakob." Was ist der Grund für: "und es wird kommen für Zion ein Erlöser"? (Antwort:) "wegen derer, die sich bekehren von der Sünde in Jakob."

354. b. Sanhedrin 100a (Goldschm. III, 439):

Es hat gesagt R. Tanchum bar Chanil'ai (250; Str. 139):

Jeder, der sich hungern läßt wegen der Worte der Cora in dieser Welt, den macht der heilige — gepriesen sei er — satt in der zukunftigen Welt; denn es ist gesagt (Ps. 36, 9): "Sie laben sich vom Sette deines hauses und

mit dem Bache deiner Wonnen trantst du sie."

355. 'Abhoth VI, 4:

So ist der Weg der Tora: Brot mit Salz sollst du essen,

"und Wasser nach Maß trinken" (Ezech. 4, 11),

und auf der Erde sollst du schlafen

und ein Ceben der Entbehrung leben, aber mit der Tora sollst du dich mühen.

Wenn du so tust, "heil dir und wohl dir" (ps. 128, 2) – "heil dir" in dieser Welt, "und wohl dir" für die kommende Welt.

356. b. Berakhoth 61 b (Goldschm. I, 228):

"Und du sollst lieben den Ewigen, deinen Gott" (5. M. 6, 4, am Anfang des jüdischen Glaubensbekenntnisses, des Sem'a Jifra'el).

Es wird überliefert:

R. Elisezer (100; Str. 123) sagt: wenn (5. M. 6, 5) gesagt ist: "mit deiner ganzen Seele", warum ist (dann noch) gesagt: "mit deinem ganzen Versmögen"? und wenn gesagt ist: "mit deinem ganzen Dermögen", warum ist gesagt: "mit deiner ganzen Seele"? (aus keinem anderen Grunde) als: wenn du einen Menschen hast, dem sein Ceib (seine Person) lieber ist als seine Dermögen (mamon), dem entsprechend ist gesagt: "mit deiner ganzen Seele" — und wenn du einen Menschen hast, dem sein Dermögen (mamon) lieber ist als sein Leib (seine Person), dem entsprechend ist gesagt: "mit

^{353:} zur Sorm des Mamon-Spruches Mt. 6, 24: erst ein inditativischer, positiver Sat, dann eine Begründung. — 354: auch hier Satz und Begründung; Partizipialsspruch mit "jeder". — 355: dieses Ideal wird im frommen Judentum vielsach verwirklicht. Jesus reslektiert sichtlich Mt. 6, 24 vor allem auf die Gesinnung. — Ogl. zu Mt. 6, 24 J. Leipoldt, Die männliche Art Jesu, 1918, S. 25: "Es ist keine schlechthinige Unmöglicheit, die Jesus behauptet. Aber gerade wenn dergleichen vortommt, gewinnt das Wort Jesu Anschaleit: jedermann kennt solche Sälle und vermag deshalb ihre innere Unmöglichseit nachzuempsinden, die zur Entscheidung des Willens drängt." — 356: dieser Cext erinnert einerleits an den mämon Spruch, andererseits enthält er für Mt 6, 25 st. Wichtiges: Leib sguph) und māmon sind hier einander gegenübergestellt wie nephes (Seele) und me'od (Krast, Dermögen) in dem Bibeltext 5. M 6. Wir haben also hier für das Persönliche im Gegensatz zum Dinglichen, Sachlichen im hebräischen zwei Ausdrücke: guph (σωμα) und nephes (ψυχή). In Mt. 6, 25 wird ebensfalls ψυχή der dinglichen Nahrung und σώμα der Kleidung gegenübergestellt, also hier das Persönliche mit denselben beiden Ausdrücken dem Sachlichen, Dinglichen. Da Nt. 356 den mämon und das "Gott lieben" erwähnt, also dem mamön-Spruch nahe steht, tut sich hier wohl ein Jusammenhang zwischen Mt. 6, 24 und 25 st. auf, der mit einer Interpretation des Šem´a zusammenhängt, die Jesus gesannt oder angehört haben mag.

deinem ganzen Vermögen." — R. Aqibh'a (130; Str. 125) sagt: "mit beiner ganzen Seele" (d. h.:) auch wenn er deine Seele nimmt (etwa im Martyrium).

357. Abhoth I, 14:

Derselbe (hillel, gest. 10 n. Chr.; Str. 118) pflegte zu sagen:

wenn ich nicht (selbst) für mich bin,

wer ist für mich?

und wenn ich (nur) für mich bin, was bin ich?

und wenn nicht jett, wann dann?

358. Qiddušin IV, 14 (fol. 82a/b, Goldschm. V, 996ff.):

Mischna: R. Me'ir (130; Str. 128) sagt:

Stets lehre ein Mensch seinen Sohn ein sauberes und leichtes handwerk und bete zu dem, dem der Reichtum und die Güter gehören; denn es gibt kein handwerk, mit dem nicht Armut und Reichtum verbunden wäre; denn nicht kommt die Armut von dem handwerk und nicht der Reichtum von dem handwerk, vielmehr alles (geschieht) gemäß seinem (d. h. des handwerkers) Verdienst (an guten Werken und Frömmigkeit).

R. Sim on, Sohn des Ele azar (200; Str. 132), sagt:

hast du je in deinem Leben (wilde) Tiere und Vögel gesehen, die ein Handwerk haben? und sie werden (dennoch) ernährt ohne Mühe, und sind sie nicht nur geschaffen, um mir zu dienen?

und ich, der ich geschaffen bin, um meinem Schöpfer zu dienen, sollte ich nicht

umso mehr ernährt werden ohne Mühe?

(daß das anders ist, hat) nur (darin seinen Grund), daß ich bose gemacht habe meine Caten und beeinträchtigt habe meine Nahrung.

359. Ebenda in der Gemara:

Es wird überliefert:

R. Simon, Sohn des Eleazar (200; Str. 132), sagt:

mein Lebtag habe ich nicht gesehen einen hirsch als Feigentrockner und einen

Löwen als Castträger und einen Suchs als Krämer,

und sie werden (doch) ohne Mühsal ernährt, und sie sind nicht geschaffen, außer, um mir zu dienen — und ich bin geschaffen, um meinem Schöpfer zu dienen: wenn schon diese, die nur geschaffen sind, um mir zu dienen, ohne Mühe ernährt werden,

sollte dann ich, der ich geschaffen bin, um meinem Schöpfer zu dienen, nicht ernährt werden ohne Mübe?

^{357:} ein Beleg für rhetorische Fragen, wie sie auch Jesus, 3. B. Mt. 6, 25 ff. zeigt. — 358 f.: zu Mt. 6, 26 ff. Don der Kleidung der Pflanzen, wie Jesus, reden diese Texte nicht. Jesus redet nicht davon, daß die Sünde die Ursache zu der mühes vollen Ernährung des Menschen sei. Bei ihm liegt vielmehr der Ton darauf, daß, wenn Gott doch Pflanzen und Tiere kleide und nähre, er das umso mehr dem viel höher stehenden Geschöpf, dem Menschen, tun werde. Jesus will nicht sagen: arbeitet nicht, und laßt Gott sorgen, sondern: sorgt euch nicht, zumal ihr arbeiten könnt und die höchsten Geschöpfe seid, da ja Gott die niedriger stehenden Geschöpfe, die nicht arbeiten, nicht selber für sich sorgen können, kleidet und ernährt. Um wie viel mehr wird er das euch tun. — Man beachte die Rolle, die hier das handwerf spielt. Der handel wird von Sirach und den Kadbinen nicht bevorzugt. — Der Verzleich der beiden Paralleltexte ist für das Studium der mündlichen überlieserung sehrreich. — Mt. 6, 27 übersett Delizsch fianksa mit "gomah", d. h. Körperlänge, Statur.

aber (wörtl.: nur daß) ich habe böse gemacht meine Taten und beeinträchtigt meine Nahrung; denn es ist gesagt (Jer. 5, 25): "Eure Verschuldungen haben (die sesten Ordnungen der Erntezeit) gestört."

360. b. Sota 48b (Goldschm. V, 354f.):

Mischna: Und es haben aufgehört die Männer des Glaubens ('emuna, nämlich: seit der Zerstörung des Tempels).

Gemara: Es hat gesagt R. Jischaq (200; Str. 131):

das sind die Ceute, die nicht glauben an den Heiligen — gepriesen sei er; denn es ist überliesert:

R. Elicezer der Große (90-130; Str. 123) sagt:

jeder, der Brot in seinem Korbe hat und sagt: was esse ich morgen?,

gehört nur zu den Kleingläubigen (qetanne 'emuna).

361. b. Sanhedrin 100b (Goldschm. VII, 441):

Rabh Joseph (gest. 333; Str. 144) hat gesagt:

Gräme dich nicht über das morgige Unglück; denn du weißt nicht, was der Tag gebären wird (Prov. 27, 1) — vielleicht ist er (d. h. hier: du) morgen nicht mehr und er hat sich (dann) gegrämt um eine Welt, die ihm nicht gehört.

VII.

Einzelsprüche.

1. Richten und Maß (362 – 383).

362. b. Soța 38b (Goldschm. V, 301):

Und es hat gesagt R. Jehošu'a ben Cevi (230; Str. 136):

Jeder Priester, der segnet, wird gesegnet, und der nicht segnet, wird nicht gesegnet;

denn es ist gesagt (1. M. 12, 3):

"Und ich will segnen, die dich segnen."

363. Abhoth IV, 6:

R. Jose (150; Str. 129) sagt:

Jeder, der die Tora ehrt, wird selbst (gupho) geehrt bei den Menschen, und jeder, der die Tora entweiht, wird selbst (gupho) entweiht bei den Menschen.

364. Abhoth III, 5:

R. Nechunj'a ben haggana (70; Str. 121) sagt:

Jeder, der das Joch der Tora auf sich nimmt, dem nimmt man ab (wörtl.: man läßt von ihm weg vorübergehen) das Joch der Regierung und das Joch weltlicher Tätigkeit (wörtl.: derekh 'eres, d. h. Weg des Candes);

^{360: 3}u δλιγόπιστοι Mt. 6, 30 und 3u 6, 34. — 361: 3u Mt. 6, 34. — 362: hier derselbe Wechsel zwischen Aktiv und Passiv wie Mt. 7, 1. — Partizipialspruch mit "jeder", positiv und negativ. — Es ist auch deutlich, daß nach Nr. 362 3u Mt. 7, 1: "damit ihr nicht gerichtet werdet" zu ergänzen ist: "von Gott". — 363: hier ist ausstücklich hinzugesetzt: "bei den Menschen" (so Bacher; Stract: mehr als, hebr. 'al), offenbar, da man sonst geneigt war, bei dem Passiv an Gott zu denken. — Partizipialspruch mit "jeder", positiv und negativ. — 364: Partizipialspruch mit "jeder", positiv und negativ. "man" — Gott, indirekter Ausdruck, wie das Passiv.

und jeder, der das Joch der Tora von sich abwirft, dem legt man das Joch der Regierung und das Joch weltlicher Tätigkeit auf.

365. Dereth 'eres zot'a Kap. II:

Besser ist es, du empfindest Scham aus dir selber und wirst nicht beschämt durch andere.

366. Ebenda Kap. IX:

Liebe die Demut, damit du erfüllest deine Tage; liebe die Liebeserweisungen, damit du errettet werdest von dem Todesengel.

367. Ebenda (R. 'Ele'azar haqqappar, 200; Str. 96):

Liebe die Armen, damit deine Kinder nicht kommen zu demselben Schicksal (wörtl.: kommen in die Hände dieses Maßes).

368. Abhoth I, 1:

Diese (d. h. die Männer der großen Snnagoge) haben 3 Dinge gesagt:

Seid vorsichtig beim Richten (metunim baddin):

und stellet viele Schüler auf:

und machet einen Zaun für die Tora.

369. Abhoth I, 6:

Jehosu'a ben Perachja (100 v. Chr.; Str. 117) sagt:

schaffe dir einen Cehrer (rabh)

und: erwirb dir einen Genossen

und: beurteile (wörtl.: sei richtend, hebr. dan) jeden Menschen nach der Seite des Verdienstes (zakhuth).

370. Abhoth I, 18:

Rabban Sim'on ben Gamli'el (150; Str. 130) jagt:

auf 3 Dingen besteht die Welt:

auf dem Recht (din), auf der Wahrheit, auf dem Frieden.

371. Abhoth II, 4:

Hillel sagt: richte deinen Nächsten nicht, bis du in seine Sage gekommen bist. 372. 'Abhoth ${\rm IV}, 7.8$:

R. Jism'a'el, sein (d. h. des R. Jose) Sohn (200; Str. 131), sagt:

Wer sich selbst zuruchalt vom Rechtsprechen (min haddin), halt von sich fern Seindschaft, Raub, vergebliches Schwören;

^{365:} auch hier der Wechsel zwischen Aktiv und Passiv. — 366: singularischer Imperativ und finale Begründung, wie Mt. 7, 1 pluralischer Imperativ und finale Begründung. — 367: singularischer Imperativ mit negativer sinaler Begründung, wie Mt. 7, 1 die finale Begründung negativ ist. hier auch der Ausdruck "Naß", über den noch weiterhin Belege beigebracht sind. — 368: zum "richten", hier wohl vom Gerichtswesen, während Jesus daran nicht denkt. — Dreigliedriger Spruch; positive, pluralische Imperative, Jahlenspruch. — 369: auch hier ein dreigliedriger Spruch; positive, singularische Imperative. — Jesu Wort vom Richten ist absolut, schärfer. — 3u dem letzen Sat, der ja eine gute moralische Lehre enthält, werden in den Abhoth de R. Nathan (Kap. VIII, ed. Schechter, 1887, S. 37) Geschichten erzählt, die schließen: "Wie du mich nach der guten Seite hin beurteilt hast, so möge der Heilige — geprießen sei er — dich beurteilen nach der guten Seite hin." Ogl. auch Schabb. 127b (Goldsschm. I, 630f.). — 370: Zahlenspruch, dreigliedrig. Positive Wertung des Rechts. — 371: negativer, singularischer Imperativ. Jesu Wort ist absolut, schärfer. Jesus kann dies Wort, wie andere Worte Hillels, gefannt haben, hat es aber schwerlich bei Mt. 7, 1 im Sinn gehabt. — 372: Partizipialspruch; gegensässlicher Parallelismus. Jesu Wort ist allgemeiner. Das Gerichtswesen hat er wohl nicht im Blick, obwohl das Wort Mt. 7, 1 auch an das tiesste Problem aller öffentlichen Rechtspslege rührt. An Aushebung öffentlicher Rechtspslege liegt Jesus natürlich nichts. Aber sein Standpunkt

wer aber hochmütigen herzens (ist) bei der Entscheidung, ist töricht (sote), ein Bösewicht und hochmütigen Geistes.

8. Er (d. h. Ismael) pflegte zu fagen:

sei nicht allein Richter (dan);

denn es gibt keinen, der allein richtet, außer einen (d. h. Gott) -

und sage nicht: nehmt meine Ansicht an; denn sie sind berechtigt (, so zu dir zu sagen,), aber nicht du (, zu ihnen so zu sagen).

373. Dereth 'eres 30t'a Kap. III:

Prüfe (hewe dan) deine Worte, ehe du sie herausgehen lässest aus deinem Munde;

und: bedenke deine handlungen entsprechend derekh 'eres (d. h. Weg des Candes, allgemeine Sitte);

und: gib Cohn für deine Schritte (d. h. lenke deine Schritte zu verdienstvollen handlungen);

und: erkläre für gerecht stets über dich das (göttliche) Gericht (din);

und: enthalte dich des Murrens.

Richte deinen Nächsten nach der Wagschale des Verdienstes, und laß seine Wagschale nicht sinken nach der Wagschale der Schuld (chobha).

374. Sanhedrin III, 1:

Zivilprozesse (werden) von drei (Richtern beurteilt). Der eine (der beiden Prozessierenden) wählt sich einen (Richter) und der andere wählt sich (gleichfalls) einen, und (dann) wählen sie sich beide noch einen (dritten):

(so) die Worte des R. Me'ir.

(Andere) Gelehrte aber sagen: die zwei (zuerst gewählten) Richter wählen sich noch einen (dritten).

375. b. Sanhedrin 100a (Goldschm. VII, 439):

Es ist überliefert worden:

R. Me'ir (150; Str. 128) sagt: Mit dem Maß (midda), mit dem der Mensch mißt, mißt man (d. h. Gott) ihm; denn es ist geschrieben (Jes. 27, 8): "je nach dem Maß (besa'sse'ah) rechtest du mit ihr bei ihrer Entlassung."
376. Ebenda (Fortsetzung von Nr. 375):

Es hat gesagt R. Jehošu a (100; Str. 123):

ist es denn möglich, so zu sagen: gibt ein Mensch seine Handvoll einem Armen in dieser Welt, so gibt ihm der Heilige — gepriesen sei er — seine Handvoll für die kommende Welt? und es steht doch geschrieben (Jes. 40, 12): "[Und] den Himmel schätzt er mit der Spanne?" —

Und wenn du so sagst (, so ist zu fragen:) welches Maß ist größer: das Maß der Güte oder das Maß der Bestrafung? (Antwort:) (100 b) sage: das Maß der Güte ist größer als das Maß der Bestrafung.

Betreffs des Mages der Gute steht geschrieben (ps. 78, 13. 14): "Und er

ist stets der moralisch-religiöse, den er ja in der Bergpredigt grade allem Juristischen gegenüber mit aller Schärse geltend macht. Dgl. 1. Cor. 4, 4. — 8. "Sei"-Spruch, negativ. — 373: singularische Imperative. — 374: man sieht, daß die Rechtspslege einen mehr privaten Charakter hatte. Croßdem denkt Jesus Mt. 7, 1 schwerlich daran. — 375: der Jesaiavers ist eine crux interpretum. In dem ersten Worte sehen die Rabbinen den hinweis auf das Maß "se'ah". — 376: hier soll 375 ergänzt werden. Dgl. Cc. 6, 38 und Mc. 4, 24! Es widerspricht aber Mt. 7, 1. 2 dem nicht, da Gott allerdings den Richtenden richtet und an ihn denselben Maßstad anlegt, den dieser an andere anslegt, und dennoch ist er nicht nur gerecht, sondern auch gnädig und gütig.

entbot die Wolken von oben, und die Türen des himmels öffnete er und er ließ regnen auf sie Manna, damit sie zu essen hätten." —

Und betreffs des Mages der Bestrafung sagt er (d. h. die Schrift) (1. M. 7, 11):

"Und die Schleusen des himmels öffneten sich." -

Betreffs des Maßes der Bestrafung steht geschrieben (Jes. 66, 24): "Und sie werden hinausgehen und sehen die Leichen der Menschen, die von mir abstrünnig wurden; denn ihr Wurm wird nicht sterben und ihr zeuer nicht

verlöschen und sie werden ein Abscheu sein für alles Sleisch."

Und (ist es) nicht (so): stekt ein Mensch seinen Finger ins Seuer in dieser Welt, so verbrennt er sich sofort; (so ist es in der kommenden Welt nicht), vielmehr: wie der Heilige — gepriesen sei er — Kraft gibt den Frevlern, ihre Bestrafung auf sich zu nehmen, so gibt der Heilige — gepriesen sei er — den Gerechten Kraft, ihre Güte auf sich zu nehmen.

377. b. Sota 8b (Goldschm. V, 189):

Mischna: Mit dem Maß, mit dem ein Mensch mißt, mißt man (d. h. Gott) ihm: sie (d. h. die Shebrecherin) hat sich geputzt zur Übertretung — Gott (wörtl.: der Ort) verunstaltet sie (4. M. 5, 18). — Sie hat sich zur Übertretung entblößt — Gott stellt sie bloß. — Mit der hüfte begann sie die Übertretung zuerst, und danach (kam) der Bauch — demgemäß wird zuerst die hüfte geschlagen und danach der Bauch, und der ganze übrige Leib entgeht (der Strafe) nicht.

378. Tosephta Soța III, 1 (Zuckerm. S. 295):

Es pflegte R. Me'ir (150; Str. 128) zu sagen:

woher (d. h. aus welcher Schriftstelle ergibt sich), daß mit dem Maß, mit dem der Mensch mißt, man ihm mißt? (Antwort:) denn es ist gesagt (Jes. 27, 8): "je nach dem Maß rechtest du mit ihr bei ihrer Entlassung."

379. Ebenda, Sorts.:

da habe ich nur, daß er mit einem Se'a mißt. Woher, daß man auch einschließen muß ein Terqabh und ein halbes Terqabh? (Antwort:) Die Lehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (Jes. 9, 4): "denn jeder se'on so'en in Kriegslärm." —

Da habe ich nur etwas, was mit einem Maß (gemessen wird), woher, daß auch kleine Peruta's zusammengerechnet werden zu einer großen Rechnung? (Antwort:) Die Lehre (hierüber liegt darin, daß) er sagt (Qoh. 7, 27):

"eins zu eins, um zu finden (das Ergebnis der) Rechnung."

380. Methilt a, par. Bo 7, 3u 2.M. 12, 12 (W.-W. S. 23):

"Ich, der Ewige": was nicht möglich ist für Fleisch und Blut so zu sagen.
"Ich, der Ewige" (d. h.) ich schwöre (bisebhusa): ich werde sie bestrafen.
(Hier gilt) ein Qal wachomer: wenn schon von dem Maß der Strafe, das gering ist, der Heilige — gepriesen sei er — gesagt hat, (es) zu tun, und es (tatsächlich) getan hat, um wie viel mehr (gilt das betreffend) das Maß der Güte, das groß ist!

381. Methilt'a Wajjehi besallach, Eingang, zu 2. M. 13, 19 (W.-W.

5. 76):

^{377:} man sieht, daß der Satz vom Maß stereotyp ist. Er ist sicher schon in Jesu Zeit geläusig gewesen. Jesus eignet ihn sich in 2. Person Pluralis an. Sein Gedanke ist dabei aber allgemeiner und tieser als der rabbinische, da er ihn auf das Richten bezieht.

Um dich zu sehren, daß mit dem Maß, mit dem ein Mensch mißt, man (d. h. Gott) ihm mißt, (ist 2. M. 2, 4 und 4. M. 12, 15 gesagt): Mirjam wartete für Mose eine Stunde; denn es ist gesagt (2. M. 2, 4): "Und es stellte sich hin seine Schwester von ferne, um zu erfahren usw.". — Und Gott hielt auf für sie die Cade und die Schekhina und die Priester und die Ceviten und ganz Israel 7 Tage samt den Wolken der Herrlichkeit; denn es ist gesagt (4. M. 12, 15): "Und das Volk brach nicht auf, die Mirjam aufgenommen war."

382. Methilt'a zu 2. M. 13, 21 (W. W. S. 79):

"Und der Ewige ging vor ihnen her am Tage" (2.M. 13, 21) (Das ist gesagt,) um dich zu belehren, daß mit dem Maße, mit dem ein Mensch mißt, man (d. h. Gott) ihm mißt: Abraham begleitete die Dienstengel;

denn es ist gesagt (1.M. 18, 16): "Und Abraham ging mit ihnen, um sie

fortzuschicken" -

und Gott (wörtl.: der Ort) begleitete seine Kinder in der Wüste 40 Jahre; denn es ist gesagt (2. M. 13, 21): "Und der Ewige ging vor ihnen her

am Tage in einer Wolkenfäule."

Betreffs Abrahams, unseres Vaters, sagt er (1.M. 18, 5): "Und ich will ein Stück Brot nehmen" — und der Heilige — gepriesen sei er — ließ herabstommen das Manna 40 Jahre; denn es ist gesagt (2.M. 16, 4): "Siehe, ich lasse regnen."

Betreffs Abrahams sagt er (1.M. 18, 4): "Es werde doch ein wenig Wasser genommen" — und der Heilige — gepriesen sei er — ließ aufsteigen für seine Söhne einen Brunnen in der Wüste; denn es ist gesagt (4.M. 21, 17): "Damals sang Israel dieses Lied: Steig auf, Brunnen, stimmet ihm an."

Betreffs Abrahams sagt er (1.M. 18, 7): "Und zu dem Rind lief Abraham"
— und der Heilige — gepriesen sei er — trieb die Wachteln für seine Kinder herbei; denn es ist gesagt (4.M. 11, 31): "und ein Wind brach auf von dem Ewigen und trieb die Wachteln von dem Meere her."

Betreffs Abrahams sagt er (1.M. 18, 4): "Und lehnet euch (hier) unter dem Baume" — und der Heilige — gepriesen sei er — breitete für seine Söhne 7 Wolken der Herrlichkeit aus; denn es ist gesagt (Ps. 105, 39): "Er breitete

eine Wolke aus zur Decke und Seuer, zu leuchten in der Nacht."

Betreffs Abrahams ist geschrieben (1. M. 18, 8): "Und er stand über ihnen"
— und der Heilige — gepriesen sei er — war ein Schild für seine Kindesztinder in Ägypten, daß sie nicht geschlagen wurden; denn es ist gesagt (2. M. 12, 23): "Und es schritt der Ewige schonend an der Tür vorüber."

383. b. Megilla 12b (Goldschm. III, 580):

"Am 7. Tage, als das Herz des Königs (Achaschverosch) fröhlich war von Wein" (Est. 1, 10). War denn etwa bis jegt sein Herz nicht fröhlich von

Wein?

Es hat gesagt Rabh'a (gest. 352; Str. 145):

der 7. Tag war Sabbat, wo die Israeliten essen und trinken und (dabei) ansfangen mit Worten der Tora und Worten der Lobgesänge, aber die Völker der Welt, die essen und trinken, fangen an mit Worten der Albernheit. Und so (war es auch) bei der Mahlzeit jenes Bösewichts: die einen sagten:

^{382:} ed. Friedmann S. 25 a. - 383: "Gefäß" vgl. 1. Theff. 4, 4.

die Mederinnen sind schön, und die anderen sagten: die Perserinnen sind schön. Da sagte zu ihnen Achaschverosch: das Gefäß, dessen ich mich bestiene, ist nicht medisch und nicht persisch, vielmehr chaldäisch; ist es euer Wille, sie zu sehen? Da sagten sie zu ihm: ja, nur, daß sie nackt ist. — (Hierauf ist der Satz anzuwenden:) denn mit dem Maß, mit dem der Mensch mißt, mißt man ihm: das lehrt, daß Daschti, die Böse, Töchter Israels hineinbrachte und sie sich nackt ausziehen ließ und mit ihnen Arbeit verrichtete am Sabbat. Das ist das, was geschrieben steht (Est. 2, 1): "Nach diesen Geschichten, als sich der Jorn des Königs Achaschverosch gelegt hatte, gedachte er an Vaschti und an das, was sie getan hatte, und an das, was über sie beschlossen war." (Also:) wie sie gehandelt hatte, so wurde über sie beschlossen.

2. Splitter und Balken (384-395).

384. b. 'Arakhin 16b:

Es überlieferten unsere Meister:

"Du sollst nicht hassen beinen Bruder in deinem Herzen" (3. M. 19, 17). Man könnte (das irrtümlicherweise so verstehen): er darf ihn nicht schlagen, er darf ihn nicht ohrseigen und er darf ihn nicht verderben. Die Cehre (hier- über liegt darin, daß) er sagt (3. M. 19, 17): "in deinem Herzen" (also:) von Haß, der im Herzen (ist), redet der Schriftvers.

Woher betreffs dessen, der an seinem Nächsten etwas häßliches sieht, daß er verpslichtet ist, ihn zurechtzuweisen? (Antwort:) denn es ist gesagt (3. M. 19, 17: "sondern sollst deinen Nächsten freimütig zur Rede stellen, daß du nicht etwa seinethalben Sünde auf dich ladest"): "ein Zurechtweisen sollst du zurechtweisen."

hat er ihn zurechtgewiesen, aber er nahm es nicht an, woher, daß er ihn nochmals zurechtweisen darf? (Antwort:) "(ein Zurechtweisen) sollst du zurechtweisen" (3. M. 19, 17) (also: das gilt) überhaupt.

Man könnte (irrtümlicherweise meinen: man dürse den Nächsten zurechtweisen) sogar (so, daß) sein Antlitz sich (vor Ärger) verändert. Die Lehre (darüber liegt darin, daß) er sagt (3. M. 19, 17): "du sollst nicht seinetwegen Sünde auf dich laden."

^{384:} Mt. 7, 3 verwendet Jesus auch das Wort "Bruder", das in 3. M. 19, 17 steht. 3. M. 19, 15 heißt es: "du sollst deinen Nächsten recht richten", was von der Rechtsprechung gemeint ist. Jesus dewegt sich Mt. 7, 1 st. sichtlich in Iusammenhängen, die der Auslegung von 3. M. 19, 15 st. dienen, und stellt seine moralischereligiöse Aufsssssung der vorwiegend juristischen der Schriftgelehrten gegenüber. In den Antithesen kap. 5 handelte es sich schon um 3. M. 19. So scheint kap. 7 an kap. 5 anzusnüpsen. — 384 ist von "an seinem Nächsten etwas häßliches sehen" die Rede, vgl. ßläckers Mt. 7, 3. Das Wichtige ist nun, daß sich offenbar in den Texten 384 st. das Wort Jesu von dem Splitter und Balken zu spiegeln scheint. Man lehnt damit sede Zurechtweisung ab. Darin ist wohl auf Judenchristen hingedeutet, die sich bei solcher Abschnung auf Jesu Wort beriesen. Daraus, daß das Wort von dem Splitter und dem Balken in Siphra und Siphre im Munde des R. Tarphon nicht begegnet, schließt Bacher (Ag. d. Tan. I, 351²), daß es von Babha bathra 15b nach Arakhin 16d übertragen sei, also ursprünglich von R. Jochanan herrühre. Ich halte das nicht sür wahrscheinlich. Bacher bezeichnet es a. a. O. als "eine Analogie zu dem bekannten Satze vom Splitter und Balken Mt. 7, 4". Wörtliche übereinstimmung liegt nicht vor Es scheint, als ob auch die Rabbinen schon ein ähnliches Wort gehabt haben, das

Es ist überliefert worden:

Es hat gesagt R. Tarphon (130; Str. 125):

ich würde mich wundern, wenn in diesem Geschlecht jemand vorhanden wäre, der Zurechtweisung annimmt. Wenn man zu ihm sagt: "nimm den Splitter weg von zwischen deinen Augen", so sagt er zu ihm: "nimm den Balken weg von zwischen deinen Augen."

Es hat gesagt R. Ele azar (100; Str. 129):

ich würde mich wundern, wenn in diesem Geschlecht jemand vorhanden wäre, der zurechtzuweisen verstünde.

Und es hat gesagt R. Jochanan ben Nuri (130; Str. 126):

ich bezeuge bei himmel und Erde, daß 'Aqibh'a viele Male durch mich die Prügelstrafe erlitt; denn ich hatte mich beklagt über ihn vor Rabban Sim'on, Sohn Rabbis (130; Str. 130). Und dennoch nahm ich zu ihn betreffend an Liebe, um zu erfüllen, was gesagt ist (Prov. 9, 8): "Weise nicht zurecht den Spötter, damit er dich nicht hasse; weise zurecht den Weisen, und er wird dich lieben."

385. b. Babh'a bathr'a 15b (Goldschm. VI, S. 980):

Und es hat gesagt R. Jochanan (250; Str. 137):

was (bedeutet das), was geschrieben steht (Ruth 1, 1): "und es geschah in den Tagen des Richtens der Richter?" (Antwort:) ein Geschlecht, das da richtet seine Richter. Sagt er zu ihm: "nimm weg den Splitter von zwischen deinen Augen", so sagt er zu ihm: "nimm weg den Balken von zwischen deinen Augen." Sagt er zu ihm: "dein Silber ist zur Schlacke geworden" (Jes. 1, 22), so sagt er zu ihm: "dein Wein ist mit Wasser verschnitten" (Jes. 1, 22).

386. Siphr'a zu 3. Mose 19, 17, Par. gedosim:

8. . . . "Und du sollst nicht hassen beinen Bruder" (3. M. 19, 17). Man könnte (das irrtümlicherweise so verstehen): du sollst ihn nicht versluchen, du sollst ihn nicht schre (darüber liegt darin, daß) er sagt: "in deinem Herzen" (3. M. 19, 17). (Also:) nicht habe ich (diesen Ders) gesagt außer betreffs des Hasses, der im Herzen (ist).

Und woher, daß, wenn du ihn zurechtgewiesen hast 4 und 5 Mal, ein weiteres Zurechtweisen (gestattet ist)? (Antwort:) "ein Zurechtweisen sollst

du zurechtweisen" (3. M. 19, 17).

Man könnte (das irrtümlicherweise so verstehen): sogar darsst du ihn zurechtweisen, so daß sein Antlitz sich (vor Ärger) verändert. Die Cehre (darüber liegt darin, daß) er sagt (3. M. 19, 17): "Und du darsst seinetwegen keine Sünde auf dich laden."

9. Es hat gesagt R. Carphon (130; Str. 125):

Beim Cempeldienst (ha'abhodha)! wahrlich nicht gibt es in diesem Geschlecht einen, der zurechtzuweisen vermag.

Jesus in seiner Weise verwendet, wie sie dann umgekehrt später, da ihnen diese Ausdrucksweise geläusig war, umso eher auf Jesu Wort anspielen konnten. Die interessantelle Dariante des Wortes ist in Nr. 388: "von zwischen deinen Jähnen". Dabei denkt man an einen Jahnstocher. "von zwischen deinen Augen" scheint an die Stirn zu denken, wobei uns unsere Redensart von dem "Brett vor dem Kopf" einfallen könnte. Aber man erwäge nun die Texte Nr. 389ff.!

Es hat gesagt R. 'Ele azar ben 'Azarja (100; Str. 124):

Beim Tempeldienst! wahrlich nicht gibt es in diesem Geschlecht einen, der Zurechtweisung anzunehmen vermag.

Es hat gesagt R. 'Agibh'a (130, Str. 125):

Beim Tempeldienst! wahrlich, nicht gibt es in diesem Geschlecht einen, der da weiß, wie man zurechtweist. Es hat gesagt R. Jochanan ben Nuri (130; Str. 126):

ich bezeuge bei himmel und Erde, daß mehr als 4 und 5 Male Aqibh'a durch mich die Prügelstrafe erlitt vor Rabbi Gamli'el; denn ich hatte mich bei ihm über ihn beklagt, und bennoch wußte ich, daß er mir noch mehr Liebe erweisen würde.

387. Siphre zu 5. Mose 1, 1 (Friedm. S. 64a): "Zu ganz Israel" (5. M. 1, 1) . . .

Eine andere Erklärung:

"Zu gang Israel" das lehrt, daß sie alle Zurechtweisende waren und vermochten zu bestehen in Burechtweisungen.

Er hat gesagt R. Carphon:

Beim Tempeldienst! wahrlich, nicht ist vorhanden in diesem Geschlecht einer, der Zurechtweisung anzunehmen vermag.

Es hat gesagt R. 'Aqibh'a:

Beim Tempeldienst! wahrlich nicht ist vorhanden in diesem Geschlecht, der da weiß, wie man zurechtweist.

Es hat gesagt R. Jochanan:

Ich bezeuge bei himmel und Erde, daß mehr als 5 Mal durch mich gekränkt (b. h. mit Vorwürfen bedacht) wurde R. 'Agibh'a vor Rabban Gamli'el in Jabne; denn ich hatte mich beklagt über ihn, und er machte ihm Dorwürfe, und doch weiß ich ihn betreffend, daß er mir nur umso mehr Liebe entgegenbrachte, um zu erfüllen, was gesagt ist (Spr. 9, 8): "weise nicht zurecht den Spötter, damit er dich nicht haßt; weise zurecht den Weisen, und er wird dich lieben."

388. Jalqut Ruth § 597:

597. Es hat gesagt die Cora vor dem heiligen - gepriesen sei er -: herr der Welt! gib meinen Anteil in einem Stamme der Armut; denn, wenn Reiche sich mit mir beschäftigen, werden sie sich hochmütig zeigen. Aber wenn sie arm sind, beschäftigen sie sich mit mir, und zwar in dem Bewußtsein, daß sie hungrig und niedrig sind;

denn es ist gesagt (Pred. 10, 6): "Der Narr ist auf große höhen gestellt, und

Reiche muffen in Niedrigkeit sigen."

Denn entsprechend (heifit es Ruth 1, 1): "und es war in den Tagen des Richtens der Richter (als Gen. obj. gefaßt), und es war hungersnot im Cande" (d. h.:) sagt der Richter zu einem Menschen: "nimm den Splitter von zwischen deinen Zähnen", so sagt ber: "nimm den Balten von zwischen deinen Augen."

Warum (steht Ruth 1, 1) "und es war" zweimal? eins (bezieht sich) auf den Hunger nach Brot und eins (bezieht sich) auf den Hunger nach der Tora.

Das will dich lehren: jedes Geschlecht, in dem man die Tora nicht antrifft, in dem trifft man den hunger an.

389. b. Jom tobh (= Besa) 30b (Goldschm. III, 258) (IV, 2):

Mišna: man darf nicht wegnehmen (notelin) Holz von der Caubhütte (am Sesttag).

390. b. Jom tobh 31a (Goldschm. III, 260) (IV, 3):

Misna: man darf nicht holz abspalten weder von den Balken, noch von dem Balken, der am Sesttag zerbrochen ist.

Und man darf nicht abspalten weder mit einer Art, noch mit einer Säge, wohl aber mit einem Hackmesser.

391. b. Jom tobh IV, 5 (32b) (Goldschm. III, 264):

Und man darf nicht den Topf stützen mit einem Span (beqa'ath, wörtl.: Abgespaltenes), desgleichen bei einer Tür.

392. b. Jom tobh IV, 6 (33a) (Goldschm. III, 266):

R. Elisezer (100; Str. 123) sagt:

es darf ein Mensch (am Sesttag) wegnehmen (notel) einen Splitter (qesem) von vor ihm weg, um damit seine Zähne zu stochern;

und er darf (Späne, Splitter) auflesen aus dem hofe weg und (damit) Seuer anzünden;

benn alles, was in dem hofe (ift), ist Zubereitetes.

(Andere) Gelehrte sagen: er darf zusammenlesen von vor ihm weg und (damit) Seuer anzünden.

393. Ebenda fol. 33b Gemara (Goldschm. III, 267):

denn es wird überliefert:

R. 'Eli'ezer sagt:

es darf wegnehmen ein Mensch einen Splitter von vor ihm weg, um damit seine Zähne zu stochern.

(Andere) Gelehrte aber sagen:

er darf nur wegnehmen von der Krippe der Haustiere. 394. b. Babh'a mesi a 59b (Goldschm. VI, 681):

Es ist überliefert worden:

R. Eli'ezer der Große (100; Str. 123) sagt:

weswegen hat die Tora gewarnt an 36 Stellen — und manche sagen von ihr: an 46 Stellen — betreffs des Proselhten? (Antwort:) weil seine Natur böse ist. Was (bedeutet das), was geschrieben steht (2. M. 22, 20): "Und einen Proselhten sollst du nicht bedrücken und nicht bedrängen; denn ihr seid Fremdlinge gewesen im Cande Ägypten?" (Antwort:) wir haben überliesert:

^{389: &}quot;wegnehmen" (nötelin). Derselbe Ausdruck 384 bei dem Splitter und Balken. Mt. 7, 4 hat ἐκβάλλω — herauswerfen, nicht: "herausziehen" (Cuther). Mt. 7, 4f. wundert man sich auch darüber, daß das "herausziehen des Splitters aus dem Auge", wobei wir doch die hilse eines anderen als Wohltat empsinden würden, so schrösse dab gewiesen wird. Außerdem: wie soll es möglich sein, daß ein Balken im Auge Platz hat? — 390: es handelt sich um peinlich strenge Sabbat- und Sestagsheisigung. Abspalten auf ungewöhnliche Art wird erlaubt. — 392: was im hose herumliegt, gilt als bereits vor dem Sabbat, resp. Sestag, Jubereitetes. Man darf aber den Jahnstocher nicht erst extra am Sabbat durch Abspalten herrichten. Übertretungen in allen diesen Dingen haben ein Sündopser oder die Strase der 40 – 1 Geißelhiebe zur Solge. Der Gedanke liegt nahe, daß "von vor ihm weg" und "von zwischen deinen Augen" dasselbe ist, also "von zwischen deinen Augen" bedeutet: aus deinem Gesichtsselde. Bei dieser Sasiung hellt sich m. E. Mt. 7, 4ff. auf und alle Schwierigkeiten, auf die zu Ir. 389 hingewiesen ist, fallen weg. Jesu Wort richtet sich also gegen ganz bestimmte lästige Auspasser der Schriftgelehrten in den minutiösesten Dingen ihrer Juristerei. — 394: hier sind die tannaitischen Stücke hebräisch, das andere aramäisch. Der Gedanke des R. Nathan ist ähnlich wie der Jesu.

R. Nathan (200; Str. 132) sagt:

einen Sehler, der dir anhaftet, sage nicht betreffs deines Nächsten.

Das ist das, was die Leute sagen:

wer einen Gepfählten (ober: Gehängten) in seiner Samilie hat, sagt nicht zu seinem Nächsten: pfähle (oder hänge auf, für mich) einen Sisch.

395. b. Babh'a bathr'a 60 a/b (Goldschm. VI, 1100):

R. Jann'ai (230; Str. 135) hatte einen Baum, der überhing nach der Strafe. Es war (da) jener Mann (d. h. ein Mann), der ebenfalls einen Baum hatte, der nach der Strafe überhing. Da kamen die Ceute von der Strafe und verwehrten es ihm. Da kam er vor R. Jann'ai. Er sagte zu ihm (60 b): geh jetzt und komme morgen (wieder). In der Nacht sandte er (hin und) ließ den seinigen umhauen. Am nächsten Tag tam er vor ihn. Er fagte zu ihm: geh, haue (den deinigen) um. Er sagte zu ihm: siehe, der Meister (mar) besitt ebenfalls (einen). Er sagte zu ihm: geh, schaue; wenn der meinige umgehauen ist, haue den deinigen um; wenn der meinige nicht umgehauen ist, brauchst du (ben beinigen) nicht umzuhauen.

3. Hunde und Säue (396-402).

396. Jom tobh 27h (Goldschm. III, 248; Gemara):

Denn wir überliefern:

R. Sim'on (300; Str. 141) sagt:

man darf (am Sabbat) die Kürbisse vor dem Dieh zerschneiden und das Aas

(nebhela) vor den hunden (als Sutter).

R. Jehuda (200; Str. 133) sagt: wenn es nicht ein Aas vom Vorabend des Sabbats ist, ist es verboten.

397. Cemura VI, 5:

Alles Heilige (qedhosim), das terepha (Zerriffenes, also untauglich) gemacht ift, darf man nicht auslösen (d. h. dem heiligtum abkaufen, so daß es nun wieder als profan gilt und beliebig verwendet werden fann);

denn man löst das heilige nicht aus, um es den hunden zu fressen zu geben.

398. b. Chullin 142a (Goldschm. VIII, 1276):

Es hat gesagt Rabh Joseph (gest. 323; Str. 144): Wenn Acher (d. h. Elisa ben Abuja – 130; Str. 127 –, der vom Judentum abgefallen ist) diesen Ders (d. h. 5. M. 22, 6 das Gesetz von dem Dogelnest) ausgelegt hätte wie R. Ja agobh (200; Str. 131), der Sohn seiner Cochter (, deffen Auslegung vorher mitgeteilt ist), so hatte er nicht

gefündigt (d. h. wäre nicht vom Judentum abgefallen).

^{395:} der Rabbi geht dem Mann mit gutem Beispiel voran. - 396: man fieht, wie die Erorterung über die hunde mit dem vorher Behandelten gusammenhangt. So wie die Erorterung uber die hunde mit dem vorher Behandelten zusammenhangt. So folgt also offenbar Mt. 7, 6 nicht willkürlich auf das Dorhergehende. — 397: profanes Sleisch darf man den hunden natürlich geben. Sür "gedhosim" ist auch "hegdēš" gebräuchlich, was griech. 7d örzov wäre. Aus 5. M. 12, 15: "du darsit schlachten und Sleisch essen leitete man ab: "du darsit essen süber für die hunde ist es nicht bestimmt." Jesu Wort ist nicht kultisch, sondern sittlich-religiös gemeint. Mit A. Mener, Jesu Muttersprache, 1896, S. 81 in 7d ärzov einen Übersetzungsfehler anzunehmen, "gedaš'a" = Ring, ist m. E. nicht nötig. "hunde" = Heiden Mc. 7, 27 und Par. Cohat das Wort Mt. 7, 6 nicht, vielleicht, weil heidenchristliche überlieserung um diese Sprachenkunges willen daran Austak nahm. Auch sonst werden in der Beraprediat Sprachgebrauches willen daran Anftoß nahm. Auch sonst werden in der Bergpredigt rà kovn (die gojim) abgelehnt. Dennoch ist möglich, daß Jesu Wort ganz allgemein des Heiligen unwürdige Menschen meint (vgl. Nr. 401).

Was hatte er gesehen? Manche sagen: er hatte ein Ereignis (wie das vorher geschilderte, wonach ein Frommer trotz seiner Frömmigkeit Unglück hatte) gesehen. — Und manche sagen: die Zunge des R. Chuspith, des Dolmetschers, hatte er gesehen, die auf einen Misthaufen geworfen war (Ch. soll unter Hadrian Märtyrer geworden sein).

Er sagte: der Mund, der Perlen hervorbrachte, muß Staub leden. — Und er wußte nicht: "daß es dir wohl gehe" (5. M, 5, 16): in der Welt, die ganz Wohlergehen ist, "und daß deine Tage lang sind": in der Welt,

die gang Cange ift.

399. b. Babh'a bath'ra 123 a/h (Goldschm. VI, 1262):

Es fragte 'Abb'a Chaliph'a Qeruj'a den R. Chijj'a bar 'Abb'a (200; Str. 134): bei ihrer (d. h. der mit Jakob nach Ägypten kommenden Ifraeliten) summarischen Aufzählung (1. M. 46, 27) findest du: 70, bei ihrer Einzelnennung findest du: 70-1 (wie erklärt sich dieser Unterschied)?

Da sagte er zu ihm: mit (im) Dina war zusammen eine Zwillingsschwester; denn es steht geschrieben (1. M. 46, 15): "und (we'eth) seine Tochter Dina"

("'eth" wird = "mit" gefaßt).

Er sagte zu ihm': danach hatte (auch) Benjamin eine Zwillingsschwester? denn es steht geschrieben (1. M. 43, 29) (123b): "Und (er sah) den ('eth) Benjamin, seinen Bruder, den Sohn seiner Mutter."

Da sagte er: eine schöne (tobha = gute) Perse war in meiner Hand und du willst sie mir so abhanden kommen lassen.

Es hat gesagt R. Cham'a bar Chanin'a (250; Str. 138):

dies (d. h. die bei der Aufzählung vermißte Person) ist Jokhebed, die auf dem Wege (nach Ägnpten) empfangen und zwischen den Mauern (d. h. beim Betreten der Grenze von Ägnpten) geboren wurde; denn es ist gesagt (4. M. 26, 59): "die dem Cevi in Ägnpten geboren wurde" (also:) in Ägnpten (erfolgte) ihre Geburt; (demnach gilt:) und ihre Empfängnis fand nicht in Ägnpten statt.

400. Leviticus rabba Par. 13 (gegen Ende) zu 3. M. 11, 1 (Wünsche

S. 89f.):

R. Pin^echas (350; Str. 146) und R. Chilqijja im Namen des R. Simon (330; Str. 141):

Don allen Propheten haben es (d. h. Rom) nur 2 bekannt gemacht: Asaph und Moses. Asaph hat gesagt (Ps. 80, 14): "Es frist ihn (d. h. den Weinstod) ab der Eber aus dem Walde." Mose hat gesagt (3. M. 11, 7): "Und

das Schwein; denn es hat völlig durchgespaltene Klauen."

Warum wird es (d. h. Edom, d. i. Rom) mit dem Schwein verglichen? (Antwort:) um dir zu sagen: wie das Schwein in der Stunde, wo es sich lagert, seine Klauen ausstreckt und (gewissermaßen) sagt: "seht, daß ich rein bin", so brüstet sich das Reich Edom und handelt gewalttätig und raubt und sieht (dabei) aus, als ob es den Richterstuhl (βημα) aufstellte.

401. Aboth de R. Nathan Kap. 272 (ed. Schechter S. 54 [27b]):

Und desgleichen sagt er (d. h. Hillel der Alte):

^{398: &}quot;Perlen" — wertvolle Cehren und Aussprüche. Dgl. auch Ber. 17a (Goldschm. I, S. 61 f.). — Dgl. Mt. 13, 45: καλούς μαργαρίτας. — 400: "Edom" — Rom. — Wildschweine, 3. B. am See Genezareth: vgl. Riehm, Handwörterbuch II, 1894, s. v. Schwein.

"denn ein lebendiger hund — er ist besser als ein toter Löwe" (Qoh. 9, 4). Was ist denn "ein lebendiger Hund?" Das sind die Bösewichter (res aim); denn jederzeit, wann sie bestehen bleiben in dieser Welt, können sie Buße tun; sind fie gestorben, so tonnen sie nicht Bufe tun. -

Was ist denn "der tote Löwe"? Das sind Abraham, Isaag und Jagob und

die übrigen Gerechten, die aufbewahrt sind im Staube.

402. Dereth 'eres zoț'a Kap. III:

Sei vorsichtig betreffs des heiligen (gedhosim), fowohl bei deffen Geben, als bei dessen Essen.

5. Gebet und Erhörung (403 - 410).

403. b. Megilla 12b (Goldschm. III, 582):

(Esth. 2, 5) "Es war ein judischer Mann in der Burg Susa usw. (Namens Mardochai, der Sohn Jairs, des Sohnes Simeis, des Sohnes Kis, ein Benjaminit)" "ein Benjaminit" was will er (d. h. die Schrift) (damit) sagen? wenn er (d. h. die Schrift) gekommen ware, um die vornehme Abstammung (des Mardochai) nachzuweisen, so hätte er (d. h. die Schrift) binaufgeben muffen bis Benjamin. Dielmehr welcher Unterschied liegt hier vor? (wörtl.: [ist] dies?) (Antwort:)

es ist überliefert worden:

sie alle (d. h. die noch genannten Glieder des Stammbaums) sind mit Bezug auf ihn (d. h. den Mardochai) selbst (wortl.: mit Bezug auf seinen Namen) genannt (nämlich):

"Sohn Jairs" (wird er genannt, d. h.): ein Sohn, der erleuchtete (he'ir) die

Augen der Ifraeliten durch fein Gebet;

"Sohn Simeis": ein Sohn, dessen Gebet Gott erhört hat (sam'a);

"Sohn Qis's": denn er klopfte (higgis) an die Tore der Barmberzigkeit, und sie wurden ihm aufgetan.

404. Pesigta des Rabh Kahana, ed. Buber, 1868, S. 176a:

Es hat gesagt R. Banna'a (200; Str. 134):

Stets vertiefe sich der Mensch in die Mischnasammlungen; denn, wenn er Klopft, öffnet man ihm, wenn zum Calmud (d. h. zur Halakha), zum Talmud; wenn zur haggada, zur haggada.

405. Dereth 'eres zot'a Kap. II: hänge mit deiner Seele an den Geboten, forsche freudig an ihren Pforten.

406. b. Beerakhoth 32b (Goldschm. I, 120): Und es hat gesagt R. Ele azar (130; Str. 129):

Don dem Tage an, wo das haus des heiligtums zerstört worden ist, wurden die Tore des Gebetes verschlossen; denn es ist gesagt (Klagel. 3, 8):

"Auch wenn ich schreie und rufe, mein Gebet bleibt unerhört." 407. Sota IX, 15 (Goldschm. V, 357):

^{401:} hund = Bojewicht. - 402: singularifder Sei-Spruch. Dgl. 5. M. 26, 14 - 403: hier "anklopfen" im Sinne von "beten", auch das "auftun" = erhören. – 404: "anklopfen" = forschen, studieren, untersuchen. Man sieht, wie gern man dies Bild gebrauchte. – 405: hier die "Pforten der Gebote". – 406: "Core des Gebetes", tannaitische Stelle.

R. Pinechas ben Jair (200; Str. 131) sagt:

Seitdem das Haus des Heiligtums zerstört ist, sind beschämt die Chaberim und die Freigeborenen (Vornehmen) und verhüllen ihr Haupt; und es sind vertümmert die Männer der Tat; und stark sind die Gewalttätigen und Zungenhelden; und es gibt keinen, der forscht (daras), und keinen, der sucht (biqqes), und keinen, der fragt (saal, bittet). Auf wen sollen wir uns (also) stücken? Auf unseren Vater, den in dem himmel.

408. b. Babh'a bathr'a 91 b (Goldschm. VI, 1186):
Es hat gesagt Rabh Chijj'a bar 'Abhin: Es hat gesagt R. Jehošu'a ben Qorcha (130; Str. 130): Gott bewahre! Denn selbst wenn sie (d. h. die Derwandten der Ruth, die aus Palästina nach Moab gezogen sind) (nur) Kleie gesunden hätten, wären sie nicht hinausgegangen (aus dem Cande Israel). Dielmehr weswegen wurden sie bestraft? Weil es ihnen obgelegen hätte, zu beten (biqqes) um Erbarmen für ihr Geschlecht, aber sie haben nicht gebetet (l'o biqqesu); denn es ist gesagt (Jes. 57, 13): "wenn du schreist, werden dich erretten deine Versammelten.

409. Abhoth V, 5:

nicht fügte eine Schlange oder ein Skorpion in Jerusalem Schaden zu. 410. b. Berakhoth 5a (Goldschm. I, 12):

Es ist überliefert worden:

R. Sim'on ben Joch'ai (130; Str. 129) sagt:

3 gute Gaben (mattanoth tobhoth) hat der Heilige — gepriesen sei er — Israel gegeben, und sie alle wurden nur gegeben auf Grund von Züchtigungen (Leiden). Folgende sind es: die Tora und das Land Israel und die kommende Welt. "Die Tora": woher? denn es ist gesagt (Ps. 94, 12): "Heil dem Manne, den du züchtigst, Ewiger, und ihn aus deiner Tora belehrst." — "Israel"; denn es steht geschrieben (5. M. 8, 5): "denn wie ein Mann seinen Sohn züchtigt, (so) züchtigt dich der Ewige, dein Gott." Und es steht geschrieben danach: "denn der Ewige, dein Gott, bringt dich in ein gutes Land." — "Die kommende Welt"; denn es steht geschrieben (Spr. 6, 23):

^{407:} hier ist "daras — forschen, untersuchen, "biqqes" — suchen, bitten, verlangen, wollen, beten, und "ša'al" — fragen, fordern, verlangen, bitten, zusammengestellt, und zwar offenbar in dem Sinne, daß damit das gute, richtige Derhalten gemeint sein soll. Für "forschen" hatten wir in Nr. 404 "anflopfen". So ergäbe sich in Nr. 407, wie Mt. 7, 7ff.: bitten, suchen, anklopfen. Die einzelnen Worten das religiös=richtige Derhalten im Sinne der Schriftgesehrten charakterisiert zu sehen. Jesus meint aber offenbar nicht das Schriftsorschen, sondern das Beten in erster Linie. Es scheint aber doch Anlehnung an geläusige Ausdrücke seiner Zeit vorzuliegen. Der Zusammenhang mit dem Vorigen wäre dann etwa der, daß auch er dem vorher geschilberten falschen Verhalten das richtige gegenüberstellen will, natürlich nun in seinem Sinne, d. h. ohne die Belastung durch juristische Schriftgesehrsamkeit. Da der Satz von dem "Maß" grade bei der Sota (Ehebrecherin) eine Rolle spielt und 407 aus diesem Crastat stammt, scheint sich auch hier ein Jusammenhang zu enthüllen, der Mt. 7, 7ff. mit dem Vorhergehenden verbindet. — 408: für "biqqēš" — beten. — 409: Storpion: 'aqrabh. Das Obige gehört zu den "10 Wundern, die unseren Vätern im heiligtum geschehen sind." — 410: vgl. Mt. 7, 11: δόματα ἀγαδά. In Mt. 7, 11 der geläusige Schluß a minori ad maius. Bei Jesus sind "die guten Gaben" andere als in 410. Er sagt auch ἀγαδά — Gutes. Näheres gibt er nicht an. Gott gibt das dem Menschen Gute, erhört jedes Gebet, freilich nicht immer so, wie der Mensch das denkt.

"Denn eine Ceuchte ist das Gebot und die Tora ein Licht, und der Weg zum Ceben sind die Züchtigungen."

5. Die goldene Regel (411 - 414).

411. b. Sabbath 31a (Goldschm. I, 388):

Es überlieferten unsere Meister:

Wiederum ein Ereignis betreffend einen Nichtjuden, der vor Samm'ai kam. Er sagte zu ihm: mache mich zum Proselnten unter der Bedingung, daß du mich die gesamte Tora lehrst, so lange ich auf einem Bein stehe. Da stieß er ihn weg mit der Tempelelle, die (grade) in seiner Hand war.

Er kam vor Hillel. Er nahm ihn als Proselyt auf. Er sagte zu ihm: was für dich verhaßt ist, tue deinem Nächsten nicht: das ist die gesamte Tora, und das andere ist dessen Erklärung. Geh, vollende (das, d. h. tue danach).

412. Tobit 4, 15:

was du hassest, tue keinem.

413. Philo (Euseb. Praep. ev. VIII, 7):

was jemand zu erfahren (παθείν) haßt, soll er nicht tun (μή ποιείν αὐτόν).

414. Abhoth de R. Nathan Kap. 15¹ zu dem Wort des R. Eli'ezer Abhoth II, 10: "es sei dir die Ehre deines Nächsten so lieb wie die deinige": "es sei dir die Ehre deines Nächsten so lieb wie die deinige" in welcher Weise? Er lehrt, daß, wie er auf seine Ehre sieht, so soll der Mensch sehen auf die Ehre seines Nächsten.

Und wie der Mensch nicht will, daß sei ein böser Name (d. h. ein böser Ruf falle) auf seiner Ehre, so soll der Mensch wollen, daß er nicht herausbringe (an die Öffentlichkeit) einen bösen Namen (d. h. bösen Ruf) auf die

Ehre seines Nächsten.

VIII.

Abschluß der Bergpredigt.

1. Die beiden Wege (415 - 421).

415. Biblische Stellen über die Wege:

Jer. 6, 16; Pf. 139, 23. 24; hiob 8, 19. 15; Jef. 30, 11.

416. Abhoth de R. Nathan Kap. 251:

In der Stunde des Verscheidens des Rabhan Jochanan ben Zakt ai (70; Str. 121) erhob er seine Stimme und weinte. Da sagten zu ihm seine

^{411:} Jesus kann dies Wort hillels gekannt haben. Sein Wort aber ist positiv, außerdem pluralisch. 414 ist das Positive und Negative nebeneinander gestellt. hillel steht in der juristischen Schriftgelehrsamkeit drin, Jesus lehnt das ab. Wir sahen oben, daß auch der Begriff "Nächster" bei hillel doch nicht alles Partikularistische völlig abgestreift hat. — Dgl. auch oben zur 5. Seligpreisung. Auch sei für Konsuzius und Cao-tize auf H. haas, Das Spruchgut Kung-tizes und Cao-tizes, Ceipzig, 1920, S. 96ff. verwiesen. — 415: hiob 8, 11—16 ist von den Gottlosen im Vergleich mit den Pflanzen die Rede, denen das Wasser entzogen wird, so daß sie keine Frucht tragen. D. 15 heißt: "Er stützt sich auf sein haus, aber es hält nicht stand; er hält sich daran selt, aber es bleibt nicht stehen." Mt. 7, 13—27 erinnert an hiob 8, 8—22. Das gottesdienstliche und private Ceben jener Zeit war ja ganz anders als unser Ceben von Beziehungen auf die Bibel durchtränkt. — Man denke zu den "Wegen" an die "Derekh 'eres"-Traktate, an die ethische Schrift "Orach chassim" (Cebensweg).

Jünger: hohe Säule, Leuchte der Welt, starker hammer! warum weinst du? Da jagte er zu ihnen: ja, wenn ich ginge, um einen König von Fleisch und Blut zu besuchen, dessen Jorn, wenn er über mich zürnt, nur in dieser Welt ist; und wenn er mich fesselt, dessen Fesseln nur in dieser Welt sind; wenn er mich tötet, dessen Tod nur in dieser Welt ist; und serner, den ich mit Worten besänstigen kann und ihn bestechen mit Geld. — Siehe, ich (aber) gehe hin, um zu besuchen den König der Könige der Könige, den heiligen — gepriesen sei er —, dessen Jorn, wenn er über mich zürnt, ein Jorn ist in dieser Welt und der kommenden Welt; und ferner, den ich nicht besänstigen kann mit Worten und bestechen mit Geld;

und ferner (kommt hinzu), daß es für mich gibt 2 Wege: einen zum Garten Eden und einen zum gehinnom, und ich weiß nicht, ob man mich bestimmt (wörtl.: der Wage für mich den Ausschlag gibt) für das gehinnom

ober ob man mich hineingeben läßt in den Garten Eden.

417. b. Berathoth 28b:

die Jünger des R. Eli'ezer (100; Str. 123) sagen zu ihm:

unser Rabbi, lehre uns Wege des Cebens, damit wir durch sie das Ceben der zufünftigen Welt erlangen.

418. Methilt'a, Par. Wajiehi besallach, 6. Abschn., zu 2. M. 14, 29

(W.=W. S. 108, Friedm. S. 33c):

Es trug vor R. Pappos (130; Str. 126): "siehe der Mensch ist geworden wie einer von uns" (1. M. 3, 22) (d. h.:) wie einer von den Engeln des Dienstes. Es hat gesagt R. Aqibh'a: es sei dir genug, Pappos. Es sagte zu ihm Pappos: und wie erhältst du aufrecht (den Vers 1. M. 3, 22:) "siehe, der Mensch ist geworden wie einer von uns"? Er sagte zu ihm: der heilige — gepriesen sei er — legt ihm vor 2 Wege: einen des Todes und einen des Lebens, und er wählte sich den Weg des Todes (vgl. 5. M. 30, 15. 19; Jer. 21, 8; Ps. 1, 6; altchristliche Stellen: Didache I, 1. 2; Test. Assert ; Barnabas 18, 1; hirt des hermas 6. Gebot. Ferner: Dieterich, Netzia 1893 S. 191st.; Pirqe de R. Elisezer Kap. 15 [G. Klein, Der älteste christl. Katechismus 1909, S. 159]; Or. Sibyll. II, 150).

419. Abhoth II, 1 (Wort des R. Jehuda hannafi):

Welches ist der richtige Weg, den sich der Mensch wählen soll? Alles, was eine Ehre ist für den, der (es) tut, und ihm Ehre ist von den Menschen her (seitens der Menschen).

420. b. Menachoth 29b (Goldschm. VIII, S. 515f.):

Entsprechend dem, daß vortrug R. Jehuda, Sohn des R. Isa'i (130; Str. 129): dieses sind die beiden Welten, die da schuf der Heilige — gepriesen sei er —: eine mit He (I) und eine mit Jod ('). Und ich weiß nicht, ob die kommende Welt mit Jod und diese Welt mit He, oder diese Welt mit Jod und die kommende Welt mit He, entsprechend dem, daß er sagt (1. M. 2, 4): "dies sind die Ursprünge des Himmels und der Erde, als sie geschaffen wurden (behibbare'am)." Lies nicht: behibbare'am, vielmehr: behe häre'am (d. h.: "mit He schuf er sie."). Und weswegen wurde diese Welt

^{416:} vgl. oben 3u Mt. 5, 14 – 16 Ur. 68: Ber. 28b (Goldschm. I, 104). – 417: er empfiehlt ihnen vor allem das Studium der Schrift und der Cehren der Schriftsgelehrten. – 420: hier den Gedanken, daß der Gerechten in der kommenden Welt wenige sind. Ebenso 421.

mit he geschaffen? weil sie der herberge ('akhsanj'a = ξενία) gleicht,

daß jeder, der herausgehen will, herausgehe.

Was ist der Grund (zu dem Schaffen mit he)? es schwebt sein (d. h. des he) Schenkel: denn wenn er (d. h. der Mensch) zurückkehrt in Buße, bringt man (d. h. Gott) ihn hinein. Und sollte man ihn durch diese (kleine Öffnung) hineingelangen lassen? die Sache würde ihm nicht gelingen; (es ist das aufzusassen) entsprechend dem (Wort) des Res Caqis; denn es hat gesagt Res Caqis (250; Str. 138): was (bedeutet), was geschrieben steht (Prov. 3, 34): "wenn er (es) mit Spöttern (zu tun hat), spottet er; aver den Demütigen gibt er (d. h. Gott) Gnade"? kommt er (d. h. der Mensch), um rein zu werden, so ist man (d. h. Gott) ihm behilsslich; kommt er, um unrein zu werden, so öffnet man (d. h. Gott) ihm ("um ihn wegzuschicken, nicht herein zu lassen).

Und welches ist der Grund, daß es (d. h. das I) eine Krone (die übliche Verzierung dieses und anderer Buchstaben) hat? Es hat gesagt der Heilige — gespriesen sei er — : wenn er zurückehrt (in Buße), binde ich ihm eine Krone. — Und weswegen wurde die kommende Welt mit Jod geschaffen? weil die Ges

rechten, die darin (sind), wenige sind (,wie das Jod der kleinste Buchstave ist). Und weswegen ist sein (d. h. des Jod) Kopf gebeugt? weil bei den Gerechten, die darin (sind), der Kopf gebeugt ist wegen ihrer Taten, die einander nicht gleichen (d. h. jeder ist traurig, wenn die Taten des anderen noch besser sind als die seinigen).

421. b. Sutta 45h (Goldschm. III, S. 125f.):

Und es hat gesagt Chizqijia (400; Str. 146): es hat gesagt R. Jirmeja (330; Str. 144) im Namen des R. Šimon ben Joch'ai (130; Str. 129): Ich habe gesehen die Söhne des Obergemaches (die Gerechten, Sanh. 97b) Goldschm. VII, S. 423f.), und es waren wenige: wenn es 1000 sind, so gehören ich und mein Sohn zu ihnen; wenn es 100 sind, so gehören ich und mein Sohn zu ihnen; wenn es 2 sind, so bin ich es und mein Sohn. sind sie denn etwa alle wenige? siehe, es hat doch Rabh'a (352; Str. 145) gesagt: 18000 war das Geschlecht vor dem heiligen — gepriesen sei er —; denn es ist gesagt (Ezech. 48, 35): "ringsherum 18000 (und heißen wird die Stadt fortan: Jahve daselbst)."

2. Die falschen Propheten. Baum und Früchte (422-425).

422. Wölfe: Ezech. 22, 25. 27; Zeph. 3, 3; Acta 20, 29; Joh. 10, 12.

423. b. Jom'a 72b (Goldschm. II, 966):

Es hat gesagt Rabh'a (352; Str. 145):

Jeder Gelehrtenschüler, dessen Inneres nicht ist wie sein Augeres, ist kein Gelehrtenschüler.

424. b. Sota 46a (Goldschm. V, 337):

Es hat gesagt R. Jochanan ben Sa'ul:

warum hat die Tora gesagt (5. M. 21, 4): "er bringt dar die junge Kuh in einem Tale?" Es hat gesagt der Heilige — gepriesen sei er —: es komme eine Sache, die nicht Früchte gebracht (wörtl.: getan) hat; und es werde (ihr) das Genick gebrochen an einem Orte, der keine Früchte bringt

^{420:} von "was ist der Grund" an aramäisch.

(wörtl.: tut); und man ichaffe Suhne für ben, den man nicht hat gruchte

bringen (wortl.: tun) laffen (d. h. für den Erichlagenen).

Was (bedeutet hier) "Früchte"? wenn man sagen wollte: das Fruchtbarwerden und sich Dermehren, (fo ware das falich:) aber wegen eines Greifes und eines Derschnittenen (wurden wir) dazu auch nicht (einer Kuh) das Genid brechen. Dielmehr (ift gemeint): die (Ausübung der) Gebote.

425. b. Desachim 49a (Goldschm. II, 493):

Es überlieferten unsere Meister:

stets verkaufe ein Mensch alles, was er hat, und heirate die Cochter eines Gelehrtenschülers und verheirate seine Cochter an einen Gelehrtenschüler. Ein Gleichnis: (bie Sache gleicht) Trauben des Weinstodes mit Trauben des Weinstodes: eine Sache icon und annehmbar.

Und nicht heirate er die Cochter eines 'am ha'ares; ein Gleichnis: (die Sache gleicht) Trauben des Weinstodes mit Trauben des Dornstrauches,

eine Sache, häflich, und nicht ist sie annehmbar.

3. Die herr:herr:Sager (426-432).

426. b. Mattoth 23b/24a (Goldschm. VII, 606f.):

Es trug vor R. Siml'ai (300; Str. 138):

613 Gesetze wurden zu Mose gesagt: 365 Derbote entsprechend der Sahl der Tage der Sonne und 248 Gebote entsprechend den Gliedern des

Es hat gesagt Rabh Hamnun'a (300; Str. 143):

Welcher Schrift(vers) (kommt) dafür (in Betracht)? (5. M. 33, 4): "Cora hat uns Moje befohlen als Besitztum", Tora nach der Gematria ergibt: (Torah = 400 + 6 + 200 + 5) 611. (Dazu 2:) "ich" (bin der herr, dein Gott) und "nicht sei dir" (andere Götter; 2. M. 20, 2. 3) (diese Gebote) haben wir aus dem Munde der Kraft (d. h. Gottes) gehört. Da kam David und sette sie herab auf 11; denn es steht geschrieben (Di. 15, 1 - 5): "Ein Pfalm von David. [Ewiger,] wer wird gasten in beinem Belt, (und) wer wird wohnen auf deinem heiligen Berge? iwer unsträflich wandelt und 2recht tut, Jund Wahrheit redet in seinem herzen, 4nicht Verleumdung (hegt) auf seiner Junge, 5nicht seinem Nachsten Boses tut, bund Schmach nicht auf seinen Nächsten lädt, verächtlich in seinen Augen der (von Gott) Derworfene ift, Bund die, die den Ewigen fürchten, ehrt, ger schwort gu seinem eigenen Schaden und (es) nicht abandert, 10fein Geld nicht um 3ins gibt, Hund Bestechung gegen den Unschuldigen nicht annimmt. Wer dies tut, wird nimmer wanten.

"wer unsträflich wandelt" das ist Abraham; denn es steht geschrieben

(1. M. 17, 1): "Wandle por mir und sei unsträflich."

"recht tut" 3. B. 'Abb'a Chilqijjahu.

"Wahrheit redet in seinem herzen" 3. B. Rabh Saphr'a.

^{426:} Mt. 7, 21 steht κύριε, κύριε, Mt. 23, 8-10 ραββεί, πατήρ, καθηγητής (bei Delitsch: "möre" = Cehrer). Dgl. oben zu Mt. 5, 22 die tannaitische Stelle Ta'anith 20 a/b, Der. er. r. II, wo steht: Rabbi, Rabbi, möri, möri. Im hebr. steht hier stets das Suffir, das aber abgeblaßt ist. Im Griechischen ergibt sich also lediglich κύριε usw. Redet man von dem Betreffenden, so ergibt sich o κύριος λέγει u. ä. "mari" und "mori" gehen durcheinander. In "maranatha" haben wir im n. C. das "mar" =

"nicht Verleumdung (hegt) auf seiner Zunge" das ist Jasaqobh, unser Vater; denn es steht geschrieben (1. M. 27, 12): "Vielleicht wird mich mein Vater betasten, und ich wäre in seinen Augen wie ein Betrüger."

"nicht tut er seinem Nachsten Bofes" nicht greift er seinem Nachsten ins

handwerk.

"und Schande nicht lädt auf seinen Nächsten" das ist der, der sich seiner Nächsten (Verwandten) annimmt.

"verächtlich ist in seinen Augen der (von Gott) Verworfene" das ist der König hiskia, der die Gebeine seines Vaters auf einer Strickbahre schleifte.

"und die, die den Ewigen fürchten, ehrt er" das ist Josaphat, der König von Juda, der in der Stunde, wo er einen Gelehrtenschüler sah, von seinem Throne ausstand und ihn umarmte und ihn küßte und ihn nannte: mein Vater, mein Vater, mein Meister, mein Meister (rabbi, rabbi), mein herr, mein herr (mari, mari) usw.

427. Abhoth V. 20:

Jehuda ben Tem'a (200; Str. 133) fagt:

Sei mutig wie ein Pardel

und leicht wie ein Adler

und schnell wie eine Gazelle

und stark wie ein Löwe,

zu tun den Willen deines Daters, des im himmel.

428. Methilt'a zu 2. Mose 15, 1 (W.=W. 119, Friedm. 36a, Par. Sir'a,

2. Abschn.):

"Roß und seinen Reiter warf er ins Meer" war es denn etwa (nur) ein Roß und ein Reiter? ist nicht bereits (2. M. 14, 7) gesagt: "und er nahm 600 auserlesene Wagen"? vielmehr: wenn die Israeliten tun den Willen Gottes (des Ortes), stehen ihre Feinde vor ihnen nur wie ein Roß und sein Reiter.

429. Abhoth I, 17:

Sim'on, Sohn Gamli'els (130; Str. 130) sagt:

und nicht das Forschen ist die hauptsache, sondern das Tun.

430. Abhoth III, 9:

R. Chanina ben Dos'a (70; Str. 122) sagt:

jeder, dessen Taten mehr sind als seine Weisheit, dessen Weisheit hat Bestand, und jeder, dessen Weisheit mehr ist als seine Taten, dessen Weisheit hat keinen Bestand.

431. Ber'esith rabba Par. 44 (gegen Ende), zu 1. M. 15, 18 (W. S. 209): 22. "An jenem Tage schloß der Ewige mit Abraham einen Bund folgendermaßen" R. Judan (330; Str. 142) und R. Jochanan ben Zakk'ai (70; Str. 121) und R. 'Aqibh'a (130; Str. 125). Der eine hat gesagt: diese

herr (κύριος). Damit ist doch der Citel κύριος schon für die palästinensische Urgemeinde wahrscheinlich, obwohl "maranatha" ja zunächst für hellenistisch-sprische Gemeinden beweisend erscheint. "māri, māri" ist in Jesu Zeit, wie in der Cannaitenzeit überhaupt, sicher üblich gewesen, dann auch außerhalb der Anrede der Citel "mār". — 427: zu Mt. 7, 21: δ ποιών το δέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ έν τοῖς οὐρανοῖς. Ebenso 428 ff. — Singularischer "Sei"-Spruch, kettenartig. — 431: zu eν έκείνη τῆ ήμέρα Mt. 7, 22.

Welt offenbarte er (b. h. Gott) ibm, aber die tommende Welt offenbarte er ihm nicht. - Und der andere hat gesagt: sowohl diese Welt offenbarte er ihm als die kommende Welt. - R. Berekhj'a (400; Str. 146): es hat gesagt R. 'Eli'ezer (100; Str. 123) und R. Jose bar Chanin'a (300; Str. 138): der eine hat gesagt: bis zu diesem Tage (d. h. heute) offenbarte er ihm.

432. Sanhedrin XI, 1:

Und dies sind die, die erdrosselt werden: wer seinen Dater und seine Mutter schlägt, und wer eine Person aus Ifrael stiehlt, und der Gelehrte (Alte, Greis), der sich auflehnt gegen den Spruch des Gerichtshofes, und der faliche Prophet, und derjenige, der weissagt im Namen eines Gögen, und wer einem Cheweibe beiliegt, und faliche Zeugen gegen eine Prieftertochter und wer ihr beiwohnt.

433. b. Abhodha zara 2a/b (Goldich. VII, 796ff.):

Es trug vor R. Chanin'a bar Paph'a (300; Str. 142), — und es ist gesagt worden: R. Siml'ai (300; Str. 138) -: in Jukunft bringt der Beilige - gepriesen sei er - ein Corabuch in seinem Busen und sagt: jeder, der sich mit ihr (d. h. der Tora) beschäftigt hat, tomme und nehme seinen Lohn. Sofort versammeln sich und tommen die Dolfer der Welt vermischt; denn es ist gesagt (Jef. 43, 9): "alle Bolter find versammelt zusammen usw." Da sagte zu ihnen der Beilige - gepriesen sei er -: tretet nicht vor mich hinein vermischt, vielmehr es trete jede Nation einzeln herein (2b) und ihre Gelehrten (sopherim); denn es ist gesagt (Jes. 43, 9): "und es scharten sich die Nationen.

Und "Nation" bedeutet nichts anderes als "Reich" (malkhutha); denn es ist gesagt (1. M. 25, 23): "und eine Nation wird der anderen überlegen sein." - Und gibt es denn etwa Vermischung vor dem heiligen - gepriesen sei er -? vielmehr (ist das gesagt), damit sie sich nicht vermischen, daß sie

hörten, was er zu ihnen sagte. -

Da ging hinein vor ihn das Reich Edom (römische Reich) zuerst.

Was ist der Grund? deswegen, weil es das bedeutenoste ist. - Und woher (erfahren) wir, daß es das bedeutenoste ist? denn es steht geschrieben (Dan. 7, 13): "und es wird fressen die gange Erde und sie gertreten und zermalmen." -

Es hat gesagt R. Jochanan (300; Str. 137): das ist das schuldige Rom,

bessen Ansehen (wörtl.: Münze) ausgeht in der ganzen Welt.

Und woher (ergibt sich) uns, daß, wer bedeutend (ist), zuerst eintritt? Entsprechend dem (Ausspruch) des Rabh Chisd'a: denn es hat gesagt Rabh Chisd'a (309; Str. 143): König und Gemeinde: der König tritt zuerst ein zum Gericht; denn es ist gesagt (1. Reg. 8, 59): "um zu tun das Recht seines Knechtes (d. h. des Salomo) und das Recht seines Volkes Ifrael."

Und welches ist der Grund? wenn du willst, sage ich: es ist nicht Sitte (wörtl.: Weg) des Candes, den König draugen zu lassen. Und, wenn du

willst, sage ich: ehe der Jorn zunimmt.

Es sagt zu ihnen der Heilige — gepriesen sei er -: womit habt ihr euch beschäftigt? sie sagen vor dem herrn der Welt: viele Strafen haben wir zurechtgemacht, viele Bäder haben wir gemacht, viel Silber und Gold haben

^{432: 3}u Mt. 7, 15: ψευδοπροφήτης und 7, 22: ἐπροφητεύσαμεν τῷ σῷ ὀνόματι. - 433: eine Gerichtsschilderung.

wir aufgehäuft, und das alles haben wir nur getan um Israels willen,

damit sie sich beschäftigten mit der Tora.

Da sagte zu ihnen der heilige — gepriesen sei er —: ihr Toren (sotim) in der Welt! alles, was ihr getan habt, habt ihr getan für euer eigenes Bedürsnis: ihr habt Straßen zurechtgemacht, um huren dort wohnen zu lassen; Bäder, um euch darin Genuß zu verschafsen; Silber und Gold gehört mir; denn es ist gesagt (hag. 2, 8): "Mein ist das Silber und mein ist das Gold, spricht der herr der heerscharen." Gibt es etwa jemanden unter euch, der dies sagen könnte? Und "dies" (damit ist) nur die Tora (gemeint); denn es ist gesagt (5. M. 4, 44): "dies ist das Geseh, das Mose vorlegte (den Kindern Israel)."

Sofort gingen sie betrübten Gemütes hinaus.

4. Die Schlußgleichnisse (434. 435).

434. Gleichnispaar des R. 'Ele'azar ben 'Azarja (100; Str. 88), vgl. Gleichnisreden 1912, S. 69ff.

435. b. Qiddušin 40b (Goldschm. V, 836):

Und einst war R. Tarphon (130; Str. 125) und die Ältesten zu Tische gelagert im Obergemach des Hauses des Nitteza in Endda. Da wurde diese Frage in ihrer Gegenwart aufgeworfen: Ist Studium (talmud) groß oder Tun groß? Da hob an R. Tarphon und sagte: Tun ist groß. Da hob an R. 'Agibh'a und sagte: Studium (limmud) ist groß. Da hoben sie alle an und sagten: Studium (limmud) ist groß; denn das Studium (limmud) führt zum Tun.

Nachträge zum ersten Teil.

3 "Ifraeliten": Sing. — 5 "hausgenossen": Söhne deines hauses; "überkommen": 3 "Ipraeliten": Sing. – 5 "hausgenossen": Sohne vernes zugles, abeeteinnet besser: wir haben gesammelt (d. h. u. a. folgende Tradition); vgl. 3. Form: Dalm., Gramm. 1894 § 64, 5; Margolis § 58k – 8 "war" – "hat": in Anführungszeichen, da Zitat. – 10 "hilft": der Gott A.'s (ist, stellt sich dar) als seine hilfe, oder: + "hy: tritt als seine hilfe auf, tritt ihm hilfreich zur Seite; "d. Fromme": chasidh. – Anm. S. 2 zu 7: lies: ταπεινός; Am. 8, 4 (Qeri: ʿanijjē), Jes 61, 1st. – 11, S. 3, 3. 1 v. o.: entfernte sich der h. G.; "ruhe" 3. 6 v. o.: lagere, wohne; 3. 7: nicht geeignet sist sür sewens. – 12 den (Gottes-) Namen von (wörtl.: Sohn von) 42 Buchstaden; der (ihn) fennt; und, der ihn bewahrt; beliebt nach oben hin; und unten hin; "ruht": ist gelegt, liegt. - 15 nach Beer bei Kautsich, Apocr.; griech. T.: Gnade, Güte: xapis. - 17 nach d. hebr. - 18 Gelehrte: Weise. Die Meinung einer Mehrgahl von Gelehrten, die grade anwesend waren, wird der Meinung eines Einzelnen, der mit Namen genannt ist, gegenübergestellt, mahrend jene nicht mit Namen genannt sind. - S. 4, Anm. 3. 5 v. u.: "hätte" = hat wohl, hat offenbar. – 3.6 v. u. lies: "mit der 9." Jes. 61, 6.7 LXX: υμείς δε lepeis Κυρίου κληθήσεσθε, λειτουργοί δεοῦ [vgl. dazu S. 11, Nr. 40] 7 ούτως την γην εκ δευτέρας κληρονομήσουσιν, καὶ εὐφροσύνη αἰώνιος ὑπὲρ κεφαλής αὐτῶν. — S. 5, § 7: auch des Wochenfeltes; "umgelegt": Zeichen der Crauer; "Körben": gewöhn-liche K., vgl. die Speisungsgesch.; § 9: "antworten": respondieren. — Anm. lies: 18, 7 vgl. — S. 6 Nr. 21: Weise: Gelehrte. — 22: aus Armut heraus; aus Reichtum heraus; Anm. 3u Mr. 22: lies: Mt. 5, 6 ift dabei an Irdifches ichwerlich gedacht, Mt. 6, 33 ift schwerlich in dem Sinne von Mr. 22 gedacht, sondern nur das Allernötigste gemeint. - 23: für die k. W. – 3. 8 v. u.: lies: . . . die Begriffe in Mt. prägnant, geistlich gemeint, in Cf. 6 aber sichtlich "hungern", "voll gefüllt" im eigentlichen Sinne zu verstehen. Ob aber Cf. Jesu Sinn hier richtig gibt? Cf. scheint grade hier, wie auch sonst in der Bergpr., für seine hellenistische Eeserwelt korrigiert und alles für seinen Eeserkeis Unverständliche Jüdische abgestreift zu haben. — Ju Kr. 24 Anm.: Mt. 5, 7 ist also im hinblid auf Nr. 24 so zu verstehen: "werden Erbarmen sinden (bei Gott)".

— 29: "zu d. M.": zu Adam. — S. 8, 3 "Brautseute": Bräutigame. — 31, 5: haus eines Gelages, ebenso 32. — S. 9, 3. 1. 6: "als": mehr als; 3. 7—9: das Sichere steht höher als das Unsichere. — 33 Ende: zu Almosen. — 34: nach Str. 5 S. 62, Anm. 1: R. 'Ele'azar ben Pedath, um 290; Str. 5 S. 140, vgl. die dort angesührte Siteratur. — S. 11: daß er besonders hervorhod die Krast dess Almosens (sedaga, in bem Wort besedeg des Sitats) allein (und zwar:) hinsichtlich seines (b. h. des Almosens, der sedaga) Derdienstes (d. h. seiner Derdienstlichkeit). — 40. 41: lies: "Gott"; "sehen". — 42, S. 11: "Cand" ist "Erde" vorzuziehen; S. 12, I. 4: "ein — kommt"; I. 9-11: "nicht verläßt er (d. h. Gott) sie" oder: "nicht hat er sie verlassen"; "und nicht macht er sie verlassen" Dies, Partiz., d. h.: bewirkt, daß sie verlassen werden. In den nächsten Worten liegt es am nächsten beide Male wieder das Suffir "fie" gu lefen. Dann ergibt sich: l'o killäjän = "nicht hat er sie vernichtet" oder: "nicht vernichtet er sie" und: wel'o mekallejän = "und nicht macht er sie vernichtet", d. h. nicht beswirft er, daß sie vernichtet werden. – 3. 16 v. u. Ende: Frieden". – 3. 8 v. u.: von deinem Orte her. - 3. 4. 5 v. u.: aus d. Plur. wird auf Uneinigkeit geschlossen. von deinem Orte her. — 3.4.5 v. u.: aus d. plur. wto auf uneinigteit geschiosen. — 5. 13, 3. 23 v. u.: der Ausdrud "unfruchtbare". — 3. 14 v. u.: (sind einige); und von ihnen (sind einige). — 3. 13 v. u.: mehr (bedürfen des Friedens) d. M. — 3. 6 v. u.: "schaffen": stiften. — 5. 14, 3. 6 v. o. dis 11 v. o. "Friede" ist einzuklammern. — 3. 12. 13 v. u.: Gerechte. — 5. 8 v. u.: "Friede" hebr. Mask.; haftet an, ist verbunden mit. — 3. 5 v. u.: zum Frieden. — 3. 2 v. u.: Rabbān. — 5. 15, 3. 11. 12 v. o.: "was" dis "dies" einklammern. — 3. 17 v. o.: "ihn": diesen. — 3. 18 v. o.: "wie zuerst"; "macht"; er bringt zurück, stellt wieder her. — 3. 20 v. u.: Sikhnin. — 3. 17 v. u.: "Frieden": — 3. 16 v. u.: "und — Friedens", ohne Klammern. — 3. 11. 12 v. u.: in Klammern. — Man beachte den Ausdau von Ur. 42: Spruchsammlung, vorwiegend sachliche Angrönung. sleine Sammlungen von Frieden desielben Rahbivern wiegend sachliche Anordnung, fleine Sammlungen von Spruchen desselben Rabbinen, leichte Möglichkeit zu Ergänzungen und Auslassungen. Ogl. auch die Derekh 'eres-Traktate als weiteres Beispiel dieser für das N. T. sehr wichtigen ethischen Literatur!

- S. 16, Mr. 44: und es haben Gelehrte gesagt. - 3. 9-11: denn sogar (gilt): die Ijraeliten, in der Stunde, wo sie Gögendienst treiben, und es ist Friede unter shnen, so tann gleichsam ... sie nicht anrühren; 3.6 v. u.: lies: (ist) Zerstörung der Welt. — Zur 5.—7. Seligpreisung sind vielleicht die letzten 3 Segenssprüche des 18. Gebetes die Anregung gewesen. Dieses Gebet hatte ja zweisellos auch in dem Gottesdienst stelle, in dem Jesus über Jes. 61 gepredigt hat. Auf das Prophetenschienst (vgl. Jes. 53) deutet auch Mt. 5, 12 hin. — Nr. 48, 3.1: lies 15a; 3.2fs.: im Zusammenhang der Stelle sind noch mehrere derartige Fälle aufgeführt, bei denen einerseits erleichternd, andererseits erschwerend entschen wird. Das Wort wird hier schwerer gewertet als die Cat; 3.4 "oder": lies: als (derjenige usw.). — S. 17, Ann. 47: lies: τδ — S. 18: 51 lies: hārābh; (andere) Gelehrte; Ann. 51: lies: šammatt'a. — S. 19: vgl. das Regenwunder Choni's in meile "Jüd. Wundergesch.". — S. 20, Nr. 56 lies: Sosenim. — S. 21, Nr. 60 lies: Nagdimon. — S. 23, Ann. 66 lies: tobhim. — S. 27, Nr. 78: LXX Jer. 44, 25: obrws eknek Kópios δ δεδε 'lopah' Υμεις γυναίκες τῷ στόματι ὑμῶν ἐλαλήσατε, καὶ ταις χεροίν ὑμῶν ἐπληρώσατε, λέγουσαι Ποιούσαι Ifraeliten, in der Stunde, wo sie Gögendienst treiben, und es ist Friede unter ihnen, "Υμεῖς γυναῖκες τῷ στόματι ὑμῶν ἐλαλήσατε, καὶ ταῖς χερσὶν ὑμῶν ἐπληρώσατε, λέγουσαι Ποιοῦσαι ποιήσομεν τὰς ὁμολογίας ἡμῶν τὰς ὁμολογήκαμεν, θυμιᾶν τῆ βασιλίσση τοῦ οὐρανοῦ καὶ σπένδειν αὐτή σπονδάς ένμείνασαι ένεμείνατε ταῖς δμολογίαις ὑμῶν, καὶ ποιούσαι ἐποιήσατε. — S. 33, Anm. 3. 3: lies: chajjabh. — 3. 7ff.: τὸ συνέδριον Mt. 5, 22 ift schwerlich das "kleine" Synh. von 23 Richtern, vgl. Sanh. I, 6. — S. 34, Anm.: μωρέ könnte auch και το μορέ κοι το και der Widerspenstige sein, vgl. Sanh. VIII, 1 ff. Der "widerspenstige Sohn" wurde gesteinigt. — S. 42, 3.6 v. o.: "reinigte": rieb ab, wusch. — Die sandigen Gegenden gehören wohl zu den Afrikanern, die Wassersümpfe zu den Palmprensern. — S. 45: "hob an und sagte": ἀπεκρίθη καὶ είπεν i. N. T. — S. 47, Nr. 128: 3.5 lies: Er (d. h. R. Kah.) brach ihm (d. h. dem Manne); 8: wörtl.: wie diese Antil.; 10: eines Nichti.

— S. 48, 3. 13: lies: hast; 23 nach Dalm.: Augenbrauen; 35 lies: öffnete sie ihn; 45—47 lies: euch (d. h. den babyl. Rabbinen) — (manche) sagen: ihnen — gehört sie (d. h. die Coraersenntnis). — S. 49, Nr. 131: "heulen" suryd: sich drängen, zwischen. — Nr. 132 Anf, wörtl. "als Rabh Dimi kam, sagte R. Jonathan". Diell., mit Einsügung von 'amar: "als R. D. kam, sagte er: es hat gesagt R. Jon." — S. 50, Nr. 133: lies: R. Me'tr; tešubha. — S. 51, Anm. 140: lies 3. 5 v. u.: hakkaelae; kippa. — S. 52, Anm. lehte Zeile ist hinzuzusügen: vgl. Mt. 5, 32 adīny μοιχευθήναι und μοιχαται; 3. 5 v. u. sies: Sp. 884). — S. 53, Nr. 145: "Absicht" oder: mit besonderer Ausmertsamteit, Konzentration, was dem πρός το έπιθυμήσαι [αὐτήν] entsprechen könnte. Anm. Jesus meint also mit γυναϊκα eine verheiratete Frau oder mit πας einen verheirateten Mann. — 146: das irdische Gericht ist hier nicht zuständig. — S. 54, 3. 7 v. u.: lies: adgehauen hat; 3. 5 v. u.: vgl. 5. Mose 25, 11. — S. 55, Nr. 150 sautet wörtl.: Es hat gesagt Reš Laqiš (um 250; Str. 5 S. 138): Wer seine Hand erhebt gegen seinen Nächsten, obwohl er ihn nicht geschlagen hat, wird Bösewicht: warum schlägst du?" (d. h.:) obwohl er ihn nicht gesagt, vielemehr: "warum schlägtt du?" (d. h.:) obwohl er ihn nicht gesagt R. Chanin'a (um 200; Str. 5 S. 135): er wird Sünder genannt; denn es ist gesagt R. Chanin'a (um 200; Str. 5 S. 135): er wird Sünder genannt; denn es stabischeinen Es hat gesagt Ze'iri (um 200; Str. 5 S. 136): es hat gesagt R. Chanin'a (um 200; Str. 5 S. 135): er wird Sünder genannt; denn es ist gesagt (l. Sam. 2, 16): R. Kah.) brach ihm (d. h. dem Manne); 8: wörtl.: wie diese Antil.; 10: eines Nichtj. wissen Umftanden konnte die grau von dem Manne die Ausstellung des Scheidebriefes verlangen. — S. 58, 3. 6. 7: lies: legharēš. — S. 64, Anm. legte 3. lies: der Frommen". — S. 65, Nr. 170: lies: "weil er beabsichtigte". Das war seine Absicht, aber er hat nach R. Jeh. eine salsche, irreführende Formel gebraucht. — S. 66, Nr. 170 Ende: Die Wiener Höschr. "(Sagt jemand) Jerusalem usw. sie alle (soll mir sein, d. h. mir verboten), was ich (etwa) von dem Deinigen esse, so ist es verboten; (sagt er:) ich will nicht von dem Deinigen essen, so ist es erlaubt". — 171: die übersetzung gibt den Text von M, der hier das Richtige hat. Ogl. die Nachträge zu Teil II. — S. 68, Nr. 178: lies Chiii'a: lekte Zeile: lies: mehr als". — S. 70 lies: durch die Bönde. Nr. 178: Iies Chijj'a; lette Teile: lies: "mehr als". — S. 70 lies: durch die Hände seines Abgesandten; durch deine Hand. — 183: "Derbot" oder: Verwarnung. — 184 mit eign. M.: in M: aus eignem Munde. — S. 73, Nr. 186: Dornen, vgl. Mt. 7, 16. — 187: 3.3 v. u.: lies: wer und wer die hirten (sein werden), die du ... — S. 74,

3.9 v. u.: wörtl.: diese Frau; 3.7 v. u.: der Ifraeliten. — 188, 3.5 v. u.: Eine Stadt, die sie (d. h. man) erobert hat mit einem Belagerungswall (χαράκωμα): alle Priesterfrauen, die sich in ihr befinden, (sind) untauglich. — S. 75, 3.2: bis sie herausgegangen sind. — 189, 3.9: vgl. Nachträge zu Teil II. Lies: "bis du in etwas Zweiselhaftes hineinkommst". Die Kommentare betonen, daß das an dem Tage unmittelbar nach dem Dersöhnungstag ganz unmöglich ist, da die Wirkung des Verstages sich auf diesen Tag voll auswirkt. — S. 75, letzte Zeile: "ihnen", d. h. den Nichtjuden. — S. 77, Nr. 195, 3. 7: "man": (d. h. sie, Gelehrte). Es handelt sich also um eine anonnm überlieserte Tradition; 3. 17—19: Die Cesart von M bedeutet wohl: "wenn anonym überlieferte Cradition; 3. 17–19: Die Lesart von M veoeuter wohl: "wenn (es) nach unseren Meistern (gehen soll), (ist es gut, d. h. so entledige ich mich meiner pflicht, da sie für den Verkauf bestimmt sind) [NIV ist wohl Dittographie oder verdeutlichende Glosses, und wenn nicht, so entledige ich mich mit ihnen (dennoch) meiner Pflicht (d. h. auch für den Fall, daß sie nicht wirklich verkauft sind, während die Meister an wirklichen Verkauf gedacht haben)." In wäre = füttern. – Nr. 196, s. 78, 3. 5: lies: "den Sumpstahn"; 3. 8. 9 lies: "aber (wir überliesern doch):" — 199, 3. 9: wörts.: jenen Schaß. – S. 80, 3. 5. 4 v. u. in den Anm.: oder man saste im hebr. wie Nr. 201: hen seläkh und l'äv seläkh = dein Ja, dein Nein. – S. 84, VII: "entweihst": das "wechillalta" = "du entweihst, macht prosan" wird hier als Du'al. nassivisch wechullalta" = "du wirst entweiht, prosan gemacht" perstanden Du'al, paffivifch "wechullalta" = "ou wirft entweiht, profan gemacht" verftanden. -5. 86, 6 "Torageset", oder: Coragebot, misva, auch im folgenden; gemeint sind aber auch Verbote, also ist ein allgemeinerer Ausdruck am Plage. – S. 87, 9: "Zwangsfall", 'anūs, d. h., da die Stelle von einem freiwilligen Schwören im allgemeinen redet, ist dabei ein besonderer, erzwungener Schwur ausgeschlossen. - S. 89: Die Definition von Gelübde und Schwur meint m. E. nicht, daß zum Wesen des Schwures "gehörte, daß er beim Namen Gottes, d. h. beim Jahvenamen geleistet wurde" (Strad-Bill S. 330); denn man konnte ja doch sogar lediglich בשבועה sagen! Was Str. sagt, bezieht fich lediglich auf ben feierlichen gerichtlichen Schwur. - "findeutung": Bitate, die nicht aus der Tora selber stammen, haben nicht volle Beweiskraft. - Mr. 220: wer 13 J. und 1 Tag alt ist, ist erwachsen. Daß auch er mit 'is gemeint ist, wird durch ein Schlufverfahren ermittelt. — Nr. 234: vgl. Strack-Bill. S. 368, wo with 2. M. 23,5 als dauernder zeind, wir als vorübergehender zeind gefaßt ist. M. E. ist das falich. R. Nathan findet offenbar in dem "dein" der Stellen eine hindeutung auf den vorübergehenden Seind. — 5. 95 letzte Zeile: gemäß seiner (d. h. des tätlich Besleidigten) Würde. — Nr. 245: was ihm als Verbrechen vorgeworfen wird, das Ents ehren werden", andere Auffassung: die Ehre steigt im Übermaß. — 314: "Dulder": hebr. 'anavim, LXX: πτωχοί; "Ärmsten": hebr. 'ebhjone, LXX: απηλπισμένοι. — 336: nigpi: Dalman: der liebt, sich Kredit geben zu lassen (für fünftige Ceistungen); gizzai: Dalman: Abrechner. - 360: "das sind"; nämlich: nach Aufhören der Männer des Glaubens. — 363: auch hier "guph" = σωμα für die Persönlichkeit des Menschen selber. — S. 141 lies: 4. Gebet. — S. 145, 3. 1 v. o.: "Herberge": M έξέδρα = Vorhalle.

Teil II. Die Texte in den Ursprachen.

I.

Die Seligpreisungen.

1. b. Jom'a 87a: אשריהם לצדיקים לא דיין 'שהן זוכין אלא שמזכין לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות

2. Ebenba: אוי להם לרשעים לא דיין ישמחייבין עצמן אלא שמחייבין לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות

3. b. Erubhin 53b:
אמר רבי יהושע בן חנניה ואמרתי לו אשריכם ישראל שכולכם חכמים יגדולים יאתם מגדולכם ועד קטנכם:

4. b. Sutta 56b:

אמר אביי אוי לרשע אוי לשכינן טוב לצדיק טוב לשכינו

1. Seligpreisung (5-13).

5. Abhoth I, 5:

יוסי בן יוחנן איש ירושלם אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתר יוסי ב. 6. B. Redarim 41a:

אמר אביי נקוטינן אין עני יאלא כדיעה במערבא אמרי דדא ביה כולה ביה ²דלא דא ביה מה ביה דא קני מה חסר ידא ילא קני מה קנה

7. Abboth IV, 10:

רבי מאיר אומר ... הוי שפל רוח בפני כל אדם

8. Abhoth IV, 4:

רבי לויטם איש יבנה אומר מאד מאד חוי שפל רוח ישתקות אנוש רמה

9. Dereth 'eres 30t'a Kap. III1:

הוי עלוב ואהוב להשיב ליודעך "ושפל רוח בפני כל אדם ולאנשי ביתך יותר "מכל ואם תתרעם ותלחם "עם "ביתך סופך "לגיהנם ואם תתרעם ותלחם "עם "ביתך סופך "לגיהנם

10. b. Berathoth 6b:

אמר רבי חלבו אמר רב הונא כל הקובע מקום לתפלתו אלהי אברהם בעזרו וכשמת אומרים לו אי עניו אי חסיד מתלמידיו של אברהם אבינו ואברהם זאבינו מנא לן דקבע °מקום "דכתיב וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם ואין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמד פנחם ויפלל

11. b. Sota 48b:

תנו רבנן משמתו חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקודש מישראל ואף על פי כן היו משתמשין בבת קול שפעם אחת היו מסובין בעליית בית גוריא ביריחו ינתנה עליהן בת קול מן השמים ואמרה "יש בכם אדם אחד שראוי שתשרה שכינה עליו אלא שאין דורו "ראוי לכך נתנו עיניהם בהלל הזקן וכשמת הספידוהו "הי חסיר הי עניו תלמידו של עזרא ושוב פעם אחרת היו מסובין בעלייה ביבנה "נתנה להן בת קול מן השמים ואמרה "להן יש בכם אדם אחד שראוי שתשרה שכינה עליו אלא שאין דורו "זכאין לכך נתנו עיניתם בשמואל הקטן וכשמת הספידוהו הי עניו "הי חסיד תלמידו של הלל

12. b. Qiddušin 71a:

אמר רב יהודה אמר רב שם בן ארבעים ושתים אותיות אין מוסרין אותו אלא למי שצנוע ועניו ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר ואינו מעמיד על מדותיו וכל היודע והזהיר בו ²והמשמרו במהרה אהוב למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת על הבריות ונוחל ³שתי עולמים העולם הזה והעולם הבא

13. b. Sota 49a (IX, 15):

משמת רבי בטל ענוה ויראת חטא

3. Seligpreisung (14-16).

14. Qiddušin I, 10 (39b):

כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו ימיו ונוחל את הארץ וכל שאינו עושה מצוה אחת אין מטיבין לו ואין מאריכין לו ימיו ואינו נוחל את הארץ

15. Aeth. Henoch 5, 7:

καὶ τοῖς ἐκλεκτοῖς ἔσται φῶς καὶ χάρις καὶ εἰρήνη, καὶ αὐτοὶ κληρονομήσουσιν τὴν γῆν, ὑμῖν δὲ τοῖς ἀσεβέσιν ἔσται κατάρα.

16. Aeth. henoch 1, 7:

καὶ διασχισθήσεται ή γῆ σχίσμα ῥαγάδε, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἐπὶ τῆς γῆς ἀπολεῖται καὶ κρίσις ἔσται κατὰ πάντων.

2. Seligpreisung (17 – 19).

17. Jesaia 61, 1 ff. a) hebräisch:

ירוח אדני יהוה עלי יען משח יהוה אתי לבשר ענוים שלחני לחבש לנשברי לב לקרא לשבוים דרור ולאסורים פקח קוח ²לקרא שנת רצון ליהוה ויום נקם לאלחינו לנחם כל אבלים ³לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר שמן ששון תחת אבל מעטה תהלה תחת רוח כהה וקרא להם אילי הצדק מטע יהוה להתפאר

b) LXX:

1 Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὖ εἴνεκεν ἔχρισέν με εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς, ἀπέσταλκέν με ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ²καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως, παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας, ³δοθῆναι τοῖς πενθοῦσιν Σειὼν αὐτοῖς δόξαν ἀντὶ σποδοῦ, ἄλιμμα εὐφροσύνης τοῖς πενθοῦσι, καταστολὴν δόξης ἀντὶ πνεύματος ἀκηδίας καὶ κληθήσονται γενεαὶ δικαιοσύνης, φύτευμα Κυρίου εἰς δόξαν.

 $^{11^{-1}}$ M יצתה -2^{-2} M יצתה -3^{-5} M ינתי עליהן -3^{-5} M יצתי -3^{-5} M ינתי עליהן -3^{-6} vac. -3^{-7} M יאי -3^{-8} M יאי -3^{-6} Vac. -3^{-7} M יאי -3^{-8} M יאי -3^{-6} Ed. Ven. שני 15 Charles, Anecd. Oxon. XI, 1906, gried. Text.

18. Mo'ed gatan III, 5ff. (19a):

ה הקובר את מתו שלשה ימים קודם ילרגל בטלה הימנו גזרת שבעה שמנה יבטלה הימנו גזרת °שלשים מפני שאמרו ישבת עולה ואינה מפסקת ירגלים מפסיקין

רבי אליעזר אומר משחרב בית המקדש עצרת כשבת רכן גמליאל אומר ראש השנה ויום הכפורים כרגלים וחכמים אומרים לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא

עצרת כרגלים ראש השנה ויום הכפורים כשבת

אין קורעין ולא חולצין יואין מברין אלא קרוביו של מת ואין מברין יאלא על מטה זקופה אין מוליכין לבית האבל ילא במבלא ולא יבאסקוטלא ולא בקנון אלא בסלים ואין אומרין ברכת אבלים במועד אבל עומדין בשורה ומנחמין ופוטרין את °הרבים ה אין מניחין את המטה ברחוב ¹¹שלא, להרגיל את ההספד ולא של נשים לעולם

מפני הכבוד נשים במועד מענות אבל לא מטפחות רבי ישמעאל אומר הסמוכות

למטה מטפחות

ם בראשי חדשים בחנכה וְבפורים מענות ומטפחות בזה "ובזה "אבל לא מקוננות נקבר המת לא מענות ולא מטפחות איזהו "נענוי "שכלן עונות כאחת קינה שאחת מדברת וכלן עונות אחריה "שנאמר ולמדנה בנותיכם נהי ואשה רעותה קינה אבל לעתיד לבא "הוא אומר "בלע המות לנצח ומחה הי אלהים דמעה מעל כל פנים

19. b. Kethubboth 8b:

אחינו בעל ינחמות ינחם אתכם ברוך מנחם אבלים

20. Amos 8, 11.12: יוהנה ימים באים נאם אדני יהוה והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמע את דברי יהוה ¹²ונעו מים עד ים ומצפון ועד מזרח ישומטו לבקש את דבר יהוה ולא ימצאו

21. Abhoth I, 4:

יוסי בן יועזר יאיש צרדה אומר יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם ושותה בצמאה את דבריהם

22. Abhoth IV, 9:

רבי יוונתן אומר כל המקים את התורה מעני סופו לקימה מעשר וכל המבטל את התורה מעשר סופו לבטלה מעני

23. b. Sanhedrin 100a:

אמר רבי תנהום בר חנילאי כל המרעיב עצמו על דברי תורה בעולם הזה הקדוש ברוך הוא משביעו לעולם הבא ישנאמר ירויון מרשן ביתך ונחל עדניך תשקם

5. Seligpreisung (24-36).

24. Tof. Babh'a gamm'a IX, 30:

רבי יהודה אומר משום רבן גמליאל הרי הוא אומר זונתן לך רחמים ורחמך והרבך זה סימן יהא בידך כל זמן שאתה רחמן ורחמן ירחם עליך

 $^{^{18}}$ א יום $^{-3}$ M - יום $^{-3}$ M - יום $^{-3}$ M - יום $^{-4}$ M - יום $^{-4}$ M - יום $^{-4}$ M - יום יולא א פורעין ולא מתאחין הקורע על אביו ועל אמו ועל רבו שלמדו תורה ועל נשיא המיד ועל שמועות הרעות ועל ברכת השם ועל ס"ת שנשרף ועל ערי יהודה ועל נשיא המני שמרגיל ועל ברכת השם ועל ס"ת שנשרף ועל ערי יהודה ועל המני שמרגיל M יום המקדש ועל ירושלם וקורע על המקדש ומוסיף על ירושלם המני שמרגיל יום המקדש ועל ירושלם וקורע על המקדש ומוסיף על ירושלם המני שמרגיל א יום המקדש ועל ירושלם המני שמרגיל א יום המקדש ועל ירושלם המני שמרגיל א יום המקדש ועל ירושלם המני שמרגיל א יום א שומרת שומרת באחר קינה אומרת עינוי כולן עונות כאחר קינה אחת אומרת - 3 Jer. 9, 19 - 16 M יי בלע שני בלע בלע בלע עונות כאחת שני בלע – ¹⁷ 3ej. 25, 8. 19 ¹ M + אוד. 21 ¹ RHNMJ'Y om. איצי 22 ¹ CML יוחנן איצי 23 ¹ pj. 36, 9. 24 ¹ 5. m. 13, 18.

25. b. Šabbath 151b: תניא רבי גמליאל ברבי אומר יונתן לך רחמים ורחמך כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים וכל שאינו מרחם על הבריות אין מרחמין עליו מן השמים

26. por Mr. 25:

ותניא רבי שמעון כן אלעזר אומר 'עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך 'ועודך בידך ואף שלמה אמר בחכמתו "וזכור, את בוראיך בימי "בחורותיך עד "אשר שלא יבואו ימי הרעה אלו ימי הזקנה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו ימי המשיח שאין בהם לא זכות ולא הובה

27. unmittelbar nady Mr. 25: עד יאשר לא תחשך השמש יוהאור זו פרחת והחוטם והירח זו נשמה והכוכבים אלו הלסתות ושבו העכים אחר הגשם זו מאור עיניו של אדם שהולך אחר הבכי

28. b. Sota 14a: דרש רבי שמלאי תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים תחלתה גמילות חסדים "דכתיב ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם וסופה גמילות חסדים "דכתיב ויקבר אותו בגיא

29. Miòraš Qoheleth rabba 2. Seber 3u Qoh. 7, 2 (par. 7):

שוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה

ב אמר רבי ברכיה גמילות חסד בתורה בראשה ובאמצעיתה ובסופה בראשה

"דכתיב ויבן הי אלהים את הצלע מלמד שקילעה הקדוש ברוך הוא לחוה

והביאה אל האדם ונעשה שושבין להם שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא

בניאתא "ובאמצעיתה "דכתיב וירא אליו הי באלני ממרא מלמד שביקרו "יוברך

אלהים את יצחק בנו זו ברכת אבלים בסופה "שנאמר ויקבור אותו בגיא

"כתוב ויעש הי אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם מצינו שהקדוש

ברוך הוא גומל חסדים מקשט כלות מכרך חתנים מבקר חולים "וקובר מתים מנחם אבלים מקשט כלות "דכתיב ויבן הי אלהים מברך חתנים "שנאמר מנחם אבלים מקשט כלות "דכתיב ויבן הי אלהים מבקר חולים "שנאמר ויבר אותו בליב ממרא קובר ויבר אותם אלהים מבקר חולים "שנאמר ויבר אותם אלהים מבקר חולים "דכתיב ויקרא שמו אלון בכות מתים "דכתיב ויקרא שמו אלון בכות

30. ʾAbhoth I, 2: שמעון הצדיק היה ימשירי כנסת הגדולה הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומר על התורה ועל העבודה ועל גמילות ²חסדים

31. Miòraš Qoheleth rabba 3u 7, 2 (par. 7):

ה והחי יתן אל לבו מה תלמור לומר יעביר חסרא ריעברון לך לווי דילווניך ספור
דיספרונך קבור דיקברונך גמול חסר דתתגמל חסר

32. Jer. K'thubboth VII, 31 b:
רבי מאיר אומר משום רבי עקיבה רבו יטוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו י מה תלמוד לומר והחי משתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו י אלא עבד דיעבדון ספוד דיספדון קבור דיקברון לוויי דילוון:

 $^{25^{-1}}$ 5. m. 13, 18. 26^{-1} M + אוקר -2^{-2} Ed. Ven. אוקר -3^{-3} Preb. 12, 1 Ed. Ven. אוקר -3^{-4} Ed. Ven. רובר -3^{-4} Ed. Ven. -3^{-4} Ed. Ven. -3^{-4} 1. m. 3, 21 -3^{-2} 5. m. 34, 6 -3^{-4} 1. m. 25, 11 -3^{-4} 1. m. 25, 12 -3^{-4} 1. m. 25, 12 -3^{-4} 1. m. 25, 13 -3^{-4} 1. m. 35, 8. -3^{-4} 30 -3^{-4} 31 -3^{-4} 1. m. 35, 8. -3^{-4} 32 -3^{-4} 31 -3^{-4} 32 -3^{-4} 32 -3^{-4} 32 -3^{-4} 33 -3^{-4} 34 -3^{-4} 35 -3^{-4} 36 -3^{-4} 36 -3^{-4} 36 -3^{-4} 37 -3^{-4} 38 -3^{-4} 39 -3^{-4} 39 -3^{-4} 39 -3^{-4} 39 -3^{-4} 39 -3^{-4} 39 -3^{-4} 39 -3^{-4} 39 -3^{-4} 39 -3^{-4} 39 -3^{-4} 39 -3^{-4} 39 -3^{-4} 31 -3^{-4} 31 -3^{-4} 31 -3^{-4} 32 -3^{-4} 32 -3^{-4} 31 -3^{-4} 31 -3^{-4} 31 -3^{-4} 32 -3^{-4} 32 -3^{-4} 33 -3^{-4} 34 -3^{-4} 35 -3^{-4} 36 -3^{-4} 36 -3^{-4} 36 -3^{-4} 36 -3^{-4} 37 -3^{-4} 37 -3^{-4} 38 -3^{-4} 39 -3^{-4} 3

33. b. Sutta 49b:

אמר רבו אלעזר גדול העושה צדקה יותר 'מכל הקרכנות 'שנאמר עשה צדקה ומשפט נבחר להי מזבח ואמר רבי אלעזר גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה ישנאמר זרעו לכם לצדקה 'קצרו לפי חסד 'אם אדם זורע ספק אוכל ספק אינו אוכל 'אדם קוצר וראי אוכל ואמר רבי אלעזר אין צדקה משתלמה אלא לפי חסד שבה שנאמר זרעו לכם לצדקה 'קצרו לפי חסד

34. b. Pesachim 49b:

אמר רבי זאלעזר עם הארץ מותר לנוחרו ביום הכיפורים שחל להיות בשבת אמרו
לו תלמידיו רבי אמור לשוחטו אמר להן זה טעון ברכה וזה אינו טעון ברכה:
זאמר רבי אלעזר עם הארץ אסור להתלוות עמו בדרך "שנאמר כי היא חייך
וארך ימיך על חייו לא חס על היי חבירו "לא כל שכן אמר רבי שמואל בר
נחמני אמר רבי "יוחנן עם הארץ מותר לקורעו כדג אמר רבי שמואל בר "יצחק
ומגבו תניא אמר רבי עקיבא כשהייתי עם הארץ "אמרתי מי יתן לי תלמיד
חכם ואנשכני כחמור אמרו לו תלמידיו רבי אמור ככלב אמר להן זה נושך
ושובר "עצם וזה נושך ואינו שובר "עצם

35. Ebenda, etwas später:

תני רבי חייא גדולה שנאה ששונאין עמי הארץ לתלמיד חכם ²יותר משנאה ששונאים ³עכו״ם את ישראל ונשותיהן יותר מהן תנא שנה ופירש יותר מכולם

36. b. Babh'a bathr'a 145b:

רבי חנינא אמר כל ימי עני רעים זה שיש לו אשה רעה וטוב לב משתה תמיד זה שיש לו אשה טובה רבי ינאי אמר כל ימי עני רעים זה 'איסטניס וטוב לב משתה תמיד זה שדעתו יפה רבי יוחנן אמר כל ימי עני רעים זה רחמן וטוב לב משתה תמיד זה אכזרי ורבי יהושע בן לוי אמר כל ימי עני רעים זה שדעתו קצרה וטוב לב משתה תמיד זה שדעתו רחבה

6. Seligpreisung (37 – 41).

37. Pjalm 17, 15:

אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך

38. Achtzehngebet, 17. Segensspruch:

ותחזינה עינינו בשובך לציון

39. Jalqut Sim'oni 3u Dj. 17, 15:

אני בצדק אחזה פניך ראה כמה כחה של צדקה 'שבפרומה שאדם 'נותן לעני

זוכה ומקביל פני שכינה בנוהג שבעולם ממרונא המקבלת פני המלך יהיא

יעושה עמרה לפי כבודה יועל ידי העמרה ישמכנמת לעמר את המלך רואה

פני המלך ובפרומה שאדם נותן לעני זוכה ומקביל פני שכינה דבר אחר אני

בצדק אחזה פניך מה ראה דוד ''לפרש כחה של צדקה לבדה בזכותה אלא

ללמרך שאפילו רשעים שאין בידם אלא זכות של צדקה לבדה זוכין ומקבלין פני

שכינה 'שנאמר ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר הכל רואין

צדיקים ורשעים אם כן מה בין צדיקים לרשעים אלא כדי שידעו הרשעים ''לפני

מי הם מכעיסין וידעו הצדיקים לפני מי הם יגעין

 $^{^{5}}$ עמכ. M מקרבנות 2 Prov 21, 3 4 fo 6 10, 12 4 Ed. Ven. אבל היר העוצר 6 M אבל אם קוצר 6 M אליעזר 6 M אליעזר 6 M אליעזר 6 M אומר 6 M הייתי אומר 7 M הייתי אומר 7 M הונתן 6 M הייתי אומר 8 M הייתי אומר 8 M האומר 6 Ven. אומר העולם 6 Ed. Ven. אומר 6 אומר 7 P הפרומה 7 F הפרומה 7 P הפרומה 7 Jef. 7 Jef. 7 Jef. 8 Dis his הפרומה 7 Jef. 7 Jef. 7 Jef. 7 Signal 9 Vac. F.

40. Pjalm 24, 3-6:

מי יעלה בהר יהוה ומי יקום במקום קדשו ינקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשו ולא נשבע למרמה ישא ברכה מאת יהוה וצדקה מאלהי ישעו יהז דור דרשו מבקשי פניך יעקב

41. Pjalm 42, 3:

צמאה נפשי לאלהים לאל חי מתי אכוא ואראה פני אלהים

7. Seligpreisung (42 – 46).

42. Das Kapitel vom Frieden:

פרק השלום אמר רבי יהושע בן לוי גדול הוא השלום שהשלום לארץ כשאור לעיסה אלמלא שנתן הקדוש ברוך הוא שלום בארץ היתה החרב והחיה משכלת את הארץ ומה טעם ¹דכתיב ונתתי שלום בארץ ואין ארץ אלא ישראל ²שנאמר ואשרן אתכם הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ יואומר הנה כל הארץ יושבת ושוקטת: ידור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת מלכות באה ומלכות הולכת וישראל לעולם קיימים אבל שלמה אף על פי שדור הולך ודור בא מלכות הולכת ומלכות באה גזירה הולכת גזירה באה ומתחדשת על שונאי ישראל הארץ לעולם עומדת ישראל לעולם עומדון לא עזבן ולא ימיעזבן לא כליון ולא ימיכליון ישנאמר כי אני הי לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליחם כשם שאני לא שניתי ולא אני עתיד להשנות כך אתם, בית יעקב לא כליתם ולא עתידין אתם ליכלות אלא "ואתם הדבקים בהי אלהיכם חיים כולכם היום: תמן תנינן רבן שמעון בן במליאל אומר על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום אמר רבי מונא ושלשתן דבר אחר הן נעשה הדין נעשה אמת נעשה שלום ושלשתן בפסוק אחד נאמרו "שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם כל מקום שיש משפט יש שלום וכל מקום שיש שלום יש משפט אמר רבי יהושע גדול הוא השלום שבשעה שעמדו ישראל ואמרו ⁰יכל אשר דבר הי נעשה ונשמע שמח בהן הקדוש ברוך הוא ונתן להם תורתו וברכם בשלום ¹¹שנאמר הי עוז לעמו יתן הי יברך את עמו בשלום ¹²[חַזְקיה אמר ¹³תורת הי תמימה משיבת נפשן: אמר חזקיה גדול הוא השלום שכל מצות שבתורה כתיב בהן "כי תראה ביכי תפגע 16כי יקרא דיכי הבנה כשבאה המצוה לידך אתה זקוק לעשות אבל השלום מה ¹²כתיב בו בקש שלום ורדפהו בקשהו ממקומך ורדפהו במקום אחר 9י[חזקיה אמר] גדול הוא השלום שבכל המסעית כתוב ויסעו ויחנו נוסעין במחלוקת וחונין במחלוקת בזמן שבאו לסיני חנו חנייה אחת ²⁰שנאמר ויחן שם ישראל אמר הקרוש ברוך הוא הואיל ושנאו ישראל את המחלוקת ואהבו את השלום ונעשו חנייה אחת הרי השעה שאתן להם את תורתי: אדוניה לא נהרג אלא בשביל שהיה בעל מחלוקת ומותר לומר לשון הרע על בעל מחלוקת שכן נתן הנביא אמר לבת שבע ייאני אבוא אחריך ומלאתי את דבריך ואמר רבי כל השקרים אסורים ומותר לשקר בשביל להטיל שלום בין אדם לחבירן: אמר בר קפרא גרול השלום שכן מצונו שרברה תורה לשון בראי כדי להטיל שלום בין אברהם לשרה ²²שנאמר ותצחק שרה בקרבה לאמר וגוי ואדני זקן ²³ולבסוף כתיב ואני זקנתי אמר בר קפרא גדול השלום שכן מצינו שדברו הנביאים לשון בדאי כדי להטיל שלום בין מנוח לאשתו דמעיקרא 22כתיב הנה נא את עקרה

^{42 &}lt;sup>1</sup> 3. m. 26, 6 — ² mal. 3, 12 — ³ Sach. 1, 11 — ⁴ Pred. 1, 4 — ⁵ Elijjahu Wilna: מעובן — ⁶ El. W. מעובן — ⁷ mal. 3, 6 — ⁸ 5. m. 4, 4 — ⁹ Sach. 8, 16 — ¹⁰ 2. m. 24, 7 — ¹¹ pj. 29, 11 — ¹² fehlt vielfach — ¹³ pj. 19, 8 — ¹⁴ 2. m. 23, 5 — ¹⁵ 2. m. 23, 4 — ¹⁶ 5. m. 22, 6 — ¹⁷ 5. m. 22, 8 — ¹⁸ pj. 34, 15 — ¹⁹ fehlt vielfach — ²⁰ 2. m. 19, 2 — ²¹ 1. Kön. 1, 14 — ²² 1. m. 18, 12 — ²³ 1. m. 18, 13 — ²⁴ Richt. 13, 3.

ולבסוף 2°כתים הגך הרה ולא אידכר שום עקרה אמר בר קפרא גדול הוא השלום שמלאכים אין ביניהם לא איבה ולא קנאה ולא שנאה ולא 26אפיקרסות ולא תגרות ולא מחלוקת שהקדוש ברוך הוא עושה עמהם שלום מה מעם ייהמשל ופחר עמו עושה שלום במרומיו המשל זה מיכאל ופחר זה גבריאל לא זה מחזיק את זה ומהן מן אש ומהן מן מים בני אדם שיש ביניהן כל המדות האלו על אחת כמה וכמה אמר רבי ישמעאל גדול הוא השלום שמצינו שויתר הקדוש ברוך הוא על שמו שנכתב בקדושה שימחה על 2°המים כדי להמיל שלום בין איש לאשתו אמר רבי יהושע גדול הוא השלום שברית כהנים כרותה בשלום "שנאמר הנני נותן לו את בריתי שלום אמר רבי יהושע גדול הוא השלום ששמו של הקדוש ברוך הוא נקרא שלום 30שנאמר ויקרא לו הי שלום: מטונף בשלום חבירו במקום מטונף fact ומיא בר אבא 2°מכאן שאסור לשאול בשלום חבירו במקום מטונף מה טעם ויבן שם גדעון מזבח ויקרא לו הי שלום] מה מזבח שאינו אוכל ולא שותה ולא מריח ולא נבנה אלא לכפרתן של ישראל נקרא שלום מי שהוא אוהב שלום ורודף שלום ומקרים שלום ומשיב שלום ומטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים על אחת כמה וכמה רבי יוסי הגלילי אומר אף שמו של משיח נקרא שלום 35שנאמר אבי עד שר שלום: אמר רבי יהושע גדול הוא השלום שישראל נקראין שלום 34שנאמר כי זרע השלום למי השלום לזרע השלום רבי יוסי הגלילי אומר גדול הוא השלום שבשעה שמלך המשיח נגלה לישראל אין פותח אלא בשלום 35שנאמר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום רבי יוסי הגלילי אומר גדול הוא השלום שבשעת מלחמה אין פותח אלא בשלום 36שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום: אמר רבי יהושע גדול הוא השלום שעתיד הקדוש ברוך הוא לסמוך צדיקים בשלום ³⁷שנאמר יצר סמוך תצור שלום אמר רבי יהושע גדול הוא השלום שהיא תלויה לחיים ותלויה למתים לחיים מנין ³⁸ויאמר יתרו למשה לך לשלום למתים 30מנין ואתה תבוא אל אבותיך בשלום רבן שמעון בן גמליאל אומר גדול הוא השלום שמצינו שדברו השבמים דברי בדאות כדי להטיל שלום בין יוסף לאחיו ישנאמר ויצוו אל יוסף לאמר אביך צוה וגוי אין אנו מוצאין שצוה להם כלום רבן שמעון בן גמליאל אומר גדול הוא השלום שהרי אהרן הכהן לא נשתבת אלא בשביל השלום שהיה אותב שלום ורודף שלום ומקדים שלום ומשיב שלום ¹⁴שנאמר בשלום ובמישור הלך אתי ⁴²[מה כתיב בתריה ורבים השיב מעון אלא] מלמד כשהיה רואה שני בני אדם שונאין זה את זה הולך אצל אחר מהן ואמר לו למה שונא אתה את פלוני כבר בא אלי לביתי ונשתטח לפני ואמר לי חטאתי לפלוני לך ופיים עליו ומניח לזה והולך אצל השני ואומר לו כראשון והיה משיב שלום ואהבה וריעות בין אדם לחבירו ורבים השיב מעון: אמר רבי יהושע הנביא נקרא מלאך והחכם נקרא מלאך הנביא נקרא מלאך 45שנאמר ויאמר חגי מלאך ייי והחכם נקרא מלאך 44שנאמר מלאך יי צבאות הוא יכול יהא כהן עם הארץ הוא תלמוד לומר ¹⁵ותורה יבקשו מפיהו : רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר גדול השלום שכל הברכות והתפלות הותמין בשלום קריאת שמע חותמין בשלום ופרום סוכת שלומך ברכת כהנים חותמין בשלום 14יושם לך שלום 14כל הברכות חותמים בשלום עושה השלום :] אמר רבי יהושע בן לוי אמר להם הקרוש ברוך הוא לישראל אתם גרמתם להחריב את ביתי ולהגלות את בניי היו שואלים בשלומה ואני מוחל

^{42 &}lt;sup>25</sup> Ri. 13, 5 — ²⁶ a. L. אונים — ²⁷ hiob 25, 2 — ²⁸ 4. M. 5, 23 — ²⁹ 4. M. 25, 12 — ⁵⁰ Ri. 6, 24 — ³¹ fehlt vielfach — ³² Ri. 6, 24 — ³³ Jef. 9, 5 — ³⁴ Sach. 8, 12 — ³⁵ Jef. 52, 7 — ³⁶ 5. M. 20, 10 — ³⁷ Jef. 26, 3 — ³⁸ 2. M. 4, 18 — ³⁹ 1. M. 15, 15 — ⁴⁰ 1. M. 50, 16 — ⁴¹ Mal. 2, 6 — ⁴² fehlt vielfach — ⁴³ hag. 1, 13 — ⁴⁴ Mal. 2, 7 — ⁴⁵ Mal. 2, 7 — ⁴⁶ 4. M. 6, 26 — ⁴⁷ fehlt vielfach.

לכם מה מעמו *שאלו שלום ירושלים *ואומר ודרשו את שלום העיר *ואומר יהי שלום בחילך ואומר למען אחי ורעי וגוי ורי שלום בחילך ואומר למען אחי ורעי וגוי ומי שהוא אוהב שלום ורודף שלום ומקדים שלום ומשיב שלום הקדוש ברוך הוא מורישו לחיי העולם הזה והעולם הבא יוענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום:

43. ʾAbhoth I, 12: הלל אומר הוי ימתלמידיו של אהרן אהב שלום ורדף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה

לבוף אחר השלום ויספרו בשלומך כשלום יפנחס בן אלעזר וכן היה רבי אלעזר החוב אהוב את השלום ושנא את המחלוקת יגדול השלום שאפילו ישראל הקפר אומר אהוב את השלום ושנא את המחלוקת יגדול השלום שאפילו ישראל בשעה שעובדין עבודה זרה ויש שלום ביניהם כביכול אין השכינה יכולה לנגוע בהם ישנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו אם יש ביניהם מחלוקת מה ינאמר בהם חלק לבם עתה יאשמו הא גדול השלום ושנא את המחלוקת כיצד עיר שיש בה מחלוקת סופה ליחרב ואמרו חכמים מחלוקת בעיר שפכות דמים בית שיש בו מחלוקת סופו להיות בית המנים בית שיש בו מחלוקת סופו ליחרב שני תלמידי חכמים הדרים בעיר אחת וכן שני בתי דינים וביניהם ליחרב שני תלמידי חכמים הדרים בעיר אחת וכן שני בתי דינים וביניהם מחלוקת מופון למות אבא שאול אומר מחלוקת בתי דינן חורבן יהעולם

45. b. Berathoth 17a: מרגלא בפומיה דאביי לעולם יהא אדם ערום ביראה מענה רך 'משיב חמה ומרבה שלום עם יאחיו "ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם ינכרי בשוק כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד לממה יויהא מקובל על הבריות

46. ʾAbhoth III, 14: רבי עקיבה היה אומר חביב אדם שנברא בצלם חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם ׳שנאמר כי בצלם אלהים ׳עשה את האדם חביבין ישראל שנקראו בנים למקום חבה יתרה נודעת להם שנקראו בנים למקום ׳שנאמר בנים אתם ליי אלהיכם

8. und 9. Seligpreisung (47-55).

47. 5. Moje 22, 13 f.: כי יקח איש אשה ובא אליה ושנאה "ושם לה עלילת דברים והוצא עליה שם 15 רבי יקח איש אשה ובא אליה ושנאה לקחתי ואקרב אליה ולא מצאתי לה בתולים וגוי רע ואמר את האשה הזאת לקחתי ואקרב אליה ולא מצאתי לה בתולים וגוי

48. 'Arathin III, 5 (15a): במוציא שם רע להקל ולהחמיר כיצד 'אחד שהוציא שם רע על גדולה שבכהנה ועל קמנה שבישראל נותן מאה סלע נמצא האומר 'בפיו "יתר מן העושה מעשה שכן מצינו שלא "נחתם גזר דין על אבותינו "במדבר אלא על לשון הרע "שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי

49. Gemara zu Nr. 48:

תניא אמר רבי אלעזר בן פרטא בוא וראה כמה גדול יכח של לשון הרע ²מנלן ממרגלים יומה המוציא שם רע על עצים ואבנים כך המוציא שם רע על חבירו על אחת כמה וכמה

50. Ebenda 15b:

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זימרא כל המספר לשון הרע כאילו כפר בעיקר ישנאמר אשר אמר ללשונינו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו

51. b. Berathoth 19a:

יואמר רבי יהושוע כן לוי בכ״ד מקומות ²בית ²דין מנדין על כבוד הרב וכולן שנינו במשנתינו אמר ליה רבי אלעור היכא אמר ליה לכי תשכח נפק דק ואשכח תלת המולול בנמילת ידים והמספר אחר מטתן של תלמידי חכמים והשכח דתנו הלא המולול בנמילת ידים והמספר אחר מטתן של תלמידי חכמים מאי היא דתנן היא היה אומר אין משקין ²לא את הגיורת ׳ולא את המשוחררת וחכמים אומרים משקין ׳ואמרו לו מעשה בכרכמית ׳שפחה משוחררת יבירושלים והשקוה שמעיה ואבטליון ׳ואמר להם ׳רוגמא השקוה ונדוהו ומת בנדויו וסקלו בית דין את ארונו יוהמולול בנמילת ידים מאי היא דתנן אמר רבי ייהודה חם ושלום שעקביא בן מהללאל נתנדה שאין עזרה נגעלת על כל אדם בישראל בחכמה יובטהרה וביראת חטא כעקביא בן מהללאל ׳ואלא את מי נדו את בחכמה יובטהרה וביראת חטא כעקביא בן מהללאל ׳ואלא את מי נדו את יובטמה בנדווו בית דין והניחו אבן יוברולה על ארונו ללמדך שכל המתנדה ומת בנדווו בית דין סוקלין את ארונו יוברות דעהו להתנדות יואלמלא חוני אתה גוזרני עליך נדוי יואבל מה אעשה בריך אתה להתנדות יואלמלא חוני אתה גוזרני עליך נדוי יואבל מה אעשה שאתה מתחטא לפני הממוב אומר יושמת אביך ואמך ותגל יולדתך שאמה ועושה לו רצונו יומנו ווגל יולדתך ועושה לו רצונו יומנו אמר וומנו ווגלי וולדתך ועושה לו רצונו יומנו אמר ביו שמתחטא לפני אבין ועושה לו רצונו יומנו אמר וומנו ווגליך הכתוב אומר יומנו וועושה לו רצונו יומנו ווגליך הכתוב אומר יומנו וועושה לו רצונו יומנו אמר אמר ביו שמתחטא לפני אבין ועושה לו רצונו יומנו אמר אמר ביומנו ביומנו יומנו וומנו וומנו יומנו אמר ביומנו יומנו אמר ביומנו יומנו וומנו יומנו אמר ביומנו ביומנו יומנו אמר ביומנו יומנו וומנו יומנו אמר ביומנו אמר ביומנו אמר ביומנו ביומנו אמר ביומנו יומנו אמרים אמרים אמר ביומנו יומנו ביומנו אמר ביומנו ביומני ביומנו ביומנו

52. b. Mo'ed gatan 15a:

תא שמע מנודין ומצורעין אסורין לספר ולכבס מנודה שמת בית דין סוקלין את ארונו רבי יהודה אומר לא שיעמידו עליו גל יאבנים כגלו של עכן אלא בית דין שולחין ומניחין אבן ינדולה על ארונו ללמדך שכל המתנדה ומת בנידויו בית דין סוקלין את ארונו

53. Ebenda:

אמר רב יוסף תא שמע והן מתעטפין ויושבין כמנודין וכאבלים עד שירחמו עליהם מן השמים

54. Ebenda 16a:

מאי הרדפה אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב מנדין לאלתר ושונין לאחר שלשים ומחרימין לאחר ששים

55. Ebenda:

תנו רבנן אין נדון פחות מלי יום ואין נזיפה פחות מזי ימים

 $^{^{9}}$ י M מרגלים שלא הוציאו שם רע אלא 9 א מן מרגלים שלא הוציאו שם רע אלא 9 אמר 9 ואת 9 י אמר 9 י אמר 9 י אמר 9 אמר 10 יוסי 10 ישהיהה 11 התנן 11 בשפחה אחת 12 vac. 12 יוסי 12 vac. 13 ארמלא 13 יוסי 14 ארמלא 14 יוסי 15 ארמלא 15 יוסי 16 vac. 17 ארמלא 17 אמר ישנים כשני אליהו ומפתחות של גשמים משלו בידך לא היה שם 18 אומר לו אני צרוך לאפרסקין ונותן 12 ישמים מתחלל עליך 12 ישמים מתחלל עליך 13 של אבן אבן לרמונים ונותן לו 12 vac. 13 ישמים 14 ישמים מתחלל 14 ישל אבן אבן אבן אבן 15 ישמים 15 ישמים ונותן לו 12 vac. 12 · 12 vac. 13

Π.

Salz und Licht.

Sal3 (56 - 61).

56. Traktat Soferim 15, 8:

ועוד נמשלה התורה במלח והמשנה בפלפלין והתלמוד בבשמים ואי אפשר לעולם בלא שלשתו

57. Sirach 39, 26. 27:

[ראש כל צרך] לחיי אדם מים ואש וברול ומלח [חלב חטה] וחלב ודבש דם ענב יצהר ובגד "כל א[לה] ל[ט]ובים ייטיבו כן לרעים "לרעה נהפכו

58. b. Qiddušin 29b:

תנו רבנן הוא ללמוד ובנו ללמוד הוא קודם לבנו רבי יהודה אומר אם יבנו זריז וממולח ותלמודו מתקיים בידו בנו קודמו

59. b. Nidda 31a:

תנו רכנן שלשה שותפין זיש כאדם הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו אביו מזריע בהלובן שממנו עצמות וגידים וצפרנים ומוח "שבראשו ולובן "שבעין אמו מזרעת "אודם שממנו עור "ובשר "ושערות ושחור "שבעין והקדוש ברוך הוא נותן בו רוח ונשמה וקלסתר "פנים וראיית העין ושמיעת האוון ודבור "פה והלוך רגלים "ובינה "והשכל וכיון שהגיע זמנו להפטר מן העולם הקדוש ברוך הוא נוטל חלקו וחלק אביו ואמו מניח לפניהם "אמר "רב "פפא היינו דאמרי אינשי פוץ מלחא ושדי בשרא לכלבא

60. b. Kethubboth 66b:

תנו רבנן מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים והיו תלמידיו מהלכין אחריו ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין ינללי בהמתן של ערביים כיון שראתה אותו נתעטפה "בשערה ועמדה לפניו אמרה לו רבי פרנסני אמר לה בתי מי את אמרה לו "בת נקדימון בן גוריון אני אמר לה בתי ממון של בית אביך היכן הלך אמרה לו רבי לא כדין מתלין מתלא בירושלים מלח "ממון חסר ואמרי לה חסר ושל בית חמיך היכן הוא אמרה לו בא זה ואיבד את זה אמרה לו רבי זכור אתה כשחתמת על כתובתי אמר להן לתלמידיו זכור אני כשחתמתי על כתובתה "של "זו והייתי קורא בה "אלף "אלפים דינרי זהב "מבית אביה חוץ "משל חמיה בכה רבן יוחנן בן זכאי ואמר "אשריכם ישראל בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולמת בהם ובזמן שאין עושין רצונו של מסרן ביד אומה שפלה ונקדימון בן גוריון לא עבד צדקה

61. b. Bekhoroth 8b:

מילחא זכי סריא במאי מלחי ²לה אמר להו זבסילתא זכודנתא ומי איכא מילחא זכי סריא מולחא מי 1סרי

£icht (62-68).

- 62. Jesaia 60, 1-3:
- קומו אורי כי בא אורך וכבוד יהוה עליך זרח °כי הנה החשך וכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח יהוה וכבודו עליך יראה יוהלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחר
 - 63. Sir hassirim rabba zu hohesl. 1, 3:
- לריח שמניך טובים שמן תורק שמך מה השמן הזה מביא אורה לעולם כך ישראל אורה לעולם ישנאמר והלכו גוים °לאורך
 - 64. Ebenda zu I, 3; 3:
- אמר רבי ברכיה אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא ירבון של עולמים ממה שאתה מביא אורה לעולם שמך מתגדל בעולם ומה היא האורה גאולה שבשעה שאת מביא לנו אורה הרבה גרים באים ומתגיירים ונוספים עלינו כגון יתרו ורהב יתרו שמע ואתא רהב שמעה ואתייא
 - 65. Genesis rabba Par. 3, 8 3u 1. M. 1, 5 (דוקרא אלהים לאור יום ולחושף) פרא לילה:
- ת אמר רבי ינאי מתחלת ברייתו של עולם צפה הקדוש בדוך הוא מעשיהן של צדיקים ומעשיהם של רשעים והארץ היתה תהו אלו מעשיהם של רשעים ויאמר אלהים בין האור ובין ויאמר אלהים יהי אור אלו מעשיהן של צדיקים ויבדל אלהים בין האור ובין החושך בין מעשיהן של צדיקים למעשיהן של רשעים ויקרא אלהים לאור יום ואל מעשיהן של צדיקים ולחושך קרא לילה אלו מעשיהן של רשעים ויהי ערב אלו מעשיהן של צדיקים יום אחד שנתן אלו מעשיהן של בדוך הוא יום אחד ואיזה זה יום הכפורים
 - 66. b. Berathoth 32b:
- תנו רבנן ארבעה צריכין חזוק יואלו הן תורה ומעשים טובים תפלה ודרך ארץ תורה ומעשים טובים מניין "שנאמר רק חזק ואמץ מאד לשמור "לעשות ככל התורה חזק בתורה ואמץ במעשים טובים תפלה מניין "שנאמר קוה אל הי חזק ויאמץ לבך וקוה אל הי דרך ארץ מניין "שנאמר חזק ונתחזק בעד עמנו וגוי
 - 67. Numeri rabba par. 15 3u 4. M. 8,2 בהעלתך את הגרות אל מול פני המנורה יאירו שבעת הגרות):
- ה זה שאמר זהכתוב כי אתה תאיר נרי אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא ²רבון של עולם לנו אתה אומר שנאיר לפניך אתה הוא אורו של עולם והאורה דרה אצלך ³דכתיב ונהורא עמיה שרא ואתה אומר אל מול פני המנורה הוי כי אתה תאיר נרי אמר להם הקדוש ברוך הוא לא שאני צריך לכם אלא שתאירו לי כדרך שהארתי לכם למה לעלות אתכם בפני האומות שיהיו אומרים ראו היאך ישראל מאירין למי שהוא מאיר לכל העולם
- 68. b. B'rathoth 28b: תנו רבנן כשחלה רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו אמרו לו רבינו למדנו אורחות חיים 'ונזכה בהן לחיי העולם הבא אמר להם הזהרו בכבוד 'חבריכם ומנעו בניכם מן ההגיון 'והושיבום בין ברכי תלמידי חכמים וכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים 'ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא 'וכשחלה רבן יוחנן

בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו כיון שראה אותם התחיל ⁶לבכות אמרו לו תלמידיו ⁷נר ישראל עמוד ⁸הימיני פמיש החזק מפני מה אתה בוכה אמר להם ⁹אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי שהיום כאן ומחר בקבר שאם כועם עלי אין כעסו כעס עולם ואם אוסרני אין איסורו איסור עולם ואם ממיתני אין מיסורו מיסות עולם ¹⁰ואני יכול לפייסו: בדברים ולשחדו בממון אף על פי כן הייתי ¹⁷בוכה ועכשיו שמוליכים אותי לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא ¹²שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים שאם כועם עלי כעסו כעם עולם הוא אוסרני איסורו איסור עולם ואם ממיתני מיתתו מיתת עולם ⁵ואיני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו בממון ולא עוד אלא שיש לפני שני דרכים אחת ¹⁹של גן עדן ואחת ⁵ישל גיהנס ואיני יודע ⁵באיזו מוליכים אותי ולא אבכה אמרו ¹¹לו רבינו ברכנו אמר להם ¹⁸הי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם אמרו לו תלמידיו עד כאן אמר להם ולואי ⁹תדעו כשאדם עובר בשר ודם אמרו לו תלמידיו עד כאן אמר להם ולואי ⁹תדעו כשאדם מניר הטומאה והכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה ¹²שבא

III.

Einleitung zur Gesetzesauslegung.

69. Nedarim IX, 1:

עד שפותחין לו בכבוד אביו ואמו יפתחו לו בכבוד המקום

70. b. Menachoth 29b:

אמר רב יהודה אמר רב בשעה שעלה משה למרום מצאו להקדוש ברוך הוא ישיושב וקושר כתרים לאותיות אמר לפניו רבונו של עולם מי מעכב על ידך אמר לו אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו "שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות אמר לפניו רבונו של עולם הראהו לי אמר לו חזור לאחורך "הלך וישב בסוף שמנה "שורות ולא היודע מה הן אומרים תשש "כחו כיון שהגיע לדבר אחד אמרו לו תלמידיו רבי "מנין לך אמר להן הלכה למשה מסיני "נתיישבה דעתו חזר ובא לפני הקדוש ברוך הוא אמר לפניו רבונו של עולם יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי אמר לו שתוק כך "עלה במחשבה לפני אמר לפניו רבונו של עולם הראיתני תורתו הראני שכרו אמר לו חזור "לאחורך הזר לאחורוי "ראה ששוקלין בשרו במקולין אמר לפניו רבונו של עולם זו תורה וזו שכרה אמר לו שתוק כך "עלה במחשבה לפני

71. b. Menachoth 29b Forts.:

אמר רבא שבעה אותיות צריכות שלשה זיונין יואלו יהן שעשנ"ז ג"ץ

 $^{^{8}}$ אלן ... 6 אלן ... 6 אני לשחרו 6 ארו ... 10 אלמלא היו מוליכין אותי לפני מלך ב"ו M היו לשחרו אני לשחרו 10 אל אלא היו מוליכין אותי לפני מלך ב"ו M 15 אני יכול לשחרו במי ולפי בדבי 15 M 15 אני יכול לשחרו במי ולפי בדבי 16 Ed. Ven. 15 M 15 ישרה 16 אני יכול 16 אני יכול (אבר אור) ישרה 16 Ed. Ven. 16 במאר 16 איר אור אור שארם 16 Ed. Ven. 16 שתהא 16 הארם 16 שארם 16 שהרא שהרא 16 bis אמר א יואנו מונע מלעשות בשעת 18 שוורע שהכל גלוי לפניו אינו מתיי ואינו מונע מלעשות בשעת 16 שהיה יושב 16 אור ביון ששמע משה כך 16 אור ביון שוקי 16 הא אמר 16 של משה 16 שלת לפני במחי 16 vac. Ed. Ven. 16 M 16 היו 16 אלמל היי של ישר 16 שלת לפני במחי 16 וואר 16 שלי שוקי 16 אלמל לפני במחי 16 וואר 16 שלי שוקי 16 אלמל לפני במחי 17 וואר שהיו שוקי 18

72. Erodus rabba Par. 6, 1:

וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני הי וארא אל אברהם אל יצחק הדא הוא
ידכתיב ופניתי אני לראות חכמה והוללות וסכלות כי מה האדם שיבא אחרי
המלך את אשר כבר עשוהו הפסוק הזה נאמר על שלמה ועל משה על שלמה
כיצד כשנתן הקדוש ברוך הוא תורה לישראל נתן בה מצות עשה ומצות לא
תעשה ונתן למלך מקצת מצות "שנאמר לא ירבה לו סוסים וכסף וזהב וגוי ולא
ירבה לו נשים ולא יסור לבבו עמד שלמה המלך יהחכים על גזירתו של
הקדוש ברוך הוא ואמר למה אמר הקדוש ברוך הוא לא ירבה לו נשים לא
בשביל שלא יסור לבבו אני ארבה ולבי לא יסור אמרו רבותינו באותה שעה
עלתה יו"ד שבירבה ונשתמחה לפני הקדוש ברוך הוא ואמרה רבון יהעולמים
עלתה יו"ד שבירבה ונשתמחה לפני הקדוש ברוך הוא ואמרה רבון יהעולמים
לא כך אמרת אין אות במלה מן התורה לעולם הרי שלמה עומד ומבטל אותי
ושמא היום יבטל אחת ולמחר אחרת עד שתתבטל כל התורה כולה אמר לה
ושמא היום יבטל אחת ולמחר אחרת עד שתתבטל כל התורה כולה אמר לה

73. Jer. Sanh. Kap. 2 (ed. Crot. 1866 fol. 20c):

תני ר"ש בן יוחי כתבת יבתורך כל דייתיקי שבטלה מקצת בטלה כולה

74. M°thilt'a par. Bo 1, 3u 2. M. 12, 2 (ed. friedm. S. 2b): צא וראה אי זה חדש שיש בו חג האסיף ותקופת השנה

75. Ebenda, 3u 2. M. 21, 6, Mišpaṭim 2. Abjān. (ed. fr. S. 77b): בא וראה שאין העולם אלא חמשים שנה

76. mºfhitl'a Bo 6, 3u 2. m. 12, 8 (ed. fr. 5. 6a/b): עד בקר למה נאמר לא בא הכתוב אלא ליתן תחום לבקרו של בקר

77. methilt'a zu 2. m. 14, 31; Wajjehi bešallach 6 (ed. fr. 5. 33b): בא זה ללמדך ש

78. Jeremia 44, 25:

אתם ונשיכם ותדברנה בפיכם ובידיכם מלאתם לאמר עשה נעשה את נדרינו אשר נדרנו לקטר למלכת השמים ולהסך לה נסכים הקים תקימנה את נדריכם ועשה תעשינה את נדריכם

79. Nedarim (Mischna):

הפר ° הרי זה יפר (11,12) ° גדריהן קיימין (11,10) ° כולו קיים (11,6) ° התירן חכמים (3,1) ° הותר אחד מהם (9,7) ° הותרן כולם °

אימא שלום דביתהו דרבי אליעזר אחתיה 'דרבן גמליאל הואי ²הוה ההוא ³פילסופא בשבבותיה (116b) דהוה שקיל שמא דלא מקבל שוחדא בעו לאחוכי ביה אעיילא ליה "שרגא דדהבא ³ואזיל לקמיה אמרה ³ליה בעינא דניפלגי לי בנכסי דבי נשי אמר להו פלוגו אמר ליה כתיב ⁷לן במקום ברא ברתא לא תירות אמר להו מן יומא דגליתון מארעכון איתנטלית אורייתא דמשה ואיתיהיבת ³אורייתא מן יומא דגליתון מארעכון איתנטלית אורייתא דמשה ואיתיהיבת ³אורייתא לובא אמר להו ³שפילית לסיפיה ³רספרא "וכתיב ביה אנא לא למיפחת מן לובא אמר להו ³שפילית לסיפיה ³רספרא "וכתיב ביה אנא לא למיפחת מן אורייתא דמשה אתיתי וכתיב ביה אורייתא דמשה אתיתי וכתיב ביה אורייתא דמשה אתיתי וכתיב ביה

 $^{71^{-1}}$ vac. M. 72^{-1} Qoh. 2, $12-^2$ 5. m. 17, 16f. — 3 Ed. Ven. העולם $-^4$ Ed. Ven. העולם $-^3$ I lies: אה רינא בהדי דר"ג $-^2$ M שמעון בן $-^3$ M שמעון בן $-^4$ M + שמעון בן $-^5$ Ed. Ven. אוול $-^6$ vac. M $-^5$ Ed. Ven. אוול $-^6$ vac. M $-^7$ M אוול $-^6$ Ed. Ven. אוון גליון גליון $-^6$ Ed. Ven. אוון גליון $-^9$ M שפילי ליה $-^9$ M שפילי ליה $-^9$ M אלא $-^{15}$ M vac. שפילי שוא bis משה Ed. Ven. אלא $-^{15}$ M vac.

במקום ברא ברתא לא תירות אמרה ליה נהור נהוריך כשרגא אמר ¹⁴ליה רבן גמליאל אתא חמרא ובטש לשרגא

81. Chullin XII, 5:

לא יטול אדם אם זעל זבנים אפילו "לטהר את המצורע ומה אם מצוה קלה שהיא "כאסר אמרה תורה למען ייטב לך והארכת ימים קל וחומר על מצות חמדות שרתורה

82. Jom'a VIII, 8:

חטאת ואשם ודאי מכפרין מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה התשובה מכפרת על עברות קלות על עשה ועל לא תעשה ועל החמורות היא תולה עד שיבא יום הכפורים ויכפר

83. Šebhu'oth I, 6:

ועל זדון יממאת מקדש וקדשיו שעיר הנעשה בפנים ויום הכפורים מכפרין על ישאר עברות שבתורה הקלות והחמורות הזדונות והשגגות הודע ולא הודע עשה ילא תעשה כריתות ומיתות בית דין שעיר המשתלח מכפר

84. 'Abhoth II, 1:

מצות שכרן שכרן מחן אתה יודע מחן שכרן של מצות רבי אומר הוי זהיר במצוה קלה יכחמורה שאין אתה יודע מחן שכרן של מצות 85. 'Abhoth IV, 2:

בן עזי אומר הוי רץ למצוה יקלה יובורח מן העברה שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה ששכר מצוה מצוה ושכר עברה עברה

86. Dereth 'eres 30t'a Kap. II:

הרחק מן המביא לידי עבירה הוי נרתע מחמא הקל שמא יביאך לידי חמור הוי רץ למצוה קלה שהיא תביאך לחמורה

87. Abhoth III, 8:

רבי דוסתי ^זבן־רבי יני אומר ²משם רבי מאיר כל ³השוכח דבר אחד ממשנתו ⁴מעליך עליו כאלו מתחיב בנפשו

88. Makkoth III, 15:

יואמר רבי ²חנניא בן גמליאל מה אם העובר עברה אחת ³נומל ³נפשו ⁴עליה העושה מצוה אחת על אחת כמה וכמה שתנתן לו נפשו

89. Dereth 'eres zoț'a Kap. VIII:

כל יהמזלזל °בדבר אחד מן התורה חייב °כרת ישנאמר כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר הכרת תכרת וגו'

90. Psalmen Salomos 1, 2:

ἐπακούσεταί μου, ὅτι ἐπλήσθην δικαιοσύνης. — 14, 2: τοῖς πορευομένοις ἐν δικαιοσύνη προσταγμάτων αὐτοῦ. — 17, 19 (21): ὅτι οὐκ ἦν ἐν αὐτοῖς ποιῶν δικαιοσύνην καὶ κρίμα. — 17, 37 (42): ὁ θεὸς κατηργάσατο αὐτὸν... σοφὸν ἐν βουλῆ συνέσεως μετὰ ἰσχύος καὶ δικαιοσύνης.

91. Jubiläen 20, 9:

Servite autem Deo excelso et adorate eum adorando et sustinendo

 $^{80^{-14}\, {}m vac.}\, M.$ $81^{-1}\, {
m vac.}\, M$ $-2^{-2}\, M$ המיסור $-2^{-2}\, {
m vac.}\, M.$ $84^{-1}\, {
m CKR};\, HNMY}$ המרכז המורה המורה ברבי $-2^{-2}\, {
m J^{1}L}$ המורה ברבי $-2^{-2}\, {
m J^{1}L}$ המרכז ברבי $-2^{-2}\, {
m CKR},\, {
m fonft}$ המורה $-3^{-3}\, {
m CY}$ המרכז שהוא יושב ושונה ושרכז $-3^{-3}\, {
m CY}$ המרכז בשו נשלה עליין הכתוב $-3^{-4}\, {
m MMY}$ בשו נשלה במלי $-3^{-2}\, {
m Str.}$ במניה $-3^{-2}\, {
m Str.}$ במניה $-3^{-2}\, {
m Cmm}$ במרכז $-3^{-2}\, {
m Cmm}$ במרכז במרכ

vultum eius in omni tempore et facite veritatem et iustitiam in conspectu eius.

92. Abhoth II, 2:

כל העמלים עם הצבור יהיו עמלים צמהם לשם שמים שוכות אבותם מסיעתן וצדקתם עומדת לעד

93. Abhoth VI, 1:

ומלבשתו ענוה ויראה ומכשרתו להיות עדיק וחסיד ישר ונאמן ומרחקתו מן החטא ומקרבתו לידי זכות

94. 'Abhoth VI, 8:

רבי שמעון בן מנסיא אומר משום רבי שמעון בן יוחי הנוי והכח והעשר והכבוד והחכמה והזקנה והשיכה והבנים נאה לצריקים ונאה לעולם ישנאמר עמרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא

95. Abhoth VI, 9a:

רבי שמעון בן מנסיא אומר אלו שבע מדות שמנו חכמים לצדיקים

96. Abhoth I, 1:

העמידו תלמידים הרבה

97. Abhoth I, 15:

שמי אומר אמור מעט ועשה הרבה

98. 'Abhoth II, 7 (Hillel):

מרכה תורה מרכה חיים מרכה חכמה מרכה ישיבה מרבה צדקה מרכה שלום 99. 'Abhoth II, 8 (יבן יוחנן בן זכי):

אם יעשית תורה הרבה אל יתחזק טובה לעצמך כי לכך נוצרת

100. Abhoth III, 9:

רבי יחנינה בן דוסא אומר כל שמעשיו מרבין מחכמתו חכמתו מתקימת וכל שחכמתו מרבה ממעשיו אין חכמתו מתקימת 101. 'Abhoth III, 17:

רבי אלעזר בן עזריה אומר כל שחכמתו מרבה ממעשיו למה הוא דומה

IV.

Die Antithesen.

1. Das Töten.

102. Methilt'a Par. Jethro, 8. Abschnitt, zu 2. M. 20, 13 (ed. fr. S. 70a):

לא תרצח למה נאמר לפי ישנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך עונש שמעני אזהרה לא שמענו תלמוד לומר לא תרצח

103. Methilt'a, Mispatim, 4. Abschnitt, zu 2. M. 21, 12 (ed. fr. S. 79b): מכה איש ומת מות יומת למה נאמר לפי ישנאמר ואיש כי יכה כל נפש אדם מות יומת שומעני אפילו סטרו סטירה תלמוד לומר מכה איש ומת מגיד שאינו חייב עד שתצא כל נפשו

104. Ebenda:

מכה איש אין לי אלא שהכה את איש הכה את האשה ואת הקטן מנין תלמוד

92 von Rabban Gamli'el, dem Sohn des R. Jehuda hannafi. 94 1 Prov. 16, 31. רניה RY; הניה CAHJ². 102 ¹ 1. m. 9, 6. 103 ¹ 3. m. 24, 17.

לומר 'ואיש כי יכה כל נפש אדם להביא את שהכה את האשה ואת הקטן אין לי אלא איש ואשה שהרגו את האיש והאיש שהרג את האשה ואת הקטן האשה שהרגה את הקטן ואת חברתה מנין תלמוד לומר 'רוצח הוא לתלמודו בא מכה איש שומעני להוציא את הקטן תלמוד לומר ואיש כי יכה כל נפש אדם להביא את הקטן שומע אני אף בן שמונה במשמע תלמוד לומר 'מכה איש מגיד שאינו חייב עד שיהרוג בן קיימא מכה איש אף הקטן במשמע תלמוד לומר 'ואיש כי יכה כל נפש אדם להוציא את הקטן

105. Ebenda (ed. fr. S. 80a):

מות יומת בהתריית עדים אתה אומר בהתריית עדים או אינו אלא שלא בהתריית עדים תלמוד לומר יעל פי שנים עדים וגוי הא מה תלמוד לומר מות יומת בהתריית עדים

מות יומת כבית דין אתה אומר בבית דין או אינו אלא שלא בבית דין תלמוד לומר ²ולא ימות הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט הא מה תלמוד לומר מות יומת בבית דין

מות יומת בסייף אתה אומר בסייף או אינו אלא בחנק הרי אתה דן נאמר ⁵כאן מות יומת בסייף אתה אומר בטואף מות יומת מה להלן בחנק אף כאן בחנק אתה מקישו למנאף ואני מקישו ⁵למגדף נאמר כאן מות יומת ונאמר במגדף מות יומת מה להלן בסקילה אף כאן בסקילה אתה מקישו למנאף ואני מקישו למגדף תלמוד לומר ⁵שופך דם האדם וגוי עדין אנו אומרים יקיו לו דם משני איברים וימות תלמוד לומר ⁵וערפו שם את העגלה בנחל וגוי ואתה תבער וגוי הקיש שופכי דמים לעגלה ערופה מה עגלה ערופה בהתות הראש אף כל שופכי דמים בהתות הראש עונש שמענו אזהרה לא שמענו תלמוד לומר לא תרצח

106. b. Ta'anith 20a/b, vgl. Dereth 'ereş rabba Hap. II:

תנו רבנן 'לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהי קשה כארז מעשה 'שבא רבי אלעזר
ברבי שמעון ממגדל גדור מבית רבו והיה "רכוב על החמור ומשייל על שפת
"נהר ושמח שמחה גדולה יוהיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה (20b)

ינהר ושמח שמחה גדולה יוהיתה בעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה (מור)

ילו אמר לו ריקה 'כמה מכוער אותו האיש שמא כל בני עירך מכוערין כמותך אמר לו "איני יודע אלא לך "אמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית כיון שידע בעצמו שחמא ירד מן החמור ונשתמח לפניו ואמר לו נעניתי לך מחול לי אמר לו איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני יואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית היה מטייל אחריו "עד שהגיע לעירו יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו שלום עליך רבי רבי מורי מורי אמר להם למי אתם קורין רבי "רבי אמרו לו לו לו שאדם גדול יובו הוא אמר להם אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל אמרו לו יומפני מה אמר להם כך וכך עשה לי אמרו לו אף כמותו לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן "ומיד נכנם רבי "אלעזר "ברבי מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן "ומיד נכנם רבי "אלעזר "ברבי מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן "ומיד נכנם רבי "אלעזר" ברבי שמעון ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהי קשה כארז

 $^{104^{-1}3.\,\}mathrm{m}.\,24,17$ $^{-2}4.\,\mathrm{m}.\,35,17$ $^{-3}2.\,\mathrm{m}.\,21,12$ $^{-4}3.\,\mathrm{m}.\,24,17$ $^{-1}3.\,\mathrm{m}.\,17,6$ $^{-2}4.\,\mathrm{m}.\,35,12$ $^{-3}2.\,\mathrm{m}.\,21,12$ $^{-4}3.\,\mathrm{m}.\,20,10$ $^{-5}3.\,\mathrm{m}.\,24,16$ $^{-6}1.\,\mathrm{m}.\,9,6$ $^{-7}5.\,\mathrm{m}.\,21,4\,\mathrm{ff}$ $^{-1}4$ $^{-1}$

107. b. Babh'a qamm'a 50b (vgl. Tof. Babh'a qamm'a II, gegen Ende, Zuckerm. S. 349):

תנו רבנן לא יסקל אדם מרשותו לרשות הרכים ימעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרשות הרבים ומצאו חסיד אחד אמר לו ריקה מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך יליגלג עליו לימים נצרך ילמכור שדהו והיה מהלך באותו רשות הרבים ונכשל באותן אבנים אמר יפה אמר לי אותו חסיד מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך

108. b. Babh'a bathr'a 75a:

יושעריך לאבני אקדח כי הא דיתיב רבי יוחנן וקא דריש עתיד הקדוש ברוך הוא להביא אבנים טובות ומרגליות שהם שלשים "על "שלשים וחוקק בהן "עשר על עשרים ומעמידן בשערי ירושלים לגלג עליו אותו תלמיד השתא כביעתא "דציצלא לא משכחינן כולי האי משכחינן לימים הפליגה ספינתו בים חוא מלאכי "השרת "דיתבי וקא מינסרי אבנים טובות ומרגליות "שהם לי על לי וחקוק בהן יי ברום כי אמר להו הני למאן אמרו ליה שעתיד הקדוש ברוך הוא להעמידן בשערי ירושלים אתא לקמיה דרבי יוחנן אמר לו דרוש רבי לך נאה לדרוש כאשר אמרת כן ראיתי אמר לו "ריקא אלמלא לא ראית לא האמנת מלגלג על דברי חכמים אתה נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות

110. b. Berakhoth 32b/33a:

תנו רבנן מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך בא 'שר אחד ונתן לו שלום
ולא החזיר לו 'שלום המתין לו עד שסיים תפלתו לאחר שסיים תפלתו אמר
ליה ריקא 'והלא כתיב בתורתכם רק 'השמר לך ושמור נפשך 'וכתיב ונשמרתם
מאד לנפשותיכם כשנתתי לך שלום למה לא החזרת לי שלום אם הייתי חותך
'ראשך בסייף מי 'היה תובע את דמך 'מידי אמר ליה 'המתן לי עד שאפייםך
בדברים אמר ליה אילו היית עומד לפני מלך בשר ודם ובא חברך ונתן לך
שלום היית (33a) מחזיר לו אמר ליה לאו ואם היית מחזיר לו מה היו עושים
לך אמר ליה היו חותכים את ראשי בסייף אמר ליה והלא דברים קל וחומר
ומה 'ואתה שהיית עומד לפני מלך בשר ודם שהיום כאן ומחר בקבר כך "אני
שהייתי עומד לפני מלך מלכי המלכים הקרוש ברוך הוא 'ושהוא חי וקיים
"לעד ולעולמי עולמים על אחת כמה וכמה מיד נתפיים אותו "השר ונפמר
אותו חסיד "לביתו לשלום

¹⁰⁷ 1 M + 1 - 2 Ed. Ven. לגלג 3 M אהם ומכר אה אהם; 3ef. 54, 12 - 2 yac. Ed. Ven. 3 M 4 ברום עי 4 M 4 Ed. Ven. 5 Ed. Ven. 6 M ברום כי 6 M שרה 7 Ed. Ven. vac. ברום כי 8 M שרה 6 M 7 Ed. Ven. 8 M 8 Ed. Ven. 8 M 8 Ed. Ven. 8 M 8 Ed. Ven. 9 9 S. M. 4, 9 9 S. M. 4, 15; M 9 And 9 And 9 Parameter 9 And 9 Parameter 9 M 9 Parameter 9 M 9 Parameter 9 M 9 Parameter 9

111. b. Gittin 58a:

אמר ריש לקיש מעשה כאשה אחת וצפנת בת פניאל שמה צפנת שהכל צופין
ביופיה בת פניאל יבתו של כהן גדול ששימש לפני ולפנים שנתעלל בה שבאי
כל הלילה למחר הלבישה שבעה חלוקים והוציאה למוכרה יבא אדם אחר
שהיה מכוער ביותר אמר לו הראני את יופיה אמר לו יוקא אם אתה רוצה
ליקח קח שאין כיופיה בכל העולם כולו אמר לו אף על פי כן הפשימה ששה
חלוקים ושביעי יקרעתה ונתפלשה באפר אמרה לפניו רבונו של עולם אם
עלינו לא חסת על קדושת שמך יהגבור למה לא תחום ועליה קונן ירמיהו
עלינו לא חסת על קדושת שמך יהגבור למה לא תחום ועליה קונן ירמיהו
בת עמי חגרי שק והתפלשי באפר אבל יחיד עשי לך מספר תמרורים כי

112. Beresith rabba Par. 31, zu 1. M. 6, 13:

ג ויאמר אלהים שנאו בשער מוכיח ודובר תמים יתעבו דהוה אמר להון ריקים אתם מניחין מי שקולו שובר ארזים ומשתחוים לעץ יבש ולפי שהיו שמופים בגזל נימוחו מן העולם ישנאמר ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר בא וגוי

113. Edujjoth V, 6:

עקביא בן מהללאל העיד ארבעה דברים אמרו לו 'עקביא חזור בך בארבעה דברים שמרו לו 'עקביא חזור בך בארבעה דברים שהיית אומר וגעשך אב בית דין 'לישראל אמר להן מוטב לי להקרא שוטה כל ימי ולא 'לעשות שעה אחת רשע לפני 'המקום שלא יהיו אומרים בשביל שררה חזר בו

114. jer. Terumoth I, 40b:

סימני שומה היוצא בלילה והלן בבית הקברות והמקרע את כסותו והמאבד מה שנותניו לו

115. Jesaia 32, 5ff.:

לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע יכי נבל נבלה ידבר ולבו יעשה און לעשות חנף ולדבר אל יהוה תועה להריק נפש רעב ומשקה צמא יחסיר

116. b. Qiddušin 28a:

דתניא הקורא לחבירו עבד יהא בנידוי ממזר סופג את הארבעים רשע יורד עמו לחייו

117. b. Jom'a 75a:

תניא אמר רבי יוסי בוא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם מדת בשר ודם 'מקניט את חבירו יורד עמו 'לחייו אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן קלל את הנחש עולה לגג מזונותיו עמו יורד למטה מזונותיו עמו

118. b. Babh'a meși a 71a:

תניא אמר רבי יוסי בא וראה יסמיות עיניהם של מלוי בריבית אדם קורא לחבירו רשע יורד עמו לחייו והם מביאין עדים ולבלר וקולמוס ודיו וכותבין וחותמין יזה כפר באלהי ישראל

119. Babh'a mesica IV, 10 (58b):

מתניתא כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים לא יאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח יאם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך

 $^{^{5}}$ M בת כהן 2 M בת כהן 2 M בת כהן 4 Ed. Ven. קרעתו 5 M הנדול לא חסת 6 Get. 6, 26. 112 1 1. 1 M. 6, 13. 113 1 M בישי 2 M בישי 2 M בישי 2 M אדם 2 M ליעשי 3 M ליעשי 4 Vac. M. 117 1 M 1 M 1 M 1 M 1 M 1 M vac. 119 M vac. 119 M vac. 119 M vac. אם אם 119 M vac. אם

הראשונים אם ²הוא כן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך ³שנאמר וגר לא תונה ולא תלחצנו י גמרא י תנו רבנן ילא תונו איש את עמיתו באונאת דברים הכתוב מדבר אתה אומר באונאת דברים או אינו אלא באונאת ממון כשהוא אומר יוכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך הרי אונאת ממון אמור הא מה אני מקיים לא תונו איש את עמיתו באונאת דברים הא כיצד אם היה בעל תשובה אל יאמר לו זכור מעשיך הראשונים אם היה בן גרים אל יאמר לו זכור מעשה אבותיך אם היה גר ובא ללמוד תורה אל יאמר לו פה שאכל נבילות וטריפות שקצים ורמשים יבא ללמוד תורה שנאמרה מפי הגבורה אם היו יסורין באין עליו "אם היו חלאים באין עליו או שהיה מקבר את בניו אל יאמר לו כדרך שאמרו לו חביריו לאיוב "הלא יראתך כסלתך תקותך "ותום דרכיך זכר נא מי הוא נקי אבד אם היו חמרים מבקשין תבואה ^{זי}ממנו לא יאמר להם לכו אצל פלוני ²¹שהוא מוכר תבואה ויודע בו שלא מכר ⁵ימעולם רבי יהודה אומר אף לא יתלה עינין על המקח בשעה שאין לו דמים שהרי הדבר מסור ללב וכל דבר המסור ללב נאמר בו ³ויראת מאלהיך אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי גדול אונאת דברים זמאונאת ממון שזה נאמר בו ויראת מאלהיך וזה לא נאמר בו ויראת מאלהיך ורבי אלעזר ¹⁶אמר זה בגופו וזה בממונו רבי שמואל בר נחמני אמר זה ניתן להישבון וזה לא ניתן להישבון תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק כל המלבין פני חבירו ברבים כאילו שופך ¹⁷דמים אמר ¹⁸לו שפיר קא אמרת דחזינא ליה ראזיל סומקא ואתי חיורא אמר ליה אביי לרב דימי במערבא במאי זהירי אמר ליה באחוורי אפי דאמר רבי חנינא הכל יורדין "לגיהנם "חוץ משלשה "הכל סלקא דעתך אלא אימא כל היורדין לניהנם עולים חוץ משלשה שיורדין ואין עולין ²²ואלו הן הבא על אשת איש והמלבין פני חבירו ברבים והמכנה שם רע לחבירו 23מכנה היינו מלבין אף על גב דדש ביה בשמיה אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן (59a) נוְח לו לאדם 2ºשיבא על ספק אשת איש ואל ילבין פני חבירו ברבים מנא לן מדדרש רבא 25דרוש רבא מאי דכתיב 26ובצלעי שמחו ונאספו קרעו ולא דמו אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך "שאם היו מקרעים בשרי לא היה דמי שותת לארץ ולא עוד אלא מפילו בשעה שעוסקין בנגעים ואהלות אומרים לי דוד הבא על אשת איש "8 אפילו מיתתו במה ואני אומר להם 2ºמיתתו בחנק 30ויש לו חלק לעולם הבא אבל המלבין 3ºפני חבירו ברבים אין לו חלק לעולם הבא ואמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב ואמרי לה אמר רב 25חנא בר ביונא אמר רבי שמעון חסידא ואמרי לה אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים מנא לן מתמר 35דכתיב היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה אמר רב "הונגא בריה דרב אידי מאי "דכתיב לא תונו איש את עמיתו עם שאתך בתורה ובמצות אל 36תוניהו

 $^{^{7}}$ M היה $^{-3}$ 2. M. 22, 20 $^{-4}$ 3. M. 25, 17 $^{-5}$ 5. M. 25, 14 $^{-6}$ M ב $^{-7}$ M הליין $^{-7}$ M יבא ללמור תורה שיצתה מפי השכינה $^{-7}$ M הליין $^{-10}$ Ed. Ven. בחור $^{-11}$ vac. $^{-12}$ M vac. תבואה $^{-13}$ M $^{-15}$ M $^{-15}$ M $^{-16}$ Ed. Ven. אמר $^{-16}$ Ed. Ven. אמר $^{-17}$ M יותר $^{-18}$ Ed. Ven. אמר $^{-18}$ M vorher $^{-18}$ M vorher $^{-18}$ H vorter $^{-19}$ M $^{-19}$ N $^{-19}$ N

120. Abhoth II, 5:

אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד ולא יהבישן למד ולא יהקפדן מלמד

121. b. Šabbath 30b/31a:

תנו רבנן לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי מעשה בשני בני אדם (31a) שהמרו זה את זה אמרו כל מי שילך ויקנים את הלל יטול די מאות זוו אמר אחד ימהם אני אקניטנו אותו היום ערב שבת היה יוהלל הפף את ראשו הלך ועבר על פתח ביתו אמר ימי כאן הלל ימי כאן הלל נתעמף ויצא לקראתו אמר לו בני מה אתה מבקש אמר ליה שאלה יש לי לשאול אמר ליה שאל בני שאל ימפני מה ראשיהן של יבבליים סגלגלות יאמר ליה מאלה גדולה שאלת מפני שאין ילהן חיות פקחות הלך והמתין שעה אחת חזר יואמר ימי כאן הלל נתעמף ויצא לקראתו אמר לו בני מה חזר יואמר מבקש אמר לו שאלה מפני מה אתה מבקש אמר לו שאלה יש לי לשאול אמר לו שאלה מפני שדרין עיניהן של תרמודיין תרוטות אמר לו בני שאלה גדולה שאלת מפני שדרין בין החולות הלך והמתין שעה אחת חזר יואמר ימי כאן הלל ימי כאן הלל לשאול אמר לו שאל בני שאל יומפני מה רגליהם של יואפרקיים רחבות אמר לו בני שאלה גדולה שאלת מפני שדרין יבין בצעי המים אמר לו שאלות לו בני שאלה גדולה שאלת מפני שדרין יבין בצעי המים אמר לו שאלות לו בני שאלה לו אמר לו הן אמר לו אם אתה הוא ידך די מאות זוז אמר לו הוי זהיר ישראל אמר לו הוא הלל שתאבד על ידו די מאות זוז והלל לא יקפיד

122. 'Abhoth II, 10:

רבי אליעזר אומר יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך ואל תהי נוח לכעום יושוב יום אחד לפני מיתתך

123. b. Šabbath 105b:

והתניא רבי שמעון בן אלעזר אומר משום יחילפא בר אגרא שאמר משום רבי יוחנן בן נורי יהמקרע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו והמפזר מעותיו בחמתו יהא בעיניך כעובד יעבודת כוכבים שכך יאומנתו של יצר הרע היום אומר לו עשה כך יולמחר אומר לו עשה כך עד שאומר לו עבוד יעבודת כוכבים והולך ועובד

124. b. Pesachim 66b:

ריש לקיש אמר כל אדם שכועם אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו אם נביא
הוא נבואתו מסתלקת ממנו אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו יממשה
ידכתיב ויקצוף משה על פקודי החיל וגוי יוסתיב ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי
הצבא הבאים למלחמה זאת חוקת התורה אשר צוה ה' את משה וגוי מכלל
הצבא היעלם מיניה אם נביא הוא נבואתו מסתלקת יממנו מאלישע ידכתיב

 $^{^2}$ KRM וריה ה' חופף 2 KR הקופדן 2 KR הקופדן 2 KR הלך ועמר 3 M את רא' הלך ועמר 5 M עניים סגלגל 5 M 4 M 4 M 4 M 5 את רא' הלך ועמר 6 M vac. 6 M 4 M 4 אמר 6 M 4 אמר 6 M 4 אמר 6 M 4 אמר 6 אמר 6 M 4 אבל מתיירא אנכי שלא תקפיר 6 M 4 בבצעי 6 M 4 אוב 6 PRAJL שלב 6 M 4 M 4 אוב 6 PRAJL הלל 4 M 4 אומב 6 PRAJL הלל 6 M 6 הלל 6 PRAJL הקורע בג' והמפי מעות בח' [והמשי כלים בח'] הרי זה כעובר 6 Pray M wie 6 Ed. Ven. אומנות 6 Ed. Ven. אומנות 6 Ed. Ven. עבודה זרה 6 Ed. Ven. מנא לן 6 Pray M 6 A M 6 A

לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נושא אם אכיט אליך ואם אראך וגוי 6יכתיב ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותחי עליו ⁷יד הי וגוי אמר רבי מני בר פטיש 5כל שכועם אפילו פוסקין עליו גדולה מן השמים מורידין ⁹אותו מנלן מאליאב 10שנאמר ויחר אף אליאב בדוד ויאמר למה זה ירדת ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר אני ידעתי את זדונך ואת רוע לבבך כי למען ראות המלחמה ירדת 1יוכי אזל שמואל לממשחינהו בכולהו 2יכתיב לא בזה בחר הי ובאליאב 10 כתיב ויאמר הי אל שמואל אל תבט אל מראהו ואל גובה קומתו כי מאסתיהו 10מכלל דהוה רחים ליה עד האידגא

125. b. Sabbath 31a, Forts. von Nr. 121:

תנו רבנן מעשה יבעובד כוכבים אחד שבא לפני שמאי אמר לו כמה תורות יש לכם אמר לו שתים יחורה שבכתב ותורה שבעל פה אמר לו שבכתב אני מאמינד ושבעל פה איני מאמינד גיירני על מנת שתלמדני תורה שבתב געד מאמינד ושבעל פה איני מאמינד גיירני על מנת שתלמדני תורה שבתב ג"ד למחר בו והוציאו בנויפה בא לפני הלל גייריה יומא קמא "אמר ליה לאו עלי דידי אפיך ליה אמר ליה והא אתמול לא אמרת לי הכי אמר ליה לאו עלי דידי לפני שמאי אמר ליה גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומר על רגל אחת דחפו באמת הבנין שבידו בא לפני הלל "גייריה אמר ליה דעלך מור מעשה בעובד כוכבים אחד שבא שוב מעשה בעובד כוכבים אחד שהי שוב מעשה בעובד הוא זול "גמור שוב מעשה בעובד לא תעביד "זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה הוא זול "גמור מור "שהוה אומר "ואלה הבגדים אשר יעשו "הושן ואפוד אמר הללו למי שישימוני כהן הדול אמר אותו "עובד כוכבים בעמצו אלך ואתגייר "בשביל אמר ליה לכהן הדול בא לפני שמאי אמר ליה גיירני על מנת שתשימני כהן גדול בא לפני שמאי אמר ליה מקרא זה על מנת שתשימני כהן "ואלה הקרב יומת אמר ליה מקרא זה על מי נאמר אמר ליה מכחים שנקראו בנים למקום ומתוך "ואהבה שאהבם קרא להם "ובני בכורי ושראל שנקראו בנים למקום ומתוך "ואהבה שאהבם קרא להם "ובני בכורי ושראל בתורה והזר הקרב יומת בא לפני הלל שבא במקלו ובתרמילו על אהת כמה בתורה והזר הקרב יומת בנפי השיכנה לימים נזדונו שלשתן למקום אחד בתורה והזר הקרב יומת בג לפני הלל אמר ליה עינותן הלל ינוחו לך ברכות על ראשך שהקרבתני תחת כנפי השכנה לימום נזדונו שלשתן למקום אחד תחת כנפי השכינה

126. b. Sabbath 33b/34a:

ואמאי קרו ליה ראש המדברים בכל מקום ^זדיתבי רבי יהודה ורבי יוסי <mark>ורבי</mark> שמעון ²ויתיב יהודה בן גרים גבייהו פתח רבי יהודה ואמר כמה נאים מעשיהן של אומה זו תקנו שווקים תקנו גשרים תקנו מרחצאות רבי יוסי שתק נענה

 $^{^{8}}$ ממנה 9 (M) + מרב 9 (M) + מרב 9 ממנה 10 1. Sam. 17, 28 $^{-11}$ (M) מר בכולהו כתוב בהו גם בזה ל"ב הי גם בזה ל"ב הי 10 1. Sam. 16, 28 $^{-13}$ 1. Sam. 16, 7 $^{-14}$ (M) אמר בכולהו כתיב ביה ווא מר 14 (M) $^{-12}$ 1. Sam. 16, 8 $^{-13}$ 1. Sam. 16, 7 $^{-14}$ (M) אחת שבכי 14 14 (M) 14 Ed. Ven. בוי 12 Ed. Ven. בוי 12 Ed. Ven. אחת 12 12 Ed. Ven. 12 אחר 13 M 13 בי 14 Ed. Ven. 10 Ed. Ven. אור 10 Ed. Ven. אור 11 M 11 בא לפני הסוי א"ל פרשיהו לי פירש לו א"ל הללו 11 M 11 בא לפני הסוי 12 14 M 11 בי 15 M vac. 15 bis חלכהן והא 16 M 4. M. 1,51 $^{-17}$ M 16 Ed. Ven. בתי והור יתי 16 Ed. Ven. בוה יתי 16 18 2. M. 4, 22 19 M כתי והור

רבי שמעון בן ביוחי ואמר כל מה שתקנו בלא תקנו אלא לצורך עצמן תקנו שווקין להושיב בהן זונות מרחצאות לעדן בהן יעצמן גשרים ליטול מהן מכם יהודה בן גרים וסיפר דבריהם ונשמעו למלכות אמרו יהודה שעילה יתעלה יוםי ששתק יגלה לציפורי שמעון שגינה יהרג אזל הוא ובריה משו בי מדרשא כל יומא הוה מייתי להו "דביתהן ריפתא וכוזא דמיא וכרכי כי תקוף גיירתא אמר ליה לבריה נשים דעתן קלה עליהן דילמא מצערי לה ומנליא גיירתא אמר ליה לבריה נשים דעתן קלה איברי להן חרובא ועינא דמיא "וְהוּוֹ *לֹן אָזֹלוֹ טשו במערתא "איתרחיש "ניסא איברי להן חרובא ועינא דמיא "וְהוֹוֹ משלחי מנייהו והוו יתבי עד צוארייהו בחלא 2יכולי יומא גרסי בעידן צלויי לבשו מיכסו ומצלו והדר משלחי מנייהו כי היכי דלא "לבלו "איתבי "הריסר שני במערתא אתא אליהו 16קם אפיתחא דמערתא אמר מאן זילודעיה לבר יוחאי דמית קיסר ובטיל גזירתיה נפקו חזו אינשי דקא כרבי וזרעי ייאמר מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה כל מקום "שנותנין עיניהן מיד נשרף יצתה בת קול ואמרה 20להם להחריב עולמי יצאתם חיזרו למערתכם 21הדור אזול איתיבו תריסר ירחי שתא 22אמרו משפט רשעים בגיהנם י"ב חדש יצתא בת קול ואמרה צאו ממערתכם נפקו כל היכא דהוה מחי רבי אלעזר הוה מסי רבי שמעון אמר לו בני די לעולם אני ואתה 25בהדי פניא דמעלי שבתא 27הוא ההוא סבא דהוה נקיט תרי מדאני אסא 25ורהיט בין השמשות אמרו ליה הני למה לך אמר להו לכבוד שבת 26ותיםגי לך בחד חד כנגד זכור וחד כנגד שמור אמר ליה ²⁷לבריה חזי כמה ²⁸חביבין מצות על ישראל יתיב דעתיוהו שמע רבי פנחם בן יאיר חתניה 29ונפק לאפיה עייליה לבי בניה הוה קא אריך ליה לבישריה 150חזי דהוה ביה פילי 15בגופיה הוה קא בכי וקא נתרו 152מעת עיניה וקמצוחא ליה אמר ליה אוי לי שראיתיך בכך אמר ליה אשריך שראיתני בכך 55 שאילמלי לא ראיתני בכך לא מצאת בי כך דמעיקרא כי הוה מקשי רבי שמעון בן יוחי קושיא הוה מפרק ליה רבי פנחם בן יאיר תריסר פירוקי לסוף כי הוה מקשי רבי פנחם בן יאיר קושיא הוה מפרק ליה רבי שמעון בן יוחי עשרין וארבעה פירוקי אמר הואיל ואיתרחיש ניסא 34איזיל אתקן מילתא "דכתיב ויבא יעקב שלם ואמר רב שלם בגופי שלם בממונו שלם בתורתו ויחן את פני העיר אמר רב מטבע תיקן להם ושמואל אמר שווקים תיקן להם ורבי יוחנן אמר מרחצאות תיקן להם אמר איכא מילתא ואית (34a) איכא דוכתא דאית ביה ספק טומאה (34a) ואית מהרא בערא לכהנים לאקופי אמר איכא ³⁸איניש דידע דאיתחוק הכא מהרא אמר ליה ההוא סבא כאן 39קיצץ בן 10יוכאי 11יתורמסי תרומה עבר איהו נמי חכי כל היכא דהוה קשי טהריה וכל היכא דהוה רפי צייניה אמר ההוא מבא מיהר בן יוחי בית הקברות אמר ליה שאילמלי (לא) היית עמנו ואפילו היית עמנו ולא נמנית עמנו יפה אתה אומר עכשיו שהיית עמנו ונמנית עמנו יאמרו זונות מפרכסות זו את זו תלמידי חכמים לא כל שכן יהב ביה עיניה ונח

נפשיה נפק לשוקא חזייה ליהודה בן גרים אמר עדיין יש לזה בעולם נתן בן עיניו ועשהו גל של עצמות

127. b. Babh'a meși"a 59b:

לקה העולם שליש בזיתים ושליש יבחימים ישליש בשעור ים תנא יאד גדול היה באותו היום שבכל מקום שנתן בו יעיניו רבי אליעזר נשרף בדול היה באותו היום שבכל מקום 117a:

 $^{^{7}}$ Ed. Ven. בחמים 2 M בחצה 7 M אף 4 M עינין מיד נשי 7 M 7 אולויה 7 Ed. Ven. אלפן 7 הוה 7 8 Ed. Ven. 7 Ed. Ven. עלפן 7 Ed. Ven. 7 Ed. Ven. 7 Ed. Ven. 7 Ed. Ven. 9 Ed. Ven. מלכותא 17 M שנפל ביד גוי 17 M שנפל ביד גוי 17 איני בער 17 Ed. Ven. 17 M שנפל ביד גוי 18 M שנפל 17 Ed. Ven. 18 M 18 M 17 H 19 Ed. Ven. 19 Ed. Ven. אלו 19 Ed. Ven. ביל הוה א"ל היכא בי לקישא 19 Ed. Ven. 19 בער עבעי דרי חילוף למחר א"ר ווחנן שמעתא ואקשי אר"י שמעתא ואקשי 19 בער 19 בער ליהדר מר מרישא 19 Ed. Ven. 19 בער 19 בעליה ואחייה 19 בער 19 בע

מצית למיבעי רחמי ⁴⁴דתו לא שכיבנא אזולנא ⁴⁶ואי לא לא אזילנא הואיל וחליף שעתא חליף תייריה אוקמיה שייליה כל ספיקא דהוה ליה ופשטינהו ניהליה היינו דאמר רבי יוחנן דילכון אמרי דילהון היא

129. b. Berakhoth 57b:

חמשה ואחר מששים אלו הן אש רבש ושבת ושינה וחלום אש אחר מששים בלגיהנם רבש אחר מששים למן שבת אחר מששים לעולם הבא שינה אחר מששים למיתה חלום אחר מששים לנבואה

130. B°rešith rabba Par. 10, gegen Enbe: תלמי המלך שאל את הזקנים ברומי בכמה ימים ברא הקדוש ברוך הוא עולמו אמרו לו לששה ימים אמר להם ומאותה שעה גיהנם ניסוקת לרשעים אוי לעולם מדיניו

131. b. Roš haššana 16b/17a:
תניא בית שמאי אומרים ג' כתות הן ליום הדין אחת של צדיקים גמורין ואחת של רשעים גמורין ואחת של בינוניים צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר לעיהנם "שנאמר ורבים לחיי "עולם רשעים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר לגיהנם "שנאמר ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם בינוניים יורדין לגיהנם (17a) ומצפצפין ועולין "שנאמר והבאתי את השלישית באש וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון את הזהב הוא יקרא בשמי ואני וצרפתים כצרוף את המרה "חנה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל

132. b. Babh'a bathr'a 79a:

כי אתא רב דימי אמר רבי זיונתן כל הפורש "עצמו מדברי תורה נופל בגיהנם שנאמר אדם טועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח

133. Pesachim III, 7, 8:

ז ההולך לשחום את פסחו ולמול את בנו ולאכול סעודת ארוסין בבית חמיו ונזכר שיש לו חמץ בתוך יביתו אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו יחזור יויבער ואם לאו ימכטלו בלבו להציל ימן יהגים יומן הנהר יומן יהלסטים יומן הדליקה מון יהמפולת יבטל בלבו יוולשבות שביתת הרשות ייחזור מיד מורפו הוכן מי שיצא יומירושלים ונזכר שיש בידו בשר קדש אם יועבר ייצופים שורפו במקומו ואם לאו חוזר ושורפו לפני הבירה מעצי המערכה ועד כמה הן חוזרין במקומו ואם לאו חוזר ושורפו לפני הבירה מעצי המערכה ועד כמה הן חוזרין רבי מאיר אומר זה וזה יובבציה רבי יהודה אומר זה וזה יובכנית ותכמים

134. Jom'a VIII, 9:

האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה אחטא ויום המורים ימכפר עברות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר יעברות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר יעברות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו

135. Dereth 'eres 30t'a Kap. II:

יהוי ²חרד ושש לכל המצות

אומרים 16 קדש 17בכזית וחמץ 18בכביצה

 48 M + עילואי 45 M יעילוא דעתאי הואיל דחליף דעתאי 45 M בהדך א"ל לא מצינא השתא הואיל דחליף דעתאי 45 M ישעחא מאן חליף שייליה 2 M בניהנם 2 M בניהנם 2 M בביים מעין ששים 2 M ישעחא מאן חליף שייליה 2 M בביים 3 Dan. 12, 2 4 3aф. 13, 9 4 Si. Sam. 2, 6. 4 Siz 1 M ישרי 2 Vac. 4 Siz 5 Prov. 21, 16. 5 CKN 5 Ed. Ven. 5 Ed. Ven. 6 Ed. Ven. 6 Ed. Ven. 7 במל 2 Vac. Str.; Ed. Ven. 8 Str. 4 Str. 10 CK 13 CKR ומירו 10 CK 13 CKR ישבות 10 CK 13 CKR ישבות 14 Str. 15 Str. 15 Str. 15 Str. 16 Str. 16 Str. 16 Str. 16 Str. 17 Str. 18 Str. $^{$

136. Ebenda Kap. III:

יהוי זהיר בקדשים בין בנתינתן ובין באכילתן

137. Ebenda Kap. III:

יהוי עלוב ואהוב להשיב ליודעך יושפל רוח בפני כל אדם ולאנשי ביתך יותר ימכל ואם תתרעם ותלחם יעם יביתך סופך ילגיהנם

138. Ebenda Kap, IX:

הוי אוהב את מוכיחך יכדי שתוסיף חכמה על חכמתך ושנא את ²משבחך כדי שלא תתמעט ³מחכמתך

139. Ebenda:

ויהי ביתך פתוח ¹לרוחה כדי שלא יחסרו מזונותיך והוי זהיר בדלתי ביתך ²שלא
יהיו סגורות בשעה שאתה מיסב באכילה ובשתיה מפני שמביאין ⁵אותך? לידי
עניות והוי שמח ביסורין הבאין עליך מפני שמצילין אותך מדינה של גיהנם
והוי זהיר בכבוד אשתך כדי שלא תהיה כעקרה והוי שמח על שולחנך בשעה
שהרעבים באים ונהנין ²ממנו כדי שתאריך ימים בעולם הזה ובעולם הבא
והוי שמח ³במתנה שאתה נותן מתוך ביתך כדי שיכפה ממך ⁶אף ⁷שנאמר
ומתו בסתר יכפה אף

140. Dereth 'eres 30t'a Kap. III: הוי קטן יבעיני ינפשך שש בחלקך יונאה במיעוטך ויהי חלקך מבורך לעולם עין טובה ונפש ישבעה

2. Jesus und die Ehe.

141. M°thilt'a, par. Jethro, Abjøn. 8 (ed. fr. 5. 70 a): ילא תנאף למה נאמר לפי שהוא אומר ²מות יומת חנואף והנואפת עונש שמענו אזהרה לא שמענו תלמוד לומר לא תנאף

142. Siphr'a zu 3. M. 20, 10 (Par. qedošim):

ואיש אשר ינאף את אשת איש אשר ינאף את אשת רעהו ($3. \mathrm{m}. 20, 10$) ואיש אשר ינאף והגאפת

LXX: ἄνθρωπος δς ἃν μοιχεύσηται γυναῖκα ἀνδρός, ἢ δς ἃν μοιχεύσηται γυναῖκα τοῦ πλησίον, θανάτω θανατούσθωσαν ὁ μοιχεύων καὶ ἡ μοιχευομένη.

יואשת להוציא את הקמן אשר ינאף את אשת איש להוציא את אשת קמן אשר ינאף את אשת רעהו להוציא את אשת אחרין מות יומת בחנק אתה אומר בחנק או אינו אלא באחת מכל מיתת שבתורה אמרת צא וראה כל מיתה הסתומה בתורה אין אתה רשאי למושכה להחמיר עליה אלא להקל עליה דברי רבי יאשיה רבי יונתן אומר לא מפני שהיא קלה אלא מפני שנאמרה סתם וכל מיתה שנאמרה מיתה בידי אדם מה מיתה האמורה בידי שמים מיתה שאין בה רושם מיתה שאין בה רושם מיתה שאין בה רושם מכאן אמרו מצות הנתנקין היו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו ונותנין סודר מכאן אמרו מצות הנתנקין היו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו ונותנין סודר

קשה לתוך הרכה וכורך על צוארו זה מושך אצלו וזה מושך אצלו עד שנפשו יוצאת לא תנאף אחד האיש ואחד האשה

143. Methilt'a, Jethro (bachodeš), 8. Abschn., zu 2.M. 20, 17 (ed. Fr. S. 70b):

לא תחמוד רבי אומר יכתוב אחד אומר לא תחמוד יוכתוב אחד אומר לא לא תחמוד ביעוקף אחר המנאף תתאוה ביצד יתקיימו שני מקראות הללו הרי זה אזהרה לעוקף אחר המנאף

144. Ebenda:

לא תחמד יכול אפילו חומד בדבור תלמוד לומר ילא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך מה להלן עד שעושה מעשה אף כאן עד שעושה מעשה

145. Traftat Kalla:

יכל המסתבל באשה בכוונה כאילו בא עליה ימכאן אמרו חכמים כל הנוגע באצבע קטנה של אשה כאילו נוגע באותו מקום וכן כל המסתכל בעקיבה של אשה הויון לו בנים בעלי מומין יהורים סומין יאלמין הרשין

146. Ebenda, kurz vorher, vgl. b. Berakhoth 61a:

המרצה מעות לאשה מידו לידה בשביל להסתכל בה אפילו הוא כמשה רבינו שקבל תורה מהר סיני לא ינקה מדינה של גיהנם 'שנאמר יד ליד לא ינקה רע

147. b. Nidda 13b:

ואמר רבי אליעזר מאי זדכתיב ידיכם דמים מלאו אלו המנאפים ביד תנא דבי רבי ישמעאל ²לא תנאף לא זתהא זכך זניאוף בין ביד בין ברגל

148. Leviticus rabba Par. 23 gegen Ende, zu 3. M. 18, 3:

יב דבר אחר כמעשה ארץ מצרים הרא הוא דכתיב ועין נואף שמרה גשף לאמר לא תשורני עין וסתר פנים ישים אמר ריש לקיש שלא תאמר שכל מי שהוא בגופו נקרא נואף נואף בעיניו נקרא נואף

149. b. Nidda 13a (II, 1):

מתניתא כל היד המרבה לכדוק בנשים משובחת ובאנשים תקצץ גמרא (13b) איבעיא להו דינא תנן או לטותא תנן דינא תנן כי הא דרב הונא קץ ידא יאו לטותא תנן תא שמע דתניא רבי טרפון אומר "יד לאמה תקצץ ידו על טבורו אמרו לו ישב לו קוץ בכריסו לא יטלגו אמר להן "לא והלא כריסו נבקעת אמר להן מוטב יתבקע כריסו ואל ירד לבאר שחת

150. b. Sanhedrin 58b:

אמר ריש לקיש יהמגביה ידו על חבירו אף על פי שלא הכהו נקרא רשע שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך למה הכית לא נאמר אלא למה תכה אף על פי שלא הכהו נקרא רשע אמר זעירי אמר רבי חנינא נקרא חומא שנאמר ואם לא לקחתי בחזקה יוכתיב ותהי חמאת הנערים גדולה מאד רב

הונא אמר תיקצץ ידו ישנאמר וזרוע רמה תשבר רב הונא קץ ידא

151. b. Sabbath 108b:

אמר רבי מונא משום רבי יהודה טובה טיפת צונן שחרית ורחיצת ידים "ורגלים ערבית מכל קילורין שבעולם הוא היה אומר יד לעין תיקצץ יד לחוטם תיקצץ יד לפה תיקצץ יד לאוזן תיקצץ יד לחסודה תיקצץ "יד לאמה תיקצץ יד לפי טבעת תיקצץ יד לגיגית תיקצץ יד מסמא יד מחרשת יד מעלה פוליפוס

152. 5. M. 24, 1 – 4:

יכו יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו יוצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר יושנאה האיש האחרון וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו או כי ימות האיש האחרון אשר לקחה לו לאשה ילא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה להיות לו לאשה אחרי אשר הממאה כי תועבה הוא לפני יהוה ולא תחטיא את הארץ אשר יהוה אלחיך נתו לד נחלה

LXX 3u 5. m. 24, 1-4:

1'Εὰν δέ τις λάβη γυναϊκα καὶ συνοικήση αὐτῆ, καὶ ἔσται ἐὰν μὴ εὕρη χάριν ἐναντίον αὐτοῦ ὅτι εὖρεν ἐν αὐτῆ ἄσχημον πρᾶγμα, καὶ γράψει αὐτῆ βιβλίον ἀποστασίου καὶ δώσει εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς, καὶ ἐξαποστελεῖ αὐτὴν ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. ²καὶ ἀπελθοῦσα γένηταὶ ἀνδρὶ ἐτέρω, ³καὶ μισήση αὐτὴν ὁ ἀνὴρ ὁ ἔσχατος, καὶ γράψει αὐτῆ βιβλίον ἀποστασίου καὶ δώσει εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς καὶ ἐξαποστελεῖ αὐτὴν ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ, καὶ ἀποθάνη ὁ ἀνὴρ ὁ ἔσχατος δς ἔλαβεν αὐτὴν αὐτῷ γυναῖκα ⁴οὐ δυνήσεται ὁ ἀνὴρ ὁ πρότερος ἔξαποστείλας αὐτὴν ἐπαναστρέψας λαβεῖν αὐτὴν ἑαυτῷ γυναῖκα μετὰ τὸ μιανθῆναι αὐτήν, ὅτι βδέλυγμά ἐστιν ἐναντίον Κυρίου τοῦ θεοῦ σου καὶ οὐ μιανεῖτε τὴν γῆν ῆν Κύριος ὁ θεός σου δίδωσίν σοι ἐν κλήρω.

153. Siphre 3u 5.M. 24, 1 – 4, Par. ki tes'e:
כי יקח איש אשה מלמד שהאשה 'נקנית בכסף שהיה בדין ומה אמה העבריה שאין נקנית בבעילה נקנית בכסף אשה שנקנות בבעילה אינו דין שתרא 'נקנית בכסף יבמה תוכיח 'שנקנית בבעילה ואינה 'נקנית בכסף אף שתרא 'נקנית בכסף יבמה תוכיח 'שנקנית בבעילה ואינה לא תרא נקנית אתה אל תתמה על האשה שאף על פי 'שנקנית בבעילה לא תרא נקנית בכסף הלמוד לומר כי יקח איש אשה מלמד שהאשה נקנית בכסף

*ובעלה מלמד שהאשה נקנית בבעילה שהיה בדין ומה יבמה שאין ינקנית בכסף ינקנית בבעילה מלמד שהאשה נקנית בבעילה שהיה בדין ומה יבמה שאין ינקנית בכסף אינו דין שנקנית בבעילה אמה העברייה תוכיח שנקנית בכסף ואין נקנית בבעילה אף אתה אל תתמה על האשה שאף על פי שנקנית בכסף שלא תהא נקנית בבעילה תלמוד לומר ובעלה מלמד שהאשה נקנית בבעילה

זמנין אף בשמר ודין הוא ומה כסף שאינו מוציא הרי הוא קונה שמר שהוא מוציא אינו דין שיהא קונה לא אם אמרת בכסף שקונה הקדש ומעשר ^זשני האמר בשמר שאין קונה הקדש ומעשר שני תלמוד לומר וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ויצאה מביתו יוחלכה והיתה לאיש אחר מקיש יהויתה של זה ליציאתה של זה מה יציאתה מזה בשמר אף יהויתה ילזה בשמר

154. Siphre, ebenda, fortsetung: יוהיה אם לא תמצא חן בעיניו בית שמאי אומרים לא יגרש אדם את

אשתו אלא אם כן מצא בה ערות דבר שנאמר כי מצא בה ערות דבר ובית הלל אומרים אפילו הקדיחה את תבשילו שנאמר כי מצא בה ערות דבר אמרו בית הלל לבית שמאי אם נאמר דבר למה נאמר ערוה ואם נאמר ערוה למה נאמר דבר שאם נאמר דבר ולא נאמר ערוה הייתי אומר היוצאת מפני דבר תהיה מותרת להינשא והיוצאת מפני ערוה לא תהיה מותרת להינשא ואל תתמה אם נאסרה מן המותר לה לא תהיה אסורה מן האסור לה תלמוד

^{153 &}lt;sup>1</sup> Ed. Ven. ניקנית – ² Ed. Ven. bis ברין ברין – ³ Ed. Ven. ברין – ⁵ Ven. אחר ברין – ⁵ Ven. אחר Ed. Ven. הוייתה – ⁶ Ed. Ven. מזה – ⁶ Ed. Ven. בוויתה – ⁷ Ed. Ven. בווית – ⁷ Ed. Ven. – ⁸ Ed. Ven. – ⁹ Ed. Ven. –

לומר ערוה ויצאה מביתו יגוי ואם נאמר ערוה ולא נאמר דבר הייתי אומר מפני ערוה תצא מפני דבר לא תצא תלמוד לומר דבר ויצאה מביתו רבי עקיבא אומר אפילו מצא אחרת נאה ²הימנה שנאמר אם לא תמצא חן בעיניו

155. Siphre, ebenda, Fortsetzung:

וכתב לה לשמה ימכאן אמרו כל גם שנכתב שלא לשם אשה פסול כיצד היה
עובר בשוק ושמע קול הסופר מקרא איש פלוני מגרש את אשתו פלונית
ממקום פלוני ואומר זה שמי ישם יאשתי פסול לגרש בו יותר ימכאן כתב
לגרש את אשתו וגמלך מצא בן עירו אמר לו שמי כשמו ושם אשתי כשם
אשתו פסול לגרש בו יותר ימכאן יש לו שתי גשים ששמותם שוים כתב
לגרש בו את הגדולה לא יגרש בו את הקמנה יותר ימכאן אמר ללבלר כתוב
ואיזו שארצה אגרש פסול לגרש בו

וכתב אין לי "אלא בדיו מנין בסם ובסיקרא בקומוס ובקנקנתום תלמוד לומר וכתב לה מכל מקום

ספר אין לי אלא ספר מנין עלי קנים עלי אגוז עלי זית עלי חרוב תלמוד לומר ונחן מכל מקום אם כן למה נאמר ספר מה ספר מיוחד של קיימא יצאו אלו שאינן של קיימא רבי יהודה בן בתירה אומר מה ספר מיוחד שהוא תלוש מן הקרקע יצא דבר שמחובר לקרקע

כריתות שיהא כורת ימכאן אתה אומר האומר לאשתו הרי זה יגטך על מנת שלא תלכי לבית אביך לעולם על מנת שלא תשתי יין לעולם אין "זה כריתות על מנת שלא תלכי לבית אביך מכאן ועד לי יום ועל מנת שלא תשתי יין מכאז ועד לי יום הרי זה כריתות

המנרש את אשתו ואמר לה הרי את מותרת לכל אדם אלא לפלוני רבי אליעזר מתיר וחכמים אוסרים לאחר מיתתו של רבי אליעזר נכנסו די "זקנים להשיב על דבריו רבי טרפון ורבי יוסי הגלילי ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא רבי טרפון אמר הלכה וניסת לאחיו ומת בלא ולד היאך זו מתייבמת ולא נמצא זה מתנה על מה שכתוב בתורה וכל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאי במל הא למדת שאין זה כריתות אמר רבי יוסי הגלילי היכן מצינו בתורה שמותרת לאחד ואסורה לאחד אלא מותרת לאחד מותרת לכל אדם אסורה לאחד אסורה לכל אדם הא למדת שאין זה כריתות רבי אלעזר בן עזריה אומר כריתות דבר הכורת בינו לכינה אמר רבי יוסי הגלילי רואה אני את דברי רבי אלעזר בן עזריה רבי עקיבא אומר וכי במה החמירה תורה בגרושה או באלמנה חמורה אינו דין שתהא אסורה מן האמור לה הא למדת שאין זה גרושה המורה אינו דין שתהא אסורה מן האמור לה הא למדת שאין זה גרושה המורה

1.56. Ebenda, Sortsetzung:

דבר אחר הלכה וניסת לאחד ימן יהשוק והיו לו בנים ממנה ניסת לזה לא נמצאו בניו של ראשון יממזרים הא למדת שאין זה כריתות

157. Ebenda, Sortsetzung:

בידה אין לי אלא בידה מנין לרבות גגה יחצרה וקרפיפה ורחובה תלמוד לומר ונתן מכל מקום אם כן למה נאמר ידה אלא מה ידה מיוחדת שהיא רשותה כך כל דבר שהיא רשותה

 $^{^{5}}$ Ed. Ven. הימינה 5 Ed. Ven. מיכן 5 Ed. Ven. מיכן 6 Ed. Ven. מיכן אשתו 6 Ed. Ven. ממרן 6 Ed. Ven. ממרן 7 Ed. Ven. ממוירן 7 Ed. Ven.

ונתן בידה ושלחה מביתו עד שיאמר לה זה ינטך ימכאן אמרו הזורק גט לאשתו ואמר לה כנסי שטר או שמצאתו והרי היא ינטה אינו גט עד שיאמר לה הא ינטד

158. Ebenda, Fortsetzung:

(270) ויצאה מביתו מלמד שהאשה יוצאה מלפני האיש והלכה והיתה לאיש אחר שלא תינשא עמו בשכונה אחר כבר קראתו התורה אחר ושנאה האיש האחרון הכתוב הכתוב מבשרך שאתה עתיד לשנאותה או כי ימות האיש האחרון הכתוב מבשרך שעתידה לקוברו "לא יוכל בעלה הראשון וגוי לשוב לקחתה וגוי אין לי אלא גרושה אלמנה מנין תלמוד לומר או כי ימות האיש האחרון אם סופינו לרבות אלמנה מה תלמוד לומר גרושה אלמנה מותרת ליבם גרושה אסורה ליבם יכול אף "שקלקלה על בעלה לאחר שנתגרשה תהא אסורה לחזור לו תלמוד לומר וכתב לה וגוי ויצאה וגוי והיתה לאיש אחר וגוי היוצאה בגט תהא אסורה לחזור לו ולא "שקלקלה על בעלה תהיה אסורה לחזור לו ומנין לנותן גט ליבמתו שאסורה לחזור לו תלמוד לומר לא יוכל בעלה הראשון ומנין לאשה שהלך בעלה למדינת הים ואמרו לה הרי מת "בעלך וניסת יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה להיות לו לאשה אחרי אשר יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה להיות לו לאשה אחרי אשר

אשר שלחה אין לי אלא מן הנשואים לנשואים לאירוסים מן האירוסים מן האירוסים לנשואים ומן הנשואים לאירוסים מנין תלמוד לומר לא יוכל בעלה הראשון לקחתה לא יוכל הראשון לקחת. את אשר שילח רבי יוסי בן כיפר אומר משום רבי אלעזר בן עזריה מן האירוסים מותרת מן הנשואים אסורה שנאמר אחרי אשר הוממאה וחכמים אומרים בין מן האירוסים ובין מן הנשואין אסורה אם כן למה נאמר אחרי אשר הוממאה לרבות סומה שנסתרה וכן הוא

אומר לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו וגוי כי תועבה היא לפני הי רבי יהודה אומר היא תועבה ואין הוולד תועבה

ולא תחטיא את הארץ להזהיר בית דין על כך

159. b. Pesachim 112a/b:

לא תבשל בקדירה שבישל בה חבירך ימאי ניהו גרושה בחיי בעלה דאמר מר גרוש שנשא גרושה ארבע דיעות במיטה ואי בעית אימא יאפילו באלמנה לפי שאין כל יאצבעות שוות

160. b. Pesachim 113b:

תנו רבנן..... ארבעה אין הדעת סובלתן אלו הן דל גאה ועשיר מכחש חקן מנאף ופרנס מתנאה על הציבור בחנם ויש אומרים אף המגרש את אשתו פעם ראשונה יושניה ומחזירה

161. b. Gittin 90b:

יכי שנא שלח רבי יהודה אומר אם שנאתה שלח 'רבי יוחנן אומר לשנאוי המשלח ולא פליגי הא בזוג ראשון הא בזוג שני דאמר רבי אלעזר יכל המגרש אשתו ראשונה אפילו מזבח מוריד עליו דמעות ישנאמר וזאת שנית תעשו כסות דמעה את מזבח הי בכי ואנקה מאין עוד פנות אל המנחה ולקחת רצון מידכם ואמרתם על מה על כי הי העיד בינך ובין אשת נעוריך אשר אתה בגדתה בה והיא חברתך ואשת יבריתך

 $^{^{5}}$ Ed. Ven. גיטר 5 Ed. Ven. מיכן 5 Ed. Ven. מיכן 5 Ed. Ven. 5 Ed. Ven. 5 Ed. Ven. אחר כך 8 Ed. Ven. 6 Ed. Ven. 7 Ed. Ven. 7 Ed. Ven. בעליך 9 Ed. Ven. א"ר פפא בגרוי 1 9 Ed. Ven. א"ר פפא בגרוי 1

162. Josephus, Archäologie IV, 8, 23:

γυναικός δὲ τῆς συνοικούσης βουλόμενος διαζευχθήναι καθ' ἀσδηποτοῦν αἰτίας, πολλαί δ' αν τοῖς ανθρώποις τοιαῦται γίγνοιντο, γράμμασι μέν περί τοῦ μηδέποτε συνελθεῖν ἰσχυριζέσθω λάβοι γὰρ ἄν οὕτως ἐξουσίαν συνοικεῖν έτέρω, πρότερον γαρ οὐκ ἐφετέον εἰ δὲ καὶ πρὸς ἐκεῖνον κακωθείη καὶ τελευτήσαντος αὐτοῦ δελήσειε γαμεῖν ὁ πρότερος, μὴ έξεῖναι αὐτῆ ἐπανιέναι.

163. Sirach 7, 26:

²⁶γυνή σοί ἐστιν κατὰ ψυχήν; μὴ ἐκβάλης αὐτήν.

164. Philo, De spec. leg. III, 30 M. II, 304:

έὰν δέ, φησίν, ἀνδρὸς ἀπαλλαγεῖσα γυνὴ καθ' ἢν ἂν τύχη πρόφασιν ἔτέρω γημαμένη πάλιν χηρεύση, ζωντος ή και τετελευτηκότος του δευτέρου, μή έπανίτω πρὸς ἄνδρα τὸν πρότερον1, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἄλλοις ἔνσπονδος μᾶλλον ἢ τῷδε γενέσθω, θεσμούς παραβᾶσα τοὺς ἀρχαίους, ὧν έξελάθετο φίλτρα καινά πρὸ τῶν παλαιῶν ἐλομένη. (31) πρὸς δὲ συμβάσεις εἴ τις έθέλει χωρεῖν ἀνὴρ τῆ τοιαύτη γυναικί, μαλακίας καὶ ἀνανδρίας ἐκφερέσθω δόξαν, ἐκτετμημένος τῆς ψυχῆς τὸ βιωφελέστατον, μισοπόνηρον πάθος, ὑφ΄ οδ καὶ τὰ οἴκων καὶ τὰ πόλεων πράγματα κατορθοῦται, καὶ δύο τὰ μέγιστα τῶν ἀδικημάτων εὐφόρως ἀπομαξάμενος, μοιχείαν τε καὶ προαγωγείαν αί γάρ αὖθις καταλλαγαὶ μηνύματ' εἰσὶ τοῦ ἑκατέρου. θανάτου δίκην τινέτω σὺν τῆ γυναικί.

165. b. Berathoth 20a:

רב גידל הוה ירגיל דהוה קא אזיל ויתיב אשערי ירטבילה אמר להו הכי טבילו והכי טבילו אמרו ליה רבנן לא קא מסתפי מר מיצר הרע אמר להון דמיין באפאי כי קאקי חיורי רבי יוחנן הוה רגיל דהוה קא אזיל ויתיב אשערי ³דטבילה אמר כי סלקן בנות ישראל ⁴ואתיין מטבילה מסתכלן בי ונהוי להו זרעא דשפירי כוותי

3. Jesus und der Eid.

166. Nedarim IX, 1:

רבי אליעזר אומר פותחין לאדם בכבוד אביו ואמו וחכמים אוסרין ומודים הכמים לרבי אליעזר בדבר שבינו לבין אביו ואמו שפותחין לו בכבוד אביו ואמו

167. Philo, De spec. leg. II, 224ff.; M. p. 298:

οί γαρ γονείς μεταξύ θείας και ανθρωπίνης φύσεως είσι μετέχοντες αμφοίν: ... (234) ψόγου δὲ καὶ κατηγορίας καὶ τῆς ἀνωτάτω δίκης οἱ μήθο ὡς πρεσβυτέρους αἰδούμενοι μήθ' ως υφηγητάς ἀποδεχόμενοι μήθ' ως εὐεργέτας άμοιβής άξιούντες μήθ' ώς άρχουσι πειθαρχούντες μήθ' ώς δεσπότας εὐλαβούμενοι. πατέρα, οὖν φησί, μετὰ θεὸν καὶ μητέρα τίμα.

168. Josephus, contra Apionem II, 271: Γονέων τιμήν μετά την πρός Θεόν δευτέραν έταξε.

169. Nedarim I, 3f.:

ג האומר . . . כאמרה כדירים כעצים כאשים כמובח כהיכל כירושלים גדר באחת מכל משמשי המזבח אף על פי שלא הזכיר קרבן הרי זה נדר בקרבן רבי יהודה אומר האומר [כ] ירושלים לא אמר כלום

^{164 &}lt;sup>1</sup> 5. Mt. 21, 1 – 4. 165 ¹ M vac. מבילה כי הוה חזי א ב ² M שהילה כי הוה חזי שנילה בי הוא מבילה כי הוא אוני של מבילה בי הוא מב לבנות ישי דקא מטבלו הוה מחוי להו הלכות טבילה וא"ל הכי טבילו והכי טבילו — 3 M מן נהרא ליסתכלון בי וליהוי 168 ed. Müller (Riggenbad), Orelli) 1877.

ד האומר קרבן עולה מנחה חטאת תודה שלמים שאני אוכל לך אסור רבי יהודה מתיר הקרבן כקרבן קרבן שאוכל לך אסור לקרבן לא אוכל לך רבי מאיר אוסר

170. Tos. Nedarim I, 2. 3:

רבי יהודה אומר האומר ירושלם לא אמר כלום שלא נתכוין לדור אלא קרב, עצמו ירושלם לירושלם כירושלם היכל להיכל כהיכל מזבח למזבח כמזבח אישים לאשים כאשים עצים לעצים כעצים אימרא לאימרא כאימרא דיריים לדיריים כדיריים בזיקים לבזיקים כבזיקים כולם אף על פי שלא אוכל לך

171. Nedarim II, 1:

קונם שאני ישן שאני מדבר שאני מהלך ... הרי זה בלא יחל דברו שבועה שאני ישן שאני מדבר שאני מהלך אסור

172. 3ebhachim IX, 1:

המובח מקדש יאת הראוי לו

173. Šebhu oth IV, 13:

משביע אנו עליכם מצוה אני עליכם אוסרכם אני הרי אלו חיבון בשמים ובארץ הרי אלו פטורון באל"ף דל"ת ²ביו"ד ה"י בשדי בצבאות בחנון ורחום בארך אפים ורב חסד ובכל הכנוין הרי אלו חיבין

174. b. Šebhu oth 35 a/36b:

מתניתא משביעני עליכם מצוה אני באלף דלת ביוד הי בשדי בצבאות בחנון ורחום בארך אפים ורב חסד

גמרא ¹למימרא דחנון ורחום שמות נינהו ורמינהו יש שמות שנמחקין ויש שמות שאין נמחקין ²אלו הן שמות שאין נמחקין כגון אל אלהיך אלהים אלהיכם ³אהיה אשר אהיה אלף דלת ויוד הי שדי צבאות הרי אלו אין נמחקין אבל הגדול הגבור הנורא ³האדיר והחזק והאמיץ העיזוז חנון ורחום ארך אפים ורב הרי אלו נמחקין אמר אביי ³מתניתן במי שהוא חנון (35b) במי שהוא רחים ³קאמר אמר ליה רבא אי הכי בשמים ובארץ גמי במי שהשמים והארץ שלו ³קאמר הכי השתא התם כיון דליכא מידי ³אחרינא דאיקרי רחום וחנון ודאי במי שהוא רחים ³קאמר הכא כיון ³דאיכא שמים וארץ בשמים וארץ ³קאמר.

175. Þhilo, De spec. leg. II, 1; 271 M.: ἀλλὰ καὶ προσπαραλαβέτω τις, εἰ βούλεται, μὴ μέντοι τὸ ἀνωτάτω καὶ πρεσβύτατον εὐθὺς αἴτιον, ἀλλὰ γῆν, ἥλιον, ἀστέρας, οὐρανόν, τὸν σύμπαντα κόσμον ἀξιολογώτατα γὰρ ταῦτα ἄτε καὶ πρεσβύτερα τῆς ἡμετέρας γενέσεως

καὶ προσέτι ἀγήρω διαιωνιοῦντα τῆ τοῦ πεποιηκότος γνώμη.

176. b. Gittin 35a:

ההיא דאתאי לקמיה דרב הונא אמר לה מה אעביד ליך דרב לא מגבי כתובה לארמלתא אמרה ליה מידי הוא מעמא אלא ידלמא נקימנא מידי מכתובתי חי ה׳ צבאות אם נהניתי מכתובתי כלום אמר רב הונא מודה רב בקופצת

177. Qoheleth rabba zu Kap. I, 8:

ג דבר אחר כל הדברים יגעים דברי מינות מיגעין את האדם מעשה ברבי אליעזר שנתפס לשום מינות נטלו אותו הגמון והעלו על הבימה לדון אותו אמר לו רבי אדם גדול כמותך יעסוק בדברים בטלים הללו אמר לו נאמן עלי

¹⁷² ' vac. Ed. Ven. 173 ' Ed. Ven. משביעני - 2 M יוד הא בשרי בצבי - 2 M ימים אלו הורב ברחי בחני בא"א ורב ברחי בחני בא"א ורב ברחי בחני בא"א ורב ברחי בחני בא"א ורב - 3 M יא הורול ברחי ואלו הן הנמחקון הגרול - 4 vac. - 5 vac. - 9 M ישא נמחי - 6 Ed. Ven. מתניתין - 7 vac. - 8 M ישא נמחי - 9 M ישא נמחי - 176 ' M + להו

הדיין והוא סבר שבשבילו אמר והוא לא אמר אלא לשום שמים אמר לו מאחר שהאמנתני עליך אף אני הייתי סבור ואומר אפשר שישיבות הללו טועות הן בדברים בטלים הללו דימום פטור אתה אחר שנפטר רבי אליעזר מן הבימה היה מצטער על ישנדפס על דברי מינות נכנסו תלמידיו אצלו לנחמו ולא קבל נכנס רבי עקיבא אצלו אמר לו רבי שמא אחד מן המינין אמר לפניך דבר וערב לפניך אמר לו הן השמים הזכרתני פעם אחת הייתי עולה באיסטרטא של צפורי ובא אלי אדם אחד ויעקב איש כפר סכניא שמו ואמר. לי דבר יאחר

178. b. Nazir 66a/b:

אמר ליה רב לחייא בריה (66b) חטוף ובריך וכן אמר ליה רב הונא לרבה בריה חטוף ובריך למימרא דמברך עדיף והתניא רבי יוסי אומר גדול העונה אמן יותר 'מן המברך ואמר ליה רבי נהוראי השמים כך היא תדע שהרי גוליירים מתגרין במלחמה וגבורים נוצחין 'תנאי היא דתניא אחד המברך ואחד העונה אמן במשמע אלא שממהרין למברך תחילה

179. b. Ta anith 18a:

דתניא בעשרים ותמניא ביה אתת בשורתא מבתא ליהודאי דלא יעידון מן
אורייתא שפעם אחת ינגזר על ישראל שלא יעסקו בתורה ושלא ימולו את
בניהם ושיחללו ישבתות מה עשה יהודה בן שמוע וחביריו הלכו ונטלו עצה
ממטרוניתא אחת שכל גדולי יהעיר מצויים אצלה אמרה להם יעמדו והפגינו
כלילה הלכו והפגינו בלילה אמרו אי שמים לא יאחים אנחנו לא בני אב
אחד אנחנו לא בני אם אחת אנחנו מה נשתנינו מכל אומה ולשון שאתם
גוזרין עלינו גוירות ירעות ובטלום ואותו היום עשאוהו יום טוב

180. Exodus rabba, Par. 42, zu 2. M. 32, 7.8:

דבר אחר סרו מהר רבי יונה בשם רבי שמואל בר נחמן אמר כל נביא שהיה עומד היה אומר 'נבואתו של חבירו ולמה היה אומר דבר חבירו לברר 'נבואתו ורבי יהושע בן לוי אמר לנבואתו הוא נזקק חוץ ממשה שאמר כל דברי הנביאים ושלו וכל שהיה מתנבא מעין נבואתו של משה היה וכל הדברות הוא אומר חוץ משנים שהקדוש ברוך הוא אמרן לישראל מפיז אנכי ולא יהיה לך אמר הקדוש ברוך הוא לבם לחמוא אלא במה שצויתי אתכם אמר הבי שמעון בשם רבי יהושע בן לוי משל למלך שקדש מטרונה בבי מרגליות מיד ליד וחזר ושלח לה עוד שמונה על ידי שלוחו עם שהיתה משחקת עם אוהבה אברה את בי המרגליות שנתן לה המלך כיון שידע המלך "שאבדה אותן מרדה מביתו בא לו שושבינה לפיים למלך אמר אדוני המלך אימתי אתה מוצא משובחת ונאה כמותה אמר המלך אי שמים ב' מרגליות נתתי לה אפילו כולם אלא כך היתה בוסרת עלי שאותן שתי מרגליות שנתתי לה מיד אפילו כולם אלא כך היתה בוסרת עלי שאותן שתי מרגליות שנתתי לה מיד ליד איבדה אותן הוא שהקדוש ברוך הוא אומר "לירמיה כי שתים רעות עשה עמי ושתי רעות עשו ללכך ויתר על כ"ב ומהו כי שתים רעות עשה עמי ושתי רעות עשו להן סרו מהר מן הדרך אשר צויתים עשו להם עגל מסכה

¹⁷⁷ 1 Ed. Ven. שנות + שנותם בצר מינות בצר - 2 hiernah 2 Jenfurlüde; Ed. Ven. א"ל - 2 M + ל"א - 3 Ed. Ven. שמטרונית - 3 Ed. Ven. א"ל - 3 Ed. Ven. שמר על ישי - 4 Ed. Ven. ארוכם - 5 M בואו - 6 M קשות - 7 M קשות - 7 M שאיברה - 7 Ed. Ven. בריאותו - 5 Ed. Ven. שאיברה - 2 Ed. Ven. באנכי - 2 Ed. Ven. באנכי

181. b. Berathoth 55a:

ואמר רבי יצחק שלשה דברים מזכירים עונותיו של אדם אלו הן קיר נטוי ועיון תפלה ומוסר דין על חברו לשמים

182. Sanhedrin III, 2:

היה חיב ילחברו שבועה יואמר לו דור לי בחיי ראשך רבי מאיר אומר יכול לחזור בו וחכמים אומרים אינו יכול לחזור בו

183. b. Sebhu'oth 36a: יתנו רבנן °איש איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו מה תלמוד לומר °והלא כבר *נאמר ונוקב שם הי מות יומת יכול לא יהא חייב אלא על שם המיוחד בלבד מניין לרבות את הכינויין תלמוד לומר איש איש כי יקלל אלהיו וגוי מכל מקום דברי דבי מאיר וחכמים אומרים על שם מיוחד במיתה ועל הכינויין

184. b. Berathoth 24b:

אמר רב הונא אמר רבי יוחנן היה מהלך במבואות המטונפות מניח, ידו על פיו וקורא קרית שמע אמר יליה רב חסדא האלהים "אם אמרה לי רבי יוחנן בפומיה לא צייתנא ליה

185. b. Berakhoth 3a:

תניא אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח יוהמתין ילי עד שסיימתי את תפלתי °לאחר שסיימתי את תפלתי אמר לי שלום עליך רבי ואמרתי לו שלום עליך רבי ומורי ואמר לי בני מה קול שמעת בחורבה זו ואמרתי לו שמעתי בת קול ³המנהמת כיונה ואומרת אוי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתי את בני לבין האומות ואמר לי חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אומרת כך אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך ולא ³זו בלבד אלא בשעה שישראל ³נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין אמן יהא שמיה רבא מברך הקדוש ברוך הוא מנענע °ראשו ואומר, אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך אוי לו לאב שהגלה את, בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם

186. Sir hašširim rabba par. I, 3 או Kap. I, 8 (Absan. הגידה ליי): ג צאי לך בעקבי הצאן רבי אליעזר ורבי עקיבא יורבנן רבי אליעזר אומר מחררה שנמלן ישראל בידם ממצרים אכלו ממנה ²ל"א ימים ³ואמר רב שילה ששים ושתים סעודות את יודע שהיו לישראל מחררה זו מה אני עושה להם בסוף בעקב הרא היא "דכתיב יהי פסת בר בארץ רבי עקיבא אומר ממה שהקפתי אותם בענני כבוד היינו מה "דאמר והי הולך לפניהם יומם לא ימיש עמוד הענן יומם את יודע מה אני עושה להם בסוף בעקב "הדא היא דכתיב וסוכה תהיה לצל יומם יורבנן אמרי ממה שהאכלתים במדבר שמתוק מדבש וחלב את יודע מה אני עושה להם בסוף בעקב "שנאמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים

דבר אחר צאי לך בעקבי הצאן אמר לו סוף כל הצאן לצאת ואתה יוצא באחרונה ולא שנתעצל משה אלא שהיו ישראל עסוקין בבזה ומשה עסוק במצות יוסף °היינו מה °ראמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו

 $^{^{5}}$ Str. אמר 2 Str. אמר 5 Str. + 5 עור 4 M עור - 5 M + עור של מקום ו - 6 M + את - 6 M + את - 6 M + את - 6 Ed. Ven. אתר - 6 Ed. Ven. רבנין - 2 Ed. Ven. רבנין - 4 PJ. 72, 16 - 5 2. M. 13, 21. 22. — 6 Jej. 4, 6 — 7 Joel 4, 18. — 8 Ed. Ven. הוך מה דאת אמר — 9 2. m. 13, 19.

דבר אחר צאי לך בעקבי הצאן אמר לו סוף כל הדור למות ואת תהוי ⁰¹כותייהון
מהיכן היה לו הדבר הזה רבי שמואל כר נחמן אמר מהסנה דאמר רבי
שמואל בר נחמן כל שבעת ימי הסנה היה הקדוש ברוך הוא מפתה את משה
שילך בשליחותו למצרים "שנאמר ויאמר משה אל הי בי הי ¹²לא איש
דברים אנכי גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך הרי ששה ימים ויומא
דהוה ¹³קאים בגויה הרי שבעה ימים ובסוף אמר להקדוש ברוך הוא שלח נא
ביד תשלח אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך שאני ציררה לך בכנפיך ומתי
פרע לו הקדוש ברוך הוא רבי ברכיה ורבי חלבו ורבי לוי חד אמר כל שבעת
ימי המלואים היה משמש בכהונה גדולה סבור שהיה שלו ובסוף נאמר לו
אינה שלך של אהרן אחיך הוא ¹³שנאמר ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן
רבי חלבו אמר כל שבעת ימי אדר היה משה מפיים ומתחנן לפני הקדוש

ברוך הוא שיכנס לארץ, ובסוף אמר לו "נכי לא תעבור את הירדן הזה".
"ורעי את גדיותיך אמר לו גדיים נכנסים תישים אין נכנסין
"לורעי את גדיותיך אמר לו גדיים נכנסים ברוך הוא "אומר לך ער מתי אתה קיים".
"לעל משכנות הרועים אמר לו הקדוש ברוך הוא "אומר לך ער מתי אתה קיים".

על עמי "ותרעם בם על משכנות הרועים על הקוצין זה על ארעהון של רעים וקשים שהיו בה סיחון ועוג

187. Šir hašširim rabba Kap. I, 7:

ב רבי ברכיה פתר לה בקרייה הדין יפקד הי אלהי הרוחות יפקד הי אמר לפניו רבונו של עולם הואיל ואתה מסלקני מן העולם הודיעני מי ומי הרועים שאתה מעמיד על בניך

איכן פירושו של דבר כן הגידה לי שאהבה נפשי אומה שאהבם נפשי אומה שנתתי נפשי עליה איכה תרעה בימי מלכיות איכה תרביץ בצהרים בשעבוד מלכיות שלמה אהיה כעומיה רבי עזריה אמר שלמה שלא 'אעשה למה בעיני חבריך על עדריהן חילול שמים "כדבר בניך בצרה ועדרי חבריך ברווחה אמר רבי "יוודן בר סימון שלא יהו אומות העולם אומרים מעת מדת הדין היה יודע שמבקש לשחמן במדבר ושחמן במדבר היינו מה "שאמר וישחמם במדבר ורבנן אמרין שלא יראו בניך שצרתן צרה וימו מאחריך וידבקו בעדרי חבריך ורבנן אמרין שלא יראו בניך שצרתן צרה וימו מאחריך וידבקו בעדרי חבריך "היינו מה דאמר היחברך כסא הוות באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא למשה משה אתה אומר לי איכה תרעה איכה תרביץ חייך אם לא ידעת מופך שיש לך לידע שנאמר אם לא תרעי לך היפה בנשים

דבר אחר אם לא תדעי לך היפה בנשים היפה שבנביאים המעולה שבנביאים אמר רבי זיוסי בר ירמיה, למה נמשלו הנביאים כנשים לומר לך מה אשה זו אינה מתביישת לתבוע צרכי ביתה מבעלה כך הנביאים אין מתביישים לתבוע

צרכיהן של ישראל מן אביהם שבשמים

188. Kethubboth II, 9:

עיר ישכבשוה כרכום כל כהנות ישנמצאו יבתוכה פסולות ואם יש ילהן עדים אפילו עבד אפילו שפחה הרי אלו נאמנין יואין ינאמן יאדם על ידי עצמו אמר רבי זכריה בן הקצב המעון הזה לא זזה ידה מתוך ידי משעה שנכנסו יעכו״ם לירושלים יועד שיצאו אמרו לו אין אדם מעיד על עצמו

189. b. Kerithoth Kap. VI, 3 (25a):

רבי אליעזר אומר מתנדב אדם אשם תלוי בכל יום ובכל יעת שירצה הוא היה

 $^{^{18}}$ Ed. Ven. כוסייהין 17 Ed. Ven. 18 Ed. Ven. באמר 14 3. M. 9, 1 $^{-15}$ 5. M. 3, 27 $^{-16}$ Gobesl. 1, 8 $^{-17}$ Ed. Ven. באמר 18 Ed. Ven. 14 3. M. 9, 1 $^{-15}$ 5. M. 3, 27 $^{-16}$ Gobesl. 1, 8 $^{-17}$ Ed. Ven. 17 Ed. Ven. 18 Ed. Ven. 18 Ed. Ven. 18 Ed. Ven. 18 Ed. Ven. 19 19 Ed. Ven. 19 19 Ed. Ven. 19 19 Ed. Ven. 19

נקרא אשם חסידים אמרו עליו על בבא בן בוטא שהיה מתנדב אשם תלוי בכל יום חוץ מאחר, יום הכפורים ²יום ²אחד ²אמר ²המעון ²הזה אילו היו מניחין ³לי הייתי מביא ⁴אלא אומרים לי המתין עד שתכנם לבית ³הספק וחכמים אומרים אין מביא אשם תלוי אלא ³על שזדונו כרת ושגגתו חטאת וחכמים אומרים אין מביא אשם תלוי אלא ³על שזדונו כרת ושגגתו חטאת

דתניא האשה 'שהיו עליה ספק חמש לידות ספק חמש זיבות מביאה קרבן אחד ואוכלת בזבחים ואין השאר עליה חובה היו עליה חמש לידות ודאות חמש זיבות ודאות מביאה קרכן אחד ואוכלת בזבחים והשאר עליה חובה מעשה ועמדו קינים בירושלם בדינרי זהב אמר רבן שמעון בן גמליאל המעון הזה אם אלין הלילה עד 'שיהו בדינרין נכנס לבית "דין ולימד האשה 'שהיו עליה חמש לידות ודאות חמש זיבות ודאות מביאה קרבן אחד ואוכלת בזבחים ואין השאר עליה חובה ועמדו קינין בו ביום ברבעתים

191. b. Qiddušin 71a:

מר רבי יוחנן יהיכלא בידינו היא אבל מה אעשה שהרי גדולי הדור נטמעו ²בה אמר רבי יוחנן יהיכלא בידינו היא אבל מה אעשה שהרי גדולי הדור נטמעו 192. Babh'a barhr'a 11a:

תניא אמרו עליו על בנימין הצדיק שהיה ממונה על קופה של צדקה פעם אחת באהה אשה זלפניו בשני בצורת אמרה לו רבי פרנסני אמר לה העבודה שאין בקופה של צדקה כלום אמרה לו ²רבי אם אין אתה מפרנסני הרי אשה ושבעה בנים מתים עמד ופרנסה משלו לימים חלה ³ונטה למות אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם אתה אמרת כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא ובנימין ³הצדיק שהחיה אשה ושבעה בניה ימות בשנים מועטות ³הללו מיד קרעו לו גזר דינו תנא הוסיפו לו ³עשרים ושתים שנה על שנותיו

193. b. To'anith 24a:

אלעזר איש בירת כד הזו חזו ליה גבאי צדקה הזו טשו מיניה דכל 'מאי דהוה גביה יהיב להו יומא חד 'הוה סליק לשוקא למיזבן נדוניא לברתיה חזיוהו גבאי צדקה טשו מיניה 'אזל ורהט בתרייהו אמר להו 'אשבעתיכו במאי עסקיתו אמרו ליה ביתום ויתומה אמר 'להן העבודה שהן קודמין לבתי שקל כל 'דהוה בהדיה ויהב להו פש ליה חד זוזא זבן 'ליה חיטי ואסיק שדייה באכלבא אתאי דביתהו אמרה לה לברתיה מאי אייתי 'אבוך אמרה לה כל מה דאייתי באכלבא שדיתיה אתיא למיפתח בבא דאכלבא חזת אכלבא דמליא חיטי וקא נפקא בצינורא דדשא ולא מיפתח בבא מחיטי אזלא ברתיה לבי מדרשא אמרה ליה בא וראה מה עשה לך אוהבך אמר לה "העבודה הרי הן הקדש עליך ואין לך בהם אלא כאחד מעניי ישראל

194. Methilt'a, Par. bešallach, Eingang, zu 2. M. 13, 18 (ed. Fr. 5. 24 a):

וחמושים אין חמושים אלא מזויינים ישנאמר ואתם תעברו חמושים ומלמד שהיו

השרפה M $^{\circ}$ היו $^{\circ}$ M אותו M $^{\circ}$ אותו יום א' אילו M $^{\circ}$ השרפה M $^{\circ}$ שור הנסקל אינו כן אם עד שלא נסקל יצא משנסקל מותר בהנאה ספק $^{\circ}$ M $^{\circ}$ שור הנסקל אינו כן אם עד שלא נסקל $^{\circ}$ M $^{\circ}$ שיש M $^{\circ}$ 191 $^{\circ}$ N אהיכלא M $^{\circ}$ - ממררש M $^{\circ}$ — שיעמדו M $^{\circ}$ — $^{\circ}$ Vac. M $^{\circ}$ $^{\circ}$ אחת עשרה M $^{\circ}$ — דינו bis הללו bis $^{\circ}$ שקיים אשה M $^{\circ}$ — בנימין הצדיק $^{\circ}$ אחת עשרה M $^{\circ}$ — דינו $^{\circ}$ M $^{\circ}$ Vac. M $^{\circ}$ $^{\circ}$ Oa דהוה נקיט הוה יהיב M $^{\circ}$ Vac. M $^{\circ}$ M $^{\circ}$ — $^{\circ}$ Vac. M $^{\circ}$ M $^{\circ}$ — ושדייא אכלבא לך אבוך א"ל דאייתי אסקיה לאכלבא סלקא חזיא דהוה M $^{\circ}$ — ושדייא אכלבא $^{\circ}$ Vac. M. $^{\circ}$ Vac. M. $^{\circ}$ 191 $^{\circ}$ 30, 1,14.

מזויינים בחמשה מיני זיין דבר אחר וחמושים עלו בני ישראל אין חמושים אלא מזורזים ²שנאמר ויעברו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה חמשים וג' ארבעים אלף חלוצין צבא דבר אחר וחמשים עלו אחד מחמשה ויש אומרים אחד מחמש מאות רבי נהוראי אומר העבודה לא אחד מחמש מאות עלו ³שנאמר רבבה כצמח השדה נתתיך ⁴וכתיב ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו שהיתה האשה יולדת ששה בכרס אחד ואתה אומר אחד מחמש מאות עלו העבודה לא אחד מחמש בכרס אחד ואתה אומר אחד מחמש מאות עלו העבודה לא אחד מחמש מאות עלו העבודה לא שמתו הרבה מישראל במצרים ואימתי מתו בשלשה ימי אפלה ³שנאמר לא ראן איביהם וששו במפלתם

195. b. Pesachim 38b:

יתניא אמר רכי "אילעי שאלתי את רבי אליעזר מהו שיצא "אדם בחלת תודה ורקיקו נזיר אמר לי לא שמעתי "באתי ושאלתי לפני רבי יהושע אמר לי הרי אמרו לי לא שמעתי "שעשאן לעצמו אין "אדם יוצא בהן למכור הרי אמרו חלת תודה ורקיקי נזיר "שעשאן לעצמו אין "אדם יוצא בהן למכור בשוק יוצא בהן כשבאתי והרציתי דברים לפני רבי אליעזר אמר לי ברית הן הדברים הן הדברים שנאמרו "לו למשה בסיני איכא דאמרי ברית הן הן הדברים שנאמרו "לו למשה בסיני איכא "ומעמא מאי אמר רבא כל לשוק שנאמרו "לו למשה בסיני "ולא מעמא בעיא "ומעמא מאי אמר רבא כל לשוק אימלוכי מימלך אמר אי מזדבן מזדבן אי לא "ומדבן איפוק בהו אנא

196. b. Šabbath 101b:

מתניתא ספינות קשורות זו בזו מטלטלין מזו לזו יאם אינן קשורות אף על פי שמוקפות אין מטלטלין מזו לזו

גמרא פשיטא אמר רבא לא נצרכא יאלא להתיר ביצית שביניהן אמר ליה רב ספרא משה שפיר קאמרת מיהו מטלטלין מזו ילזו אלא אמר רב ספרא לא נצרכא אלא לערב ולטלטל מזו לזו

197. b. Erubhin 17a:

אמר רב גידל אמר רב שלשה יבחמש אסורין בשבע מותרין אמרו ליה אמר רב הכי יאמר ילהו אורייתא גביאי וכתיבי דאמר רב הכי

198. Numeri rabba Par. 22, 1, 3u 4. M. 30, 2.3:

וודבר משה אל ראשו המטות איש כי ידור נדר להי הדא הוא דכתיב ונשבעת חי הי באמת במשפט ובצדקה אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל לא תהיו סבורים שהותר לכם להשבע בשמי אפילו באמת אין אתה רשאי להשבע בשמי אלא אם כן יהיה בך כל המדות האלו 'את הי אלהיך תירא שתהא כאותן שנקראו יראי אלהים אברהם איוב ויוסף אברהם "דכתיב כי ידעתי כי ידא אלהים אתה איוב "דכתיב איש תם וישר וירא אלהים יוסף "דכתיב את האלהים אני ירא הוי את הי אלהיך תירא ואותו תעבוד אם אתה מפנה עצמך לתורה ולעסוק במצות ואין לך עבודה אחרת לכך נאמר "ואותו תעבוד עצמך לתורה ולעסוק במצות ואין לך עבודה אחרת לכך נאמר "ואותו תעבוד ובו תדבק וכי יכול אדם לידבק בשכינה והלא כבר "נאמר כי הי אלהיך אש אוכלה הוא אלא לומר. לך כל המשיא בתו לתלמיד שקורא ושונה ועושה פרקמטיא ומהנהו מנכסיו זהו שנאמר עליו ובו תדבק אם יש בך כל המדות פרקמטיא ומהנהו מנכסיו זהו שנאמר עליו ובו תדבק אם יש בך כל המדות האלו אתה רשאי להשבע ואם לאו אין אתה רשאי להשבע מעשה בינאי

^{194 &}lt;sup>2</sup> Joj. 4, 12. 13 – ³ Ezech. 16, 7 – ⁴ 2. M. 1, 7 – ⁵ 2. M. 10, 23. 195 ¹ vac. M – ² Ed. Ven. אילעאי – ⁵ M + חובתו – ⁴ M – ⁴ M ובאתו לפני היי הני ומייש הני ומיש הני ומייש הני

המלך שהיו לו כי אלפים עיירות וכולם נחרבו על שבועת אמת כיצד אומר אדם לחבירו בשבועה שאני הולך ואוכל כך וכך במקום פלוני ואשתה כך וכך במקום פלוני והיו הולכין ומקיימין שבועתן ונחרבו מה הנשבע באמת כך הנשבע על השקר על אחת כמה וכמה

199. Berešith rabba, Par. 33, 1:

אלכסנדרוס מקדון אזל לגבי מלכא קציא לאחורי הרי חשך ושלח ליה נפק ליה

והוא מעין גידומי דדהב בגו דסקוס דדהב אמר ליה לממונך אנא צריך אמר ליה

ולא יהיה לך מה מיכול בארעך דאתיית לך להדין אמר ליה לא יאתית אלא

פעיא למידע היך אתון דיינין יתיב גביה יומא חדא אתא חד בר נש קבל על

חבריה אמר הדין גברא זבן לי חדא קילקלתא ואשכחית יבגוה סימתא ההוא

דזבין אמר קילקלתא זבנית סימתא לא פננית וההוא דובן אמר קילקלתא ומה

דבגוה זבנית אמר לחד ימנייהו אית לך בר דכר אמר ליה הין ואמר ילאוחרני

אית לך ברתא נוקבא אמר ליה הין אמר להון זיל אסיב דין לדין והוי ממונא

לתרויהון חמתיה יתיב תמה אמר ליה מה לא דיינית מב אמר ליה אין אמר

ליה יאלו יהיה גבכון היך הויתון דיינין אמר ליה קטלין דין ודין ומלכותא נסבא

ממונא דתרויהון אמר ליה אית יוגכון מטר נחית אמר ליה הין אמר ליה אית

גבכון שמשא יודנה אמר ליה הין אמר ליה אית גבכון בעיר דקיק אמר ליה

הן אמר ליה תיפת רוחיה דההוא גברא לא בזכותכון נחית ממר ולא בזכותכון

שמשא דנחה עליכון אלא בזכותיה דבעירא יודכתיב אדם ובהמה תושיע הי

200. Ruth rabba 3u Kap. III, 18; par. 7,6:
ותאמר שבי בתו רבי יהונא בשם רבי שמואל בר רב יצחק הצדיקים הן שלהן
הן ולאו שלהן לאו ישנאמר כי לא ישקוט האיש כי אם כלה הדבר היום
מונה מונה ב- 201. b. Babh'a meṣi"a 49a:

רבי יוסי ברבי יהודה אומר מה תלמוד לומר ^זהין צדק והלא הין בכלל איפה היה אלא ²לומר לך שיהא הן שלך צדק ולאו שלך צדק אמר אביי ההוא שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב

202. b. Šebhu'oth 36a:

אמר רבי אלעזר לאז שבועה הן שבועה 'בשלמא לאו שבועה 'דכתיב ולא יהיה עוד המים למבול 'וכתיב כימי גח זאת לי אשר נשבעתי 'אלא הן שבועה 'מנא 'לן סברא הוא מדלאו שבועה הן גמי שבועה אמר רבא והוא דאמר 'לאו לאו תרי זימני והוא דאמר הן הן תרי זימני 'דכתיב ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יהיה עוד המים למבול ומדלאו תרי זימני הן גמי תרי זימני

203. Methilt'a, Par. Jethro (bachodeš), 6. Abschn. zu 2. M. 20, 3 (ed. Fr. S. 67a):

ילא יהיה לך אלהים אחרים על פני למה נאמר לפי "שנאמר אנכי ה' אלהיך משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה אמרו לו עבדיו גזור עליהם גזרות אמר להם כשיקבלו את מלכותי אגזור עליהם שאם מלכותי לא יקבלו גזרותי לא יקבלו כך אמר המקום לישראל אנכי יי׳ אלהיך לא יהיה לך אני הוא שקבלתם מלכותי במצרים. אמרו לו כן וכשם שקבלתם מלכותי קבלו גזרותי רבי שמעון

^{199 &}lt;sup>1</sup> Ed. Ven. הוה - ² Ed. Ven. אחיית - ⁵ Ed. Ven. בעייא - ⁴ Ed. Ven. בעייא - ⁵ Ed. Ven. בעייא - ⁶ Ed. Ven. הול - ⁶ Ed. Ven. הול - ⁷ Ed. Ven. אילו - ⁸ Ed. Ven. הול - ⁸ Ed. Ven. בניה - ⁹ Ed. Ven. בניה - ¹⁰ Ed. Ven. הול - ¹¹ Ed. Ven. אילו - ¹² Pj. 36, 7. 200 ¹ Ed. Ven. הול - ² Ruth 3, 18. 201 ¹ £ev. 19, 36 - ² M שיהא אור באמר ל"ל דכתי אור בייה אור באמר ל"ל דכתי אור בייה אור בייה

בן יוחאי אומר הוא שנאמר ³להלן אני ייי אלהיכם שקבלתם מלכותי בסיני אמרו הן והן קבלתם מלכותי קבלו גזרותי 'כמעשה ארץ מצרים וגוי הוא שנאמר ³כאן אנכי ייי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וקבלתם מלכותי אמרו לו הן והן קבלתם מלכותי באהבה קבלו גזרותי לא יהיה לך אלהים אחרים על פני

204. Methilt'a, Par. Jethro (bachodes), 4. Abschn., zu 2. M. 19,25 (ed.

\$r. \$. 66a):

זיירד משה אל העם ויאמר אליהם וידבר אלהים ¹יירד משה אל העם ויאמר אליהם וידבר אלהים ²יירד משה אל העם ויאמר אליהם אמר להם היו אומרין על לאו לאו ועל הן הלא עכב דבר אחר ויאמר אליהם אמר להם היו אומרים על הן הן ועל לאו לאו דברי רבי ישמעאל רבי הן.... ³לאמר שהיו אומרים על הן הן ועל לאו הן הן ועל לאו הן

205. Mekhilk'a, Par. Jethro (bachodeš), 8. Akschn., zu 2. M. 20, 12 (ed. Fr. S. 70a):

כבד את אביך ואת אמך למען יארכון ימיך אם כבדתן למען יאריכון ימיך ואם לאו למען יקצרון שדברי תורה נוטריקון שכן דברי תורה נדרשין מכלל הן לאו מכלל לאו הו

206. b. Babh'a qamm'a 93a:
רבי יוחנן אמר יש הן שהוא כלאו ויש לאו שהוא כהן תניא נמי הכי יהכני
פצעני על מנת לפטור יואמר לו הן הרי יש הן שהוא כלאו קרע את כסותי
על מנת לפטור ואמר לו לאו הרי לאו שהוא כהז

207. Giţṭin VII, 1: נשתתק ואמרו לן נכתוב גט לאשתך והרכין בראשו בודקין אותו ישלשה פעמים אם אמר על לאו לאו ועל הן הן התי אלו יכתבו ויתנו

208. b. S'bhu'oth 36a:
אמר רבי יוסי ברבי חנינא אמן בו שבועה בו קבלת דברים בו האמנת דברים
בו שבועה 'דכתיב ואמרה האשה אמן אמן בו קבלת דברים "דכתיב ארור
בו שבועה 'דכתיב ואמרה האשה אמן אמן בו קבלת דברים "דכתיב אמן בו
אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם ואמר כל העם אמן בו
האמנת דברים "דכתיב ויאמר ירמיהו הנביא אל חנניהו אמן כן יעשה ה' יקם

209. 5. Moje 23, 22 – 24: "מרכי ברב אלהיך לא תאחר לשלמו כי דרש ידרשנו יהוה אלהיך ²² מעמך והיה בך חטא ²³מוצא שפתיך מעמך והיה בך חטא ²³מוצא שפתיך תשמר ועשית כאשר נדרת ליהוה אלהיך נדבה אשר דברת בפיך

LXX: 22 ἐὰν δὲ εὔξη εὐχὴν Κυρίω τῷ θεῷ σου, οὐ χρονιεῖς ἀποδοῦναι αὐτήν, ὅτι ἐκζητῶν ἐκζητήσει Κύριος ὁ θεός σου παρὰ σοῦ, καὶ ἔσται ἐν σοὶ ἁμαρτία: 23 ἐὰν δὲ μὴ θέλης εὔξασθαι, οὐκ ἔστιν ἐν σοὶ ἁμαρτία. 24 τὰ ἐκπορευόμενα διὰ τῶν χειλέων σου φυλάξη, καὶ ποιήσεις ὃν τρόπον εὔξω τῷ θεῷ δόμα ὃ ἐλάλησας τῷ στόματί σου.

210. 4. Mose 30, 3:

איש כי ידר נדר ליהוה או השבע שבעה לאסר אסר על נפשו לא יחל דבר<mark>ו</mark> ככל היצא מפיו יעשה

 LXX : ἄνθρωπος ἄνθρωπος δς ᾶν εὔξηται εὐχὴν Κυρίῳ ἢ ὀμόση ὅρκον

203 1 3. m. 18, 2 - 4 3. m. 18, 3 - 5 2 m. 20, 2 3. 204 1 2. m. 19, 25 - 2 2. m. 20, 1 - 5 2. m. 20, 1 . 206 1 vac. M - 2 M ווש לאו שהוא כהן 208 1 4. m. 5, 22 - 2 5. m. 27, 26 - 5 Jer. 28, 6.

όρισμῷ ἢ ὁρίσηται περὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, οὐ βεβηλώσει τὸ ῥῆμα αὐτοῦ πάντα ὅσα ἐὰν ἐξέλθη ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ποιήσει.

לא תשא את שם יהוה אלהיך לשוא כי לא ינקה יהוה את אשר ישא את שמ<mark>ו</mark> לשוא

LXX: οὐ λήμψη τὸ ἄνομα Κυρίου τοῦ θεοῦ σου ἐπὶ ματαίω οὐ γὰρ μὴ καθαρίση Κύριος ὁ θεός σου τὸν λαμβάνοντα τὸ ἄνομα αὐτοῦ ἐπὶ ματαίω. 213. 3. Μοιε 5, 4 – 6:

או נפש כי תשבע לבמא בשפתים להרע או להיטיב לכל אשר יבטא, האדם בשבעה ונעלם ממנו והוא ידע ואשם לאחת מאלה יוהיה כי יאשם לאחת מאלה והתודה אשר חטא עליה יוהביא את אשמו ליהוה על חטאו אשר חטא נקבה מן הצאן כשבה או שעירת עוים לחטאת וכפר עליו הכהן מחטאתו

LXX: ή ψυχὴ ἡ ἄνομος ἡ διαστέλλουσα τοῖς χείλεσιν κακοποιῆσαι ἢ καλῶς ποιῆσαι κατὰ πάντα ὅσα ἐὰν διαστείλη ὁ ἄνθρωπος μεθ' ὅρκου, καὶ λάθη αὐτὸν πρὸ ὀφθαλμῶν, καὶ οὕτος γνῷ, καὶ ἀμάρτη ἔν τι τούτων ὅκαὶ ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν περὶ ὧν ἡμάρτηκεν κατ' αὐτῆς, ⁶καὶ οἴσει περὶ ὧν ἐπλημμέλησεν Κυρίω, περὶ τῆς ἀμαρτίας ῆς ἡμαρτεν, θῆλυ ἀπὸ τῶν προβάτων, ἀμνάδα ἢ χίμαιραν ἐξ αἰγῶν περὶ ἀμαρτίας καὶ ἐξιλάσεται περὶ αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦ ἡς ἡμαρτεν, καὶ ἀφεθήσεται αὐτῷ ἡ ἁμαρτία.

214. Siphr'a 3u 3. M. 19 12 (qenošim, par. 2,6.7):

ו לא תשבעו בשמי לשקר מה תלמוד לומר לפי 'שנאמר לא תשא את שם הי
אלהוך לשוא שיכול אין לי חייבים אלא על שם המיוחד בלבד י מנון לרבות
את כל הכינויים תלמוד לומר 'בשמי כל שם שיש לי : ז וחללת את שם הי
אלהיך י מלמד ששבועת שוא חילול השם . דבר אחר וחללת נעשה אתה
חולים לחיה ולבהמה :

215. Abhoth V, 10 (9a):

חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל חלול השם

216. b. Sabbath 33a:

בעון שבועת שוא ושבועת שקר וחולול השם וחילול 'שבת חיה רעה רבה ובהמה כלה ובני אדם מתמעמין והדרכים משתוממין

217. M°tbilt'a 3u 2. M. 20. 7, par. Jethio, Ab din. 7 (ed. fr. 5. 6xb): לא תשא את שם יי אלהיך לשוא אף שבועת שוא היתה 'בכלל או נפש כי תשבע לבטא בשפתים והרי 'הכתוב מוציאה מכללה ומחמיר עליה ופוטרה מן הקרבן אני אימר כשם שהיא פטורה מן הקרבן כך תהא פטורה מן המכות תלמון לומר 'לא תשא את שם ייי וגוי מכלל קרבן יצאת מכלל מכות לא יצאת לא תשא למה נאמר לפי שהוא אומר ולא תשבעו בשמי לשקר אין לי אלא שלא ישבע מנין שלא יקבל עליו להשבע תלמור לומר "לא תשא את שם ייי אלהיך ישבע מנין שלא יקבל עליו להשבע תלמור לומר "לא תשא את שם ייי אלהיך

²¹¹ LXX ¹ βεβηλωσεται A. 214 ¹ 2. M. 20 7 — ² 3 M. 19, 12. 216 ¹ M. 217 ¹ 3. M. 5, 4 — ² 2. M. 20, 7 — ³ 2. M. 20, 7 Şortf. — ⁴ 2. M. 20, 7.

עד שלא קבלת עליך להשבע הריני לך יוי משקבלת עליך להשבע הריני לך אלהים לדיין

כי לא ינקה יי את אשר ישא את שמו לשוא אי אפשר לומר לא ינקה שכבר לאמר ינקה ואי אפשר לומר ינקה "שכבר נאמר לא ינקה מעתה מנקה הוא לשבים ואינו מנקה לשאינן שבים

218. Siphr'a zu 3. Mose 5, 4 - 6:

פרשתא מ א יכול הנודר בנזיר ובקרבן יהא מביא יקרבן זה תלמוד לומר ²כי תשבע על שבועה הוא חייב לא שנדר בנזיר ובקרבן

ב יכול המהרהר בלב יהא חייב תלמוד לומר "בשפתים לא בלב או יכול שאני מוציא את הגומר בלב תלמוד לומר "לבטא

ג יכול הנשבע להרע לאחרים יהא חייב תלמוד לומר להרע ולהיטיב מה הטבה רשות אף הרעה רשות יצא הנשבע להרע לאחרים

ד יכול הנשבע להרע לעצמו יהא פטור תלמוד לומר להרע ולהטיב מה המבה רשות אף הרעה רשות אף אני אכוא הנשבע להרע לעצמו שיהא חייב

ה יכול שאני מוציא אף הנשבע להטיב לאחרים וכשהוא אומר או להטיב להטיב אף לאחרים

ו או יכול הנשבע לעבור על המצוה יהא חייב תלמוד לומר להרע ולהטיב מה הטבה רשות אף הרעה רשות יצא הנשבע לעבור על המצוה

ז אוציא את הנשבע לעבור על המצוח ולא אוציא את הנשבע לקיים את המצוח שהיה בדין שיהא חייב דברי רבי יהודה בן בתירה אמר רבי יהודה בן בתירה מה אם הרשות שאין מושבע עליה מהר סיני הרי הוא חייב עליה מצוח שהוא מושבע עליה מהר סיני אינו דין שיהא חייב עליה אמרו ליה לא אם אמרת בשבועת הרשות שכן עשה לאו כהין תאמר בשבועת מצוח שלא עשה בה לאו כהיו

ח להרע ולהטיב אין לי אלא דברים שיש בהן הרעה והטבה דברים שאין בהן הרעה והטבה מנין תלמוד לומר לבטא אין לי אלא לבא לשעבר מנין תלמוד לומר פלכל אשר יבטא דברי רבי עקיבא רבי ישמעאל אומר להרע ולהטיב לומר פלכל אשר יבטא דברי רבי עקיבא אם כן אין לי אלא דברים שיש בהן הרעה והטבה לבא אמר לו רבי עקיבא אם כן אין לי אלא דברים שיש בהן הרעה והטבה מנין אמר לו מריבוי הכתוב אמר לו אם ריבוי הכתוב לכך ריבוי הכתוב לכך

ט האדם בשבועה פרט לאנוס ונעלם ממנו פרט למזיד ונעלם ממנו ונעלמה ממני שבועה או יכול ונעלם ממנו החפץ תלמוד לומר בשבועה ונעלם ממנו על העלם שבועה הוא חייב אינו חייב על העלם החפץ

219. Siphre zu 5. Mose 23, 22 - 24:

(264) כי תדור נדר להי נאמר כאן נדר ונאמר להלן נדר מה נדר האמור להלן נדר ונדבה אף נדר האמור כאן נדר ונדבה ומה נדר האמור כאן לא תאחר לשלמו אף נדר האמור להלן לא תאחר לשלמו להי אלהוך אלו הערכים והחרמים 'וההקדשות לא תאחר לשלמו הוא ולא חילופיו כי ידרשנו אלו חטאות ואשמות הי אלהיך "וה הקדש בית המקדש מעמך זה לקט שכחה והיא והיה כד חטא כד חטא ולא בקרבנד חטא

ופיאה והיה בך חטא בך חטא ולא בקרבנך חטא (265) וכי תחדל לנדור רבי מאיר אומר טוב אשר לא תדור טוב מזה ומזה שלא תדור כל עיקר רבי יהודה אומר טוב אשר לא תדור טוב מזה ומזה שנודר ומשלם מוצא שפתיך זו מצות עשה תשמור זה מצות לא תעשה ועשית זו

אזהרה לבית דין שיעשוך כאשר נדרת זה נדר ליה׳ אלחיך 3אלו ערכים וחרמים יוהקדשות נדבה זו נדבה כאשר דברת זה בדק הבית בפיך זו צדקה יוהקדשות נדבה זו נדבה כאשר דברת זה בדק הבית בפיך זו צדקה 220. Siphre 3u 4. Mose 30,3 (Dar. mattoth, 153):

איש להוציא את הקמן משמע מוציא את הקמן ואת בן שלש עשרה 'שנה ויום אחד הרי אתה דן נאמר 'פאן ונאמר 'פלהלן נדר מה גדר האמור להלן גדר יונדבה אף גדר האמור כאן גדר יונדבה מיכן אמרו בן שלש עשרה 'שנה ויום יונדבה אף גדר ואם לאו אינו גדר לה' את שהסמיך גדרו לדבר שאיפשר לו הרי זה גדר ואם לאו אינו גדר או אינו אלא עד שיוכיר לשם תלמוד לומר האשון את שהסמיך את גדרו לדבר שאיפשר לו הרי זו גדר ואם לאו אינו גדר או פלשון את שהסמיך את שהסמיך גדרו לדבר שאיפשר לו הרי זו גדר ואם לאו אינו גדר או פלשות בבועות תלמוד לומר לאסור אסר מכל מקום מה הפרש בין גדרים 'לשבועות בגדרים כנודר בחיי המלך 'בשבועות כנשבע במלך האסור אסר על נפשו על נפשו הוא אוסר ואינו אוסר על אחרים שהיה בדו ומה אם במקום שאין מפר יצדרי עצמו משגדרה הרי הוא מפר גדרי שבועות על שלא ודור מקום שמפר גדרי אשתו משגדרה אינו דין שיפר גדרי אשתו עד שלא ודור מקום שמפר גדרי אשתו משגדרה אינו דין שיפר גדרי אשתו עד שלא תדור תלמוד לומר לאסור אסר על נפשו למה נאמר לפי שהוא אומר ככל היוצא מפיו יעשה אין לי אלא שהוציא בפיו קיבל עליו בגדר ובשבועה מנין תלמוד לומר לאסור אסר על נפשו יכול אפילו נשבע לאכול נכלות ומרפות ושקצים ורמשים קורא אנו עליו ככל היוצא מפיו יעשה תלמוד לומר לאסור אסר על נפשו יכול אפר לאור לא יחל דברו וחלין הרי שהיה חכם לא יחל דברו מגיר שעובר על בל יחל ועל בל תאחר מנין תלמוד לומר לא יחל דברו מגיר שעובר על בל יחל ועל בל תאחר מנין תלמוד לומר לא יחל דברו מגיר שעובר על בל יחל ועל בל האחר מנין תלמוד לומר לאומר לעשות הבמאה כשבועה רבי עקיבא מפיו יעשה מפיו יעשה

221. Sirach 23, 9-11:

9ὄρκφ μὴ ἐθίσης τὸ στόμα σου, καὶ ὀνομασία τοῦ ἁγίου μὴ συνεθισθης.
10ὥσπερ γὰρ οἰκέτης ἐξεταζόμενος ἐνδελεχῶς ἀπὸ μώλωπος οὐκ ἐλαττωθήσεται, οὕτως καὶ ὁ ὀμνύων καὶ ὀνομάζων διὰ παντὸς¹ ἀπὸ ἀμαρτίας οὐ μὴ καθαρισθη.
11ἀνὴρ πολύορκος πλησθήσεται ἀνομίας, καὶ οὐκ ἀποστήσεται ἀπὸ τοῦ οἴκου αὐτοῦ μάστιξ. (13)ἐὰν πλημμελήση, ἁμαρτία αὐτοῦ ἐπ¹ αὐτῷ, κὰν ὑπερίδη, ἡμαρτεν δισσῶς. (14)καὶ εἰ διὰ κενῆς ὤμοσεν, οὐ δικαιωθήσεται, πλησθήσεται γὰρ ἐπαγωγῶν ὁ οἶκος αὐτοῦ.

222. Sirach 18, 22 - 24:

 22 μὴ ἐμποδισθῆς τοῦ ἀποδοῦναι εὐχὴν εὐκαίρως, καὶ μὴ μείνης ἕως θανάτου δικαιωθῆναι 23 πρὶν εὕξασθαι ἑτοίμασον σεαυτόν 1 , καὶ μὴ γίνου ὡς ἄνθρωπος πειράζων τὸν κύριον. 24 μνήσθητι θυμοῦ ἐν ἡμέραις τελευτῆς, καὶ καιρὸν ἐκδικήσεως ἐν ἀποστροφῆ προσώπου.

^{219 &}lt;sup>3</sup> Ed. Ven. אילן - ⁴ Ed. Ven. הקדישות ב20 ¹ vac. Ed. Ven. - ² 4. m. 30, 3 - ³ 3. m. 22, 18. 21 - ⁴ Ed. Ven. אינון - ⁵ 4. m. 30, 3 - ⁶ Ed. Ven. כשם שהנדרים שהנדרים - ⁷ Ed. Ven. לא - ⁸ 2. Reg. 4, 30 - ⁹ Ed. Ven. דברי - ¹⁰ Ed. Ven. לא - ¹¹ Ed. Ven. ולא - ¹² in Ed. Ven. שווים - ¹³ Ed. Ven. ולא - ¹⁴ Ed. Ven. אינון ב21 ¹ דינון בערוע אינון במאר אינון

223. Pseudophokylides 16:

μηδ' έπιορκήσης μήτ' άγνως μήτε έκοντί. Ψεύδορκον στυγέει θεός άμβροτος δστις όμόσση.

224. Josephus, Jüd. Krieg II, 8, 6:

καὶ πᾶν μὲν τὸ ἡηθὲν ὑπ' αὐτῶν ἰσχυρότερον ὅρκου, τὸ δὲ ὀμνύειν αὐτοῖς περιίσταται χεῖρον τῆς ἐπιορκίας ὑπολαμβάνοντες ἤδη γὰρ κατεγνῶσθαί φασιν τὸν ἀπιστούμενον δίχα θεοῦ . . . πρὶν δὲ τῆς κοινῆς ἄψασθαι τροφῆς όρκους αὐτοῖς ὄμνυσι φρικώδεις, πρῶτον μὲν εὐσεβήσειν τὸ δεῖον, ἔπειτα τὰ πρός ανθρώπους δίκαια φυλάξειν και μήτε κατά γνώμην βλάψειν τινά μήτε έξ ἐπιτάγματος, μισήσειν δ' ἀεὶ τοὺς ἀδίκους καὶ συναγωνιεῖσθαι τοῖς δικαίοις τὸ πιστὸν ἀεὶ πᾶσιν παρέξειν, μάλιστα δὲ τοῖς κρατοῦσιν οὐ γὰρ δίχα θεοῦ περιγενέσθαι τινὶ τὸ ἄρχειν.

225. Josephus, contra Apionem 1, 22 (ed. Müller):

Δηλοῖ δὲ ὁ Θεόφραστος ἐν τοῖς περὶ νόμων. Λέγει γάρ, ὅτι κωλύουσιν οἱ Τυρίων νόμοι ξενικούς ὅρκους ὁμνύειν ἐν οἶς μετά τινων ἄλλων καὶ τὸν καλούμενον όρκον Κορβάν καταριθμεί. Παρ' οὐδενὶ δ' αν οὖτος εὐρεθείη. πλην μόνοις Ἰουδαίοις. Δηλοῖ δ', ώς αν είποι τις, έκ τῆς Εβραίων μεθερμηνευόμενος διαλέκτου, δώρον Θεού.

226 Josephus. Altertümer 4, 4, 4:

καὶ οἱ κορβᾶν αὑτοὺς ὀνομάσαντες τῷ θεῷ, δῶρον δὲ τοῦτο σημαίνει κατὰ Έλλήνων γλῶτταν, βουλομένους άφίεσθαι τῆς λειτουργίας τοῖς ἱερεῦσι καταβάλλειν ἀργύριον, γυναῖκα 2 μεν τριάκοντα σίκλους ἄνδρα 3 δε πεντήκοντα.

227. Philo, de spec. legibus II, p. 270 M; Cohn W. II, 2: πρῶτον δ' ἐστὶ τῶν τριῶν τὸ μὴ θεοῦ ὄνομα λαμβάνειν ἐπὶ ματαίω. ὁ γὰρ τοῦ σπουδαίου, φησί, λόγος όρκος έστω, βέβαιος, ακλινής, αψευδέστατος, έρηρεισμένος άληθεια. καν εί όμνύναι μέντοι βιάζοιντο αί χρεῖαι, πατρός ἢ μητρὸς ζώντων μὲν ὑγείαν καὶ εὐετηρίαν, τετελευτηκότων δὲ τὴν μνήμην ὅρκον ποιητέον άπεικονίσματα γάρ οδτοί γε καὶ μιμήματα θείας δυνάμεως εἰσι, τοὺς μη ὄντας είς τὸ εἶναι παραγαγόντες.

228. Philo, a. a. O. p. 272 M; Cohn. W. II, 9ff.:

(9) ἐὰν. δέ τις ἐκβιασθεὶς ὀμόση περὶ παντὸς οὕτινοσοῦν, δ μὴ νόμος ἀπείρηκε, παντί σθένει καὶ μηχανή πάση τὸν ὅρκον βεβαιούτω1 . . . (10). . . ὅρκος γὰρ οὐδὲν ἄλλο ἢ μαρτυρία θεοῦ περὶ πράγματος ἀμφισβητουμένου θεὸν δὲ μὴ ἐπ' ἀληθεῖ καλεῖν πάντων ἀνοσιώτατον . . . (13)εἰσὶ γὰρ οῖ ὀμνύουσιν, ἐὰν τύχη, κλοπάς καὶ ἱεροσυλίας ἢ φθοράς καὶ μοιχείας ἢ τραύματα καὶ σφαγάς ή τι τῶν ὁμοιοτρόπων κακῶν ἐργάσεσθαι, . . . (19)εἰ δὲ δὴ καὶ τύχοι τις εἶναι περιουσία καὶ ἀφθονία τῶν περὶ τὸν βίον, ὅρκοις ἐπισφραγίζονται τὴν χρῆσιν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν εἰς πολυτέλειαν οἶον δή τι λέγω πρώην τις τῶν οὐκ δλίγα κεκτημένων ύγρον καὶ διαρρέοντα βίον άσπασάμενος, ἐπειδὴ πρεσβύτης παρών συγγενής ή πατρικός ώς γ' οἶμαι φίλος ένουθέτει πρός τὸ σεμνότερον καὶ αὐστηρότερον τὴν δίαιταν παρακαλῶν μεταβαλεῖν, τὴν παραίνεσιν οὐ μετρίως δυσχεράνας ὤμοσεν ἀντιφιλονεικῶν, ἔως ἀν τὰς χορηγίας ἔχη καὶ παρασκευάς, μηδενί χρήσεσθαι των είς εὐτέλειαν ...

229. Philo, de decalogo, p. 195 M:

Κάλλιστον δη και βιωφελέστατον και άρμόττον λογική φύσει το άνώμοτον, ούτως

223 ed. Linde, 1903 (Samaria und feine Propheten). 226 1 a. C. βουλόμενοι -² α Σ. γυνή — ³ α. Σ. ἀνήρ. 228 ¹ 4. m. 30, 3. 229 Nach Philonis Alexandrini opera quae supersunt, vol. IV. rec. C. Cohn, Berol. 1902, S. 237f.

άληθεύειν ἐφ' ἑκάστου δεδιδαγμένη, ὡς τοὺς λόγους ὅρκους εἶναι νομίζεσθαι. δεύτερος δέ, φασί, πλοῦς τὸ εὐορκεῖν.

4. und 5. Jesu Worte über die Seindesliebe und das ius talionis.

230. Siphr'a zu 3. Mose 19. 18 (Par. gedesim): לא תקום ולא תטור את בני עמך נוקם אתה ונוטר לאחרים ואהבת לרעך כמוך רבי עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם זה

231. Abhoth I, 12:

הלל אומר הוי ימתלמידיו של אהרן אהב שלום ורדף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה

232. Sprüche Salomos 24, 17:

בנפל אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה יהוה ורע בעיניו והשיב מעליו אפו

233. 2. Mose 23, 4. 5:

כי תפגע שור איבך או חמרן תעה השב תשיבנו לו יכי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וחדלת מעוב לו עוב תעוב עמו

234. Methilt'a 3u 2. Mose 23, 4. 5, Par. mispatim (de fasp'a), 20. Abschnitt (ed. Fr. S. 99a):

שור אויבך זהו גוי עיבד אלילים דברי רבי יאשיה מכאן מצינו שעובדי אלילים קרוים אויבים לישראל מכל מקום ישנאמר כי תצא מחנה על אויכיך °כי תצא למלחמה על אויביך רבי אליעזר אומר בגר שחזר לסירו הכתוב מדבר רבי יצחק אומר בישראל משומך הכתוב מדבר רבי נתן אומר בישראל עצמו אלא מה תלמוד לומר אויביך אלא אם הכה את בנך או שעשה עמך מרובה נעשה אויב לשעה

235. Abhoth II, 10:

רבי אליעזר אומר הוי מתחמם כנגד אורן שלחכמים והוי זהיר ימנחלתו "שמא תבוה שנשיבתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן, לחישת שרף וכל דבריהם כנחלי אש

236. b. Berakhoth 17a:

אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הקדומו אדם שלום מעולם ואפילו ינכרי

237. 'Abboth IV, 15:

רבי 'מתיה בן חרש אומר הוי מקדים 'לשלום כל אדם

238. Methilt'a zu 2 Mose 18, 12, Par. Jethro ('Amalet), 1. Abschnitt, gegen Ende (ed. gr. S. 59a):

יויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים ומשה להיכן הלך והלא מתחלה יצא לקראתו "שנאמר ויצא משה לקראת חותנו ועכשיו להיכן הלך אלא מלמד שהיה עומד ומשמש עליהם מהיכן למד מאברהם אבינו אמרו הדבר הזה דרש רבי יצחק ואמר כשעשה רבן גמליאל סעודה לחכמים היו כל חכמי ישראל מסובים אצלו עמד רבן גמליאל ושמשן

^{235 &}lt;sup>1</sup> RNM בנחלתן – ² KMJ שלא 236 ¹ Ed. Ven., M מתיא 237 ¹ NJ²Y שלא, RH מתתיה; K מהתיה – 2 NM בשלום לכל H לכל. שלום לכל 238 12. m. 18, 12 ² 2, m. 18, 7.

אמרו אין אנו כדאין שישמשנו אמר להן רבי יהושע הניחו לו שישמש שמצינו שגדול מרכן גמליאל שמש את הבריות אמרו אי זה זה אמר להם אברהם אבינו גדול העולם "ששימש מלאכי השרת שהיה סבור שהם בני אדם ערביים עובדי עבודה זרה רבן גמליאל שישמש חכמים לומדי תורה על אחת כמה וכמה אמר להן רבי יצחק מצינו גדול מרבן גמליאל ומאברהם ששימש את חבריות אמרו לו אי זה זה אמר להם שכינה שבכל שעה מספיק מזון לכל באי העולם כדי צרכן ומשביע לכל חי רצון ולא לבני אדם הכשרים והצדיקים בלבד אלא אף הרשעים עובדי עבודה זרה רבן גמליאל על אחת כמה וכמה שישמש חכמים ובני תורה

239. b. Ta'anith 7a:

אמר רבי אבהו גדול יום הגשמים ימתחיית המתים דאילו תחיית המתים לצדיקים ביואילו גשמים בין לצדיקים בין לרשעים ____

240. Abhoth III, 14:

רבי עקיבא חיה אומר חביב אדם שנברא בצלם חבה יתרה נודעת לו שנברא יבצלם "שנאמר כי בצלם אלחים "עשה את האדם חביבין ישראל שנקראו בנים למקום חבה יתרה נודעת להם שנקראי בנים למקום "שנאמר בנים אתם לייי אלהיכם

241. 3. Moje 24, 19. 20:

יואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו 20שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו

242. Siphr'a zu 3. Mose 24, 19. 20 (Par. 'emor):

ואיש כי יתן מום בעמיתו אין לי אלא בזמן שנתן בו מים מנין צרם באוזנו תלש בשערו רקק יהגיע בו הרוק והעביר טליתו ממנו ופרע ראשה של אשה בשוק תלמור לומר יועשה כאשר עשה כן יעשה לו ומנין הכהו באהר ידו בלוח ובפנקס ובמומס ניירות שבידו תלמוד לומר יועשה

243. Babh'a qamm'a VIII, 6:

התוקע לחברו נותן לו סלע רבי יהודה אומר משום רבי יוסי הגלילי מנה סטרו נותן לו מאתים זוז לאחר ידו נותן לו ארבע מאות זוז צרם באזנו תלש בשערו רקק והגיע בו רוקו העביר מליתו ממנו פרע ראש האשה בשוק נותן ארבע מאות זוז זה הכלל הכל לפי כבודו

244. Tof. Babh'a gamm'a IX, 31:

היכה באחר ידו בנייר בפינקם בעורות שאינן "נעבדין ובטומום של שטרות שבידין נותן ארבע מאות זוז ולא מפני שמכה של צער היא אלא מפני שמכה של ביזיון היא "שנאמר קומה יי הושיעני אלהי כי הכית את כל אויבי לחי "ואומר בשבט יכו על חלחי את שופט ישראל "ואומר גוי נתתי למכים ולחיי למורטים וגו"

245. b. Babh'a qamm'a VIII, 6 (fol. 90b, 91b):

מתניתא ומעשה באחד שפרע 'ראש האשה בשוק באת לפני רבי עקיבא וחייבן ליתן לה ארבע מאות זוז אמר לו רבי תן לי זמן ונתן לו זמן שמרה עומדת על פתח חצרה ושבר את הכד בפניה ובו כאיסר שמן גילתה את ראשה והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה העמיד 'עליה עדים ובא לפני רבי עקיבא אמר לו ילזו אני נותן ארבע מאות זוז אמר לו לא אמרת כלום יהחובל בעצמו אף על פי שאינו רשאי פטור אחרים שחבלו בו חייבים

גמרא (91b) אין אדם רשאי לחבל בעצמו והתניא יכול נשבע להרע "בעצמו ולא הרע "יהא פטור תלמוד לומר "להרע או להיטיב מה הטבה רשות אף הרעה רשים

246. Siphr'a 3u 3. Mofe 19, 18 (par. q bošim):
לא תקום עד היכן הוא כוחה של נקימה אמר לו השאילני מגלך ולא השאילו
למחר אמר לו חשאילני קרדומך אמר לו איני משאילך כשם שלא השאלתה
לי מגלך לכך נאמר לא תקום 'לא 'תמור עד היכן כחה של נמירה אמר לו
השאילני קרדומך ולא השאילו למחר אמר לו השאילני מגלך אמר לו הא לך
איני כמותך שלא השאלת לי קרדומך לכך נאמר לא תמור

247. Tos. Babh'a gamm'a IX, 33:

אנסוהו גוים ונטלו ממונו ישל יחבירו בפניו פטור נטל הוא ונתגו להם הרי זה חייב

248. Dereth 'eres rabba Kap. IX:

רבי אליעזר אומר השונא את חבירו הרי זה משופכי דמים ישנאמר וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו (והכהו נפש ומת ונם אל אחת הערים האל)

249. Dereth 'eres zoț'a Kap. II:

רכה יומל יבטובה הוי עלוב ואהוב לכל ושפל רוח יולשון ירכה למוד להיות יגומל יבטובה הוי עלוב ואהוב לכל ושפל רוח יולשון ירכה 250. b. Sabbath 88b (Jom'a 24a):

תנו רבנן יעלובין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין עושין מאהבה ושמחין ביסורין עליהן הכתוב אומר יאוהביו כצאת השמש בגבורתו

251. Derekh 'eres zoț'a Kap. IX:

אם ראית פני חברך שנתדלדל ומטה ידע עמך אל תחזירהו ריקם כדי שתנצל מכל רע 'שנאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע ואם הלוית לו מאומה בשעת דחקו יתקיים עליך 'אז תקרא וה' יענה

V.

Almosen, Beten, Sasten.

1. Almosen, Saften.

252. Dereth 'eres 30t'a Kap. IV:
אם עשית צדקה תזכה לממון ואם זכית לממון עשה ממנו צדקה בעוד שהוא
בידך קנה ממנו העולם הזה והעולם הבא ואם אין אתה עושה ממנו צדקה
יעוף פתאום 'שכנפים יש לו ובשמים פורח 'שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו כי
עשה ישעה לו כנפים כנשר יעוף השמים

253. b. Sanhedrin 35a:

מתניתא דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה
גמרא מנהני מילי אמר רבי חנינא דאמר 'קרא מלאתי משפט צדק ילין בח ועתה
מרצחים 'ורבא אמר מהכא אשרו "חמוץ אשרו דיין שמחמץ את דינו ואידך
אשרו חמוץ ולא חומץ ואידך האי מלאתי משפט מאי עביד ליה "כדרבי
אלעזר 'אמר רבי יצחק דאמר רבי אלעזר 'אמר רבי יצחק כל תענית שמלינין
'בו את הצדקה כאילו שופך דמים 'שנאמר מלאתי משפט צדק ונוי והני מילי
בריפתא ותמרי אבל בזוזי חיטי ושערי לית לן בה

²⁴⁵ 6 M א יכול - 7 3. 11. 5,4. 246 1 vac. Ed. Ven. 247 1 vac. W. 248 1 5. 11. 19, 11. 249 1 V בפני כל ארם - 2 Rv במור בטוב - 250 1 M במור בטוב - 251 1 Qoh. 8, 5 - 2 Jel. 58, 9. - 252 1 V כי כנפים - 27 prov. 23, 5. - 253 1 Jel. 1, 21 - 2 M רבה - 3 Jel. 1, 17 - 4 M + יסר. - 3 אר"י - 3 Jel. 1, 21.

254. jer. Ta'anith II, 65b:

אמר רבי זלעזר ג' דברים מבטלין את הגזירה קשה ואילו הן תפילה וצדקה ותשובה ושלשתן "בפסוק אחד ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו זו תפילה ויבקשו פני זו צדקה כמה דאת "אמר אני בצדק אחזה פניך וישובו מדרכיהם הרעים זו תשובה אם עשו כן מה כתיב תמן ואני אשמע השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם: רבי חגיי דרש הדא דרבי לעזר כל שעה בתעניתא. אמר רבי לעזר סוף שתא כשתא. מן עפר קיטא לסיתוא. נפח בתעניתא. אמר רבי לעזר סוף שמא ומריעין עליה בראשונה סוף שמתריעין עליה בסופה

255. Ta'anith I, 8 (jer. Ta'an. 63c):

עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרין 'עליהם עוד שבע שהן שלש עשרה תעניות על הצבור 'ומה אלו יתרות על הראשונות שבאלו מתריעין ונועלין את החנויות

256. jer. Ta'anith I, 65a:

תקעו הכהנים תקעו

257. b. Ta'anith 8b:

אמר רבי יוחנן אין הגשמים נעצרין אלא בשביל 'פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין בשנאמר נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר

258. b. Sabbath 35b:

תנו רבנן שש תקיעות תוקעין יערב שבת ראשונה להבטיל את העם ממלאכה שבשדות שנייה להבטיל עיר וחנויות שלישית להדליק את הנר ²דברי רבי נתן רבי יהודה הנשיא אומר שלישית לחלוץ תפילין

259. Suffa V, 5:

אין פוחתין מאחד ועשרים תקיעות במקדש ואין מוסיפין על ארבעים ושמונה
בכל יום היו שם עשרים ואחת תקיעות 'במקדש שלש לפתיחת שערים 'משע
לתמיד של שחר ותשע לתמיד של בין הערבים ובמוספין היו מוסיפין 'עוד
תשע ובערב שבת היו מוסיפין עוד שש שלש להבמיל "העם ממלאכה ושלש
להבדיל בין קדש לחול ערב שבת שבתוך החג היו שם "שמונה וארבעים שלש
לפתיחת שערים שלש לשער העליון ושלש לשער התחתון ושלש למלוי המים
ושלש על גבי המזבח תשע לתמיד של שחר ותשע לתמיד של בין הערבים
ותשע למוספין שלש להבמיל את העם מן המלאכה ושלש להבדיל בין קדש לחול
ותשע למוספין שלש להבמיל את העם מן המלאכה ושלש להבדיל בין קדש לחול

260. b. Mo'ed gatan 16a:

ואמר עולא בדי מאה שיפורי שמתיה ברק ילמרוז

261. Methilt'a des R. Šim'on ben Joch'ai (ed. hoffmann 1905, S. 110), 3u 2. Mose 20, 13:

שנה שלישית אמר להם צאו וראו שמא יש בכם פוסק צדקה ברבים ואינו משלם שהגשמים נעצרים בעון מי שפוסק צדקה ואינו משלם שנאמר נשיאים רוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר יצאו ובדקו לא מצאו

262. Tof. Terumoth I, 10:

אין פוסקין עליהם צדקה לעניים בבית הכנסת דבר שאינו קצוב מן החורה אין פוסקין עליהם צדקה לעניים בבית הכנסת עליהם צדקה לעניים 263. עליהם צדקה עליהם אין פוסקין עליהם צדקה לעניים בבית הכנסת בבית החורה

כשם שהותה לשכת חשאין במקדש כך היתה בכל עיר ועיר מפני שעניים בני מובים מתפרנסין ילתוכו בחשאי

 $^{^2}$ אלעזר 2 2. Chron. 7, 14 3 PJ. 17. 15. 255 1 vac. M 2 Ed. Ven. הרי אמר 2 Prov 25 14. מה 3 הרי ארכה 2 שפוסקין צדקה ברי ואינן 3 אלעזר 2 Prov 25 14. 2 שפוסקין צדקה לאכה 3 אלעזר הניותיה 3 M בע"ש הקיעה ראשי להבי מלאכה 3 Ven. את העם 3 M ותוקע ומריע ותוקע ושובת 3 את העם 3 Ed. Ven. ארבעים אשמנה 3 Ed. Ven. מתוכו 4 Ed. Ven., M ארבעים אשמנה 3 Ed. Ven., M מתוכו 3 Ed. Ven., M מתוכו 3 Ed. Ven., M מתוכו 3 Ed. Ven., M

264. Šegalim V, 6:

שתי לשכות היו במקדש אחת לשכת יחשאים ירא חטא ינותנים לתוכה בחשאי ועניים בני מובים מתפרנסין מתוכה בחשאי

265. Sifre Deut. 117 p. 98b (ed. Friedmann), zu 5. Mose 15, 9. 10 (par. re'eh):

מיכאן אמרו לשכת חשאים היתה בירושלם

266. b. Sutta 49b:

אמר רבי אלעזר אין צדקה משתלמת אלא לפי חסר שבה ישנאמר זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסר

267. Ebenda:

אמר רבי אלעזר גדול העושה צדקה יותר ימכל הקרבנות ישנאמר עשה צדקה ומשפט נבחר להי מזבח

268. Derekh 'eres zoța Kap' IX:

אהוב את הענים כדי שלא יבאו בניך לידי ימדה יוו

269. 'Orach chajjim 'Eli'ezers des Großen 1:

בני הוי זהיר לכבד לעני ולתת לו מתנה בסתר ולא בפרהסיא והאכילהו והשקהו בביתך והעלים עינך מלהסתכל בו כשהוא אוכל

270. Dereth 'eres zoț'a Kap. IX:

הוי שמח יבמתנה שאתה נותן מתוך ביתך כדי שיכפה ממך אף שנאמר <mark>ומתן</mark> בסתר יכפה אף

271. Ebenda:

הוי שמח על שולחנך בשעה שהרעבים באים ונהנין יממנו כדי שתאריך ימים בעולם הזה ובעולם הבא

272. Ebenda:

אם רצת לכבוד עני יהיו לך בנים בעלי יתורה ומקיימי מצות בישראל 273. b. Babh'a bathr'a 9b:

אמר רבי אלעזר גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו דאילו במשה <mark>רבינו</mark> זכתיב כי יגורתי מפני האף והחמה ואילו בעושה צדקה ²כתיב מתן בסתר יכפה אף ושודר בחיק חמה עזה

274. Methilt'a, Par. Bo, Abjan. 13, 3u 2. Moje 12, 33 (ed. fr. S. 14a): ותחזק מצרים על העם מגיד שהיו טורדין אותם לצאת בבהלה

כי אמרו כלנו מתים אמרו לא כמדת משה הוא משה אמר יומת כל בכור בארץ מצרים והיו סבורין שכל מי שיש לו די או הי בנים אין מת אלא הבכור שבהם ולא היו יודעין שנשותיהן חשודות בעריות וכולן בכורים מרווקים אחרים הן עשו בסתר והקדוש ברוך הוא פרסם אותם בגלוי והרי דברים קל וחמר ומה אם מדת פורענות מועמת העושה בסתר הקדוש ברוך הוא מפרסמו בגלוי מדה טובה מרובה על אחת כמה וכמה

275. b. Soța 3a:

תניא היה רבי מאיר אומר אדם עובר עבירה בסתר והקדוש ברוך הוא <mark>מכריז</mark> עליו בגלוי ^זשנאמר ועבר עליו רוח קנאה ואין עבירה אלא לשון הכרזה שנאמר ויצו משה ויעבירו קול במחנה

276. b. Chagiga 5a zu Pred. 12, 14:

כי את כל מעשה האלחים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב (preb.12,14)

מאי אם מוב ואם רע אמרי דבי רבי ינאי זה הנותן צדקה לעני בפרחסיא כי הא דרבי ינאי חזויה לההוא גברא דקא יהיב זוזא לעני בפרהסיא אמר ליה מוטב °דלא יהבת ליה מהשתא דיהבת ליה וכספתיה

277. Abhoth IV, 4:

רבי יוחנן בן יברוקה אומר °כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם

2. Beten.

278. Derekh 'ereş zot'a Kap. IX:

אם ראית חכם שמת ילך וקרע עליו עד שיפטר ממך אם ראית עני שמת חזור עליו עד שתולך אותו לקבר כדי שבמיתתך תבוא שלום ותנוח על משכבך 279. Ebenba Kap. IV:

אם זכית לממון עשה ממנו צדקה

280. Ebenda Kap. II:

אם אתה חפץ ללמד תורה אל תאמר על מה שלא שמעת שמעתי

281. Ebenda Kap. II:

אם הטיבות הרבה יהיה בעיניך מעט

282. Ebenda Kap. II:

אם אתה ירוצה להתרחק מן החטא צא יוחשוב ועיין בסופו

283. Abhoth II, 8:

רבן יוחנן בן זכי קבל מהלל ומשמי הוא היה אומר אם עשית תורה הרבה אל יתחזק מובה לעצמך כי לכך נוצרת

284. Berakhoth I, 3:

בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטו ויקראו ובבוקר יעמדו ישגאמר ובשכבך ובקומך

285. Berakhoth V, 1:

אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש

286. b. Berakhoth 30a:

רב אשי מצלי יבהדי צבורא ביחיד מיושב כי הוה אתי לביתיה ²הדר ומצלי מעומד

287. 2. Könige 4, 32ff.:

⁵²ויבא אלישע הביתה והנה הנער מת משכב על מטתו ⁵³ויבא ויסגר הדלת בעד שניהם ויתפלל אל יהוה

288. b. Ta'anith 8a:

אמר רב אמי ילך אצל חסיד שבדור וירבה עליו בתפילה ישנאמר ויצו עליה במפגוע ואין פגיעה אלא תפלה ²שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי

²⁷⁶ 1 M בדקה 2 N א . כי לא 2 Nch ברוקא 2 vac. AHJLY. 2 Rch für לק bis עמוד וחזור עליו : עליו 5 Rv אין הפץ 2 ר פץ 2 Rv עמוד וחזור עליו : עליו 5 Rv אין בסופו 2 . תחזיק 2 RrhnLYM הוי מחשב ויורע ומעיין בסופו 2 Nch RhnLYM הדר ו 2 Vac. M הדר ו 2 Vac. M הדר ו 2 Vac. M בהדי צי 2 אין 2 Ser. 7, 16.

289. jer. Ta anith IV, 67c:

אמר רבי לוי יגם כי תרבו תפלה אינני שומע מיכן שכל המרבה בתפילה נענה 290. b. Berathoth 54b:

אמר רב יהודה שלשה דברים מאריכין ימיו ושנותיו של אדם המאריך בתפלתו וגוי 291. b. Berakhoth 61a:

אמר רב הונא אמר רב !משום רבי מאיר לעולם יהין דברין של אדם מועטין לפנו הקדוש ברוך הוא "שנאמר אל תכהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעמים

292. jer. Berathoth IV, 7c:

רבי חייא בשם רבי יוחנן רבי שמעון בן חלפתא בשם רבי מאיר יהיה כי הרבתה להתפלל לפני יי מיכן שכל המרבה בתפילה נענה

293. b. Menachoth 43b:

תנוא היה רכי מאיר אומר חייב אדם לכרך מאה ברכות ככל יום ישנאמר ועתה ישראל מה הי אלהיך שואל מעמך 294. b. Berathoth 30b (V, 1):

חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין כדי שיכוונו ילבם לאביהם

295. b. Berakhoth 32b:

תנו רבנן חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה אחת וחוזרין ושוהין שעה אחת וכי מאחר יששוהין תשע שעות ביום בתפלה תורתן היאך משתמרת ומלאכתן היאך נעשית אלא מתוך שחסידים הם תורתם משתמרת ומלאכתם מתברכת

296. b. Berakhoth 16b:

רבי יוחגן בתר דמסיים צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך הי יאלהינו שתציין בבשתנו ותבים ³ברעתנו ותתלבש ⁴ברחמיך ותתכסה בעווך ותתעשף בחסידיתך ותתאזר בחנינותך ותבא לפניך מדת טיבך ⁵וענותניתך

297. Ebenda:

רבי זירא בתר 'דמסיים צלותיה אמר הכי יהו רצון מלפניך הי ²אלהיני "שלא נחטא ולא נבוש ולא נכלם מאבותינו

רבי חויא בתר דמצלי אמר הכי יהי רצון מלפניך הי אלהינו שתהא תורתך אומנותנו ואל ידוה לבנו ואל יחשכו עינינו

298. Abhoth II, 13:

רבי שמעון אומר כשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא יתחנונים לפני המְקוֹם ²ברוך הוא ³שנאמר כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד 299. Ebenda:

רבי שמעון אומר הוי זהיר יבקרית שמע יובתפלה 300. b. Ca anith 25a:

לוי גזר 'תעניתא ולא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם עלית וישבת במרום יואין אתה מרחם על בניך אתא מיטרא ואיטלע

289 ¹ Jef. 1, 15. 291 ¹ M רומ משמיה דר"ם – ² Pred. 5, 1. 292 ¹ 1. Sam. 1,12. 293 15. m. 10, 12. 294 1 M את לי M ביום לתפלתן תורי M ב 295 1 M. חורי שעות ביום לתפלתן הורי 5 M (אלהי M בדקתך 2 Ed. Ven. עפרינו 5 Ed. Ven. אלהי 5 M (בדקתך 5 M (אומי ולא 5 M אלהי 5 M (אומי ולא 5 M חהא קנאתינו על אחרים ולא קנאת אחרים עלינו ואל ידוה וכי: ר"ח וכ' שלא נחטא ולא נתבייש ובי 298 1 RHN רחמים ותחנונים – 2 CKRAY, a. vac. בעא רחמי – 3 Joel 2, 13. 299 1 N קריאת – 2 vac. K. 300 1 M + בעא - 2 M ואי אתה משגיח בעלבון בניך אתי

אמר רבי אלעזר לעולם אל ישיח אדם דברים כלפי ילמעלה שהרי אדם גדול השיח דברים כלפי ילמעלה ואישלע

מעשה 'שאמרו לו לחוני המעגל התפלל שירדו גשמים אמר להם צאו והכניסו תנירי פסחים 'בשביל שלא ימיקו התפלל ולא ירדו גשמים ימח יעשה עג עגה ועמד בתיכה ואמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי ישאני כבן ועמד בתיכה ואמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי ישאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו ממאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנמפין אמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון יברה ונדבה ירדו התחילו לירד בזעף אמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון יברה ונדבה ירדו כתיקנן עד ישעלו ישראל ימורושלים להר הבית מפני הגשמים יבאו ואמרו לן כשם שהתפללת עליהם שירדו כך התפלל ישילכו להן אמר להן צאו וראו אם נמחית אבן המיעים שלח לו שמעון בן שמח "אלמלי חוני אתה גוורני עליך נחיי אבל מה אעשה לך שאתה מתחמא לפני המקום יועושה לך רצונך כבן נדי אבל מה אעשה לך שאתה מתחמא לפני המקום יועושה לי ישמח אביך ואמד יתנל יולדתד

302. Qaddiš 1:

תגדל ויתקדש שמה רבא בעלמא דברא כרעותה וימלך מלכותה בחייכון וביומיכון יבחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב אמן יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא יתברך אמן וישתבח ויתפאר ויתרמם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתקלם שמה דקדשא בריך היא לעלא מכל ברכתא שירתא תשבחתא ונחמתא דאמירו בעלמא ואמרו אמן

303. b. Berathoth 3a:

בשעה שישראל "נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות "ועונין יהא שמיה "הגדול מבירך הקדוש ברוך היא מנענע "ראשו ואומר וגוי

304. Sifre Deut. 306 (Par. ha'azinu), 3u 5. M. 32, 3: דבר אחר כי שם יי אקרא רבי ייסי אומר מניין לעומדים בבית הכנסת יואומרים ברבי את יי המבירך שעינים "אחריהם ברוך ייי המבירך לעולם ועד תלמוד לומר כי שב יי אקרא הבו גודל לאלהיני

305. Ebenda:

ומניין לאומר ברכו שהם עינים אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד תלמוד לומר כי שם יי׳ אקרא ומניון לאומר יהא שמיה רבה מברך שעונים 'אחריהם לעילמי ולעילמי עילמים תלמוד לומר הבי גודל לאלהונו

306. b. Ta anith 16b:

כדתניא במה דברים אמירים בגבולין אבל במקדש אינו כן לפי שאין עונין אמן במקדש ומנין שאין עונין אמן במקדש ישנאמר קומו ברכו את הי אלהיכם מן העולם עד העולם ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה יכול "על כל ברכית כולן לא תהא אלא תהלה אחת תלמוד לומר ומרומם על כל ברכה יותהלה על כל ברכה תן ילו תהלה ואלא במקדש מהו אומר ברוך הי "אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו

 $^{^{3}}$ Bd. Ven., M מעלה מערה 2 M ברי 3 M מערה 2 M ברי 5 M שאני 5 שאני 5 שאני 5 שאני 5 שאני 5 שאני 6 M שאני 7 Ed. Ven. שאלתי ירדו 6 M שאני 8 vac. 10 M ירדו 10 M שאלה 11 M שאלה 12 vac. 12 אבר 13 M שאלה 14 Prov. 15 M שמלה 14 Prov. 15 שמלה 12 vac. 12 Vac. 15 M שמלה 14 Prov. 15 302 1 nad Davib de Sola Pool, 1909. 10 303 1 M 1 H עישין רצונו של 10 M 10 10 10 Ed. Ven. 10 M 10 $^{$

ברוך שם כבוד מלכותו ⁶לעולם ועד וחון הכנסת אומר להם תקעו הכהנים ⁵בני *אהרן תקעו וגוי

307. Das Achtzehngebet:

a) die ersten 3 Segenssprüche.

- 1. (אבות) בהוך אתה יי אלהי אברהם אלחי יצחק ואלהי יעקב אל עליון קונה שמים וארץ מגנני ומגן אבותינו ברוך אתה יי מגן אברהם
- 2 (גבורות) אתה גבור חזק חי עולמים מכלכל חיים מחיה המתים ברוך אתה יי מחיה המתים
- סבלעדיך ברוך אתה ונורא שמך ואין אלוה מבלעדיך ברוך אתה יי האל (קדשת השם) 3.

b) die 3 letten Segenssprüche.

- 17. (עבודה) רצה יי אלהינו ושכון בציון ויעבדוך עבדיך בירושלם ברוך אתה יי שאותך ביראה נעבד
- שאות בראה על ביאה בעל. 18. (הודאה) מודים אנחנו לך יי אלהינו על כל הטובות זהחסד ברוך אתה ני הטוב לך להודות
- .19 (ברכת כהנים) שים שלומך על ישראל עמך וברכנו כלנו כאחד ברוך אתה יי עישה השלום

e) das Mittelstück.

- מאתך ובינה והשכל מתורתך ברוך אתה יי חונן הדעת (4) α.
- (5) השובנו יי אליך ונשובה חדש ימינו כקדם ברוך אתה יי הרוצה בתשובה
- (6) סלח לנו אבינו כי חטאנו לך מחה פשעינו מנגד עיניך ברוך אתה יי המרבה לסלוה
- (8) רפאנו יי אלהינו ממכאוב לבנו והעלה רפואה למכותינו ברוך אתה רופא חולי עמו ישראל
- (9) ברך עלינו יי אלחינו את השנה ושבע עולם מאוצרות מובך ברוך אתה יי מברך השנים
- ץ (16) שמע יי אלהיני בקול תפלתנו כי אל חנון ורחום אתה ברוך אתה יי שומע תפלה
- (14) החם יי אלהינו על ירושלם עירך ועל ציון משכן ²כבודך ברוך אתה יי אלהי דוד בונה ירושלם
- (7) ראה בענינו וריבה ריבנו וגאלנו למען שמך ברוך אתה יי גואל ישראל (2) למשמדום אל תבן תהוד ומלרים זבע מברה ³השמדום אל תבן מהה וו מרינו
- ובניע למשמדים אל תהי תקוה ומלכות זדון מהרה ³תעקר ברוך אתה יי מכניע זדים
- על גרי צדק יהמו רחמיך ותן לנו שכר טוב עם עושי רצונך ברוך אתה יי מבטח לצדיקים
- ל (10) תקע בשופר גדול לחרותנו ושא גם לקבוץ גליותינו ברוך אתה יי מקבץ גדחי עמו ישראל
- (11) השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו ¹כבתחלה ברוך אתה יי אזהב המשפט 15⁵ 15⁵) צמח דיד מהרה תצמיח וקרנו תרום בישועתיך ברוך אתה יי מצמיח ⁶קרן הישועה

^{306 °} vac. M - 4 vac. M לעולם ההם הלה. 307 vgl. G. Dalman, Worte Jefu I, 1898, S. 299ff. Obiger Text gibt die palästinensische Rezension unter Weglassung der mutmaßlich späteren Auffüllungen. - 1 Dalm. + טעשיתה עמנו - 2 Dalm. + שעשית שוח אדקך מלכות בית דוד משיח אדקך בימינו והנצרים והמינים כרגע יאבדו - 4 Dalm. + 1 סמר החיים ועם אדיקים אל יכתבו ימלוך עלינו אתה לבדך - 4 Dalm. + 1 Dalm. + 1 סמר החיים ועם אדיקים אל יכתבו - 5 aus der bab. Rez., Dalm. S. 303 - 6 Dalm. + 1 Jac.

308. 3om'a VIII, 9:

אמר רבי עקיבה אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין מי מטהר אתכם אביכם שבשמים ¹שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם ²ואומר מקוה ישראל הי מה ⁵מקוה מטהר את הטמאים אר הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל

309. Soța IX, 15:

רבי 'פנחם בן יאיר אומר משחרב בית המקדש בושו חברים ובני חודין וחפר ראשם 'נגדלדלו אנשי מעשה "וגברו בעלי זרוע "ובעלי לשון ואין דורש ואין מבקש "ואין שואל על מי לנו לחשען על אבינו שבשמים 'רבי אליעזר הגדול אומר מיום שחרב בית המקדש שרו חכימיא "למהוא כספריא וספריא "כחזנא יחזנא כעמא דארעא ועמא דארעא אזלא ודלדלה ואין שואל ואין מבקש על מי יש להשען על אבינו שבשמים בעקבות "משיחא חוצפא יסגא "ויווקר "יאמיר הגפן תתן פריה והיין ביוקר והמלכות תהפך "למינות ואין תוכחה בית יעד יהיה לזנות והגליל יחרב "והגבלן ישום ואנשי הגבול יסובבו מעיר לעיר ולא יחיננו "וחכמת סופרים "תמרו ויראי חמא ימאסו והאמת תהא נעדרת נערים יחוננו "וקנים ילבינו "וקנים ועמדו מפני "קמנים בן "ימנול אב בת קמה באמה בלה בחמותה אויבי איש אנשי ביתו פני חדור כפני הכלב הבן "ואינו מתביש מאביו ועל "מ"מי "ליש לנו להשען על אבינו שבשמים

310. 3. Mose 20, 3:

ואני אתן את פני באיש ההוא והכרתי אותו מקרב עמו כי מזרעו נתן למלך למען ממא את מקדשי ולחלל את שם קדשי

311. 3. Moje 22, 1. 2:

וידבר יהוה אל משה לאמר דבר אל אהרן ואל בניו וינזרו מקדשי בני ישראל ילא יחללו את שם קדשי אשר חם מקדשים לי אני יהוה

312. Jeremia 34, 16:

ותשבו ותחללו את שמי ותשבו איש את עבדו ואיש את שפחתו אשר שלחתם חפשים לנפשם ותכבשו אתם לחיות לכם לעבדים ולשפחות

313. Ezechiel 36, 16 ff.:

⁹¹ויהי דבר והוה אלי לאמר ⁷¹בן אדם בית ישראל ישבים על אדמתם ויטמאו אותה בדרכם ובעלילותם ⁸¹ואשפך חמתי עליהם ⁹¹יאפיץ אתם בגוים ⁹²ייבוא אל הגוים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי באמר להם עם יהוה אלה ומארצו יצאו ¹²ואחמל על שם קדשי אשר חללהי ²²לכן אמר לבית ישראל כה אמר אדני יהוה לא למענכם אני עשה בית ישראל כי אם לשם קדשי אשר חללתם ²³וקדשתי את שמי הגדול המחלל בגוים אשר חללתם בתוכם וידעו הגוים כי אני יהוה בהקדשי בכם לעיניהם אשר חללתם מן הגוים והבאתי אתכם אל אדמתכם ³³ונתתי לכם לב חדש ורוה חדשה אתן בקרבכם

314. Jesaia 29, 19ff.:

ינילו ²⁰בי אפס עריץ ארם בקרוש ישראל יגילו ²⁰כי אפס עריץ וכלה לץ ונברתו כל שקדי און ²¹מחטיאי ארם בדבר ולמוכיח בשער יקשון

 $^{^{1}}$ 308 1 1 2 2 2 3 4 5 2 5 $^{$

ויטו בתהו צדיק 22לכן כה אמר יהוה אל בית יעקב אשר פדה את אברהם לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו 25כי בראתו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי והקדישו את קדיש יעקב ואת אלהי ישראל יעריצו 24ידעו תעי רוח בינה ורוגנים ילמדו לקח

315. Methilt'a, Par. Wajjehi bešallach, 5. Abschnitt zu 2. Mose 14, 22 (ed. Fr. S. 31 b):

לפיכך זכה למלכות ישנאמר בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לועז היתה יהודה לקדשו לכך ²ישראל ממשלותיו אמר להם הקדוש ברוך הוא מי שקדש שמי על הים יבא וימשול על ישראל והודו לו הזקנים לרבי טרפון

316. M'thilt'a hassira, 3. Abfan., 3u 2. m. 15, 2 (ed. fr. 5. 37 b): אלהי אבי וארוממנהו רבי שמעון בן אלעזר אומר כשישראל עושין רצונו של מקום אז מתגדל שמו בעולם 'שנאמר ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וגוי וכן אמרה רחב לשלוחי יהושע "כי שמענו את אשר הוביש יי ואומר ונשמע יים לבכנו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם כי יי הוא האלהים בשמים ממעל ובזמן שאינן עושין רצונו כביכול שמו מתחלל בעולם ישנאמר ויבוא אל הגוים אשר באו ויחללו את שם קדשי יואומר וקדשתי את שמי הגדול המחולל בעונה וויי

317. Ebenda, 4. Abjanitt (ed. Sr. S. 38a): מפני חבתכם ומפני קדושתכם אקדש שמי בכם ישנאמר כי אל אנכי ולא

318. Sifre Deut. 306, Par. ha'azinu, 3u 5. M. 32, 3:
ומניון אתה אומר שלא ירדו חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש אלא כדי שיעשה
להם ניסים ונבורות בשביל לקדש שמו בעולם ישנאמר אתיא ותמיהיא דיעבד
עם אלהא עילאה שפר קדמיי להחויא אתוהי כמה רברבין ותמהוהי במה
תקיפים

319. Sifre Deut. 313, Par. ha'a3inu, 3u 5. M. 32, 10:
עד שלא בא אבינו אברהם לעולם כביכול לא היה הקדוש ברוך הוא מלך אלא
על השמים בלבד ישנאמר ייי אלהו השמים אשר לקחנו אבל משבא אבינו
אברהם לעולם המליכו על השמים ועל הארץ בעניין ²שנאמר ואשביעך בייי
אלהי השמים יאליהי הארץ

320. Berakhoth II, 2:

אמר רבי יהושע בן קרחה למה 'קדמה שמע לוהיה אם שמע אלא 'כדי שיקבל' עליו 'עול מלכות שמים תחלה ואחר כך יקבל עליו עול מצות

321. Sir hassirim rabba 3u 2, 13: רבי ברכיה בשם רבי יצחק..... עת הזמיר הגיע הגיע זמנן של ישראל להגאל הגיע זמנה של ערלה להזמר הגיע זמנה של מלכות יכותים שתכלה הגיע זמנה של מלכות °שמים שהגלה ישנאמר והיה הי למלך על כל הארץ

322. b. Berakhoth 29b:

תנו רבגן המחלך במקום גדודי יחיה ולסטים מתפלל תפלה קצרה ²ואיזה היא תפלה קצרה רבי אליעזר אומר עשה רצונך בשמים ממעל יתן נחת רוח ליראיך מתחת והטוב בעיניך עשה ברוך "אתה "ה" שומע תפלה

^{315 &}lt;sup>1</sup> pj. 114, 1 — ² pj. 114, 2. 316 ¹ 2. m. 15, 2 — ² Joj. 5, 1 — ³ Joj. 2, 10. 11 — ⁴ €зеф. 36, 20 — ⁵ €зеф. 36, 23. 317 ¹ קסj. 11, 5. 318 ¹ Dan. 3, 32 j. 319 ¹ 1. m. 24, 7. — ² 1. m. 24, 3. 320 ¹ M Ed. Ven. + ברשר — ² vac. Str. — ³ vac. Str. 321 ¹ Ed. Ven. — ² vac. Ed. Ven. — ³ Jaф. 14, 5. 322 ¹ M חייר — ² Ed. Ven., M מלומה — ⁵ M מלומה — ⁴ vac. M.

323. Ebenda 16b:

רב ספרא בתר צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך הי אלהינו שתשים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה ובין התלמידים העוסקים בתורתך בין עוסקין לשמה בין עוסקין שלא לשמה יוכל העוסקין שלא לשמה יהי רצון "שיהו עוסקין לשמה

324. Methilt'a zu 2. M. 16, 4, Par. Wajjassea (besallach), 2. Abschnitt (ed. Fr. S. 47b):

ולקטו דבר יום ביומו רבי יהושע אומר כדי שילקוט אדם מהיום למחר יבעין מערב שבת לשבת רבי אלעזר המודעי אומר כדי שלא ילקוט אדם מהיום למחר כעין מערב שבת לשבת שנאמר דבר יום ביומו מי שברא יום ברא פרנסתו מכאן היה רבי אלעזר המודעי אומר כל מי שיש לו מה יאכל היים ואומר מה אוכל למחר הרי זה מחוסר אמנה

325. b. Berathoth 29b:

רבי 'אלעזר ברבי צדוק אומר שמע צעקת עמך ישראל ועשה מהרה בקשתם ברוך אתה יו' שומע תפלה אחרים אומרים צרכי עמך ישראל מרובין ודעתם קצרה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לכל אחד ואחד "כדי פרנסתו ולכל גויה וגויה "די מחסורה ברוך אתה יו' שומע תפלה

326. Jom'a VIII, 9:

עברות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חבירו

327. b. Megilla 28a:

ולא עמדתו על מדותי דאמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין 'ממנו כל פשעיו 'שנאמר נושא עון ועובר על פשע למי נושא עון למי שעובר על פשע

328. b. Berathoth 17a:

רבא בתר צלותיה אמר הכי 'אלהי עד שלא נוצרתי איני כדאי ועכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי עפר אני בהיי קל וחומר במיתתי הרי אני לפניך ככלי מלא בושה וכלימה יהי רצון מלפניך הי אלהי שלא אחטא 'עוד ומה שחטאתי לפניך מרק ברחמיך הרבים אבל לא על ידי יסורין 'וחלאים 'רעים והיינו 'ודוי 'דרב המנונא 'ווטי ביומא דכיפורי

329. Ebenda 60b:

הנכנם לושן על מטתו אומר משמע ישראל עד והיה אם שמוע ואומר ברוך המפיל חבלי שינה על 'עיני ותנומה על עפעפי ומאיר לאישון בת עין יהי רצון מלפניך "ייי "אלהי שתשכיבני לשלום ותן חלקי בתורתך ותרגילני לידי מצוה ואל תרגילני לידי עון ולא לידי נסיון ואל לידי עבירה ואל "תביאני לידי חטא ולא לידי בזיון "וושלוט בי יצר הוב ואל ישלוט בי יצר הרע "ותצילני מפגע רע ומחלאים רעים ואל "יבהלוני חלומות רעים והרהורים רעים "ותהא מטתי שלמה לפניך "והאר עיני פן אישן המות ברוך "ואתה "המאיר לעולם כולו בכבודו

330. Ebenda:

כי משי אפיה לימא ברוך המעביר יחבלי ישנה מעיני ותגומה מעפעפי ויהי

³²³ 1 M יורעוסקון 2 Ed. Ven. שיהיו 1 2 שיהיו 2 H יורעוסקון הי אלהי 2 אליעור 2 Ed. Ven., M יל על כל 3 ברו 3 3 ברו 3 4 ברו 4 Ed. Ven. M יורן 5 M יורן 5 M ירבא רבון העולמים 6 Ed. Ven. און 6 Ed. Ven. ארם ומאיר 6 Ed. Ven. 6 Ed. Ven., M 6 ברבא רבו 6 Ed. Ven. ארם ומאיר 7 Ed. Ven. 6 Ed. Ven.

רצון מלפנוך יוי "אלהו שתרגילני בתורתך ודבקני "במצותיך ואל תביאני לא לידי חטא "ולא "לידי "עון ולא לידי נסיון ולא לידי בזיון וכוף את יצרי להשתעבד לך ורחקני מאדם רע ומחבר רע ודבקני ביצר טוב ובחבר טוב בעולמך ותנני היום ובכל יום לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ותגמלני חסדים טובים כרוך אתה ייי גומל חסדים טובים לעמו ישראל

331. 1. Oftron. 29, 10 – 13:

יויברך דויד את יהוה לעיני כל הקחל ויאמר דויד ברוך אתה יהוה אלהי ישראל.
אבינו מעולם ועד עולם ילך יהוה הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כן
כל בשמים ובארץ לך יהוה הממלכה והמתנשא לכל לראש יוהעשר והכבוד
מלפניך ואתה מושל בכל ובידך כה וגבורה ובידך לגדל ולחזק לכל יועתה
אלהינו מודים אנחנו לך ומהללים לשם תפארתך

LXX 1. Chron. 29, 10 - 13:

10καὶ εὐλόγησεν ὁ βασιλεὺς Δαυείδ τὸν κύριον ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας λέγων Εὐλογητὸς εἶς Κύριε ὁ θεὸς Ἰσραήλ, ὁ πατὴρ ἡμῶν ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. ¹¹σύ, Κύριε, ἡ μεγαλωσύνη καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ καύχημα καὶ ἡ νίκη καὶ ἡ ἰσχύς, ὅτι σὺ πάντων τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς δεσπόζεις ἀπὸ προσώπου σου ταράσσεται πᾶς βασιλεὺς καὶ ἔθνος. ¹²παρὰ σοῦ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δόξα, σὺ πάντων ἄρχεις, Κύριε ὁ ἄρχων πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐν χειρί σου ἰσχὺς καὶ δυναστεία, καὶ ἐν χειρί σου, Παντοκράτωρ, μεγαλῦναι καὶ κατισχῦσαι τὰ πάντα. ¹³καὶ νῦν, Κύριε, ἐξομολογούμεθά σοι καὶ αἰνοῦμεν τὸ ὄνομα τῆς καυχήσεώς σου.

332. Sirach 28, 2-5:

2ἄφες ἀδίκημα¹ τῷ πλησίον σου, καὶ τότε δεηθέντος σου αἱ ἀμαρτίαι σου λυθήσονται. ³ἄνθρωπος ἀνθρώπω συντηρεῖ ὀργήν, καὶ παρὰ Κυρίου ζητεῖ ἴασιν; ⁴ἐπ² ἄνθρωπον ὅμοιον αὐτῷ οὐκ ἔχει ἔλεος, καὶ περὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ δεῖται; ⁵αὐτὸς σὰρξ ὢν διατηρεῖ μῆνιν, τίς ἐξιλάσεται τὰς ἀμαρτίας αὐτοῦ:

333. Ta anith I, 4ff.:

ד הגיע שבעה יעשר במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין שלשה תעניות אוכלין ושותין ימשחשבה ומתרין יבמלאכה וברחיצה ובסיבה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה

ה הגיע ראש חדש ¹בסלו ולא ירדו גשמים בית דין גוזרין שלש תעניות <mark>על הצבור אוכלין ושותין "משחשכה ומתרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה</mark>

ו עברו אלו ולא נענג בית דין גוזרין שלש תעניות אחרות. על הצבור אוכלין ושוחין מבעוד יום ואסורין "במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסגדל ובתשמיש המטה ונועלין את המרחצאות

334. Jom'a VIII, 1ff.:

יום הכפורים אסור באכילה ובשתיה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה יוהמלך והכלה ירחצו את פניהם והחיה תנעול את הסנדל דברי רבי אליעזר וחכמים אוסרין

ב יהאוכל בכותבת הגסה כמוה יוכגרעינתה והשותה ימלא לוגמיו חיב כל האוכליו

 $330~^2$ M אלהינו ואי אבותינו שתרי במצותיך עד גומל לחייבין טובים: חייב וגוי שתרי במצותיך - 3 Ed. Ven. בתורתך ודבקנו במצותיך - 4 Ed. Ven. vac. - 331 LXX - 1 מטי 1 סטי 3 4 4 4 Ed. Ven. א 4 4 4 4 4 vac. 4 4 4 Ven., 4 4 4 4 Str. 4 4 Str. 4 Str.

מצטרפון לככותבת וכל המשקין מצטרפין ³למלא לוגמיי האוכל ³ושותה ⁷אין מצטרפין

335. Sota III, 4:

רבי יהושע אומר רוצה אשה בקב ותפלות מתשעה קבין ופרישות זהוא זהיה אומר חסיד שוטה ורשע ערום ואשה פרושה ומכות פרושין הרי אלו מכלי! עולם

336. b. Soța 22b:

ומכות פרושין וכוי תנו רבנן שבעה פרושין הן פרוש שיכמי פרוש נקפי פרוש קיזאי פרוש 'מדוכיא פרוש מה חובתי ואעשנה פרוש מאהבה פרוש מיראה פרוש שיכמי זה העושה מעשה שכם פרוש נקפי זה 'המנקיף את רגליו פרוש קיזאי "אמר רב נחמן בר יצחק זה המקיז דם לכתלים פרוש "מדוכיא אמר רבה בר "שילא דמשפע "כי מדוכיא פרוש מה חובתי ואעשנה הא מעליותא היא אלא דאמר מה חובתי תו ואעשנה "פרוש מאהבה פרוש מיראה אמרו ליה אביי ורבא "לתנא לא תיתני "פרוש מאהבה "פרוש מיראה דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות "ואפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה אמר רב נחמן בר יצחק דמטמרא מטמרא ודמגליא "מגליא לשמה בא לשמה אמר רב נחמן בר יצחק דמטמרא מטמרא ודמגליא "מגליא בי דינא רבה "וליתפרע מהני דחפו גונדי אמר לה ינאי מלכא "לדביתיה אל תתיראי מן הפרושין ולא "וממי שאינן פרושין אלא מן הצבועין שדומין לפרושין שמעשיהן כמעשה זמרי ומבקשין שכר כפנחם

337. jer. Soța V, S. 20c:

שבעה פרושין הן פרוש שיכמי פרוש ניקפי פרוש קיזי פרוש מנכייה פרוש אדע חובתי ואעשנה פרוש יראה פרוש אהבה: פרוש שכמי מעין מצותיה על כתפיה: פרוש ניקפי אקיף לי ואנא עבד מצוה: פרוש קיזיי עביד חדא חובה וחדא מצוה ומקוז חדא עם חדא: פרוש מנכייה מאן דית לי מה אנא מנכי עביד מצוה: פרוש אדע חובתי ואעשנה איידי חובתא עבדית דנעביד מצוה דכוותה: פרוש יראה כאיוב: פרוש אהבה כאברהם:

338. Genesis rabba, Par. 84 (gegen Ende):

ייבך אותו אביו זה יצחק רבי לוי ורבי סימון אמרו אצלו היה בוכה וכיון שיצה מאצלו היה הולך ורוחץ וסך ואוכל ושותה ולמה לא גילה ילו אמר הקדוש ברוך הוא לא גלה לו ואני מגלה לו אמר רבי סימון על שם כל מתאבלין עליו מתאבלין עמו

VI.

Jesu Stellung zum irdischen Besitz.

339. Tosephta Pe'a IV, 18:

מעשה כמונבז המלך שעמד וביזבז יכל אוצרותיו לעניים שהיו לו בשני בצרות שלחו לו אחיו ואמרו לו אבותיך גנזו אוצרות והוסיפו יעל של אבותם ואתה עמדתה ובזבותה שלך ושל אבותיך אמר להם אבותיי גנזו אוצרות למטה ואני ננזתי יאוצרות למעלה ישנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף אבותיי

גלזו לאוצרות לבמקום שהיד יכולה לשלוט בה ואני גנזהי אוצרות לבמקום שאין היד יכולה לשלוט בה לשנאמר צדק ומשפט מכון כסאך וגוי אבותיי גנזו אוצרות שאין עושין פירות ואני גנזתי אוצרות שעושין פירות לשנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו אבותיי גנזו אוצרות לשל ממון ואני גנזה אוצרות של נפשות "שנאמר פרי צדיק עץ חיים ולוקה נפשות חכם אבותיי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי "שנאמר ולך תהיה צדקה אבותיי גנזו אוצרות בעולם הזה ואני גנזתי אוצרות לעולם הבא "שנאמר והלך לפניך צדקך אוצרות בעולם הזה ואני גנזתי אוצרות לעולם הבא "שנאמר והלך לפניך צדקך ייי יאספר

340. Exposus rabba Par. 31, 3u 2. Moje 22, 24:

דבר אחר אם כסף תלוה את עמי כיון שבנה שלמה את הבית אמר להקדוש ברוך הוא בתפלתו רבון העולם אם יש אדם שיתפלל לפניך שתחן לו ממון ואתה יודע שרע לו אל תחן לן ואם ראית אדם נאה בעשרו תן לו "שנאמר ונחת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו לפי שבעולם הזה היו הרשעים עשירים ונתונים בשלוה "והשקט והצדיקים עניים אבל לעתיד לבא כשיפחה הקרוש ברוך הוא לצדיקים אוצרות גן עדן הרשעים שאכלו נשך ותרבית עתידין להיות נושכין בשיניהם את בשרם "שנאמר הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו והם אומרים ולואי היינו פועלים והיינו "מוענין "בכתפנו ולואי שהיינו עבדים ויהיה לנו כך "שנאמר טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות עבדים ויהיה לנו כך "שנאמר טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח לכך נאמר אם כסף תלוה את עמי

341. b. Šabbath 105b:

אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא כל המוריד דמעות על אדם כשר הקדוש ברוך הוא סופרן ומניחן בבית גנזיו 'שנאמר נודי ספרתה אתה שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך

342. Pe'a I, 1:

אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם

343. Abhoth VI, 9:

ממר רבי יוסי בן יקסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונהן
לי שלום והחזרתי לו שלום אמר לי רבי מאיזה מקום אתה אמרתי לו מעיר
גדולה של חכמים ושל סופרים אני אמר לי רבי רצונך שתדור עמנו במקומנו
ואני אתן לך אלף אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות אמרתי 'לו בנו
אם אתה נותן לי כל כסף וזהב שבעולם איני דר אלא במקום תורה לפי
שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין אותו לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות
יומרגליות אלא תורה ומעשים טובים בלבד ישנאמר בהתהלכך תנחה אתך
בשכבך תשמר עליך והקיצות היא תשיחך בהתהלכך תנחה אתך בעולם הזה
בשכבך תשמר עליך בקבר והקיצית היא תשיחך לעולם הבא יואמר לי הכסף

344. Abhoth II, 9:

האדם רבי יוחנן בן זכי) להם צאו וראו איזו היא דרך ישובה שידבק בה האדם רבי אליעזר אומר עין טובה רבי יהושע אומר חבר טוב רבי יוסי אומר שכן טוב הבי שמעון אומר הרואה את הנולד רבי אלעזר אומר לב טוב אמר להם רואה רבי שמעון אומר הרואה את הנולד רבי אלעזר אומר לב

³³⁹ 5 vac. W — 6 W בו שאין היר שולטת בו - 7 W מקום שאין היר שאין היר שולטת בו - 8 pj 89, 15 — 9 Jej. 3, 10 - 10 vac. W — 11 Spr. 11, 30 - 12 5. M. 24, 13 — 13 Jej. 58, 8. 340 1 2. Chron. 6, 30 — 2 Ed. Ven. ובחשקט — 5 Qoh. 4, 5 — 6 Ed. Ven. בכתסינו — 5 Ed. Ven. בכתסינו — 6 Qoh. 4, 6. 341 1 pj. 56, 9. 343 1 NJ LY — 4 Spr. 6, 22 — 5 fiag. 2, 8. 344 1 J²N - 1 שבעילם — 3 L + 1 שבעילם — 4 Spr. 6, 22 — 5 fiag. 2, 8. 344 1 J²N

אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם אמר להם צאי וראו איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם רבי אליעזר אומר עין רעה רבי יהושע אומר חבר רע רבי יוסי אומר שכן רע רבי שמעון אומר הלוה ואיני משלם רבי אלעזר אומר לב רע אמר להם רואה אני, את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם

345. 'Abhoth II, 11:

רבי יהושע אומר עין רעה ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם 346. 'Abhoth V, 13:

ארבע מדות בנותני צדקה רוצה שיתן יולא יתנו אחרים עינו רעה בשל אחרים יתנו אחרים והוא לא יתן עינו רעה בשלו יתן ויתנו אחרים חסיד ילא יתן ילא יתנו אחרים רשע בשלו יתנו אחרים רשע

347. Abhoth V, 19:

כל מי שיש בו שלשה דברים תלמידו של אברהם ושלשה דברים תלמידו של בלעם עין מובה ונפש שפלה ורוח נמוכה תלמידו של אברהם עין רעה ונפש רחבה ורוח גבוהה תלמידו של בלעם ומה בין תלמידיו של אברהם לתלמידיו של בלעם תלמידיו של בלעם יורדין זלגיהנם ישנאמר ואתה אלהים תורדם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם אבל תלמידיו של אברהם אבינו יוורשין גן עדן ישנאמר להנחיל אהבי יש ואוצרותיהם אמלא

348. Terumoth IV, 3:

שועור תרומה עין יפה אחד מארבעים בית שמאי אומרים משלשים והבינונית מחמשים והרעה מששים

349. b. Babh'a mesica 107b:

יוהסיר הי ממך כל חולי אמר רב ²זו עין רב למעמיה דרב סליק לבי קברי עבד מאי דעבד אמר תשעין ותשעה בעין ³רעה ואחר בדרך ארץ

350. b. Berathoth 20a:

רבי יוחנן הזה ירגיל דהזה קא אזיל וותיב אשערי ידטבילה אמר כי סלקו בנות ישראל יואתיין מטבילה מסתכלן בי ונהזי להו זרעא דשפירי כוותי אמרו ליה רבנן לא קא מסתפי מר מעינא בישא אמר להו אנא מזרעא דייסף קא אתינא דלא שלטא ביה עינא בישא ידכתיב בן פורת יוסף בן פורת עלי עין ואמר רבי אבהו אל תקרי עלי עין אלא עולי עין

351. Spr. Salom. 20, 27:

נר יהוה נשמת אדם חפש כל חדרי בטן

LXX: φῶς Κυρίου πνοὴ ἀνθρώπων, δς1 ἐραυνῷ ταμεῖα κοιλίας.

352. b. Šabbath 30 a/b:

ודקאמר שלמה יכו לכלב הי הוא מוב מן האריה המת כדרב יהודה אמר רב דאמר רב יהודה אמר רב מאי "דכתיב הודיעני הי קצי ומדת ימי מה היא אדעה מה חדל אני אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא "רבון של עולם הודיעני "הי קצר אמר לו גזרה היא מלפני "שאין מודיעין קצו של בשר ודם ומדת ימי מה היא

 $^{^{3}}$ או $^{-2}$ CK או $^{-3}$ CK או $^{-3}$ CK או $^{-3}$ CR או $^{-3}$ באר שחת $^{-2}$ או $^{-2}$ PJ. $^{-3}$ CK או $^{-3}$ PJL אוכלין בעולם הזה ונוחלין העי הבא $^{-2}$ PJ. $^{-3}$ CKHJL; N אוכלין בעולם הזה ונוחלין העי הבא $^{-2}$ Spr. 8, 21. $^{-2}$ Spr. 8, 21. $^{-2}$ M אורשין העי הזה ונוי העי הבא $^{-3}$ Spr. 8, 21. $^{-3}$ Spr. 8, 21. $^{-3}$ M אור $^{-3}$ Cac. M. $^{-3}$ Spr. $^{-3}$ M בילה וא"ל הכי טבילו והכי טבילו והכי טבילו והכי טבילו והכי טבילו $^{-2}$ M בילה $^{-3}$ M בולה $^{-3}$ M בולה $^{-3}$ M בולה $^{-3}$ Cac. M $^{-3}$ Spr. 9, 4 $^{-2}$ PJ. 39, 5 $^{-3}$ Ed. Ven., M בילה בעולה ומרי אדם לעולם ומרי $^{-3}$ M שאיני מודיע ק"ש אדם לעולם ומרי $^{-3}$ M

גזרה היא מלפני שאין מודיעון מדת 'ימיו של אדם ואדעה מה חדל אני אמר לו בשבת 'תמות אמות באחד בשבת אמר לו כבר הגיע מלכות שלמה בנך ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא "נימא אמות בערב שבת אמר לו "כי טוב יום בחצריך מאלף טוב לי יום אחד שאתה "יושב ועוסף "בתורה מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח (30b) כל יומא דשבתא הוה יתיב וגרים כולי יומא ההוא יומא "דבעי למינח נפשיה קם מלאך המות קמיה ולא יכיל ליה דלא הוה פסק פומיה מגירסא אמר מאי אעביד ליה הוה ליה בוסתנא אחורי ביתיה אתא מלאך המות "יסליק ובחיש באילני נפק למיחזי הה סליק בדרגא איפחית דרגא מתותיה אישתיק ונח נפשיה ושלח שלמה לבי מדרשא אבא מת ומוטל בחמה וכלבים של בית אבא רעבים מה אעשה שלחו ליה חתוך נבלה והנח לפני הכלבים יאביך הנח עליו כבר או תינוק ומטלמלו ולא יפה אמר שלמה כי לכלב חי הוא מוב מן האריה המת ולענין שאילה דשי אמר שלמה כי לכלב חי הוא מוב מן האריה המת ולענין שאילה דשאילנה קדמיכון נר קרויה נר ונשמתו של אדם קרויה נר מוטב תכבה "ינר של בשר ודם מפני נרו של הקדוש ברוך הוא

353. b. Jom'a 86b:

אמר רכי וונתן גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה 'שנאמר ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב מה מעם ובא לציון גואל משום דשבי פשע ביעקב

354. b. Sanhedrin 100a:

אמר רבי תנחום ברבי חנילאי כל חמרעיב עצמו על דברי תורה בעולם הזה הקדוש ברוך הוא משביעו לעולם הבא ישנאמר ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם

355. Abhoth VI, 4:

כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה יתשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה יאתה יעמל אם אתה עושה כן יאשריך ימוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא

356. b. B°rathoth 61b:

ואהבת את ה' אלהיך תניא רבי אליעזר אומר אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך ואם נאמר בכל מאדך למה נאמר בכל נפשך אלא אם יש לך אדם ישגופו חביב עליו מממונו לכך נאמר בכל נפשך ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך רבי עקיבא ⁵אומר אפילו נושל את נפשך

357. Abhoth I, 14: הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני ואם לא עכשיו אימתי

מתניתא: רבי מאיר אומר לעולם יולמד אדם את בנו אומנות נקייה 'וקלה ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו "שאין אומנות שאין "בה עניית ועשירות שלא למי שהעושר והנכסים שלו "שאין אומנות שאין "בה עניית ועשירות שלא עניות מן האומנות אלא הכל לפי זכותו רבי שמעון עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא הכל לפי זכותו רבי שמעון

בן אלעזר אומר יראות מימיך יחיה ועוף שיש להם אומנות והן מתפרנסין שלא בצער והלא לא נבראו אלא לשמשני ואני נבראתי לשמש את קוני אינו דיו ישאתפרנם שלא בצער אלא שהורעתי מעשי וקפחתי את פרנסתי

359. Ebenda in der Gemara:

תניא רבי שמעון בן אלעזר אומר מימי לא ראיתי צבי קייץ וארי סבל ושועל חנוני יהם מתפרנסים שלא בצער והם לא נבראו אלא לשמשני ואני נבראתי לשמש את קוני מה אלו שלא נבראו אלא לשמשני מתפרנסים שלא בצער ואני שנבראתי לשמש את קוני אינו דין שאתפרנס שלא בצער אלא "שהרעותי את מעשי וקיפחתי את פרנסתי "שנאמר עונותיכם המו

360. b. Sota 48b:

מתנותא: יפסקו אנשו אמנה: 'אמר רב יצחק אלו בני אדם 'שחן מאמינין בהקדוש ברוד הוא "דתניא רבי אלועזר הגדול אומר כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר אינו אלא מקטני אמנה

361. b. Sanhedrin 100b:

אמר רב יוסף אל תצר צרת מחר יכי לא תדע מה ילד יום שמא למחר איננו ונמצא מצטער על 'עולם שאינו שלו

VII.

Einzelsprüche.

1. Richten und Mag.

362. b. Sota 38b:

ואמר רבי יהושע בן לוי כל כהן שמברך 'מתברך ושאינו מברך אין מתברך מתברך ישנאמר ואברכה מברכיד

363. Abhoth IV, 6:

רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכבד על הבריות וכל המחלל את התורה גופו מחלל על הבריות

364. Ebenda III, 5:

רבו ינחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו על תורה מעבירין ממנו על מלכות ועל דרך ארץ וכל הפורק ממנו על תורה נותנין עליו על מלכות ועל דרך ארץ יעל דרך ארץ וכל הפורק ממנו על תורה נותנין עליו על מלכות ועל דרך ארץ 365. Dereth 'eres 30t'a Hap. II:

מיטב תבוש מעצמך ואל תתביש מידי אחרים

366. Ebenda Kap. IX:

368. 'Abhoth I, 1:

אהוב את הענוה כדי שתמלא את יומיך אהוב את גמילת חסדים כדי שתנצל

367. Ebenda:

אהיב את הענים כדי שלא יבאו בניך לידי ימדה זו

הם (אנשי כנסת הגדולה) אמרו שלשה דברים היו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סיג לתורה

³⁵⁸ $^{\circ}$ M הרי - $^{\circ}$ M ארי סבל צבי קייץ שועל חנוני זאב גודר גדרות והלא - מתפרנסין שלא בצער דבריי ק"ו ומה אילו שנבראו שלא לשמש את קונם הרי הן מתפרנסין שלא בצער שתהא פרנסתי שלא בצער ומי גרם לי להיות מתפרנס בצער 7 M אני שנבראתי 8 Ed. 2 שאין אומר חמאי לפי שהרעתי מעשי קפחתי פרנסתי אבא אוריין איש ציירן 8 Ed. Ven , M אומר 9 Ger. 5, 25. 360 1 M vac. 1 2 Ed. Ven , M אהרעתי 1 Yac. M. 361 1 Prov. 27, 1 $^{-2}$ M וו 1 2 M 1 2 CL לביות 1 M 26. 2. M. 23, 26. 2 Rv u. V התשחרות 1 366 1 vgl. 2. M. 23, 26. 2 Rv u. V

369. Ebenda I, 6:

יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכת זכות

370. Ebenda 1, 18:

רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם קים על הדין ועל האמת ועל השלום

371. Ebenda II, 4:

הלל אומר אל יתדין את חבירך עד שתגיע למקומו

372. Ebenda IV, 7. 8:

רבי ישמעאל יבנו אומר החשך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושביעת. שוא והגם לבו בהוראה שטה רשע וגם רוח

.8 הוא היה אומר אל תחי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד ואל תאמר קבלו דעתי שהן רשאין ולא אתה

373. Derekh 'eres zot'a Kap. III:

הוי דן את דבריך עד ישתוציאם מפיך וחשוב מעשיך לדרך ארין ותן שכר לפסיעותך והצדק ילעולם עליך את הדין יוהוצא עצמך מן יהתרעומות היי דן את יחברך לכף זכות ואל תכריעהו לכף יהובה

374. Sanhedrin III, 1:

דיני ממונות בשלשה זה בורר לו אחד וזה בורר לי אחד יושניהן בוררין ²להן עיד אחד דברי רבי מאיר וחכמים אומרים שני ³דינין בוררין ⁴להן עוד אחד

375. b. Sanhedrin 100a:

תניא רבי מאיר אומר במידה שאדם ימודד מודדין לו ידכתיב בסאסאה בשלחה תריבנה

376. Ebenda:

אמר רבי יהושע וכי אפשר לומר כן אדם גותן מלא עומסו לעני בעולם הזה הקדוש ברוך הוא נותן לו מלא עומסו לעולם הבא 'והכתוב שמים בזרת תיכן ואתה 'אי אומר כן איזו היא מידה מרובה מידת טובה מרובה או מידת פורענות (100b) הוי אומר מידת טובה מרובה ממדת פורענות במידת טובה "כתיב ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכול ובמידת פורענות הוא 'אומר וארובות השמים נפתחו במידת פורענות "כתיב ויצאו וראו בפיגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר והלא אדם מושים אצבעו באור בעולם הזה מיד נכוה אלא כשם שנותן בקדוש ברוך הוא כח בצדיקים לקבל טובתן

377. b. Sota I, 7:

במידה שאדם מודד בה מודדין לו היא קשטה 'את עצמה לעבירה המקום נוולה היא גלתה את עצמה לעבירה המקום גלה עליה בירך התחילה בעבירה תחילה ואחר כך הבטן לפיכך תלקה הירך תחילה ואחר כך "הבטן ושאר כל הגוף לא פלט

378. **T**of. Soța III, 1: היה רבי מאיר אומר ¹מנין שבמידה שאדם מודד מודדין לו ²שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה ונוי

379. Ebenda, forts.: אין לי אלא שמדד בסאה מנין לרבות תרקב וחצי 'תרקב תלמיד לומר 'כי כל סאין סיאן יברעש אין לי אלא דבר ישבמידה מנין שאפילו פרוטות יקטנות מצטרפין לחשבון גדול תלמוד לומר יאחת לאחת למציא חשבון

380. Methilt'a, par. Bo. 7, 3u 2. M. 12, 12 (ed. fr. 5. 7b): אני ניי מה שאי איפשר לבשר ודם לימר כן אני ייי בשבועה אני נפרע מהם קל וחומר ומה מדת פורענות מעומה אמר הקדוש ברוך הוא לעשות ועשה מדה מיבה מרובה על אחת כמה וכמה

381. Methilt'a Wajjehi besallach, Gingang, 3u 2.M. 13, 19 (ed. fr. 5. 24 b):

5. 24 b):

"ללמדך שבמדה שאדם מודד בה מודדים לו מרים המתונה למשה שעה אחת מודדים לו מרים המתונה למשה שעה אחת במדבר הארון

"שנאמר ותתצב אחותו מרחוק לדעה וגו' והמקום עכב לה במדבר הארון

"השכונה יהכהנים והלויים וכל ישראל שבעת ימים עם ענני כבוד "שנאמר יהעם לא נסע עד האסף מרים

382. Ebenba, 3u 2. M. 13, 21 (ed. \$r. S. 25 a):

וויי הולך לפניהם יומם ללמדך שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו אברהם לווה מלאכי השרת 'שנאמר ואברהם הולך עמם לשלחם והמקום לווה את בניו במדבר ארבעים שנה 'שנאמר וויי הולך לפניהם יומם בעמוד ענן באברהם אבינו 'אומר ואקחה פת לחם והקדוש ברוך הוא הוריד את המן ארבעים שנה 'שנאמר והנני ממטיר באברהם 'אומר יוקה נא מעט מים והקדוש ברוך הוא העלה לבניו באר במדבר 'שנאמר אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה באברהם הוא אומר 'ואל הבקר רץ אברהם והקדוש ברוך הוא הניו שלו לבניו 'שנאמר ורוח נסע מאת ייי ויגז שלוים מן הים באברהם הוא 'אומר שלו לבניו מבעה ענני כבוד 'ישנאמר והשענו תחת העץ והקדוש ברוך הוא פרש לבניו שבעה ענני כבוד 'ישנאמר פרש ענן למסך ואש להאיר לילה 'יבאברהם הוא כתיב והוא עומר עליהם והקדוש ברוך הוא הגין על בני בניו במצרים שלא ינגפו 'ישנאמר ופסח ייי להפתח "383. b. M°gilla 12b:

ביום השביעי כטוב לב המלך ביין אטו עד יהשתא לא טב לביה בחמרא אמר רבא יום יהשביעי שבת היה ישישראל אוכלין ושותין מתחילין בדברי תורה ובדברי תושבחות אבל אומות העולם שאוכלים ושותים אין מתחילין אלא בדברי תיפלות וכן בסעודתו של איתו רשע הללו אומרים מדיות נאות והללו אומרים פרסיות נאות אמר להם אחשורוש כלי שאני משתמש בו אינו לא מדיי ולא פרסיי אלא כשדיי רצונכם לראותה אמרו לו אין ובלבד שתהא

אומרים פרסיות נאות אמר להם אחשורוש כלי שאני משתמש בו אינו לא מדיי ולא פרסיי אלא כשדיי רצונכם לראותה אמרו לו אין ובלבד שתהא ערומה שבמדה שאדם מידד בה מודדין לו מלמד שהיתה ושתי הרשעה מביאה בנות ישראל "ומפשימו ערומות ועושה בהן מלאכה בשבת "היינו "דכתיב

 $^{3}78^{-1}$ W + אתה אומר $^{-2}$ Jef. 27, 8. $^{3}79^{-1}$ W + ועוכלא רובע וחצו רובע הרובע הרובע החדים $^{-4}$ W + הרי כאן חשבונות הרבה $^{-4}$ W + הרי כאן חשבונות הרבה $^{-4}$ W + הרי כאן חשבונות הרבה $^{-4}$ W + 381 $^{-1}$ 2. m. 2, 4; 4. m. 12, 15 + 2. m. 2, 4 + 3. m. 12, 15. 382 $^{-1}$ 1. m. 18, 16 + 2. m. 13, 21 + 3. 1. m. 18, 5 + 4. m. 16, 4 + 5. 1. m. 18, 4 + 6. 4. m. 21, 17 + 7. 1. m. 18, 7 + 8. 4. m. 11, 31 + 9. 1. m. 18, 4 + 10. pf. 105, 39 + 11. m. 18, 8 + 12. 2. m. 12, 23. 383 + 1 M ווב לבן ביון לא טוב לבן ביון + 3. 1 M בייבר לבור עליה + 4 M שתשחש שראל + 5 שתשחש ערומה בשבת + 6. + 6 Eft. 2, 1.

אחר הדברים האלה כשוך חמת המלך אחשורוש זכר את ושתי ואת אשר עשתה ואת אשר נגזר עליה כשם שעשתה כך נגזר עליה

2. Splitter und Balten.

384. b. Arakhin 16b:

חנו רבנן ילא תשנא את אחיך בלבבך יכול לא יכנו לא "יסטרנו ולא "יקלקלנו תלמוד לומר בלבבך ישנאה שבלב "הכתוב "מדבר מנין לרואה "בחבירו דבר
"מגונה שחייב להוכיחו "שנאמר הוכיח "תוכיח "הוכיחו ולא קבל מניין שיחזור
ויוכיחנו חלמוד לומר "תוכיח מכל מקום יכול אפילו משתנים פניו תלמוד
לומר לא תשא עליו חטא תניא אמר רבי טרפון תמיהני אני אם יש בדור
הזה "שמקבל תוכחה אם אמר לו טול קיסם מבין עיניך אמר לו טול קירה
מבין עיניך אמר רבי אלעזר בן "יעזריה תמיהני אם יש בדור הזה שיורע
"להוכיח ואמר רבי יוחנן בן נורי מעיד אני עלי שמים וארץ שהרבה פעמים
לקה עקיבא על ידי שהייתי קובל עליו לפני "ורבן "שמעון "וברבי וכל שכן
שהוספתי בי אהבה לקיים מה "שנאמר אל תוכח לין פן ישנאך הוכח לחכם
ויאהבד

385. b. Babh'a bathr'a 15h:

זאמר רבי יוחנן מאי דכתיב ויהי בימי שפוט השופטים דור ²ששופט את שופטיו אומר לו טול קיסם מבין עיניך אומר לו טול קורה מבין עיניך אמר לו ³כספר היה לסיגים אמר לו סבאך מהול במים

386. Siphra zu 3. Mose 19, 17, par. qedosim:

ם.... ולא תשנא את אחיך יכול לא תקללנו לא תכנו ולא תסטרנו תלמוד לומר יבלבבך לא אמרתי כי אם בשנאה שבלב ומנין שאם הוכחתו ארבעה יוחמשה פעמים חזור והוכיח תלמוד לומר יהוכיח תוכיח יכול אפילו את מוכיחו ופניו משתנות תלמוד לומר יולא תשא עליו חמא

מוכיחו ופניו משתנות תלמוד לומר 'ולא תשא עליו חמא

ט אמר רבי טרפון העבודה אם יש בדור הזה יכול להוכיח! אמר רבי אלעזר בן
עזריה העבודה אם יש בדור הזה יכול לקבל תוכחת 'אמר 'רבי 'עקיבא
העבודה אם יש בדור הזה יודע היאך מוכיחים אמר רבי יוחנן בן נורי מעידני
עלי שמים וארץ שיותר "מארבע וחמשה פעמים לקה עקיבא על ידי לפני
"רבי גמליאל שהייתי קובל לו עליו וכל כך הייתי יודע שהיה מוסף לי אהבה

387. Siphre zu 5. Mose 1, 1:

דבר אחר אל כל בני ישראל מלמד שהיו כולם בעלי תוכחה ויכולים לעמוד בתוכחות אמר רבי מרפון העבודה אם יש בדור הזה מי שיכול לקבל תוכחה אמר רבי עקיבא העבודה אם יש בדור הזה יודע היאך מוכיחים אמר רבי יוחנן מעידני עלי שמים וארץ שיותר מחמשה פעמים נתקנתר עלי רבי עקיבא לפני רבן גמליאל ביבנה שהייתי קובלני עליו זהיה מקנתרו ויודע אני בו שהיה מוסיף בי אהבה לקיים מה 'שנאמר אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם

388. Jalqut Ruth § 597:

הקצו: אמרה' תורה לפני הקדוש ברוך הוא רבון של עולם תן חלקי בשבט של

 $^{^{5}}$ vac. M אנאה 6 M - 6 M - 7 M שיכול 17 M - 8 M - 17 M

עוני שאם עשירים עוסקים כי יהיו מתגאים אכל כשהם עניים הם מתעסקים בי והם יודעים שהם רעבים ושפלים 'שנאמר גתן הסכל במרומים רבים ועשירים בשפל ישבן לפיכך ²ייהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ הדיין אומר לאדם טול קיסם מבין שניך והוא אומר טול קורה מבין עיניך למה יוהי שתי פעמים אחד לרעבון לחם ואחד לרעבון של תורה ללמדך כל דור שאין תורה מצויה בו רעב מצוי בו

389. b. Jom tobh (= Beşa) 30b (IV, 2):

מתניתא: אין נוטלין עצים מן הסוכה

390. Ebenda 31a (IV, 3):

מתניתא : אין מבקעין עצים 'לא מן הקורות ולא מן הקורה שנשברה ביום טוב ואין מבקעין לא בקרדים ולא במגרה ולא במגל אלא בקופיץ

391. Ebenda 32b (IV, 5):

ואין סומכין את הקדרה בבקעת וכן בדלת

392. b. Jom tobh 33a (IV, 6):

רבי אליעזר אומר גומל אדם קיסם משלפניו לחצוץ בי שיניו ומגבב מן החצר ומדליק שכל 'מה שבחצר מוכן הוא וחכמים אומרים מגבב 'משלפניו ומדליק

393. Ebenda 33b (Gemara):

דתניא רבי אליעזר אומר נוטל אדם קיסם משלפניו לחצוץ בו שיניו וחכמים אומרים לא יטול אלא מאבום של בהמה

394. b. Babh'a meşi a 59b:

תניא רבי אליעזר הגדול אומר מפני מה הזהירה תורה בל"ו מקומות ואמרי לה במ"ו מקומות בגר מפני שסורו רע "מאי דכתיב "וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים "תנינא רבי נתן אומר מום שבך אל תאמר לחברך והיינו דאמרי אינשי דוקיף ליה זקיפא "בדיותקיה לא נימא ליה לחבריה זקיף

395. b. Babh'a bathr'a 60a/b:

רבי ינאי הוה ליה אילן הנוטה לרשית הרבים הוה ההוא גברא דהוה ליה נמי אילן הנוטה לרשות הרבים אתו בני רשות הרבים הוו קא מעכבי עילויה אתא לקמיה דרבי ינאי אמר ליה (60b) זיל האידנא ותא למחר בליליא שדר קצייה לההוא דידיה למחר אתא לקמיה אמר ליה זיל קוץ אמר יליה מר נמי אית ליה "אמר "ליה זיל חזי "אי קוץ דידי קוץ דידך אי לא קוץ דידי לא תקוץ את

3. hunde und Säue.

396. Jom tobh 27b (Gemara):

דתנן רבי שמעון אומר מחתכין את הדלועין לפני הבחמה ואת הנבלה לפני הכלבים ירבי יהודה אומר אם לא היתה נבלה מערב שבת אסורה

397. Temura VI, 5:

כל הקדשים שנעשו טרפה אין פודים אותם 'שאין פודים את הקדשים להאכילן לרלרום

398. b. Chullin 142a:

יאמר רב יוסף אלמלא דרשוה אחר להאי קרא כרבי יעקב בר ברתיה לא חטא

מאי חוא איכא דאמרי כי האי מעשה חוא ואיכא דאמרי לישנא דרבי חוצפית המתורגמן חזא דהוה מוטלת באשפה אמר פה שהפיק מרגליות ילחוך עפר והוא לא ידע למען ייטב לך בעולם שכולו טוב ולמען יאריכון ימיך בעולם שכולו ארוך

399. Babh'a bathr'a 123 a/b:

בעא מוניה אבא יחליפא קרויא מרבי חייא בר אבא יבכללן אתה מוצא שבעים בפרטן אתה מוצא שבעים חסר אחת אמר ליה יותאומה היתה עם דינה יובסיב ואת בנימין ⁶דכתיב (123b) ואת בנימין ואת דינה לבתו אלא מעתה תאומה היתה עם בנימין יאחיו בן אמו אמר מרגלית טובה היתה בידי ואתה מבקש לאבדה ממני הכי אמר רכי חמא בר חנינא זו יוכבד שהורתה בדרך ולידתה בין החומות "שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים לידתה במצרים "ואין הורתה במצרים

400. Leviticus rabba Par. 13 (gegen Ende) zu 3. Mose 11, 1: רבי יפנחס ורבי חלקיה בשם רבי סימון מכל הגביאים לא פרסמוה אלא שנים אסף ומשה אסף אמר יכרסמנה חזיר מיער משה אמר יואת החזיר כי מפריס פרסה למה נמשלה לחזיר לומר לך מה חזיר בשעה שהוא רובץ מוציא טלפיו ואומר ראו שאני מהור כך מלכות אדום מתגאה וחומסת וגוזלת יונראת כאלו

401. Abhoth de R. Nathan, Kap. 272: וכן הוא אומר יכי לכלב חי הוא מוב מן האריה המת איזהו כלב חי אלו הרשעים שכל זמן שהן קיימין בעולם הזה הן יכולין לעשות תשובה מתו אינם יכולין לעשות תשובה איזהו האריה המת אלו אברהם יצחק ויעקב ושאר הצדיקים הממונים בעפר

402. b. Dereth 'eres zot'a Kap. III:

יהוי זהיר בקדשים בין בנתינתן ובין באכילתן

4. Gebet und Erhörung.

403. Meqilla 12b:

איש יהודי היה בשושן הבירה וגו׳ איש ימיני 2מאי קאמר אי ליחוסא קאתי! ליחסיה ואזיל עד בנימין אלא מאי שנא הני תנא כולן על שמו נקראו בן יאיר בן שהאיר עיניהם של ישראל בתפילתו בן שמעי בן ששמע אל תפילתו בן קיש שהקיש על שערי רחמים ונפתחו לו

404. Pesiqt'a des Rabh Kahana, ed. Buber 1868, S. 176a: אמר רבי בנאה לעולם ישקיע אדם עצמו במשניות שאם ירתק יפתחן לי אם לתלמוד לתלמוד אם להגדה להגדה

405. Dereth 'eres 30t'a Kap. II:

יחשוק נפשך במצות שנן ורנן בפתחיה

406. b. Berathoth 32b:

אמר רבי אלעזר מיום שחרב בית המקדש נגעלו שערי תפלה ישנאמר גם כי אועק ואשוע שתם תפלתי

407. Sota IX, 15:

רבי ^ופנחם בן יאיר אומר משחרב בית המקדש בושו חברים ובני חורין ו<mark>הפו</mark>

399 ¹ M תיומי – מריומי א בכלל של ישראל M – חלפתא מרייח – 41. m. 46, 15 ⁵ M + ארי יוסף אמר לו מרני M - ⁶ 1. m. 43, 29 - ⁷ M ארי יוסף אמר לו מרני ⁸ 4. m. 26, 59 - ⁹ M במצי במצי . והורתה שלא במצי – 2 pj. 80, 14 – 3 3. m. 11, 7 – 4 vac. Ed. Ven. 401 1 Pred. 9, 4. 402 1 vgl. 5. M. 26, 14. 403 1 Eft. 2, 5 - 2 M בן שנקש על ש״ר ופתחו M = [מה נפשך] אי לייחוסי אתא ליחסי וליול . 405 Rv 66 Gebet u. Erhörung, 407 - 410; Golbene Regel, 411 - 414; Beiden Wege, 415. 416.

ראשם "ונדלדלו אנשי מעשה "וגברו בעלי זרוע "ובעלי לשון ואין דורש ואין מבקש יואין שואל על מי לנו להשעו על אבינו שבשמים

408. b. Babh'a bathr'a 91b:

אמר רב חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה חם ושלום שאפילו מצאו סובין לא יצאו ואלא מפני מה נענשו שהיה להן לבקש רחמים על דורן ולא בקשו ישנאמר בזעקר יצילוך קבוציך

409. 'Abhoth V, 5:

לא הזיק נחש ועקרב בירושלם

410. b. Berathoth 5a:

תניא רבי שמעון בן יוחאי אומר ג' מתנות מובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל יבולן לא נתנו אלא על ידי יסורין אלו הן תורה וארץ ישראל והעולם הבא תורה מניין 'שנאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו ארץ ישראל רכתיב כי כאשר ייסר איש את בנו הי אלחוך מיסרך ³וכתיב בתריה כי הי אלחיך מביאך אל ארץ טובה העולם הבא דכתיב כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר

5. Die goldene Regel.

411. b. Sabbath 31a:

תנו רבנן שוב מעשה ובעובד כוכבים אחד שבא לפני שמאי אמר לו גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת רחפו באמת הבנון שבידו בא לפני הלל "גייריה אמר לו דעלך סני לחברך לא תעביד "זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה הוא "זיל גמור

412. Tobit 4, 15: καὶ 🗓 μισεῖς μηδενὶ ποιήσης.

413. Philo (Euseb. praepar. evang. VIII, 7):

"Α τις παθεῖν ἐχθαίρει, μὴ ποιεῖν αὐτόν.

414. Abhoth de R. Nathan Kap. 151.

יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך כיצד מלמר שכשם שרואה את כבודו כך יהא אדם רואה את כבוד חברו וכשם שאין אדם רוצה שיצא שם רע על כבודו כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על ככודו של חברו

VIII.

Abschluß der Bergpredigt.

1. Die beiden Wege.

415. Biblische Stellen: Jer. 6, 16; Pf. 139, 23. 24; hiob 8, 19. 15; Jef. 30, 11.
416. 'Abhoth de R. Nathan Kap. 251:

בשעת פטירתו של רבן יוחנן בן זכאי היה מגביה קולן ובוכה אמרו לו תלמידיו רבי עמוד הגבוה נר העולם פטיש החזק מפני מה אתה בוכה אמר להם וכי פני מלך בשר ודם אני הולך להקביל שאם יכעום עלי אין כעסו אלא בעולם הזה ואם יאסרני אין איסורו אלא בעולם הזה ואם ימיתני אין מיתתו אלא בעולם הזה ולא עוד שאני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון הא איני הולך להקביל אלא פני מלך מלכי המלכים הקרוש ברוך הוא שאם יכעוס עלי כעסו

407 ² M - נידלדי - ³ M + במעשיהי - ⁴ M אין הרע ואין הרע ואין אין - ⁵ M ועל מה לנו לישעי. 408 ¹ 3ej. 57, 13. 410 ¹ pj. 94, 12 — 25. m. 8, 5 — 35. m. 8, 5 - 4 Spr. 6, 23. 411 1 Ed. Ven. בקומר א - 2 vac. M - 3 M בקומר א - 4 M בקומר א - 4 Spr. 6, 23. 413 Migne, Patr. gr. Tom. 21.

בעולם הזה ובעולם הבא שאינו יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון ועוד שיש לי שתי דרכים אחת לגן עדן ואחת לניהנם ואינו יודע אם יכריענו לגיהנם או אם יכניסני לגן עדן

417. b. Berathoth 28b:

אמרו לו (תלמידיו של רבי אליעזר) רבינו למדנו אורחות חיים ונוכה בהן לחיי

418. Methilt'a, Par. Wajjehi bešallach, 6. Abschn., zu 2. M. 14, 29 (ed. Fr. S. 33a):

דרש רבי פפוס יהן האדם היה כאהד ממנו כאחד ממלאכי השרת אמר רבי עקיבא דייך פפוס אמר לו פפוס ומה אתה מקיים הן האדם היה כאחד ממנו אמר לו הקדוש ברוך הוא נותן לפניו שני דרכים אחד של מות ואחד של חיים ובחר לו דרך המות

419. Abhoth II, 1:

רבי אומר איזו היא דרך ישרה שיבר לו האדם כל שהיא תפארת לעשה יותפארת לו מו האדם

420. b. Menachoth 29b:

¹כרדרש רבי יהודה ²בר אילעאי אלו שני עולמות שברא הקדוש ברוך הוא אחד בה"י ואחד ביו"ד והעולם הזה בה"י אם בה"י ואחד ביו"ד והעולם הזה בה"י אם העולם הזה ביו"ד והעולם הזה בה"י כשהוא אומר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם אל תקרי בהבראם אלא בה"י ²בראם ומפני מה נברא העולם הזה בה"י מפני שדומה לאכסניה שכל הרוצה לצאת יצא ומאי טעמא תליא ³ברעיה דאי הדר בתשובה מעיילי ליה ³וליעייל בהך לא מסתייעא מילתא כדריש לקיש דאמר ריש לקיש ³מאי ³בכתיב אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן בא למהר מסייעין אותו בא לטמא פותחין לו ומאי טעמא אית ליה תאגא אמר הקדוש ברוך הוא אם חוזר אני קושר לו ⁹קשר (נ"א כתר) ³מפני מה נברא העולם "הבא ביו"ד מפני שצדיקים "שבו מועטים ומפני מה כפוף ראשו מפני מצדיקים שבו ¹בפוף ראשו מפני מעשיהן שאינן דומין זה לזה

421. b. Sutta 45b:

ואמר חזקיה אמר רבי ירמיה משום רבי שמעון בן יוחאי ראיתי בני עלייה והן מועטין אם אלף הן אני וכני מהן 'אם מאה הן אני ובני מהן אם שנים הן אני ובני ²מהן ומי זוטרי כולי האי והא אמר ³רבא תמני סרי אלפי ³ררא הוה דקמיה קודשא בריך הוא ³שנאמר סביב שמונה עשר אלף

2. Die falschen Propheten. Baum und Früchte.

422. Wölfe: Ezech. 22, 25. 27; Jeph. 3, 3; Acta 20, 29; Joh. 10, 12.

423. b. Jom'a 72b:

אמר רבא כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אינו תלמיד חכם 424. b. Sota 46a:

אמר רבי יוחנן בן שאול מפני מה אמרה תורה הביא עגלה יבנחל אמר הקדוש

418 1 1. M. 3, 22. 419 1 CNK (pr. manu) תפארת . 420 1 M אייל כי הא 3 ברבי 4 PEd. Ven., 4 ברבי 5 M רדרש ריב"א מאי דכתיב כי ביה ה' צור עולמים אלו 5 M הזה ביו"ד ואם העה"ב בה"י כשהוא 6 א למרך שהעולם הזה בה"י 4 M $^+$ הזה ביו"ד ואם העה"ב בה"י כשהוא 6 M לממא פתחין לו בא לטהר מסייעין אותו והיינו דכתיב 7 M וליעיילוה 6 M היינו ומפני 6 Prov. 3, 3 M 6 M ומאי 6 Ed. Ven., 4 אם ללצים הוא יליץ ולענים יתן חן ומאי 6 Ed. Ven., 6 אם 6 רבה 6 M 6 הו 6 Ed. Ven., 6 הוה דרא 6 ברם 6 M 6 הו 6 הוה דרא 6 ברם 6 M 6 הו 6 הו 6 S3 6 6 S4, 35. 6 E3, 48, 35. 6

ברוך הוא יבא דבר שלא עשה פירות ויערף במקום שאין עושה פירות ויכפר על מי שלא ²הניחו לעשות פירות מאי פירות אילימא פריה ורביה אלא מעתה אזקן ואסרים הכי נמי דלא ערפינן אלא מצות

425. b. Pejadim 49a: תנו רבנן לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם וישיא בתו לתלמיד חכם משל לענבי הגפן בענבי הגפן דבר נאה ומתקבל ולא יישא בת עם הארץ משל לענבי הגפן בענבי הסנה דבר כעור ואינו מתקבל

3. Die Herr:Herr:Sager.

426. b. Mattoth 23b/24a: דרש רבי שמלאי תרו"ג מצות נאמרו לו למשה שלש מאות וששים וחמש 'לאוין במנון ימות החמה ומאתים וארבעים ושמונה 'עשה כנגד "איבריו של אדם" אמר ⁴רב המנונא מאי ⁵קראה תורה צוה לנו משה מורשה תורה ⁶בנימטריא שית מאה וחד סרי זהוי "אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה "שמענום בא" (24a) דוד והעמידן על אחת עשרה "דכתיב מזמור לדוד ה' מי יגור באהליך ומי ישכון בהר קדשך הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו לא רגל על לשונו לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו נבזה בעיניו נמאם ואת יראי הי יכבד נשבע להרע ולא ימיר כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח עושה אלה לא ימוט לעולם הולך תמים זה אברהם "דכתיב התהלך לפני והיה תמים פועל צדק כנון אבא חלקיהו דובר אמת בלבבו "כנון רב ספרא לא רגל על לשונו 13ה יעקב אבינו 12הכתיב אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע לא עשה לרעהו רעה שלא ירד לאומנות חבירו וחרפה לא נשא על קרובו זה המקרב את קרוביו נבזה בעיניו נמאס זה חזקיה זהמלך שגירר עצמות אביו במטה של חבלים ואת יראי הי יכבד זה יהושפט מלך יהודה 16שבשעה שהיה רואה תלמיד חכם היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו "יאבי "יאבי רבי רבי מרי מרי וגוי

427. ʾAbhoth V, 20: יהודה בן תימא אומר הוי עוֹ כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים

428. Mªthilt'a 3u 2. M. 15, 1, Par. Šir'a, 2. Abjanitt (ed. fr. 5. 36a): סום ורוכבו רמה בים וכי סום אחד הוא ורכבו אחד הוא והלא יכבר נאמר ויקח שש מאות רכב כחור אלא כשישראל עושין רצונו של מקום אויביהן אין עומדין לפניהם אלא כסום אחר ורכבו

429. Abhoth I, 17:

שמעון בנו (בן גמליאל) אומר ולא המדרש הוא העקר אלא המעשה 430. ^Abhoth III, 9:

רבי חנינה בן דוסא אומר ... כל שמעשיו מרבין מחכמתו חכמתו מתקימת וכל שחכמתו מרבה ממעשיו אין חכמתו מתקימת

431. Ber'ešith rabba, Par. 44 (gegen Ende), 3u 1. M. 15, 18: כב: ביום ההוא כרת הי את אברם ברית לאמר רבי יורן ודבי יוחנן בן זכאי ורבי

 $^{424\ ^2}$ M ישיא אילימי פו"ר אולימי פריה אניחוהו לעשי פריה לעשי פריה אולימי פו"ר אולן והסרי $425\ ^1$ M ישיה. $426\ ^1$ vac. Ed. Ven, M - 2 M - 3 M בתו לע"ה - 4 M - הכי הוי תורה - 5 Ed. Ven. + - 6 Ed. Ven. + הוים - 7 Ed. Ven., M - 8 2. - 8 M. - 9 M שמענוי - 9 M - 1 - 1 D, 15, 1 - - 1 I. - 17, 17, 1 - 18 M - 17 שמענוי - 19 - 18 M - 17 שגורר - 18 M - 19 M - 10 M - 10

עקיבא הד אמר העולם הזה גלה לו אבל העולם הבא לא גלה לו ואוחרנא אמר אחד העולם הזה ואחד העולם הבא גלה לו רבי ברכיה אמר רבי 'אליעזר זרבי יוםי בר חנינא חד אמר עד היום הזה גלה לו

432. Sanhedrin XI, 1:

יאלו הן הנחנקין המכה אביו ואמו ²וגונב נפש מישראל וזקן ממרא על פי בית דין ונביא השקר והמתנבא בשם עבורה זרה והבא על אשת איש וזוממי בת כהו ובועלה

433. b. Abhodha zara 2a/b:

דרש רבי חנונא בר פפא ואיתימא רבי שמלאי לעתיד לבא ימביא הקדוש ברוך הוא ספר תורה ²ומניחו בחיקו ואומר ³למי שעסק בה יבא ויטול שכרו מיר מתקבצין ובאין יעכו״ם בערבוביא ישנאמר כל הגוים נקבצו יחדו וגוי אמר להם הקדוש ברוך הוא אל תכנסו לפני בערבוביא אלא תיכנס כל אומה ואומה (2b) וסופריה שנאמר ויאספו לאומים ואין לאום אלא מלכות שנאמר ולאום מלאום יאמץ ומי איכא ערבוביא קמי הקדוש ברוך הוא אלא כי היכי דלא ליערבבו אינהו ולישמעו מאי דאמר °להו נכנסה לפניו מלכות °אדום תחלה מאי טעמא משום דחשיבא ומנלן דחשיבא דכתיב "ותאכל כל ארעא ותדושינה ותדוקינה ייאמר רבי יוחנן זו "ירומי שמבעה "יצא בכל העולם מנא לן דמאן דחשיב עייל ברישא כדרב חסרא דאמר רב חסרא מלך וצבור מלך נכנס תחילה לדין "שנאמר לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל "וטעמא מאי איבעית אימא לאו אורח ארעא למיתב מלכא מאבראי ואיבעית אימא מקמי דליפוש חרון אף אמר להם הקדוש ברוך הוא במאי 10עסקתם אומרים לפניו רבונו של עולם הרבה שוקים יותיקננו הרבה מרחצאות עשינו הרבה כסף וזהב הרבינו וכולם לא עשינו אלא בשביל ישראל 1°כדי שיתעסקו בתורה אמר להם הקדוש ברוך הוא שוטים שבעולם כל מה שעשיתם לצורך "עצמיכם עשיתם 2°תיקנתם שווקים להושיב בהן זונות מרחצאות לעדן בהן 1°עצמיכם כסף וזהב שלי הוא זמשנאמר לי הכסף ולי הוהב ²²נאם הי צבאות כלום יש בכם מגיד זאת ואין זאת אלא תורה 25שנאמר וואת התורה אשר שם משה מיד יצאו בפחי 24נפש

4. Die Schlußgleichnisse.

433. Gleichnisse des R. 'Ele'azar ben 'Azarja, vgl. Gleichnisreden 1912, S. 69ff.

434. b. Qiddušin 40b:

וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בעלית בית נתזה בלוד נשאלה שאילה זו בפניהם תלמוד גדול או מעשה גדול נענה רבי טרפון ואמר מעשה גדול נענה רבי עקיבא ואמר לימוד גדול נענו כולם ואמרו לימוד גדול ^זשהלימוד מביא לידי מעשה

⁴³¹ 1 Ed. Ven. אלעזר 1 Advantage (1 אלעזר ב 10 אלעזר 1 Ed. Ven. אלעזר 1 Ed. Ven. אונירהר 1 Ed. Ven. אונירהר 1 Ed. Ven. אונירהר 1 Ed. Ven. אונירהר 1 בל 1 Ed. Ven. אונירהר 1 Ed. Ven. אונירהר 1 Ed. Ven. אונירהר 1 בער 1 אונירהר 1 בער 1 אוניר 1 בער 1 בער 1 אוניר 1 בער 1 בער 1 אוניר 1 בער 1 Ed. Ven. אוניר 1 Ed. Ven. בער 1 בער 1 Ed. Ven. שרער 1 בער 1 בער 1 Ed. Ven. שרער 1 בער 1

Hilfsmittel zur Seststellung des Textes.

h. C. Strack, Ausgewählte Mischartraktate (Leipzig, Hinricks). Hier an Handsschriften und alten Drucken: A = Cod. Berolin. Orient. 568. 4° - C = Cod. Cambr. (ed. Lowe) 470, 1 - H = Cod. Berolin. Orient. 567 fol. - R = Cod. Hebr. de Rossi 138 (parma) - J¹ = Cod. Berolin. Orient. 627 fol. - J² = Cod. Berolin. Or. 629 fol. - K = Cod. Kaufmann (Budapest) - L = Handschr. Chamizer, Leipzig - Y = Machsor Vitry (Brit. Mus., Cod. Add. 27200 und 27201) - N = Erste Ausgabe der Mischan, Neapel 1492 fol. - Ed. Ven. = Erster Denediger Druck des babyl. Calmuds 1520-23 - M = Münchener Calmudcoder (babyl. Calmud) hebr. 95. -

Talmud Babli Warschau 1863 – 1868.

Siphra: Ed. Ven. — Vened. Druck 1545 — Warschau 1866 — Siphre: Ed. Ven. — Vened. Druck 1545 — ed. Friedmann, Wien 1864 — Mekhilt'a: ed. Friedmann 1870 — Mekh. des Schim'on b. Jochai: ed. D. Hossmann 1905 — Tos. — Cosephta ed. Zuckermandel, Pasewalk 1881 (E — Crsurter Codex, W — Wiener Codex) — Derekh 'ereş zot'a: ed. A. Cawrogi 1885 (V — Datican Hösch. — C — Cod. Halberstam; H — Cod. Halberstam; Rv — Ausg. Riva di Trento 1561; Reh — Reschith chothma von Elia di Vidas) — Derekh 'ereş rabba: ed. M. Goldberg 1888 — Orach chajjim: Ausg. von 1697 — Calmud Jeruschalmi: ed. Crotoschin 1866 — Midrascha: Ed. Ven. — Denediger Druck 1545 — Wilna, I: 1887, II: 1884 — Jalqut Schim'oni: F — Franks. a. M. 1687 — Wilna 1909 — Pesiqt'a des Rabh Kahana: ed. Buber 1868 — 'Aboth de R. Nathan: ed. Schleckter 1887 — Craktat Sopherim: ed. Müller 1878.

LXX: ed. Swete (daselbst Psalm. Salomos und griech. Sirach) — Hebr. Sirach: ed. Schlatter 1897 — Aeth. Henoch: Charles, Anecd. Ozon. XI, 1906 — Jubiläen: ebenda VIII, 1895 — Pseudophotylides: Cince (Samaria und seine Propheten 1903) — Josephus: ed. Niese — Josephus, contra Apionem, ed. Müller, 1877 — Philo: ed. Cohn-Wendland — Eusebius, praepar. evang., ed. Migne, Patr. gr. Tom. 21 —

Sprfin = Syrus sinaiticus (Merr).

El. W. = Elijjahu Wilna - Str. = Strack - a. C. = andere Lesart - vac.

= fehlt in.

Diel Arbeit ist noch für die Textkritik der rabbinischen Literatur zu tun. Eine Herstellung des ältesten Textes war nicht meine Absicht. Das wäre eine sehr weitzgreisende Arbeit sür sich, die in der Zeit und Lage, in der die vorliegende Arbeit entstanden ist, völlig unmöglich war. Es kommen dazu namentlich hilfsmittel des Auslands in Betracht. Die jüngeren Drucke mit älteren Texten zu vergleichen, ist mehrsach sehr lehrreich. Die hauptmasse der Lesarten ist orthographischtlistischen, ist mehrsach sehr lehrreich. Die hauptmasse der Lesarten ist orthographischtlistischen Ratur und berührt den Sinn nicht. Der Münchener Coder zeigt viel Kürzungen, wie das bei einer so ungeheuren und minutiösen Schreibarbeit verständlich ist. Die Benutung der Ausgabe Stracks war mir nicht von Ansang meiner Arbeit an möglich, die unter viel hemmungen und Behinderungen hergestellt ist. Ich bitte, die Nachsträge besonders zu beachten.

Nachträge zum zweiten Teil.

1 M בעזרו: M ביוקים: M + 'עלין: M : עלין: "i: M בעזרו: 11 Anfang: M מתלמידיו aud 3u bem 2. הי 3u segen; M מתלמידיו של עי ⁸ aud 3u dem 2. איז 3u fegen; M מרלמידין של הי על הי vac. M; M את א אורעו ויזהר - 18 שמנה $\mathrm{M}+\mathrm{M}$ בלע: 18,9: מים $\mathrm{M}+\mathrm{M}$ שמנה 18,9: את אורעו ויזהר ; ואב בר תורה = ס"ת, fo M; zu 18, 12: M, ebenjo zu 13; zu 16: M בלע – 26 M gibt gegen Ende erst das ganze Sitat, dann unter Wiederholung der Teile die einzelnen בערקה – ורעו vac. M, ebenjo יומשפט: vac. M, ebenjo לצרקה – ורעו a. E.; Anm. 33, 4: audy M - 34 lies: אנשכנו; Anm. 4: ארן - 35 יעכוי הארץ: in M am Rande dazugeschrieben, im Text nur: תלמידי חבמים; Anm. 35, 3: auch M -36 auch bei M dieselben Rabbinen in derselben Reihenfolge, vorher vox memorialis, aber bei 1 Ausspruch 2, bei 2 der 4., bei 3 der 3., bei 4 der 1. Ausspruch. - 42, S. 6 vgl. Naditräge zu Teil II. - 44 M von כביכול: M בביכול: M איני יכול אם יש ; ליגע בהן: M אבל מהו ארי; audi gegen Ende anderer Tegt, aber ohne Bedeutung für unsere Zwede; 3.7: M na; noon. - 47 LXX zu 5. M. 22, 13 f.: 13 Έαν δέ τις λάβη γυναϊκα καὶ συνοικήση αὐτῆ, καὶ μισήση αὐτήν, 14 καὶ ἐπιθῆ αὐτῆ προφασιστικούς λόγους, καὶ κατενέγκη αὐτῆς ὄνομα πονηρὸν καὶ λέγη Τὴν γυναῖκα ταύτην εἴληφα, кαὶ προσελθών αὐτή οὐχ εὕρηκα αὐτής τὰ παρθένια κτλ. — 50 vac. М – 51, 3.3 v.o.: andere Reihenfolge der 3 in M; 3.9 und Anm. 9: M מהלליל; 3. 10 von בעקביא bis ארונן in M am Rande, wo hier in M viele Erganzungen und Anderungen stehen; hier sei nur ein Teil der Varianten des Tertes angeführt. 3. 14: להתנדות bis להתנדות vac. M. 3. 16: לן: M + אביו Anm. 3u 51: 7 M vorher + 9 M vorher +; מהלליל; 11 auch M 13 steht im Text, nicht am Rande. 15 lies: הער 18 M vorher + 20 M יום 55 – פפא M :יוסף 53 – (?) אם אני צריך לאגודים ונותן לו + לו : M ספא vac. M; ימים: vac. M - 58, 1 M vorher + 59 M ליפטר; vac. M ואמו; M מונה, vac. רבי M - 60 הוא : הוא יא: vac. M רבי M - 61 Anm. 3 lies: בשילית – 66 מניין שני ; vac. M; שני : M מאד טחר מאד bis התורה vac. M; מניין שני ; M מנא לן דכתים; beide Male. - 68 בהן: vac. M; Anm. 5 M vorher +; י"ר = יהי רצון: אמר להם = א"ל אמרו לו = א"ל; בשר ודם = ב"ן יהי רצון M; אמר להם כטיש החוק M am Rande; M יאסרני; ואם ;ולמחר beide Male; בטיש החוק עמר vac. M; אי vac. M; M: שארם; Anm. 7 M vorher + 8 auch M 16 auch M; "vac. M מהן ift 3u streichen; און שתהא 20 M vorher; מתירא מתיר – 70 M אחוריך beide Male; שהגיעו; שהגיעו vac. M; Anm. 4 M vorher + עשר 7 אחוריך, 7 M porher - 71 für שבעה: M שלשה - 73,1 lies: ראולא קמיה - 80 M שבעה ואמרא (אונמילת M; איהו איהו עליל א ; מיומא דגליחון מעל מרעכון אינטילת (אונמילת M + עון גליון; M מאורייתא; Anm. 2 am Rande; 4 M vorher + 8 M vorher + 10 auch M 12 auch M - 81: Iies: חמרות - 102: 2. M. 20, 13 LXX: où poveúgeis - 106 M ממגרל עזר (הין אומי לי היו אומי אים; M vac. רבי מורי מורי; א קוראים; אומי לי, הוראים אומי לי יהא ; למי (המררש = לבה"מ 15 ; כך וכך = כו"כ 13 ;ותאמר Anm.: 10 lies: M לבית המררש – 5. 17, 107: M מרשותו היחיד; Anm. 1 ift 3u streithen; am Ende: לרשות שהוא – 108: M למאן; וחוקק: M למאי – 110: M; ריקה; ולמחר; (מאר anm. 1: aud) M; 5 מאר מפני; 6 M vorher + 9 M vorher + 11 M vorher + 14 auch M 15 M vorher + עלינו bis עלינו bis עלינו vac.; Anm. 2 M vorher + יורך זור bis עכון a. R; Anm. 2 ער a. R. - 118 2 M רביי 3 M nur בלי - 119:

M ברום א ברים 1. א עמי של bis עמי vac. M; א דברים 1. בו תשי א הכתוב מדבר א דברים 1. א עמי א הבתוב מדבר א דברים 1. א 3. 11 המרים: M הברים; 3. 27 קרעו bis רמו vac. M; 29 M שהן עוסקין; 3. 33 M לתוך כבשו . Ann. 13 M vorher + 15 M vorher + 16 auch M 18 M 34 a. E. חנינא ift vor M 3u ftellen. – 121: 3.3 M אקניט אותו ואותו ואותו ואותו ואותו ואותו ואותו M רעמד; in M steht die 3. Frage vor der 2; 6 M סנלנל; in M steht die 3. Frage עניים M. Anm. 4 M porher + 8 und 9 M עבוך ע"ן. Anm. 2 das Eingeklammerte a. R. 3 auch M 4 auch M. - 124: M fehlt hierzu in der Reproduktion Stracks. Ich gebe Goldschmidts Angaben. — S. 21, 3. 7 lies: מראהן. Anm. 4 [M] worher + 11 לא בחר ב ל"ב. - 125: 3.3 M אין אנו עמר (ועל M היירני א"ל א vac. M; א"ל א : הפך א vac. M; א"ל א : ניירני אייל wac. M; נמי ועל א יל 9 אחר 8 ; ושוב vac.; 12 ליהו vac.; 12 ליהו לישוב brüber gefdrieben; 17 lies: אחר 18 ישוב M אל מקום ; שקרבתני Manm. 1 aud M; 4 aud M; 9 M vorher + 14 M vorher + 16 M 3u streichen. - 126, 1 הוה 2 הוה - S. 22: 3. 3. 4: M בזירתא ; דאמית 11 ; שלוחי 9 ; לעידן 8 ;תשו 7 ;קלות 6 ;איהו :M: הוא 4 ;שעלה יעלה 15 M vac. אין אמרה (מני דאסי: M: מני דאסי; 18.19: דו bis און vac. M; 20 בניה M: בני ; ולבסות 25 ; חד קושיא 24 ; ליה :ביה ;חויא ;דבישריה 21 ;הווקא ;בני vac. M 34 (לא) in M vorhanden; 35 M vac. עינין נה 36 M עינין נה 36 M. לאט. Anm. 6 Das Eingeklammerte in M a. Rande. 9 [] in M. drüber geschrieben. 10 M vorher + 11 lies: איומא; יוכא burdgestriden, a. R. יתבי; 14 M אותיכי; 26 M vorher + 29 M ביפיק 33 M שאלמלא 36 lies: M דלתקוני 39 M porher + 41 vac. M. 42 M אלמלא - S. 23, 3. 1 M ישנו זה א drüber geschrieben. - 127: Iies: בשעורים Anm. 2 in M faum leferlich. - 128: 3.1 M בשעורים; לחבריה; לחבריה; ולא מיחוי עלייה M: אין א (עליי: M ביור אותבוי M: אמור אותבוי M: אמור אלייה א (עליי: M אין אין א נופר: M אמור אותבוי אותבוי ואקשי ; Iles: אמור M ביסתקרי, משל , מול משל , מול משל משל , ואקשי אחוכי M: הוה; Anm. 7 M vorher + 8 auch M 10 auch M 12 lies: הון קפרי 15 auch M 16 auch M 18 בי lies: א"להן = א"ל; בר 19 auch M 20 M vorher + 22 M vorher +, lies: מרישא אמור שמעתא אקשי אותביי ;אמר לי M בפק 36 aud M 41. 42 M vorher + S. 24, 2 M: דהון Anm. 44: M vorher + 129: משעום M + בעולם הבא M: אדמת עפר :131 – בנבואה ;במיתה ;במית M: אדמת עפר :131 תורה M + (aber wieder getilgt) תורה שני א ונתתי פני בכם Anm. 3 M nady שני, aber wieder getilgt: ולא ידע כי רפאיי שם – 141 LXX 3u 2. M. 20, 14: où μοιχεύσεις — 150 רעך למה M vac. למה - 159 אל M: אול Anm. 3: M vorher + 160 מנאק M: + יש אר אר פרי + את ימכר, M. - 161 אומר $exttt{M}$: אמרתם שנאוי שלח שנאוי אם אם אוי אם bis אמרתם vac. $exttt{M}$. $exttt{S}$. 31, 170, 3. 1 lies: קרבן, nach כולם: so bis Schluß die Erfurter handschrift. Die Wiener holder. lieft: שבועה שבועה לך מותר - 171: lies: nad שבועה oreimal . Richtig hat M nach קונם hier שבועה אולי, nach שבועה hier שאיני. Saible gibt monatsichr. f. Gesch. u. Wiss. d. Jud. 1916, S. 31 falich an, daß M. hier nach das falsche שאיני lese, das die Drude haben. – 173, 3. 1 vor אבר vac. אנו in M. - 174: lies: 35a/35b; 3. 2 v. u. vac. M: הנון bis הונון Anm. 6 M הון, 9 (ק) ift 3u streichen. - 176: M כואי: דרב רב בר רב הי - 179: Anm. 1 auch M, am Anfang: ישנזרה; vac. M: בלילה bis בלילה; vac. M אומה ו Anm. 3 und 4: aud M. - 181: יצחק: M יוחנן; vac. דברים; vac. אלו הן; vac שמים – 183: M vac אלהין bis ימות יומת : אבר, vac. das zweite וני, vac. יוני; M 3. 4: המיוחד; Anm. I M שמרה רי יוחנן = אר"י : Anm. ; הוה + :לא ;מפומיה M: + 184: M מנהני מילי + vorher

- 185: 3. 3 M vac, das erite ארן 3. 5 M אוי לי 3. 5 אוי לי; 3. 6 אומי העולם; 3. 9: vac. אמן; Anm. 2 = הפלחי bis הפלחי; 3 auch M; 6 M vorher + 189: M S. 34, legte Beile: אומר אי; S. 35, 3. 3 v. o.: Warfchauer Drud: לבית], im Kommentar am Rande ohne Klammern. Andere Drude: למפק; M: לבית השרפה. Die Derbrennung ist eine der gerichtlichen Strafen. Diese Cesart will also offenbar sagen: warte, bis ou ein wirkliches Verbrechen begangen halt. - 191: M אַרוֹכלאַ Anm. 1 אַרוֹכלאַ -192: legte 3. für שני: ושתי שני; Anm. 3 M vorher + 6 אחי עשרה – 193: 3. 1 אלי אלי ; הזויווה 3.2 ; השו ;כי הוה חי :חזו bis כד כפר ברתותא :בירת ;רי אלי ירהט אתיא דביתיה vac.; אבוך : אבון (לד אתיא דביתיה: in M. geftrichen. - 195: 3. 1 א בחלות (לעצמן 3.3 ; בחלות; vac. רבי; 3.7: אושהרצתי 3.4 ; לעצמן 3.7: בחלות; כבחלות אי מוובנא מו זרבנא: אי מוובנא מו דובנא: ober: אי מורבנא מו דרבנא. Dgl. Nachtr. zu Teil I. – Anm. 2 auch M; ז ידי 3u streichen; 9 M vorher + אין ענא הני ומאי שנא הני - 196: Mijana לון bis לון vac. M; Gem. M ביצת; vac. מיהון; 3. 4. 5 לא bis נצרכא a. R., vac. אלא. Anm. I vac. im Tegt der Mijana; 3 aud M. - 197: M vac. מכול ; המים ל 3. 2 vac לאו ב'לאו 202: M לאו 3. 2 vac מכול ; המים ל M: + ממים ל; 3.5 לשחת הארץ; ממי המבי , הוא M: והוא 3.5; לשחת הארץ; 4nm. 4 -208: אותם bis אותם: vac. M; 3. 4 vac. אותם אל חנניהו; $ext{vac.}$ יקם bis רבריך. - 216: רבה: $ext{M}$ יקם; באה ובהמות כלות ; באה $ext{m}$ יקם – 239, 3.1 M: בטימסמירות – 242, lette 3.: i. Text falfa: בשמים, – 245, 3. 3 M ישיבר – Anm. 239, 1: M vorher +; 245, 3: M vorher + 254, 3. 5 v. o. M+1מור היטב דרשו משפי M+1מהכא M+1 מורטב דרשו היטב M+1מור היטב אורטב M+1 \mathfrak{M} r. 257, 3. 2: M במתו – 258, 3. 2 הנר $\mathfrak{M}+\mathfrak{M}$ הוקע ומריע ותוקע ומריע ותוקע ושובת יהנשיא: vac. M - 259, legte 3.: שלש bis לחול M a. R. - 275, 3. 2: קנאה: M+ ילך 288, 3.1 שבדורו bis ישבדורו: vac. M - 296: 3.1 M ילד; יף a. R.; in M. mehrfach die einzelnen Stücke vertauscht. – 301: M אורה; 3. 4 מכאן: M משם - 306: 3.3 M: את שם קר שך - 309: Anm. 3 M porher + 323: 3. 2 יבפי 1: M יברוק : 3. 2/3 א יובלימה bis הרי 3. 4: בפי 2 - 333: 3. 4-7: M vac. בית bis בית bis שכמי – 3. 8/9 M vac. בתי bis המטה – 336 M שכמי, י, 3. 4 ט. ע. ורמינליי: 3. 4 ס. ע. ווי אין דמינליי: - 351 Anm.: LXX þøs, vgl. Mt. 6, 22: λύχνος μπό 6, 23: φῶς. - 420, 3. 5 υ. ο.: לאכסברא: Μ לאכסדרא = ἐξέδρα, Dorhalle; M ליה (הגא א : 3. 7. 8: בא bis ליה vac. M; א ליה א ליה: M להו תלייא; א מור בו א להו הלייא א - 426, 3. 1: למשה: M + בסיני - 433, 3. 11 v. o.: ישראל: M + דבר יום ביומו - 434, 3. 1: M ניתוה.

Register.

Die Jahlen bedeuten die Nummern der Texte.

1. Die dargebotenen Texte.

1) Aus der Mischna:	'Abhoth II, 4 3	71 2. m. 15, 2 316
Berakhoth I, 3 284	II,5 1	20 15, 3 317
II, 2 320	II, 7	98 16, 4
V, 1 285. 294		
Pe'a I, 1 342		44 19, 25 204
Terumoth IV, 3 348		
Pesachim III, 7.8 133		45 20, 3 203
Segalim V, 6 264		
Jom'a VIII, 1 ff 334	777 0	64 20, 12 205
VIII, 8 82		87 20, 13 102
VIII, 9 326		
Suffa V, 5 259		01 21,6
Jom tobh (Beşa): IV, 2 389		85 21, 12 · 103 · 104 · 105
IV, 3 390		
IV, 5 391		63 b. des R. Šim'on ben Joch'ai:
ÎV, 6 392		no des et. Billi on den Joul at.
Ta'anith I, 4ff 333		22 2. 11. 20, 13 201
I, 8 255	IV, 10	7 4) aus Siphr'a:
I, 8 255 III, 8 301	IV, 15 2	37 3. m. 5, 4-6 218
Mo'ed gațan III, 5 ff 18	V, 5 4	09 19, 12 214
Kethubboth II, 9 188		46 19, 17 386
Nedarim I, 3f 79. 169		72 19, 18 230. 246
II, 1 171	Chullin XII, 5	81 20, 10 142
IX, 1 69. 166		24, 19. 20 242
Gittin VII, 1 207 Sota III, 4 335		5) aus Siphre:
Sota III, 4		a. zu 4. Mose:
Qiddušin I, 10 14	2) Aus der Tosephta:	30, 3
IV, 14 358		b. zu 5. Mose:
Babh'a qamm'a VIII, 6 243		62 1, 1 387
Babh'a mesi"a IV, 10 119		15, 9. 10
Sanhedrin III, 1 374	law i a min	$\frac{23}{2} = 24 \dots 219$
III, 2 182	Soța III, 1 378.3	$\frac{1}{10}$ 24, 1 – 4 $\frac{153-158}{15}$
XI, 1 432 Maffoth III, 15 88		07 02, 0 304.305.318
Kebhusoth I, 6 83	IX, 30	32, 10
IV, 13 173		6) aus Derekh 'eres:
Edujjoth V, 6 113	· ·	47 a. 30t'a:
Huhoth 1, 1 96. 368	3) Aus der Mekhilt'a:	Kap. II 86. 135. 249. 280 –
<u>I</u> , 2 30	a. des R. Iišm'a'el	282, 365, 405
<u>I</u> , 4 21	2. m. 12, 2	74 III 9. 136. 137. 140.
<u>I</u> , 5 5		373. 402
I, 6 369		10 IV
I, 12 43. 231 I, 14 357		TTT 0.0 0.00
I, 14 357 I, 15 97	13, 18 194 38	260 070 070 070
I, 17 429		766 767
I, 18 370		15 b. rabba:
II, 1 84, 419		II 106
II, 2 92		11
		14

m) Manifet man Cuicken A2 1	7-m +- FF (N) 701 700 1	Markey Fark a seed one
7) Kapitel vom Frieden 42	Jom tobh (Beşa) 30 b . 389	Babh'a bathr'a 145b. 36
8) 'Orach chajjim 269	31a . 390	165a. 190
9) 'Abhoth de R. Nathan	32b. 391	Sanhedrin
15 ¹ 414	33a. 392	35 a 253
25^1 416	33 b . 393	58b.,
272 401	Roš haššana 16 b/17 a 131	58b 150 100a 23, 354, 375, 376
10) Pejiqt'a des Rabh	Ta'anith 7a 239	100b 361
10) Pejiqt'a des Rabh Kahana 404	8a 288	Maktoth 23b/24a 426
11) Soferim 15, 8 56	8b 257	Šebhu'oth
12) Kalla 145. 146	16b 306	35 a/b 174
13) Qaddis u. 18-Gebet	18a 179	36a 183. 202. 208
38. 302. 307	20 a/b 106	'Abhodha zara 2a/b . 433
14) Babylonischer Calmud:	24a 193	Menachoth 29b 70.71.420
Berathoth 3a 185.303	25 a 300	43 b 293
5a 410	Megilla 12b 383. 403	Chullin 142a 398
6b 10	28a 327	Refharath 8h 61
16b 296. 297. 323	Mosah cotan	'Arathin 15a 48.49
17 45 276 720	Mo'ed qatan 15a 52.53	15h 40, 49
17a 45, 236, 328	108	161
19a 51	16a 54.55.260	16 b 384
20a 165. 350	19a	nidda 13a 149
24 b 184	Chagiga 5a 276	13b 147
28 b 68. 417	Kethubboth 8b 19	31a 59
29b 322. 325	66b 60	15) Jerusalemischer Talmud:
30a 286	Nedarim 41a 6	Berakhoth IV, 7c 292
30 b 294	Nazir 66 a/b 178	Terumoth I, 40b 114
32 b 66. 295. 406	Gittin 35a 176	Ta'anith I, 65 a 256
32b/33a 110	58a 111	II, 65 b 254
54b 290	90b 161	IV, 67 c 289
55 a 181	Soța 3a 275	Kethubboth VII, 31 b. 32
57b 129	8b 377	
60b	14a 28	Soța V, 20 c
61a 146. 291	22b 336	
61 b	38 b	16) Midraš rabba:
Šabbath 30 a/b 352	46a 424	Genesis
31a 125. 411	48 b 11. 360	par. 3, 8; 1. m. 1, 5 . 65
33a 216	49a 13	31; 1. M. 6, 13 . 112
33 b/34a 126	49 b	33,1 199
	Qiddušin 28a 116	44; 1. m. 15, 18 . 431
88 b 250	29 b 58	84
101 b 196	39b 14	
105 b 123. 341	40 b 434	par. 6, 1
108 b 151	71 a 12. 191	31; 2. m. 22, 24 . 340
116 a/b 80	82a/b 358	42; 2. m. 32, 7. 8 180
151 b 25 – 27	Babh'a gamni'a 50b. 107	L'eviticus ()
1010 20-21	93a . 206	par. 13; 3. m. 11, 1 . 400
Erubhin 17a 197	117a . 128	23; 3, M. 18, 3 . 148
53b 3		Numeri
p esachim 38b 195	Babh'a mesica	par. 15; 4. m. 8, 2 . 67
49a 425		22,1; 4.m. 30, 2.3 198
49b 34.35		Ruth
66b 124	59b	par. 7, 6; III, 18 200
113b 160	71 a	Šir hašširim zu I, 3 63. 64
Jom'a 24a 250	2070	I, 7 . 187
72 b 423	Babh'a bathr'a 9b . 273	I, 8 . 186
75 a 117	11a . 192	II 13 321
86 b 353	15 b . 385	Dobeleth I. 8 177
87a 1.2	60a/b . 395	VII 2 20 31
Suffa 45b 421	75 a . 108	17) Jalqut Šim'oni:
49b 266. 267	79a . 132	
56b 4	1	
Jom tobh (Besa) 27 b. 396	123 a/b . 399	Ruth 597 388

18 dargebotene Bibelftel	llen:	Amos 8, 11, 12 20	Pjalm. Salom. 1, 2 90
2. m. 20, 7			
23, 4. 5		Dialm 17, 15 37	17,19(21) 90
$3. \text{ m. } 5, 4-6 \dots$			17, 37 (42) 90
		42, 3 41	Tobit 4, 15 412
		139, 23. 24 415	21) Josephus:
22, 1. 2			
24, 19. 20		24, 17 . 232	Antiqu. IV, 8, 23 162
		hiob 8, 15, 19 415	contra Apion. II, 27. 168
5. m. 22, 13 f	47	1. Chron. 29, 10-13 . 331	IV, 4, 4 226
23, 22 – 24			
24, 1 – 4			
2. Kön. 4, 32	287		Euseb. praep. ev. VIII, 7 413
Jesaia 29, 19ff.			De spec. leg.
30, 11		5, 7 15	II, 224 ff 167
32, 5 ff		Jubiläen 20, 2 91	II, 270 M 227
60, 1 – 3		20) Apofryphen und	II, 1; 271 M 5
61, 1 ff			272 M 228
		Sirach 7, 26 163	III, 30; II, 304 M . 164
		18, 22 – 24 222	De decalogo 195 M . 229
		23, 9 – 11 221	23) Pseudophokylides:
Ezechiel 22, 25. 27	422	28. 2-5	
36, 16 ff	313	39, 26. 27 57	

2. Die Rabbinen.

1) Cannaiten:

um 400 v. Chr.: Männer der großen Synagoge 96

300 v. Chr.: Sim'on der Gerechte 30. 119 100 v. Chr.: Jehosu'a ben Perachja 369

Jose ben Jo'ezer is Sereda 21 Jose ben Jochanan is Jerusalem 5

Sim'on ben Satach 51

10 n. Chr. geft.: HilleI 43, 98, 121, 125, 231, 283, 357, 371, 411 Samm'ai 97, 121, 125, 283, 411

Hilleliten 154

Samm'aiiten 131, 154, 284, 348 50 n. Chr.: 'Agabhj'a ben Mahalal'el 51.

70 n. Chr.: Nechunja ben Haggana 364 Nechunja der Große 327

Rabban Jochanan ben 3aft'ai 60. 68.

99. 236. 283. 344. 416. 431 Rabban Sim'on ben Gamli'el 42, 190, 370

R. Chanina ben Dosa 100. 430 90 - 130 n. Chr.: Rabban Gamli'el 18.

24. 25. 27. 80. 238 R. Eli'ezer ben Hnrganos 18, 68, 80,

122. 127. 147. 155. 166. 177. 186. 189. 195. 220. 234. 235. 248. 269. 309. 322. 334. 344. 356. 360. 392. 393. 394. 417. 418. 431

R. Jehošu'a ben Chanania 3. 42. 61. 195. 238. 324. 335. 344. 345. 376 R. Sim'on ben Nethan'el 298. 299. 344

R. 'Ele'azar ben 'Arath 87

R. 'Ele'azar ben 'Azarja 101, 155, 158, 386, 433,

R. Ele'azar, Sohn des R. Sadog 325 um 130 n. Chr.: R. Jism'a'el 18. 42. 204. 218

Überlieferer der Schule des R. Jism'a'el

R. 'Ele'azar der Mode'it 324

R. Levitas 8

R. 'Agibh'a 32, 34, 46, 70, 127, 154, 155, 159, 177, 186, 204, 218, 220, 230, 240, 308, 356, 386, 387, 418. 431. 435

R. Tarphon 149, 155, 315, 384, 386, 387. 434

R. Pappos 418

R. Jochanan ben Nuri 123, 384, 386 R. Isai 195

R. Jose der Galiläer 42. 155. 243

R. Johanan ben Beroga 277. 292 R. Jose ben Qism'a 343

R, 'Ele'azar ben Perat'a 49 R. Chananja ben Gamli'el 88

Ben 'Azzai 85

R. Mathja ben Charas 237

R. Jehuda ben Bethera 155. 218

130-160 n. Chr.: R. J'ošijja 142. 234 R. Jonathan 22, 142, 353

R. Sim'on ben Joch'ai 73. 94. 95. 119. 126. 159. 203. 261. 410. 421

R. Me'ir 7. 32. 133. 182. 183. 275. 291. 292. 358. 374. 378

R. Jehuda ben 'Il'ai 126. 420

R. Jose (ben Chalaphta) 117. 118. 126. 178. 185. 304. 344. 363

R. 'Ele'azar 33. 34. 119. 202. 254. 266 267. 273. 300. 384. 406

R. Jehošu'a ben Qorcha 320, 408 Rabban Sim'on ben Gamli'el 384, 429 'Abb'a Sa'ul 44

R. Nehor'ai 178. 194

um 200 n. Chr.: R. Jasagobh 398

R. Jose ben Ripper 158 R. Elesazar berabbi Simson 106, 126 R. Jism'a'el, Sohn des R. Jose 372 R. Pinechas ben Ja'ir 126. 309. 407 R. 'Ele'azar haqqappar 44 R. Nathan 234. 258. 394

R. Mon'a 151

R. Jose, Sohn des R. Jehuda 201

R. Sim'on ben 'Ele'azar 26. 109. 123. 316. 358. 359

R. Sim'on ben Menasja 94 Jehuda ben Tem'a 427

Rabbi (Jehuda hannasi') 13. 24. 42. 51 52. 58. 75. 84. 119. 143. 151. 158.

161. 169. 170. 219. 243. 258. 396 R. Chijj'a (bar 'Abb'a) 35, 42, 292, 297, 399, 408

Bar Qappar'a 42. 341

R. Sim'on ben Chalapht'a 292 R. Banna'a 404

'Abb'a Chaliph'a Qeruj'a 399

R. Chuspith der Dolmetscher 398 R. Jakharja ben haqqasabh 188 Chilph'a bar 'Agr'a 123 'Elisa ben 'Abhuja 398

2) Amoraer:

R. Chanin'a 36. 119. 253

R. Jann'ai 36. 65. 276. 395

R. Jose ben 3imr'a 50

R. Jehosu'a ben Levi 36, 42, 51, 136, 180, 341, 362

247 gest.: Rabh 12, 70, 126, 128, 176, 178, 197, 291, 336, 349, 352 Chijja, Sohn des Rabh 178

Rabh Chan'a bar Bizn'a 119 254 gest.: Semu'el 126

279 gejt.: R. Jochanan 36, 50, 108, 119, 126, 128, 161, 165, 184, 191, 206, 257, 296, 350, 385, 387, 432

Reš Caqiš 111, 124, 128, 148, 420

Rabh Kahana 128

R. Jose ben Chanin'a 208. 431 R. Cham'a bar Chanin'a 399

R. Siml'ai 28. 426. 432

R. Tanchum bar Chanil'ai 23. 354

297 gest.: Rabh Hun'a 10. 149, 150, 176, 178. 184. 200. 291

huna's Sohn Rabba 178

299 gest.: Rabh Jehuda 12, 70, 290, 336, 352

R. Giddel 165, 197

R. Jischag 181, 234, 238, 253, 321, 360 R. Semu'el bar Nachmani 34, 119, 180,

R. Levi 42. 186. 289. 300. 338

R. Jehošu'a von Sifhnin 42 R. Ele'azar 51 R. 'Abbahu 239, 350 R. 'Ami 288

um 300: R. Sim'on bar Pazi 341 R. Sim'on 180. 338. 396. 400

R. Zer'a 297

R. Semu'el bar Jischag 34, 200

R. Chanin'a bar Paph'a 432

309 gest.: Rabh Chis'da 184. 432

Rabh hamnuna (der Kleine) 328 'Ull'a 260

333 gest.: Rabh Joseph 53, 361, 398

R. Jirmeja 421 R. Chaggai 254 R. Chelbo 10. 186

R. Judan 187, 431 338/39 gest.: 'Abhaje 4, 6, 45, 119, 174,

201. 336 352 gest.: Rabh'a 71, 119, 174, 195, 196, 202. 253. 327. 328. 336. 383. 421.

Rabh Saphr'a 196, 323, 426

356 gest.: Rabh Nachman bar Jischaq 119. 336

R. Jona 180 R. Pinemas 400

R. Chilqijja 400 R. Chizqijja 42. 421

um 350: R. Berethja 29, 64, 186, 187. 321. 431

R. 'Azarja 187 R. Mun'a 42

375 gest.: Rabh Paph'a 59 R. Jose bar Jeremia 187

427 gest.: Rabh 'Aši 286

417 gest.: Mar Zutr'a bar Tobija 119 Rabh Jehuda, Sohn des Rabh Semu'el, Sohnes des Selath im Namen des Rabh 54

Jochanan ben Sa'ul 424 'Abb'a Chilqijjahu 426

R. Mani bar Pațiš 124

Rabh Chananja, Sohn des Rabh 'Idi 119

3. Sachregister.

absondern, sich 35 Achtmonatskind 104 Adler 427 Afrikaner 121 Acerbau 126 Almosenforb 192 Almosensammler 193 Alphabet 125 Altar 42 amen 185. 208 'am ha'ares 34. 309 Anstand 18 Antilope 128 Araber 60 Armenpflege 192. 193 Armut 5. 6. 22. 36. 39. 193. 339. 358. 367. 376. 388 Auferstehung der Toten 239 Augenlicht 27 Aussätzige 52 Art 246. 390 Babylonier 121 Baden 126. 165. 350. 433 Bahre 18. 51, 426 bath qol 11. 126. 185 Baumgarten 352 begraben 18, 28, 29 Belagerungsheer 188 Berge, finstere 199 bestechen 68. 80. 416 besuchen 29. 39 betrinken, sich 12 Bibellehrer (sopher) 125 Bile'am 347 Bira 133 Brautausstattung 28, 29, 193 Brautführer 29. 180 Brautleute 29 Brei, goldener 199 Brüden 126 Durft, Worte trinfen 21 Einreißen (der Kleider) 18 Elementarlehrer 309 Elias 126, 185 Engel 42, 108, 192, 352, 366 entblößen (als Trauer) 18 Erbrecht 80 Erzeugung 59 Efel 34. 60. 80. 106 Eseltreiber 119 Esra 11 Evangelium 80 Sarbe 155 Seigbohnen 126 Seigentrockner 359 Selle 244 fisch 34 flechten der haare 29

fleischerladen 70 Sluch 15 Frauen 18. 29. 35. 36. 111, 126. 139. 165. 188. 192. 243. 335. 336. 383 Freie 309. 407 Fremde 119 Frevler 2, 4, 126, 131 Fromme 107, 189, 341, 346 Suchs 128. 359 Sürchtend, Gott 198 Gabhlan (Gaulanitis) 309 Galiläa 309 Garten 'Eden 68. 347. 416 Gastmahl (Haus des =s) 29 Gazelle 427 Gebet 10. 110. 126. 181. 406 gedrückt 9 Gefangenenwärter 111 Gefäß (vom Menichen gejagt) 106. 383 Gehinnom 9. 68. 119. 126. 129. 130 - 132. 137. 146.Geist, heiliger 11 Gemeinde 92. 433 Gemeindevorsteher 160 Gepfählter 394 Gerechte 1. 42 Gericht 16. 131. 181. 199 Gerstenkörner 60 Getier, boses 215. 216 Getreidekammer 193 Gewohnheitsspruch 45 Gewürz 56 Gleichnisse 109. 110. 117. 180. 203. 425 Gottesdienst 30 Gräberstätte 126. 349 Greis 26. 126. 160. 309. 424 Griechen 128 Grube = Unterwelt 149 grüßen 42. 110. 343 Gummi 155 hadmesser 390 hände zusammenschlagen (Trauer) 18 händewaschen 51 Handwerk 358 Haß 35. 248 häßlich 106. 111 hebamme 121 Hirsch 359 Höhle 126 honig 129 hund 34, 59, 309, 352, 396. 397. 401 hungern 23. 192. 339. 354 Ptolemaus 130

Jabne 11 Jericho 11 Joch 364 Johannisbrotbaum 126, 15**5** Kaiser 126 Kephar Sekhanja 177 Kinder 1-3, 192, 358, 367, 382 Kirchhof 114 Klagefrauen 18 Klagelieder 18 Korb 18. 360 Krämer 359 Kraft = Gott 119 frant 29, 68, 192 Kreiszieher 301 Krone 39 Künstler 106 Liebeswerfe 28 - 30. 33. 342. Löffelgänse 165 Löwe 128. 359. 427 Mahnstein 301 Manna 129 Matrone 39. 179. 180 Maultier 61 Mederinnen 383 Messias 26, 42, 309 Migdal Gedor 106 Mitbürger 106 minuth 177 Mittelmäßige 131 Monbaz, König 339 Mnrthensträuße 126 Nachgeburt 61 Name (Gottes) 12, 42, 111. 215. 301. 302ff Maziräer 195. 218 Niti'za in Endda 434 Noachiden 109 Nordwind 254 oben (= bei Gott) 12 Obergemach 11. 421 Palmyrener 121 Papier 242 Pardel 427 Passaöfen 301 Perlen 108. 180. 343. 398f. Perser 128 Perserinnen 383 Peruța 39 Pfeffer 56 Philosoph 80 Pinechas 10 Platz, offener 18 Polster 128 Prosesnten 64. 125 f. 394. 411

Pulver 155
Regen 199, 239, 301
Reichtum 22, 160, 358
Religionsverfolgung 126.179
Rohr 106
Rohrforb 18
Rom 130, 179, 400, 433
Ruhebett 18
Ruine 185
Säge 390
Sauerteig 42
Säule 68
ša atnes 71
Schatz 199. 339. 341
Schefhina 11. 39. 125. 198. 238
Schiff 108. 196
Schlange 117, 128, 409
Schmelzofen 119
Schmintstift 128
schön 165
Schüssel 18
Schutthaufen 199
Superique [cit 199

Seestädte 29
Selbstverwünschung 199
Sepphoris 126, 177
Sichel 246
Stlave 116
Storpion 409
Speichel 243
Sprichwort 6. 60. 394
Städte 29. 198
Stammbaum 191, 403
Stammfapital 342
Staub der Sufe 21
Steine 51. 107. 108
Straßenbau 126. 433
Sumpfkahn 196
Synagogendiener 309
Taube 185, 190
Tempelelle 125, 411
Tinte 118, 155
Totenklage 18, 31
Crauergeleit 31
Trauerhaus 29
Cluuctiquus 29

Crauermahlzeit 18 Trauerrede 11 Trauertage 18 Traum 129. 329 Trieb, bofer 123 Trinkhaus 29 Troffnechte 178 Tröstung d. Leidtragd, 18. 29 Überseeland 158 Derdienst 1. 92f. 199. 358. 369. 373 Waisen 193 Wand, sich neigend 181 Wassergräben 121 weinen 27. 416 Weinstock 309. 425 Weigen 193 Westen 6 Wucherer 118 Wunder 126. 127f. 193. 409 3eder 106. 112 Züchtigungen 328. 410

4. Griechische und lateinische Fremdwörter.

άσθενής 36 βῆμα 177. 400 διαθήκη 73 δίσκος 199 ἔπίτροποι 109 ἡγεμών 110. 177 κάλαμος 118 κανοῦν 18 κολλύριον 151 μάκελον 70 παρρησία 269, 276 πίναξ 242 πολύπους 151 πραγματεία 198 σκουτέλλα 18 τάβλα 18

τάξεις 125 τόμος 242, 244 χάλκανθος 155

dimissus 177 galearius 178 libellarius 118

5. Bibelstellen, die innerhalb der Tegte zitiert werden.

o. Biveisteuen,	oie innergaid	oer u	erie zitieri	meroen.	
1. m. 1, 27 46. 240	1. m. 24, 3	:	319 2, M. 16,	4	. 382
1, 28 29				7.12	
2, 4 420			126 19,	2	. 42
2, 22 29	33, 18		126 19,	25	. 204
3, 15 186	35,8		29 20,	1	. 204
3, 21 28. 29				2.3	180. 203
3, 22 418			119 20,	7	214. 217
5, 1 230			198 20,		. 126
6, 13 112			399 20,		. 261
7, 11 376		:	399 20,	14	141.147
9, 6 46, 102, 105, 240			399 21,	12. 103.	104. 105
9, 11 202	49, 22		350 22,	20	119. 394
9, 15 202	50, 16		42 22,	24	. 340
12, 3 362				29	
15, 15 42	2,4		381 24,	7	. 42
17, 1 426	4, 10, 13		186 28,	4	. 125
18, 1 ff 238				8	
18, 1 29	4, 22	1	125 34,	7	. 217
18, 4 382	6, 2, 3		72 36,	6	. 275
18, 5 382			44 3. m. 5, 4	1	217. 218
18, 7	10, 23		194 9, 1	1	. 186
18, 8 382	and the second second		274 11, 7	7	. 400
18, 12. 13 42	12, 23		14, 7	7	. 81
18, 16 382				2.3	. 203
19, 27 10				12	214. 217
22, 12 198				17	384. 386

80 Register.

3. m. 20, 10		105 141	15 m 22 6	398	Jeremias 5, 25 .	359
22, 18.		000	22, 6. 7	0.4	7, 16	288
			27 10			
		183	23, 10	234	9, 19 .	18
24, 16		105	23, 22	220	17, 13	308
24, 17		. 103. 104	24, 1	. 153. 154	28, 6	208
24, 19		242	24, 1-4.	164	29, 7 .	42
		119	24, 13	550		406
		200			3	PP
25, 17			26, 13. 14	136	hesekiel 4, 11	355
26, 6		42	27, 26	208	16, 7	194
4. m. 1, 51		125	30, 20	34	36, 20, 23	316
5, 14		275	32, 3	304	36, 25 .	308
5, 18		377	32, 10	710	48, 35	421
					Daniel 2 22	
5, 22		208	33, 4	426		67
5, 23		42	34,6	. 28. 29	3, 32 f	317
6, 26		42	Josua 1, 7	66	7, 23	433
8, 2		67	2, 10. 11	316	12, 2	131
11, 31		382	4, 12. 13	194		- 20
	•	701	5, 1			
12, 15		381		316	4, 19	186
14, 16		, . 187	Richter 5, 23	260	10, 2	44
14, 21 – 2	23.	48	5, 31	250	10, 12	. 33. 266
15, 31		89	6, 24	42	11,5	317
00.00		382	13, 3. 5		Joel 2, 13	298
		mm c			4, 18	
25, 1 ff			Ruth 1, 1		4, 10	186
25, 7		44	1. Sam. 1, 12 .	292		112
25, 12		42	2,6	131	Micha 4, 14	244
26, 59		399	16, 7.8	124	7, 18	327
27,8 .		80	17, 28	124	- 1 A A -	42
27, 16		187		66	1 22	. 343. 433
	•					
30, 3		. 220. 228	21, 1	261	Sacharja 1, 11	42
31, 14 .		124	1. Kön. 1, 14 .	42	8, 12 .	42
31, 21 .		124	8,59	433	8, 16 .	42
33, 3 .		171	2. Kön 3, 14. 15	124	13, 9	. 131
35, 12		105	4, 30	220	14, 9	321
35, 17			Jesaias 1, 15	. 147. 289	Maleachi 2, 6.7	42
5. m. 3, 27 .		186	1, 17	253	2, 13. 14	161
4,4 .		42	1, 21	253	3, 6	42
4,9 .		110	1, 22	385	3, 12	42
4, 15 .		110	3, 10	339	Pjalm 3, 8	244
4, 24	•	198	4,6	200		
	•			770	12, 5	. 50
4, 44 .		433	9, 4	. , 379		426
5 , 16 .		398	9, 10	42	17, 15	39. 25 4
5, 18 .		143	25, 8	18	18, 29	. 67
6, 4, 5.		356	26, 3	42	27, 14	. 66
6, 7 .		284	27, 8	. 375. 378	29, 11	
7, 15		349				. 42
	•		40, 5	39	34, 1	. 154
7, 25 .		144	40, 12 .	376	34, 15	. 42
8, 5		. 410	43, 9	433	35, 15	. 119
9, 19 .		273	50, 6	244	36, 7	. 199
10, 12		293	51, 20	. 128	36, 9	23. 354
10, 20		198	52, 7	42		
13, 18	•	24. 25			37, 11	
10, 10 .	•		54, 9	202	39, 5	352
14, 1		46. 240	54, 12	108	55, 24	. 347
15, 9. 10		. 265	57, 2	278	56, 9	341
17,6		. 105	57, 13	408	72, 16	
17, 16f.		. 72	58, 8	339	70 17 14	. 186
20 21		248			78, 13. 14	
			58, 9	251	80, 14	. 400
20, 10 .		. 42	60, 3	63	84, 11	. 352
21,4 .		. 424	66, 24	376	85, 12	
21, 4ff		. 105	Jeremias 2, 13.	180	00.45	
21, 10		. 234	4, 2	200		
		. 20 F	7, 4	198	94, 12	. 410

Pfalm 94, 20.		187	Spriiche 21 16				132	Prediger 2, 12	
			21 14	1	٠.	170	270	preorger 2, 12	72
106, 30		10						4, 5. 6	340
		_	23, 5				252		291
	$ \psi = 1$		40, 20			51.	301	5, 4	219
		42	25, 14						31.32
128, 2		355	27, 1						
Sprüche 3, 34		420	ђіов 1, 1					0 5	379
								0' *	251
			4, 6. 7						. 352. 401
6 01			14, 19					10, 6	388
							148	12, 1	. 26.27
9, 8	. 384.	387	25, 2 .	1			42	Either 1, 10	
11, 21		146	36, 32				288	2, 1	383
11, 30		339	38, 15				150		407
15, 15		36	Hohelied 1, 7	•			107		
4 4 4 4				•					. 178. 306
			1,8				186		340
	. 33.						321	7, 14 .	254
21, 14 .		273	Prediger 1, 4				42		

6. Personen, die nicht Rabbinen sind.

Alexander von Mazedon	ien
Alteste in Rom 130	
Babh'a ben But'a 189
Benjamin der Gerechte	192
Choni, der Kreiszieher
301	51.
'Ele'azar iš Birath 193	

'Ele'azar ben Chanoth 51 Gorj'a, haus des G. 11 Ja'aqobh aus Kephar Sethanja 177 Jann'ai, König 198 Jehuda, der Proselntensohn 126 'Imm'a Šalom 80

Karthemith, freigelassene Stlavin aus Jerusalem 51 Nagdimon ben Gorion 60 Ptolemäus, König 130 Sophnath, Tochter des Peni'el 111 Qasj'a, König 199 Theophrast 225

7. Verweise in den Anmerkungen.

	1. 0	erweise in oen An	meriu	ingen.	
Matthäus 9, 30 .	. 125	Matthäus 23, 16 .	. 170	Martus 15 21	247
9,36	. 187	23, 16—22			17
10, 12, 13		23, 16. 18	169ff	6, 20 – 26	
10, 12ff		23, 18			
	. 21		125		
	. 45	23, 63			110
10, 29 .	. 81	25, 35 ff.	. 28	8, 48	110
10, 35 .					. 288
11, 11 .		Markus 1, 43			1-4
11, 13		3,5			
11, 29 .		4, 24		12, 59	
13, 1 ff		5, 34			
13, 44		6, 22, 23		15, 1 ff	
13, 45 .		6, 34		16, 16	
14, 7		7,9-13.			
15, 3 ff		7, 9ff 16	7. 168		
	. 119	9, 1 ff			
16, 25 f	. 22	9, 43, 45, 47			
18, 1 ff	. 148	10, 2-12 .	154		
18, 8. 9 .		10, 11, 12 ·	154		. 164
18, 20ff		10, 45	107		
00 77	. 154	11, 11ff	124		
19, 9 14	12. 154	11, 25	332	23, 43	. 131
19, 21		12, 18 ff			74. 75
20, 15	. 346	12, 18 – 27	164	1,46	74.75
21, 7	. 60	12, 26. 27	307	4, 14 .	. 21
21, 33 ff.	. 319	14,5	125	11, 33, 38	. 124
22, 23 – 33		14, 62			
23, 8 – 10	. 426	14,71		17, 6"	. 318

			717	7 stoins 60 62
Johannes 20, 29	108	1. Cimotheus o, 1.	. 343	Jesaias 60 62
Acta 10	121	2. Cimotheus 2, 22	. 44	60, 21 14-10
13, 16		1. Petrus 3, 11	. 44	60, 21 14-16
61, 1ff 10
61, 6. 7 17
21, 23 ff		1. Joh. 3, 15	. 248	61, 6. 7 17
23, 12, 14		Cofobile 1 2ff.	109	00, 9 , 14-10
Römer 1, 9		1. 12	. 1-4	Hmos 2, 1
2, 24	~ ~ ~	1, 19	. 122	8,4
			87 - 89	micha 7, 6 309
4, 1 ff	105	5, 12	200	3ephanja 2, 3 7-9
4,7-10			288	Pjalm 1, 1 1-4
12, 20				25, 9 14—16
13, 1 ff.	. 224	thentuet 0, 10	. 221	35 14 18.19
1. Korinther 4, 4	. 312	12, 14 · ·	127	35, 14 18. 19
37, 11 14-16
7, 10	. 154	alleno. Jou 8, oll.	. 121	37 20 14 16
15, 26 ff.	. 218	10, 5 π.	. 221	77 1
15, 35 .		14, 13	. 343	37, 29 14–16
73, 1 41
15, 54. 55	. 219	21, 21	. 108	10, 10 14-10
2. Korinther 1, 3ff.	18. 19	3 mose 7 12	. 195	Sprüche Sal. 15, 1 137
1, 23.	. 221	24, 17	78. 79	29, 23 7-9
8, 2	. 346	4. Mose 6, 15	. 195	29, 23 7-9
30, 8 325
Galater 1, 20		12.3	14 - 16	Unito,
2, 9	68	5. Mose 4. 26	. 174	de Abrahamo 27 . 95
2, 15	238	5. 16	14-16	de spec. leg. p. 276 M 219
3, 16	219	22.7	14-16	Joseph.
3, 28	80		174	Ant. IV, 8, 14. 38 . 105
nhilinnan 1 0	221		174	4. Esra Dulg. IV, 25 . 315
Philipper 1, 8	. 221	12 6	62	Jubil. 36, 7ff 315
Kolosser 4, 6
1. Thessalonicher 2, 5	221	10.6	62	Marc Aurel.
	207	57 15	7_0	Selbstbetrachtungen 257
4, 4	. 281	91, 19	. 1 - 9	Setopoettua/tungen 201

Forschungen zur Religion u. Literatur des Alten und Neuen Testaments

begr. von W. Sousset † u. h. Gunkel, vom 12. hefte der N. F. ab hag. von Brof. D. Rud. Bultmann in Marburg u. Brof. D. Dr. herm. Gunkel in Halle.

- 1. Heft: Zum religionsgeschichtlichen Verständnis des Neuen Testaments. Bon hermann Gunkel. 2. unveränd. Aufl. VII, 96 S. 1910.
- 2. Seft: "Im namen Jefu." Bon Brof. D.W. Beitmüller. 1903. Bergriffen.
- 3. Heft: Die Offenbarung des Johannes. Ein Beitrag zur Literaturund Religionsgeschichte von Prof. D. Johannes Weiß-Heibelberg. III, 164 S. 1904.
- 4. Heft: Indische Einflüsse auf evangelische Erzählungen von Kd. Dr. G. A. van den Bergh van Eysinga in Utrecht. Wit einem Nachwort von Prof. Dr. Ernst Kuhn. 2. verbeff. Aufl. 118 S. 1909.
- 5. Heft: Sabbat und Woche im Alten Testament. Von Prof. D. Johs. Meinhold. Eine Untersuchung. V, 52 S. 1905. Vergriffen.
- 6. Heft: Der Ursprung der israelitisch-jüdischen Eschatologie. Bon Brof. D. Dr. H. Grefmann. Bergriffen, neue Aufl. in Vorber.
- 7. Heft: Die Lade Jahves. E. religionsgeschichtl. Untersuchg. Mit 13 Abb. Bon Brof. Lic. Dr. Martin Dibelius. VIII, 128S. 1906. Bergriffen.
- 8. Heft: Das literarische Rätsel des Hebräerbriefs. Mit einem Anhang über den liter. Charatter des Barnabasbriefes. Von Prof. D. W. Wrede. VIII, 98 S. 1906.

- 9. Heft: Jona. Gine Untersuchg. 3. vergleich. Religionsgeschichte. Bon Prof. D. hans Schmidt. Mit 39 Abb. VIII, 194 S. 6.—
- 10. Heft: Hauptprobleme der Gnosis. Von Prof. D. W. Bousset. VI, 398 S. 1907.
- 11. Heft: Zur Synopse. Untersuchg. über die Arbeitsweise d. Ak. u. Mt. u. ihre Onellen, namentl. die Spruchquelle, im Anschluß an eine Synopse Wt-Lk-Wt. Bon Dr. B. H. Müller. IV, 60 S. 1,50
- 12. heft: Vom Zorne Gottes. Eine Studie über den Einfluß der griechischen Philosophie auf das alte Christentum. Von Professor Dr. M. Pohlenz. VIII, 156 S. 1909.
- 13. Heft: Der Stil der paulin. Predigt u. die kynisch-stoische Diatribe.

 Von Brof. D. Rud. Bultmann. 110 S. 1910. 3,40
- 14. Heft: Das Gilgamesch-Epos. Neu übers. v. Arthur Ungnadu. gemeinverständl. erkl. v. Hugo Gresmann. IV, 232 S. 6,—, geb. 7,50
- 15. Heft: Die urchristl. Aberlieferung v. Johannes dem Täufer, unterf. von Prof. Lic. Dr. Martin Dibelius. VI, 150 S. 1911. 5,40
- 16. Heft: Das Ich der Pfalmen, untersucht von Professor Lic. Emil Balla. IV, 155 S. 1912.
- 17. Heft: Volkserzählungen aus Palästina, gesammelt bei den Bauern von Bir-Zet, und in Verbindung mit Dschirius Justs in Jerusalem herausgegeben von Prof. D. Hans Schmidt und Prof. Dr. Paul Kahle. Mit einer Einleitung über palästinische Erzählungstunst, ein. Abrifd. Gramm. u. Verzeichn. 96 u. 303 S. 15,—, geb. 16,60

Neue Folge: 1. Beft: Mose u. feine Zeit. Ein Komm. z. d. Mose-Sagen. M. e. Doppelfarte. Don Prof. D. Dr. B. Grefmann. VIII, 485 S. 14, -, geb. 16, -2. heft: Die Geisteskultur von Tarfos. Bon h. Böhlig. Bergriffen. 3. Heft: Aber die Dastoralbriefe (I. u. II. Timotheus= u. Titusbrief). Bon Dr. Hans Helmut Mayer. IV, 89 S. 1913. 4. Heft: Kyrios Christos. Geschichte d. Christusglaubens von den Anfängen des Chriftentums bis Trenaus. Mit ausführl. Registern. Von Prof. D. W. Bousset. 2. umgearb. Aufl. XXII, 394 S. 1921. 15,—, geb. 17,— 5. Heft: Die Entstehung der Weisheit Salomos. Ein Beitrag zur Gesch. b. jud. Hellenism. v. Dr. Sr. Sode. VIII, 132 G. 1913. 6. Heft: Jüdisch-christl. Schulbetrieb in Alexandria und Rom. Literar. Untersuchungen zu Philo und Clemens von Alexandria, Justin und Frenäus. Von Prof. D. W. Bousset. VIII, 319 S. 1915. 14,— 7. Heft: Historia Monachorum und Historia Lausiaca. Eine Studie zur Beschichte des Mönchtums und der frühchristlichen Beariffe Snostifer und Pneumatifer. Bon Geh. Reg.=Rat Brof. Dr. Richard Reihenstein. VI, 266 S. 1916. 8. Seft: Jesus der herr. Nachtrage und Auseinandersegungen ju Kyrios Christos. Bon Brof. D. W. Bousset. II, 96 S. 1916. 9. Seft: "Der Sohn Gottes." Gine Untersuchung über den Charafter und die Tendenz des Johannes-Ebangeliums. Bugleich ein Beitrag zur Kenntnis der Heilandsgestalten der Antite. Bon Brof. D. Gillis P:son Wetter. V, 201 S. 1916. 10. Seft: Die altdriftliche Bilderfrage nach den literarischen Quellen. Von Brof. Dr. Hugo Roch. IV, 108 S. 1917. 11. Deft: Der parallele Bau der Satzglieder im Neuen Testament und seine Verwertung für die Texteritie und Exegese. Bon Lic. th. Dr. phil. Roland Schütz. 27 S. 1920. -,7512. Seft: Die Geschichte der synoptischen Tradition. Bon Prof. D. Rud. Bultmann. X, 232 S. 1921. 9,—, geb. 10,50 13. Beft: Altchristl. Liturgien I: Das driftl. Mysterium. Stud. z. Gefc. d. Abendm. v. Gillis P: son Wetter. VIII, 196 S. 14. Beft: Der Text des Buches Egra. Beitrage ju feiner Bieberherftellung. Bon Brof. Dr. Julius A. Bewer. IV, 94 S. 1922. 15. Seft: Die Leidensgeschichte Jesu und der Christuskult. Von Brivatdoz. Lic. Gg. Bertram. IV, 1086. 1922. 2,50 16. heft: Kritische Untersuchungen zu den Büchern Samuelis. Bon Brof. Dr. B. Tiftin. 71 S. 1922.

18. Seft: Die göttliche Vorherbestimmung bei Paulus u. in der Postdonianischen Philos. Bon Lic. R. Liechtenhan. VI, 132 S. 3,60 191. Seft: Edxapiorypiov. Studien zur Religion u. Lit. d. A. u. R. T., herm. Guntel 3. 60. Geburtstag bargebr. bon feinen Schulern und Freunden, hreg. v. Sans Schmidt. 1. Teil. Bur Relig. und Lit. b. A. T. VIII, 425 G. Mit 1 Abb. im Text und 5 Abb. auf 2 Tafeln. 1923. 20,-19°. Heft: Dasselbe. 2. Teil. Zur Relig. u. Lit. d. N. T. 240 S. 12,—

17. Seft: Altdriftl. Liturgien II: Das driftliche Opfer. Nene Stud. 3. Gefch. d. Abendm. Bon G. D. Wetter. IV, 122 G. 1922.

1. und 2. Teil zusammen 30,-, geb. 33,-

111956

BT 111956 380 F5 Fiebig, Paul W. J. Jesu Bergpredigt JA 20'70 RROWER'S NAME DATE DUE DE 11'7

Jesu Bergpredigt

THEOLOGY LIBRARY SCHOOL OF THEOLOGY AT CLAREMONT CLAREMONT, CALIFORNIA

Fiebig

